

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DÜNYASI EDEBİYATI ANABİLİM DALI

ZENGAN ÂŞIKLIK GELENEĞİ VE
ZENGANLI ÂŞIK MÜSLÜM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mohammad RAZZAGHI

DANIŞMANI: Yrd. Doç. Dr. Ferah TÜRKER

İZMİR-2018

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Türk Dünyası Edebiyatı Anabilim Dalı

ZENGAN ÂŞIKLIK GELENEĞİ VE ZENGANLI
ÂŞIK MÜSLÜM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mohammad RAZZAGHI

JÜRİ ÜYELERİ

Yrd. Doç. Dr. Ferah TÜRKER (Danışman)

Prof. Dr. Alimcan İNAYET

Yrd. Doç. Dr. Mehmet ERSAL

İZMİR-2018

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum “**ZENGAN ÂŞIKLIK GELENEĞİ VE ZENGANLI ÂŞIK MÜSLÜM**” adlı yüksek lisans tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

İsim-Soyadı
İmza

Mohammad Razzaghi

T.C.EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS

TEZ SAVUNMA TUTANAĞI

ÖĞRENCİNİN

Adı Soyadı : Mohammad Razzaghi
Numarası : 92140002166
Anabilim Dalı : Türk Dünyası Edebiyatı
Tez Başlığı (Türkçe) : Zengan Âşıklık Geleneği ve Zenganlı Âşık Müslüm
Tez Başlığı (İngilizce) : Zengan Âşık Tradition and Âşık Müslüm
Tez Savunma Tarihi : 17.01.2017
Tez Başlığı Değişikliği Varsa Yeni Başlık:

JÜRİ ÜYELERİ

Jüri Başkanı

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Alimecan İNAYET
Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme
İmza :

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Yrd. Doç. Dr. Ferah TÜRKER (Danışman)
Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme
İmza :

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Yrd. Doç. Dr. Mehmet ERSAL
Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme
İmza :

TEZ HAKKINDA JÜRİNİN GENEL GÖRÜŞÜ

(Jüri Başkanı Tarafından Doldurulacaktır)

Tez savunması sonucunda öğrenci tarafından hazırlanan çalışma;

Oybirliğiyle

Oy çokluğuyla

Başarılıdır

Düzeltilmelidir

Başarısızdır

İÇERİK	
KISALTMALAR.....	v
ÖN SÖZ.....	vi
GİRİŞ.....	1
0. Araştırma- İnceleme Yöntemi.....	1
1. İran Hakkında Genel Bilgi.....	2
2. Zengan Bölgesi Hakkında Genel Bilgi.....	4
2.1. Zengan'ın Coğrafi Yapısı.....	4
2.2. Zengan'ın Tarihi ve Kültürel Yapısı.....	5
BİRİNCİ BÖLÜM: ZENGAN ÂŞIKLIK GELENEĞİ.....	10
1.1. İran Âşıklık Geleneği.....	10
1.1.1. İran Âşık Okulları (İran Âşık Muhitleri).....	12
1.1.1.1. Horasan Âşık Okulu.....	15
1.1.1.2. Urmu Âşık Okulu.....	19
1.1.1.3. Şahseven Âşık Okulu.....	23
1.1.1.4. Karadağ ve Zengan Âşık Okulu.....	26
1.2. Zengan Âşıklık Geleneği.....	29
1.2. 1. Âşık Edebiyatı ve Yazılı Kaynaklar (El Yazma Nüshalar).....	41
1.2. 1. 1. Mirza Sadik Uryathlı El Yazması.....	42
1.2. 1. 2. Âşık Hemdullah'ın El Yazması.....	43
1.2. 1. 3. Âşık İzzet Azizi'nin El Yazmaları.....	44
1.2. 1. 4. Âşık Müslüm Asgeri'nin El Yazmaları.....	44
1.2. 2. Zengan Âşık Muhiti'nin Temsilcileri.....	44
1.2. 2. 1. Âşıklar.....	44
1.2. 2.2. Balabancılar.....	46
1.2. 2. 3. Kavalcılar.....	46
1.2. 3. Kahvehaneler.....	47
1.2. 4. Âşığın Yetiştirilmesi.....	48
1.2.4.1. Bade İçme ve Rüya Motifi.....	48
1.2.4.2. Usta Çırak İlişkisi.....	48
1.2.4.3. Destan Söyleme Geleneği.....	51

1.2.4.4. Âşıklarda Deyişme.....	55
1.2.5. Âşıklarının Kullandığı Müzik Aletleri	59
1.2.5.1. Saz	60
1.2.5.1.1. Zengan Âşık Okulunda Saz Bağlama.....	62
1.2.5.2. Balaban	62
1.2.5.3. Zurna.....	63
1.2.5.4. Def	63
1.2.5.5. Çögür	64
1.2.5.6. Döyül	65
1.2. 6. Âşıkların Dansı	66
1.2. 7. Âşık Kıyafeti.....	66
1.2. 8. Âşıklar Bayramı	68
1.2. 9. Muharremlik ve Âşıklık Geleneği	68
1.2.10. Âşık Edebiyatı Araştırmacıları	71
1.2.11. Âşık Edebiyatı ile İlgili Matbuatı	73
1.2.12. Âşık Kasetlerinin Kayıtları	76
1.2.13. Âşıklar'da Şifreli Sözcükler	78
1.2.14. Âşıkların Toplumdaki Yeri.....	79
İKİNCİ BÖLÜM: İRAN İSLAM DEVRİMİ'NDEN SONRA ZENGAN ÂŞIKLIK	
GELENEĞİNİN DURUMU	81
2.1. Zengan'da Kültürel ve Edebî Durum (1901- 2016).....	83
2.2. İslam Devriminden Sonra Zengan Âşık Muhitinde Âşıklık Etkinlikleri	104
2.2.1. Zengan'da Devlet Etkinlikleri	104
2.2.2. Zengan'da Bireysel Etkinlikler.....	108
2.2.2.1. Âşıklar Bayramı.....	108
2.2.2.1.1. Birinci Âşıklar Bayramı	108
2.2.2.1.2. İkinci Âşıklar Bayramı	109
2.2.2.1.3. Üçüncü Âşıklar Bayramı	109
2.2.2.1.4. Dördüncü Âşıklar Bayramı	110
2.2.2.1.5. Beşinci Âşıklar Bayramı	111
2.2.2.1.6. Altıncı Âşıklar Bayramı	111
2.2.2.1.7. Yedinci Âşıklar Bayramı.....	111

2.2.2.1.8. Sekizinci Âşıklar Bayramı.....	112
2.2.2.1.9. Dokuzuncu Âşıklar Bayramı	113
2.2.2.1.10. Onuncu Âşıklar Bayramı	114
2.2.2.2. Anmalar	116
2.2.2.2.1. Âşık İzzet Azizi	116
2.2.2.2.2. Âşık Müslüm Asgeri	116
2.2.2.2.3. İbi Tarçı ve İmran Kavalcı	117
2.2.2. 3. Dedem Korkut Adına Genç Ozanlar Şöleni	117
2.2.2.3.1. Birinci Dedem Korkut Adına Genç Ozanlar Şöleni (Zengan)	117
2.2.2.3.2. İkinci Dedem Korkut Adına Genç Ozanlar Şöleni (Urmu)	118
2.2.2.3.3. Üçüncü Dedem Korkut Adına Genç Ozanlar Şöleni (Tebriz).....	119
2.2.2. 4. Dede Korkut Oturumları.....	120
2.2.2. 4. 1. Birinci Dede Korkut Oturumları	120
2.2.2. 4. 2. İkinci Dede Korkut Oturumları	120
2.2.2. 4. 3. Üçüncü Dede Korkut Oturumları	120
2.2.2. 5. Ozan Meclisi.....	121
2.2.2. 5. 1. Birinci Ozan Meclisi	121
2.2.2. 5. 2. İkinci Ozan Meclisi	121
2.2.2.6. Saz Öğretim Sınıfları.....	121
2.2.2.7. Âşık Destanlarının Oturumu.....	122
2.2.2.8. Âşık Destanlarının Özet Oturumları.....	122
2.2.2.9. Diğer Çalışmalar.....	124
2.2.2.9.1. Zengan Âşık Kasetleri ve Destanların Arşivlenmesi.....	124
2.2.2.9.2. Zengan Âşık Makamları	125
2.2.2.9.3. Zengan Âşık Destanları	125
2.2.2.9.4. Yaşayan İnsan Hazinesi.....	126
2.2.3. Zengan Âşık Muhitinin Sıkıntıları ve Çözüm Önerileri	126
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: ZENGAN ÂŞIKLARI VE ŞİİRLERİNDEN ÖRNEKLER	128
3.1. Zengan Âşıklık Geleneğinde Şair Âşıklar	128
3.1.1. Âşık Müslüm Asgeri.....	128
3.1.2. Âşık Gülab Davud Beygi.....	131
3.1.3. Âşık Settar Hodayı.....	136

3.1.4. Âşık İltifat Davud Beygi.....	142
3.1.5. Âşık Memmed Necefi.....	144
3.1.6. Âşık Ali Razzaghi.....	148
3.1.7. Âşık Salar Hasani	151
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: ZENGANLI ÂŞIK MÜSLÜM'ÜN HAYATI VE SANATI	153
4.1. Zenganlı Âşık Müslüm'ün Hayatı	153
4.2. Zenganlı Âşık Müslüm'ün Sanatı	160
BEŞİNCİ BÖLÜM: ZENGANLI ÂŞIK MÜSLÜM'ÜN ESERLERİNDEN SEÇMELER (METİNLER).....	163
5.1. Zenganlı Âşık Müslüm'ün Şiirleri.....	163
5.2. Zenganlı Âşık Müslüm'ün Repertuarında Bulunan Hikâyeler	178
5.2.1. Hasta Kasım.....	178
5.2.2. Kelbi ile İnsan Hanım.....	208
5.2.3. Mirza Kazim Destanı.....	227
5.2.4. Şirin ile Birçek Hanım	241
5.2.5. Tahir ile Zöhre Destanı.....	261
SONUÇ.....	298
FOTOĞRAFLAR	302
KAYNAKÇA	316
ÖZGEÇMİŞ.....	321
ÖZET	323
ABSTRACT	324

KISALTMALAR

age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale
Az	: Azerbaycan Türkçesi
bk.	: Bakanız
C.	: Cilt
CD	: Yoğun Disk (Compact Disc)
ev.	: Çeviren
Dr.	: Doktor
HŞ	: Hicri Şemsi
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
MÖ	: Milattan nce
Nu.	: Numara.
S	: Sayı
s.	: Sayfa
TDK	: Türk Dil Kurumu
TTK	: Türk Tarih Kurumu
yy.	: Yüzyıl
UNESCO:	United Nations Industrial Development Organisation
vb.	: ve başka
vd.	: ve diğer

ÖN SÖZ

İran; Asya ve Avrupa kıtalarının geçit yolu üzerine bulunan, önemli bir konuma sahip bölgelerdendir. Türk kültürü açısından baktığımızda, Türklerin Türkistan'dan Anadolu'ya geçişini sağlayan bölge, aynı zamanda tarih boyunca Anadolu Türklerinin kültürel destekleyicisi olmuştur. İran sınırları içerisinde bulunan Zengan, İlhanlılar döneminin başkenti olmuş ve burada Türk kültürü ve âşık sanatına zemin hazırlamıştır. “Zengan Âşıklık Geleneği ve Zenganlı Âşık Müslüm” adlı tezimiz, “Giriş” dışında beş bölümden oluşmaktadır.

“Giriş” bölümünde ilk olarak İran ve Zengan hakkında özet bilgiler verilmiştir. Tezimizin “Zengan Âşıklık Geleneği” adlı birinci bölümünde âşıklık geleneği kaynakları, temsilcileri, icra mekânları, âşığın yetişmesi, kullandığı enstrümanlar, dans ve kıyafetler, Zengan'da gerçekleşen âşıklar bayramı, âşık edebiyatı üzerine yapılan araştırmalar, matbuat, kaset kayıtları, âşığın toplumdaki yeri hakkında saha çalışmalarına dayanarak değerlendirme yapılmıştır. Bu bölümde ayrıca İran Âşık Okulları hakkında yeni bir tasnif önerisinde de bulunmuştur.

“İran İslam Devrim'inden Sonra Zengan Âşıklık Geleneğinin Durumu” başlıklı ikinci bölümde, bölgenin kültürel durumu, âşıklık etkinlikleri hakkında bilgiler ve âşıklık geleneğinin sıkıntılarını çözmek için öneriler sunulmuştur.

“Zengan Âşıkları ve Şiirlerinden Örnekler” adını taşıyan üçüncü bölümde Zengan'daki çağdaş âşıkların hayatları ve şiirlerinden örnekler yer almaktadır.

“Zenganlı Âşık Müslüm'ün Hayatı ve Sanatı” başlıklı dördüncü bölümde Âşık Müslüm'ün Hayatı ve Sanatı değerlendirilmiştir. “Zenganlı Âşık Müslüm'ün, Eserlerinden Seçmeler (Metinleri)” adlı beşinci bölümde ise Âşık Müslüm'ün şiirleri ve ‘Hasta Kasım’, ‘Kelbi ile İnsan Hanım’, ‘Şirin ile Birçek Hanım’, ‘Tahir ile Zöhre Hanım’ destanları kasetlerden deşifre edilerek Mirze Kazim Destanı ise ilk kere Âşık Müslümden derlenip yazıya aktarılmıştır.

Sonuç kısmında yaptığımız çalışmanın değerlendirilmesi yapılmış, ardından

“Fotoğraflar” başlığı altında âşıkların ve çeşitli etkinliklerden seçilmiş fotoğraflarına yer verilmiştir. Çalışma kaynakça kısmıyla son bulmuştur

Bu çalışmada değerli fikirlerini esirgemeyen, daima her konuda sabırla yol gösteren danışmanıma, kıymetli hocam Yrd. Doç. Dr. Ferah Türker’e şükranlarımı arz ederim.

İran’da maddi ve manevi yardımlarını her zaman beni destekleyen annem Kulsum, babam Ruhollah, ağabeylerim Mustafa ve İbrahim başta olmakla İran Âşık sanatının insan hazineleri olan Zenganlı Âşık Müslüm, Urmulu Âşık Dehgan ve Tebrizli Âşık Qafar’a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Türkiye’de akademik alanda bana yol gösteren Prof. Dr. Abdulkadir Emeksiz, Doç. Dr. Metin Arıkan, Doç. Dr. Mustafa Aksoy, Yrd. Doç. Dr. İrfan Çiftçi ve adını saymadığım tüm dostlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Mohammad Razzaghi

İzmir- 2018

GİRİŞ

0. Araştırma- İnceleme Yöntemi

Âşıklar, bir milletin sadece saz ve söz sanatçıları değil, aynı zamanda o milletin tarih, dil ve kültürünü ayakta tutan ve devamlılığını sağlayan sanatçıları niteliğindedirler. Âşıklık sanatının menşei, teşekkülü, âşıkların sazı-sözü, oluşturdukları gelenek ve edebiyat, önemli bir araştırma konusudur. Biz de bu büyük sözlü mirası, gelecek kuşaklara aktarmak için tez konumuzu “Zengan Âşıklık Geleneği ve Zenganlı Âşık Müslüm” olarak belirledik. Zengan’da sürdürülen sözlü âşık edebiyatı İran ve Türk coğrafyalarında bilinmemektedir. Bu bölgenin sözlü edebiyatı yalnızca bir sanat dalı olarak görülmekten ziyade toplumsal doku ile ilişkisi irdelenmesi gerekiyor. Nitekim dini ortamın desteklediği Zengan gibi ilde âşıklık geleneğinin yaşatılması çok zor ve sıkıntılıdır. Dinle âşıklık geleneğinin ters düştüğünü düşünülmesinden dolayı günümüzdeki İran devleti müzik ve âşıklığa karşı çıkmakta onun yerine yas törenlerinin artmasını her zaman desteklemektedir. Şii dünyasının en büyük yas ve sinezen etkinliğine ev sahipliği yapan Zengan bu zor koşullarda hala zayıf olsa bile âşık sanatı ve kültürünü muhafaza etmeye çalışmaktadır.

Sahada yaptığımız 14 yıllık derleme çalışmalarımız ve 12 yıldır âşıklarla ilgili çeşitli organizasyonlar gerçekleştirmiş olmamız dolayısıyla, Zengan âşıklık geleneğinin gelişimini/durumunu uzun yıllar gözleme fırsatı bulduk.

Ayrıca Âşık Müslüm’ün söylediği otuz destan tarafımızdan deşifre edilerek 4 destanın kayıt deşifreleri ve bizzat âşıktan derlediğimiz “Mirza Kazim Destanı” metinler kısmında yer verilmiştir.

Yazılı kaynaklar, kasetler, CD’ler ve sözlü kaynaklarla yapılan görüşmelerde alınan bilgiler de tezimizde kullanılmıştır.

1. İran Hakkında Genel Bilgi

Anadolu ve Orta Asya arasında yer alan İran, 1.648.195 km²'lik yüz ölçümü ile dünyanın on sekizinci büyük ülkesidir. Kuzeybatıda Azerbaycan Cumhuriyeti ile 767 km., Batı Azerbaycan topraklarında kurulmuş olan Ermenistan ile 40 km., kuzeydoğuda Türkmenistan ile 1.206 km., doğuda Afganistan ile 945 km., Pakistan ile 978 km., batıda Türkiye ile 486 km. ve Irak ile 1.609 km. uzunluğunda sınırlara sahiptir. Ayrıca kuzeyde Hazar denizine, güneyde ise Basra Körfezi (Kenger körfezi) ve Umman körfezi sahillerine sınırdır. Dünyadaki en dağlık ülkelerden biri olan İran coğrafyası, çeşitli havza ve platoları birbirinden ayıran sıradağlar ile biçimlenmiştir. Zagros ve Elburz sıradağları ile nüfusun yoğun olarak bulunduğu batı bölgesi en dağlık kesimdir. Hazar denizi ile Hûzistan kıyıları arasında İran platosu bulunmaktadır.¹

İran tarih boyunca çok medeniyet ve devletlere ev sahipliği yapmıştır. İran'da eskiden günümüze ulaşabilmiş devletlerin tarihî sırası şöyledir: M.Ö I. bin yılda Medler ve Bakterialılar(M.Ö.858-549), Hehâmeneşî Hanedanı (M.Ö. 650-331) Makedonyalı İskender (M.Ö.331-325), Selevkos İmparatorluğu (M.Ö.323-63), Eşkânî/ Part Hanedanı (M.Ö.256-M.S. 226), Sâsânî (M.S.223-642), Hz.Ebû Bekir'in hilâfeti (H.11-13/M.632-635), Hz.Ömer ibn-i Hattab'ın hilâfeti (M.635-644), Hz.Osman bin Affân'ın hilâfeti (H.23-35/M.644-656), Hz.Ali bin Ebî Tâlib'in hilâfeti (H.35-40/M.656-661), Hz.İmam Hasan bin Ali'nin hilâfeti (H.40-41/M.661-662), Emevî Halifeleri (H.41-132/ M.662-750), Abbasî Halifeleri(H.132-656/ M.750-1258), Tahirîler (H.206-259/ M.822-873), Saffârîler (H.259-288/ M.873-901), Deylemîler Ziyaroğulları (H.316-462/ M.928-1070), Sâmânî Emîrleri (H.261-389/ M.874-999), Âl-i Bûye Emîrleri (Deylemî)-I-II-III (H.320-414/ M.932-1023), Kâkûye (Kâkûî) Hükümdarları (H.398-443/ M.1007-1051), Musâfiryân Silsilesi ve Azerbaycan Revvâdîler Sülâlesi (-), Gazneliler (H/K 351-597/ M.962-1202), Büyük Selçuklu Sultanları (H.429-590/ M.1038-1194), Azerbaycan Atabekleri (H.541-622/ M.1147-1225), Harezmsâhlar (H.490-628/ M.1097-1231), Büyük Moğol İlhanları (H.303-693/

¹ B. Hourcade, İA, "İran" maddesi 'Fizikî ve Beşerî Coğrafya', s.392; Said Bahtiyârî öncülüğünde çalışma grubu, Atlas-ı Gîtâşinâsî Ostanhâ-yı İran, s.18; H.Kramers, İslâm Ansiklopedisi, MEB, "İran" maddesi, Tarihî ve Etnografik Bakış, s.1013-1030

M.1206-1294), İnan İlhanları (H.654-756/ M.1256-1355), Serbedârân (H.736-783/ M.1337-1381), Âl-i Muzaffer (H.713-795/ M.1313-1393), Çobânîler (H.744-758/ M.1344-1357), Âl-i Celâyir (H.736-814/ M.1336-1411), Gûrgânîler/ Timurîler (H.771-937/ M.1369-1530), Kara-Koyunlu Emîrleri (M.1351-1468), Ak-Koyunlu Emîrleri (M. 1360-1502), Safevî Şahları (M.1501-1723), Efâğane (M.1723-1729), Afşar Şahları(M.1735-1750), Zendler (M.1750-1794), Kâcâr Hanedanı (M.1791-1925), Pehlevî Ailesi(M.1925-1979), İslâm Cumhuriyeti (1979-).

Eldeki tarihi bilgilere göre, bölgedeki Türk varlığı MÖ. VI.-VII. yüzyıllara dayandırılmakta, köken bakımından Türk oldukları düşünülen Sakaların ve daha sonra da Utîlerin, İnan'ın kuzeyinde yaşadıkları bilinmektedir. Bununla birlikte, Efrasyab ile ilişkili olduğu düşünülen yer adlarının Sakaların bir hatırası olduğu ifade edilmekte; Tebriz'in kapılarından birinin, buraya Efrasyab'ın başının gömülmesi nedeniyle, "Dervâze-i ser" (Baş kapısı) adıyla anıldığı söylenmektedir.² MS. V. yüzyılda ise gerek Kafkasya gerekse İnan coğrafyasında Hunların hâkimiyeti görülmeye başlanmıştır. Güney Mugan'da yer alan Balasagan, Ak-Hunların şehri olarak adlandırılmıştır. Moğolların İnan'ı fethi zamanında Rey civarında bulunan Hil-Türk adlı yer adının ise, 446'da bölgeye gelen Hunların yadigârı olduğu düşünülmektedir.³

İnan Türklerinin nüfusu hakkındaki bilgileri çeşitli kaynaklardan öğrenmekteyiz: Massingon (1926-2.000.000 % 15,9); S.J.Bruk (1956-4.200.000 % 25); H.Caziboğlu (1956-4.000.000 % 20,6); Caferoğlu (1966-4.000.000 % 15,5) Y.Dönmez (1970-4.600.000 % 15) M.Kafalı (1972, 6.000.000 %19); H.Caziboğlu (1980, 16.000.000 %43) Ercilasun (1981-16-21.000.000 %43-54), Yeni Türk ansiklopedisi ise (1985-15.000.000 %37) şeklinde açıklamalar yapmaktadır.⁴ Recep Albayrak "Türklerin İnanı ve Yakın Gelecek" adlı kitapta İnan nüfusunu şöyle beyan etmiştir: "*İnan nüfusunun; %43'ünü Türkler (Büyük Kaşkayı İli ve Horasan Türklerinin bir bölümü dâhil olmak üzere Azerbaycan Türkleri, Halac ve Türkmen), %25-30'unu Farslar, %8-*

² Zeki Velidî Togan, Azerbaycan maddesi, İslâm Ansiklopedisi, MEB Yay, C. 2, 5. Baskı, Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Eskişehir 1997, s. 97.

³ Z.V.Togan, age, s. 97-98.

⁴ Rafael Blaga, İnan Halklar, El Kitabı, 1997, s. 273-276.

10'unu Gilek ve Mâzenderânîler, %7-8'ini Kürtler, %6-7'sini Araplar, %3-3,5'ini Lor-Bahtiyârîler, %2'sini Belûçlar, %2'sini ise diğer etnik gruplar oluşturmaktadır".⁵

İran coğrafyasında çok sayıda Türk boyu yaşamaktadır. Azerbaycan Türkleri, Kaşkaylar, Horasan Türkleri, Türkmenler, Kazaklar, Avşarlar, Halaçlar, Karapapaklar, Bayatlar, Kaçarlar, Şahsevenler, Şahayağı Türkleri, Karadağlılar, Kengerlular, Hamse Türkleri, Huzistan Türkleri, Kirman Türkleri, İsfahan Türkleri, Sungur Türkleri, Boçağçiler, Karayiler, Karaçorlular, Karagözlüler.⁶

2. Zengan Bölgesi Hakkında Genel Bilgi

2.1. Zengan'ın Coğrafi Yapısı

İran'ın 31 eyaleti (ostan) ve bu eyaletlere bağlı olan 429 ilçe mevcuttur. Zengan eyaleti, İran'ın kuzeybatısında 35-37° kuzey enlemi 47-49° doğu boylamları arasında bulunmaktadır. Toprak büyüklüğü bakımından 2007 senesinin siyasi sınırlar ölçülerinde verilen bilgilere göre Zengan, 21.773 km²'lik yüzölçümü ile İran'ın yirminci ili sayılmaktadır.⁷ Kuzeyde Ardebil, kuzeybatıda Doğu Azerbaycan, batıda Gilan ve Kezvin, güneyde Hemedan, batıda Batı Azerbaycan'la komşu olan Zengan ili deniz seviyesinden 1663 m. yüksekliğindedir.

Topoğrafik açıdan Zengan, dağlık bir bölgede kurulmuştur. Bu bölgedeki dağlar kuzey dağları ve güney dağları olarak iki kısımdan oluşur. Kuzey dağları Kafıantı Dağları, güney dağları ise Merkez Dağlarının devamıdır. Dağların yönü kuzeybatıdan güneydoğu hizasına doğrudur. Kuzey dağlarının önemli yükseltilerinden Gelas Dağı (2974 m) , Baklor Dağı (2966 m), Kızıl Özen'in kuzey cephesindeki Teke Dağı (2986 m) ve Çille Hane Dağı (2775 m) Zengan kentinin kuzeyinde yer almaktadır.

⁵ Recep Albayrak, Türklerin İrani Yakın Gelecek, Berikan Yay, Ankara, 2013, s. 32.

⁶ Ali Kafkasyalı, İran Türk Edebiyatı Antolojisi I-VI, Atatürk Üniversitesi Yay, Erzurum 2002, s. 17-18.

⁷ Zencan, Mili Eğitim Bakanlığı, Tahran, 2014. s 2.

Zencan bölgesinin güneyinde yer alan önemli dağlar ise Keydar Dağı (2775 m), Hor Cihan Dağı (3318 m), Sepesalar Dağı (3052 m) ve Cihan Dağıdır (2484 m).⁸

Zengan bölgesinde Tarım, Zengan ile Ebher ve Kavaat- Dotepe ovaları mevcuttur. Kızıl Özen, Zengan Çayı, Eber Çayı, Sucas Çayı ve Xerre Çayı Zengan`ın akarsularıdır.

Zengan`ın dağlık bir ortam olması nedeniyle bölgedeki ırmakların sayısı oldukça fazladır. Ancak yağmurlu aylar ve karların erimesi ile oluşan akarsular dışında bölgeye kuraklık hâkimdir. Meteorolojik verilere göre yıllık ortalama sıcaklık değerleri yazları +37,1 C° ve kışları -19,5 C° olarak saptanmıştır. Ayrıca yıllık ortalama yağış miktarı km²'ye 293 mm olup en az temmuz ayında yağış almakta ve ortalaması km²'ye 3,6 mm'yi göstermektedir. Ayrıca en çok yağmur aldığı dönem Mart ayı olup bu dönemde km²'ye 72 mm yağış düşmektedir.⁹

Zengan`ın hava durumu ekincilik için müsait olup, toprakları çok verimlidir ve nitekim eski zamanlarda Zengan ili İran ülkesinin buğday deposu unvanını almıştır. Çeşitli madenlere (granit, demir, bakır, mermer, kurşun, fidsyat, altın) sahip olan Zengan`ın devlete ait Kalsemin Şirketi, Orta Doğu'nun birinci çinko şirkettir.

2.2. Zengan`ın Tarihi ve Kültürel Yapısı

İpek yolunun önemli güzergâhlarından biri Zengan`dır. Zengan, İran ülkesinin kuzeyini güneye ve doğusunu batıya kavuşturan çok stratejik bir noktada yer almaktadır. Ama Zengan tarihi hakkında elimizde çok fazla yazılı kaynak bulunmamaktadır. Yapılan tarihi araştırmalar ise oldukça özet şeklindedir.

Eski ve zengin bir tarihe sahip Zengan hakkındaki tarihî kitaplarda "Zengan" adlandırması kullanılırken bu kelime, Arapların gelişinden sonra "Zencan" olarak kaydedilir olmuştur. Ancak günümüzde halk, "Zengan" şeklini tercih etmektedir. Zengan hakkında Al-Yakubi'nın "Kitab al-Buldan", İbn Hurdazbih'in "el-Mesalik

⁸ Hooman Sobouti, İran`ın Zencan İli Gerveh ve Socas Tarihi Yapıları Özelinde, Bilimsel ve Geleneksel Koruma Yaklaşımların Karşılaştırmaları Üzerine Bir Deneme, Gazi Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008, s. 15 (Yayımlanmamış Doktora Tezi)

⁹ H. Soboyti. age, s. 16-17.

ve'l- Memalik", İbn Havkal`ın "Suret el-Arz", Farsça yazılmış "Hudûd el-âlâm min el-maşrik ila el-mağrip", Ebu Dülef sefernamesi ve başka kitaplarda da çok kısıtlı bilgiler verilmiştir.¹⁰

Al-Bora ibn Azib, İslam ordusunun komutanı Hz. Osman bin Affân`ın hilâfeti (H.23-35/M.644-656) döneminde H. 24 M. 645`te Zengan`ı zorla alabilmiştir.¹¹ Emevî Halifeleri (H.41-132/ M.662-750) döneminde Zengan valisi Kufe hükümdarı tarafından atanırken Abbasî zamanında (H.132-656) Zengan valisinin ataması, Komutan Ebû Müslim Horasânî`ye verilir.¹² Zengan vilayeti H.611 tarihinde Harezmsahlar Devleti'nin son hükümdarı olan Celaleddin Harezmsah Mengüberti (ö1231) `nin idaresine geçer. H. 616 (1220) yılında Moğolların İran`ı istila etmesi sonucunda Cengiz Han, Zenganı da hâkimiyeti altına alır. Cengiz Han`ın ölümünden sonra İran topraklarında İlhanlı Devleti kurulur. İlhanlı hükümdarı Olcaytu tarafından 13. yüzyılda Sultaniye, İlhanlı Devleti'nin başkenti yapılır.¹³

Timur İmparatorluğu (1370–1507) döneminde yapılan akınlardan dolayı yaşam için uygun bir yer sayılmasa bile savaşlar, Zengan yaylalarında devam etmektedir.¹⁴

Safevî Devleti (1501–1736) idaresindeyken Zengan`ın inkişaf etmeye başladığı görülür. Dünyanın en uzun kapalı çarşılarından olan Zengan Çarşısı bu dönemde inşa edilir.¹⁵

Kâcâr hanedanı Muhammed Şah zamanında, İran`da meydana gelen en önemli olaylardan biri Bâbîlik ve Bahâîlik hareketlerinin ortaya çıkmasıdır. Bu hareketler özellikle Zengan`da devlet tarafından acımasızca bastırılır.

Zengan`da müçtehit ve âlim olarak tanınan Muhammed Ali Zencânî, Muhammed Şah zamanında Bâbî olur, Tahran`dan Zengan`a gelir. Zengan`da kısa

¹⁰ Yusef Mohsen Erdebili, Zengan az dirinterin ruzgaran ta hezare evvel hicri kameri, Nikan kitap, Zengan, 2008, s. 135.

¹¹ Belazeri, Futuh -al Buldan, Mekteb ol- Hilal, Beyrut, 1988, s. 314.

¹² Y. Mohsen Erdebili, age, s 174.

¹³ Bertold, Spuller. İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350, Çev: Köprülü, Cemal, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, s. 122.

¹⁴ Hasan Hüseyinli, Gozeri Ber Tarihi Zengan, Danış, Zengan, 2009, s. 34-37.

¹⁵ Zengan, Mili Eğitim Bakanlığı, 2014, s. 69.

sürede on beş, yirmi bin mürit kazanır. Bablıların Zengan`da böyle çoğalması, Tahran`ı telaşlandırır. Bâbîliği imha için büyük bir gayret gösteren ve buna mecbur olan Tahran, bölgeye pek çok defa kuvvetler gönderir. Zengan, büyük kuvvetlerle kuşatılırken Bâbîler çaresiz kalırlar. Molla Muhammed Ali, bir gece otuz kadar müridiyle Zengan`dan kaçıp gider. Ali Merdan kalesine döner. Kaleye girmek için şiddetle çarpışır. Bu sırada kolundan yaralanır ve bir hafta sonra ölür.¹⁶

Kaçarlardan sonra Şah Rıza Pehlevi (1925-1941) ve Muhammed Rıza Pehlevi (1941-1979) İran yönetimini elde etmişlerdir.¹⁷ 1979 yılında İran`da Şii inancı devrimi gerçekleşmiştir.

Ebu`l-Kasım Sa`d ibn-i Ali ibn Muhammed ez-Zencani, bölgenin ilk zahidi olan Ahi Ferec Zencani (Ö: 1065) ve diğer arifler de Zengan`da yaşayıp irfan ve bilim sahasında çalışmalara imza atmışlardır. Nitekim tarih kitaplarında Zengan`a Dar-ul irfan ünvanı verilmiştir.

Zengan`ın Karakuş Köyünde doğan Şihabüddin Sühreverdi el-Maktul (1153-1191) İslam felsefesinin önemli filozoflarından ve İşraki ekolünün kurucularındandır. Sühreverdi`nin Türkçe şiirlerinin bir örneğini Mirza Sadık Uryatlı`nın “Yedi Name” adlı elyazmasında görmek mümkündür. Elyazmasındaki ifade şu şekildedir:

Eşit bu kisse¹⁸ni ey yarı müştak

Ki sahip kisedir ol Şeyhi İşrak

Karakuş oldu muled¹⁹ ol cinabe

Dil açdı herfe, göz açdı kitabe

Yazırlar şehri keydari nebiden

Zuhur etmiş o şeyhi pak damen

¹⁶ Recep Albayrak, Türklerin İrani Yakın Gelecek, Ankara, 2013, s. 486-490.

¹⁷ Otsan Şenasi Zencan, Mili Eğitim Bakanlığı, 2014, s. 70.

¹⁸ Hikaye

¹⁹ Doğuldu

Kalıp aklım gine ondan acepde
Kesildi başı zindanı Halepde
Arebi, Türkünü hem Farsiyatı
Edib dâhil sözünde çok nükati
Kılıp esrar hakkı çün eyanı
Verib canın olubdur cavdanı²⁰
Kalıbdır²¹ yirmiden artık kitabı
Edibdir şöhre ol âli cenabı
Rıza olsun bu gün hanende²² bizden
Getirdim yeddi²³ beyti, ol azizden
Bu yedi beyti “Şeyhi İşraq”dan san
Atam nekl eylemiş öz üstadından
(...)
Kiminse maksede kasid düşübdür
Gerek getsin bunu ona eşitdür
Misafir rahi²⁴ ister meksed için
Dayanmaz rahi de bir maksed için
Dayansa maksedi hergiz²⁵ bulunmaz

²⁰ Sonsuz

²¹ Kalmış

²² Muhatep

²³ Yedi

²⁴ Yol

²⁵ Asla

Qulağına çekin bu harfi bir az

Eger sufi isen sufini atgıl

Bir iki saygılan meksüde çatgıl

Fakat amacına bak yola bakma

Sakın heç yerde sağa sola bakma

Kimi sufə, kimi derviş, kimi ac

Gerek yollarda olsun, oldu yalvaç.²⁶

Hekim Hıdeci, Molana Himeti gibi filozof ve şairler Zengan'ın kültürel tarihini yaratmışlardır. Zengan'ın şairleri Türkçe, Farsça ve bazen de Arapça şiirler yazmışlardır.

²⁶ Mirza sadık Uryatlı, Yeddi Name, Tashih Ali Muhammad Bayanı, Nikan kitap, Zengan, 2015, s. 92-94.

BİRİNCİ BÖLÜM: ZENGAN ÂŞIKLIK GELENEĞİ

1.1. İran Âşıklık Geleneği

İnsan ilk zamanlardan beri mekân ve zamana uygun müzik yaratmayı başarmıştır. Zamanın süreçlerine uyum sağlayan ozan sanatı, günümüzde âşık sanatını yaratmıştır. İran âşık sanatının üzerine yapılmış bilimsel araştırmaların az olmasına rağmen iki binden fazla âşık, bu sınırlar içinde âşık sanatını muhafaza etmektedir. Muharrem Kasımlı, İran âşık geleneğinin önemini şu satırlarla ifade ediyor:

*“İran’da otuz beş milyonluk Azerbaycan Türklüğü’nün millî-manevî ifade vasıtalarından biri âşık sanatıdır. Ana dilde matbuatı, televizyonu, sinema filmleri, tahsil ve medeniyet ocağı, resmî musiki kurumları olmayan halkın, bahsedilen sahalardaki manevi-medeni yükünün bütün ağırlığı sazın, âşığın üzerine düşer. O, halkın kendini ifadesinin ve yabancı medeniyete karşı direnç göstermesinin yegâne, en güçlü imkânıdır”.*²⁷

Ali Kafkasyalı’nın İran Türkleri âşıklık geleneği hakkındaki tespitleri ise şu şekildedir:

“İran Türkleri arasında âşıklık geleneğinin bu derece yaygın ve gelişmiş olmasında, halk ile gelenek arasında arz-talep ilişkisinin her iki yönde cereyan etmesinin önemli rolü vardır. İran Türkleri, âşıklık geleneğini varlıklarının, dillerinin ve kültürlerinin teminatı olarak görmektedirler. Bunun için bu sanata, bu geleneğe çok önem vermekte ve ondan faydalanmaya çalışmaktadırlar. Âşıklık sanatının gelişmesi, beraberinde arzı getirmektedir. Böylece karşılıklı müspet etkileşimle gelişme devam etmektedir. Yani İran Türkleri dil, edebiyat, musiki, örf, anane vb. değerlerinin geleceğini, büyük ölçüde Türk âşıklık

²⁷ Muharrem Kasımlı, Ozan Âşık Sanatı, Azerbaycan Milli Elmer Akademiyası, Nizami Adına Edebiyat Enstitüsü, Uğur Neşriyatı, Bakü, 2007, s. 250.

*gelenegini yaşatmaya bağlamışlardır. Onun için bu ülkede yalnız halk değil, aydın kitle de âşıklık geleneginin içinde ve bizzat âşıkların yanında yer almaktadır”.*²⁸

İran coğrafyasındaki âşıklık gelenegini, günümüzde hem üstat âşıkların çokluğu²⁹ hem âşık edebiyatı ürünlerinin bolluğu³⁰ hem çalgı aletlerinin çeşitliliği hem de âşıklık geleneginin bütün özellikleriyle varlığını devam ettirmesi bakımından Türk âşıklık geleneginin en önemli merkezi olarak değerlendirmek mümkündür.³¹

İran’da Türk dilinin korunmasında İslam devriminden önce ve sonra da Mersiye edebiyatı ve âşık edebiyatının çok önemli katkıları olmuştur.

²⁸ Ali Kafkasyalı, İran Türkleri Âşıkları ve Milli Kimlik, Erzurum, 2007, s. 38-39.

²⁹ Paşa Efendiyev, Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı, Maarif Neşriyatı, Bakı, 1981, s. 252.

³⁰ Faruk Sümer, Oğuzlar (Türkmenler), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay. İstanbul, 1999, s. 176.

³¹ M. Kasımlı, age, s. 248.

İran Âşık muhitlerinin isimlerini şöyle vermiştir: 1- Karadağ/ Tebriz 2- Urmiye 3- Zengan 4- Horasan 5- Kum/ Sava 6- Kaşkayı.³³

Ali Kafkasyalı ise ‘İran Türkleri Âşık Muhitleri’ adlı eserinde İran âşık muhitlerini yedi bölgeye ayırmıştır: 1- Tebriz- Karadağ âşık muhiti 2- Urmiye âşık muhiti 3- Sulduz âşık muhiti 4- Zencan âşık muhiti 5- Kum-Save âşık muhiti 6- Horasan-Türkmen Sahra âşık muhiti 7- Kaşkay âşık muhiti.³⁴

Nabi Kobotarian da İran Türkleri âşık okullarını Azerbaycan ve Tebriz, Türkmensahra (Horasan) ve Kaşkay bölgesi âşık okulları olmak üzere üç ana bölgeye ayırmıştır.³⁵

Görüldüğü gibi İran âşık muhitleri ile ilgili çalışmış olan Azad Nebiyev, Muharrem Kasımlı, Ali Kafkasyalı ve Nebi Kobotarian (Kebuteriyan) birbirinden farklı tasniflerde bulunmuşlardır. Gerek Kafkasyalı’nın yedi âşık muhitin tespitinde İran’ın günümüzdeki siyasi sınırlarından etkilenip bir sınıflandırma yapması gerekse Kobotarian’ın, Şahseven ve Urmu âşık muhitlerinin önemine rağmen yüzeysel bir değerlendirme yapması bu tasniflerin eksik kalmasına neden olmuştur.

Biz, İran âşık muhitlerini, âşık havaları (makamları) ve coğrafi koşulları da göz önünde bulundurarak dört ana okula ayırmayı uygun buluyoruz. 1. Urmu âşık muhiti, 2. Karadağ ve Zengan âşık muhiti, 3. Şahseven âşık muhiti, 4. Horasan âşık muhiti. Bu dört muhitte canlı olarak yaşanan âşıklık geleneği içinde Kaşkay bölgesi yok sayılmış gibi görünmektedir. Zira Kaşkaylar yalnız âşık destanlarının şiir kısımlarını kopuz haricinde keman, tütek ve başka enstrümanlarla icra etmektedirler. Günümüz Kaşkay bölgesinde, âşık destanları kopuz eşliğinde icra edilmemektedir. Bu yüzden İran Türklerinin eski tarih içerisindeki Kaşkay âşık muhitlerini akademik bir çalışmaya tabi tutmak elzemdir.

³³ M. Kasımlı, age, s. 220-224.

³⁴ Ali Kafkasyalı, İran Türkleri Âşık Muhitleri, Eser Ofset Yayınları, Erzurum, 2006, s. 295.

³⁵ Nabi Kobotarian, Tebriz Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı, Karahan Kitabevi, Adana, 2008, s. 75-76.

İran'da Dört Âşık Muhiti: Mavi Bölge Urmu, Mor Bölge Karadağ ve Zengan, Yeşil Bölge Şahseven, Fes Bölge Horasan

Urmu âşık muhitinin makamları, basit atmosferi yansıtırken, Şahseven makamları da göçebe kültürün etkilerini taşımaktadır. Zengan ve Karadağ âşık muhiti ise yerleşik kültürün etkisinde gelişmiş olan âşık havalarını bünyesinde barındırmaktadır. Bozkır duyguları, şamanlık geleneği ve Türkistan tasavvufunun temel öğelerini, Horasan âşık ve bahşı makamlarında görebiliyoruz.

Elbette, akademik bir tasnif ancak İran'da icra edilen bütün âşık makamlarının toplanması ve bir arada değerlendirilmesi sonrasında ortaya konulabilecek bir meseledir³⁶. Bu çalışmanın yanı sıra İran'ı etkilemiş diğer etnik müziklerin araştırılması, bu etnik müziklerin (Arap, Fars, Lor, Kürt vb) Türkmenistan, Afganistan, Türkiye, Azerbaycan gibi kopuz sanatının icra edildiği diğer coğrafyalarla karşılaştırılması gerekmektedir.

³⁶ Zengan ve Urmu makamları tarafımızdan derlenip toplanmış diğer muhitlerin makamlarının toplama süreci de devam etmektedir.

1.1.1.1.Horasan Âşık Okulu

Horasan Bölgesi

Türk erenlerinin beşiği olan Horasan, İran âşık okullarından birisini teşkil etmektedir. Horasan ili 2004 yılında, Kuzey Horasan Eyaleti, Razavi Horasan Eyaleti, Güney Horasan Eyaleti olarak üçe bölünmüştür. Muharrem Kasımlı “Ozan- Âşık Sanatı” isimli kitabında, genel bilgiler ışığında Horasan âşık okulundan bahsederken bu okulun özelliklerini şöyle beyan etmiştir: *“Horasan âşıklarının boğaz kaynatmalarıyla Türkmen bahşilerinin boğaz kaynatmaları aynıdır. Bu sebeptendir ki, Horasan’ın bazı kesimlerinde ‘Âşık’ ve ‘Bahşi’ ünvanları birlikte kullanılır ve çok kolaylıkla biri diğ erinin yerine geçebilir. Bu, bir başka taraftan da Horasan âşık muhiti nin Azerbaycan âşık sanatı ile Türkmen bahşi sanatı arasında geçit-köprü rolü oynadığını gösterir”*.³⁷ Kasımlı’nın düşüncesine göre âşıklığın manevi-irfani statünün hazırlanmasında önemli rol oynayan, Horasan olmuştur.

³⁷ M. Kasımlı, age, s. 164.

İran Müzik Aletleri Ansiklopedisi kitabının yazarı araştırmacı, müzisyen Muhammed Rıza Dervîşi Horasan eyaletinin müziğini, Kuzey Horasan, Doğu ve Orta Horasan, Güney Horasan olarak üç bölgeye ayırmıştır. Buna göre: Kuzey Horasan Eyaleti'nin merkezi Bocnurd şehridir. Eyalet bölgesi Horasan Türklerinin yoğun yaşadığı bir bölgedir. Bu bölge Horasan erenlerinin merkezidir. Bölgede Farslar ve sonradan göç ettirilmiş Kürtler de yaşamaktadır. Bu bölgede iki telli “Dotar” çalan âşık/ bahşileri görmekteyiz. Türk iki tellisi Farsların çaldığı iki telli sazlardan farklıdır.³⁸Üstat Bahşi Hacı Kurban Süleymanî (1920- 2007), Üstat Bahşi Muhammet Hüseyin Yegâne (1918-1992), Bahşi Oliya Guli Yegâneh (1916-1979), Bahşi Nazarlı Mahcubî (1929- 2001), Bahşi Come Guli Gurbanî (1944-), Bahşi Kılıç Enverî (1945- 2013), Bahşi Ali Rıza Süleymanî (1953-) İran'ın en ünlü bahşileridirler.

Doğu ve Orta Horasan bölgesi Türbet Cam ve Taybad başta olmak üzere Horasan'ın ikinci okulunu teşkil etmektedir. Bu okulda Bahşilerin Farsça şiir söyledikleri dikkat çekmektedir.³⁹

Güney Horasan ise Bircand, Firdevs, Kaen, Sarayan, Nahbandan, Tebes ve Sarbişeh eyaletlerinden oluşmuş Horasan'ın üçüncü okulu sayılmaktadır. Bu okulun ikinci okulla benzerlikleri mevcuttur.⁴⁰

Müzik uzmanı ve araştırmacısı Behruz Vecdani'nin çalışması sayesinde Horasan Bahşi müzik dosyası 2010 yılında UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Miras listesine dâhil edildi.⁴¹

Horasan muhitinde kullanılan çalgı aletleri: Dutar, Kemeçe, Dilli Düdükdür. Bahşi Muhammet Hüseyin Yegâne (1918-1992) Tahir ile Zühre ve İbrahim Ethem destanlarını Türkçeden Farsçaya çevirirken dutar eşliğinde söylemiştir. İran Radyosu tarafından Foziye Mecd, 1971-1978 yıllarında İran'ın yerel bölgelerinde derlemeler yapmak üzere görevlendirilir. Foziye Mecd, 1974'te Bahşi Oliya Guli Yegâne'den şu

³⁸ <http://anthropology.ir/node/990> Erişim 14.10.2015

³⁹ <http://anthropology.ir/node/990> Erişim 14.10.2015

⁴⁰ <http://anthropology.ir/node/990> Erişim 14.10.2015

⁴¹ <http://www.iranhmusic.ir/misc.php?t=3&id=5289713> Erişim 30.10.2015

makamları kaydeder: 1. Qırıq, 2. Tecnis, 3. Nevayı, 4. Qezel-ı Nadir, 5. Muhammes, 6. Kara deli, 7. Kızıl gül, 8. Be kıyamet, 9. Hacı gulak, 10. Zarıncı, 11. Ya zülcelalım, 12. Hz. Ali ve kəbuter ve baz, 13. İgit beyler, 14. Çeki. Bahşi Muhtar Zenbilbaf Mukeddem'den 1977 yılında: 1. Torğə, 2. Haray, 3. Zarıncı, 4. Lov, 5. Ağ Nur, 6. Ay dilber, 7. Cafer gulu. Bahşi Nazer Muhammad Süleymanî'den ise 1973 yılında şunlar kaydedilir: 1. Allah 2. Masnevi 3. Maşk-I Peltan 4. Şah senem 5. Nevayı 6. Hezaregi 7 oştör xecu 8. Makam-ı cell.

Ali Kafkasyalı “İran Türkleri Âşık Muhitleri” adlı eserinde Bahşi Hacı Gurban Süleymanî ve bahşi Muhammet Hüseyin Yegâne'nin dökümanlarından derlediği 21 havanın ismini şöyle sıralamıştır: 1. Ag Nur, 2. Behr-i Tevil, 3. Cefer Guli, 4. Dost Muhammed ve Ay Cemal, 5. Düzmene, 6. Geraylı, 7. Göglan, 8. Gözel, 9. Gül ve Bülbül, 10. İncetme, 11. İnçe Yel, 12. Makamlarbaşı, 13. Nevayî, 14. Sallama, 15. Süleyman ve Belgıs, 16. Şa xetayî (Şah Hataî), 17. Şa xetayî Lehn-i Diger, 18. Tecnis, 19. Zahid, 20. Zarıncı, 21. Muhammes.⁴² İran Horasanında bulunan Bahşi/âşıklar bu havaların yanı sıra Merv, Tahta, Serahs, Tahta Bazar ve Poris bölgelerinin 56 bahşi (âşık) havalarını da çalıp söylemektedir.⁴³ Kuzey Horasan bahşilerinin çaldığı makamlarda Kazak domburasının harmoniyasını duymak mümkündür. Nitekim Güney kısımda icra olunan havalarda ise Şeyh Ahmet Cam'dan esinlenerek oluşturulan dervişlik ve tasavvuf atmosferini görmekteyiz. Horasan bölgesinde Kürtler dutar çalarak Aslı-Kerem, Gül Bilbil (Gül Bülbül), Yusuf-Züleyha, Gül Senuber, Hüyrlukga-Hemrah (Huriliga-Hemrah), Sayat Hemrah, Şasenem-Garıp, Yusuf Ahmet, Zöhre-Tahir gibi âşık destanlarının şiir bölümlerini Türkçe, nesir bölümlerini ise Farsça söylemektedirler.

Günümüzün bahşileri dizleri üstüne oturarak dutarlarını çalmaktadırlar. Ancak fotoğrafçı ve ressam olan Fransız subayı Henri de Couliboeuf de Blocqueville, yazmış olduğu “Türkmenler Arasında” isimli kitabında, bahşilerin nasıl çaldıklarını ayrıntılarıyla anlatmıştır. Bu kitapta 1860 yılında Harezmi bölgesinde yaşayan Teke

⁴² A. Kafkasyalı, age, s 256.

⁴³ A. Kafkasyalı, age, s 254-255.

Türkmenlerinin aile hayatı, gelenek ve görenekleri hakkında kültür tarihi açısından önemli bilgiler tespit edilmiştir. Henri de Couliboeuf de Blocqueville, Türkmenlerin bahşileri hakkında şöyle yazmıştır: “Dütarın sesi hafif ve yumuşaktır. Çalgıcı bağdaş kurarak oturur, sol eli ile dütarın boyun kısmını kavrar. Gövde kısmını göğsüne dayayarak sağ elinin dirseği ile sıkıştırır. Bu sırada bilek ve kol nispeten serbest kalır. Saz parmak uçları ile çalınır ve hiçbir zaman ipek teller çekilmez. Tırnaklar sadece tellere dokunur ve üzerinde aşağı, yukarıya kayar”. Henri de Couliboeuf de Blocqueville’nin yazdığına göre Türkmenlerin arasında bahşi veya âşıklar üstün bir rütbeye sahiptirler. İlk çay, ilk söz Bahşıya aittir.⁴⁴

Amerikalı bilgin ve etnomüzikolog Mark Slobin, 1967-1972 yıllarında Afganistan’ın müziği adlı bir araştırma başlatır. Bu kitapta Türkmen dotarı ile ilgili bilgiler tespit edilmiştir. Mark Slobin Türkmen dutarının ölçüleriyle ilgili şunları ifade etmiştir: “Uzunluk 91-97 sm, çanak genişliği 16,5- 19 sm, çanağın derinliği 9-10 sm ve 12-13-14 perdeli dotarlar Türkmen bahşi ve âşıkları tarafından çalınmaktadır”.⁴⁵ Hatta Mark Slobin, Türkmen dutarcısı Said Murad’dan derlediği “Köroğlu” makamının da notalarını yazıp vermiştir.⁴⁶

İdin Ögel - Türk Kültür Tari... chapters | Music in the Culture of Northern ...

Example 17. “Köroğlu” excerpt

lâ ei - wi bil-men u-ya-ıng der-wit-men du Sum-du, Pa-ring -
da gi-ra-ıng - ei a-wâ-zi gel-dei-wei A - i a-man
wei-a-man gun-lar bâr der-ba-sin-de
Gel [unclear] gir-at-ıng el [unclear] yat ei-lei-wi.

Köroğlu Makamı'nın Notu

⁴⁴ Henri de Couliboeuf de Blocqueville, Türkmenler Arasında, Çev: Akdemir. Rıza, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 660, 1986, s. 71.

⁴⁵ Mark Slobin, “Music in the Culture of Northern Afghanistan”. Tucson: Univ. of Arizona Press, 1976, s. 230.

⁴⁶ M. Slobin, age, s. 200.

1.1.1.2.Urmu Âşık Okulu

Urmu

Anadolu âşık okullarıyla ilişkisi olan Urmu Okulu İran'ın basit okulu niteliğini taşımaktadır. Urmu, Koşaçay, Hoy, Salmas, Makı, Sulduz, Merendin Yekanatı ve Şebister'in güney kısımları Urmu âşık okulunu oluşturmaktadır.⁴⁷ Bu okulun âşıkları balaban ve başka enstrümandan yararlanmayarak yalnız yedi telli kopuz eşliğinde âşıklık geleneğini yaşatmaktadırlar. Urmu âşık okullarında ay yıldız resimleriyle süslenen âşık sazları 13⁴⁸ ve 14⁴⁹ perdeli, çanağı 45-50 cm; sapı 65-70 cm toplam boyu 110-120 cm uzunluğunda, yedi simli, dokuz kulaklıdır.

Muharrem Kasımlı "Ozan- Âşık Sanatı" isimli kitabında: "*Söz repertuarı Tebriz-Karadağ muhitinden o kadar ayrılmaya da ifacılık prensipleri ve musiki yükü bakımından bazı belirgin özelliklere sahip olan Urmu âşık muhiti güneyin esas âşık*

⁴⁷ Ahmet Asedi, Âşık Edebiyatı araştırmaları, Yaz Neşriyatı, Urmu, 2015, s. 117.

⁴⁸ A. Kafkasyalı, age, s. 112.

⁴⁹ A. Asedi, age, s. 115.

ocakları arasında yer alır. Bu muhit Azerbaycan âşık sanatı ile Anadolu âşık sanatı arasında bir geçit rolü oynar. Urmiye muhiti tekke kökenli âşıklarla âşıklaşmış ozanların birleşimine sahip bir sanat çevresidir” ifadeleriyle Urmu okulunu tanıtmaya çalışmıştır.⁵⁰

Dollu Mustafa (1791-1875), Dizeli Mehemmet, Balovlu Miskin (1851-1917), Âşık Hamza, Âşık Pürazer gibi çok büyük üstadlar bu bölgede yaşamışlardır ve günümüzde de Âşık Mohammad Hüseyin Dehgan, Âşık Menaf Rençber, Âşık Bulut Saed gibi üstat âşıklar yine bu bölgede sanatlarını icra etmektedirler. Urmu'nun devlet kurumlarından birisi olan “Hoze-ı Honeri”, Urmu âşık makamlarını derleyip “Urmudan Gelen Sesler 3” isimli CD’de piyasaya çıkardığı havalar şunlardır:

1. Divan (Âşık Derviş Vahabzade), 2. Divan (Âşık Mohammad Hüseyin Dehgan), 3. Tecnis (Âşık Derviş Vahabzade), 4. Taciri (Âşık Aziz Muradhamı), 5. Kars Havası (Âşık İsmeli Lutfi), 6. Gurbeti (Âşık Abdullah Eşrefi), 7. Dikdabanı (Âşık Bulut Saed), 8. Karaeyni (Âşık Nebateli Alizâde), 9. Bennağı Hicranî (Âşık Ali Karaağacı), 10. Gülşanı (Âşık Meherrem selman Nevesi), 11. Dol Hicranî (Âşık Mehub), 12. Xaçaxaldar (Âşık Bahşeli salehi), 13. Siyastabul (Âşık İsmeli Lutfi), 14. Şah Hatayî Divanı (Âşık Abdullah Eşrefi), 15. Ağahanı (Âşık Nebateli Alizâde), 16. Ovçu Geraylısı (Âşık Riza puyende), 17. Cemşidi (Âşık Ayyub Nozad), 18. Müselman Keşt(k)olusu (Âşık Bulut Saed), 19. Ermeni Keştolusu (Âşık Ali Karaağacı), 20. Kesme Hicran (Âşık İsmeli Lutfi), 21. Urmu Qarabağısı (Âşık Abdullah Eşrefi), 22. Semahı (Âşık Mohammad Hüseyin Dehgan), 23. Durahanı (Âşık Âşık Ayyub Nozad), 24. Nesrullahı (Âşık Bahşeli salehi), 25. Helebi (Âşık Ali Karaağacı), 26. Araz Bastı (Âşık Abdullah Eşrefi), 27. Şekeryazı (Âşık Derviş Vahabzade), 28. Şağı (Âşık Bulut Saed), 29. Hoy Amrahısı (Âşık Kulamriza Ejderi), 30. Amrahı (Âşık Riza puyende), 31. Kesme Kerem (Âşık Zekeriyya Meleki), 32. Dubeyt (Âşık Menaf Rençber), 33. Hemedan Geraylısı (Âşık Abdullah Eşrefi), 34. Akberi (Âşık İsmeli Lutfi), 35. Behmeni (Âşık Ayyub Nozad), 36. Terekeme Gözellemesi (Âşık Derviş Vahabzade),

⁵⁰ M. Kasımlı, age, s. 159.

37. Osmanlı Şerğısı (Âşık Ali Karaağacı), 38. Urmu Şerğısı (Âşık Bulut Saed), 39. Ruhani (Âşık Nebateli Alizâde), 40. Herbi (Âşık İsmeli Lutfi), 41. Zarıncı (Âşık Meherrem selman Nevesi), 42. Osmanlı Behrisi (Âşık Aziz Muradhanı), 43. Mısrî (Âşık Nebateli Alizâde), 44. Sulduzu (Âşık Ali Karaağacı), 45. Cığalı Tecnis (Âşık Zekerriyya Meleki), 46. Muhteremi (Âşık İsmeli Lutfi), 47. Paşam Köştü (Âşık Ali Karaağacı), 48. Göyçe Güzellemesi (Âşık Bulut Saed), 49. Penahı (Âşık Nebateli Alizâde), 50. Geraylı (Âşık Derviş Vahabzade), 51. Şerul (Âşık Ali Karaağacı), 52. Rezve Geraylısı (Âşık Bulut Saed), 53. Urmu Gözellemesi (Âşık Abdullah Eşrefi), 54. Destan (Âşık Riza puyende). Toplamda 54 Urmu havası ilk kez 2006, ikinci kez 2008 ve son olarak da 2012’de yayımlandı.⁵¹

Muharrem Kasımlı, Urmu âşık makamlarının/havalarının başka okullarla farklılıklarını şu şekilde açıklamıştır: *“Havalar, zengin melodik yapıya sahip sanat örnekleridir. Bu havaların ekseriyeti zil köküne bağlıdır ve tempolu- coşkun okuma tarzı ister. Genellikle, Urmu âşıkları diğer muhitlerdeki âşıklardan yüksek sesli okuma biçimi ile ayrılırlar. Bu sebepten de onların ifacılığında yardımcı şiirsel metinler oldukça azdır”*.⁵²

Bu okulda âşıklık geleneğinin özelliklerinden birisi ise söz ve destandır.⁵³ Saz çalmanın ikinci planda olması nedeniyle Urmu Âşık havaları, diğer okulların aksine makamlarının ilkel vaziyetlerini kendinde barındırmaktadırlar. Urmu okulunda sazların bir ana kökü vardır. Âşıklar hep Sade\ Garı\ Düz kökündeki türkülerle destanlarını icra etmektedirler.

Ali Kafkasyalı “İran Türkleri Âşık Muhitleri” isimli eserinde Urmu okulunun destan geleneğinden şöyle bahseder: *“Türk âşıklık geleneğinin en önemli özelliği olan hikâye veya destan anlatma geleneği, Urmiye Âşık Muhiti’nde canlı bir şekilde devam etmektedir. Düğün, dernek ve meclislerde hikâye anlatma geleneği bazı yörelerde birkaç gün sürer. Âşıklar, klâsik halk hikâyeleri anlattıkları gibi yeni tasnif edilen*

⁵¹ İsimlerini verdiğimiz söz konusu âşık havaları, özel arşivimizde mevcuttur.

⁵² M. Kasımlı, age, 2006, s. 160.

⁵³ A. Asedi, age, s. 37.

hikâyeleri de sunmaktadırlar. Âşık Menaf Renciberî, klâsik halk hikâyelerinin yanında kendi tasnif ettiği halk hikâyelerini de anlatan âşıkların başında gelmektedir".⁵⁴

Urmiye Âşık Muhiti'ne mensup âşıkların repertuarında 75-80 kadar halk hikâyesi vardır. Ancak Urmu âşık okulunun genç ve uzman araştırmacısı olan Ahmet Asedi 'Âşık Edebiyatı Araştırmaları' adlı eserinde şu an 45 âşık destanının bu okulda söylendiğini beyan etmiştir.⁵⁵

Urmu'nun devlet kurumlarından birisi olan "Hoze-ı Honeri" İran'da ilk kez 18.10.2010 tarihinde âşıklar için bir dernek kurmuştur. Bu dernekte devlet tarafından görevlendirilen sorumlu başkan Daryuş Alizade'nin kendisi de âşıklık sanatını bilen insanlardandır. Son zamanlarda 123 âşık derneğe üye olmuştur. Urmu âşıklar derneği başlangıçtan günümüze kadar 160 etkinliğe imza atmıştır.⁵⁶

Urmu'nun âşıklık geleneği 2013 yılında 165 sayılı dosya ile ulusal kayıt olarak Somut Olmayan Kültürel Miras Listesine girdi. Urmu'nun belediyesi tarafından 2014 yılında Mohammad Ali Mohammad adına yapılan âşık heykeli, Urmu'nun "Eller Bağı" bulvarında yer almaktadır.

⁵⁴ A. Kafkasyalı, age, s. 115-142.

⁵⁵ A. Asedi, age, s 25.

⁵⁶ Dernek etkinlerine Ahmet Asedi sayesinde kaç kere katılıp yetkili kişiler ve âşıklarla röportajlar yaptık.

1.1.1.3. Şahseven Âşık Okulu

Harita’da Boyalı kısım: Şahseven Âşık Okulu Zengan, Kazvin, Alborz, Kum, Hemedan, Merkezi eyaletleri

Şahseven âşık muhiti, Zengan, Kazvin, Alborz, Kum, Hemedan, Merkezi eyaletlerini ihata etmektedir. Şahseven âşık okulunun en ünlü ozanı Tilim Han olmuştur. Genellikle ayakta çalsalar da oturarak çaldıkları da görülen Şahseven okulunda saza “çögür”, saz çalana “çoyurçu”, tefe de “daire” denmektedir.

Ali Kafkasyalı “İran Türkleri Âşık Muhitleri” adlı eserinin Kum-Save âşık muhiti bölümünün “Çögür” başlığı altında şunları yazmaktadır:

“Çögür (saz): Biçim olarak Tebriz, Sulduz, Zencan ve Urmiye sazlarına benzemektedir. Ancak bazı özellikleri farklıdır. Çögürler genellikle dokuz kulaklı, yedi veya sekiz telli (simli) olurlar. Bazen dokuz tel de takılabilir. Çögürlerde yedi ana perde, dört de ara perde

*olmak üzere on bir perde vardır (7+4=11). Ancak dört ana, iki ara perde daha ilave edilebilmektedir (4+2= 6). Böylece 11+ 6= 17 perdeye çıkarılabilirler. Çögürün perdelerinin adları şöyledir: 1. Baş Perde 2. Köroğlu veya Kerem, 3. Şah Perde, 4. Zergerî, 5. Keçme, 6. Kelle, 7. Ayak. Çögürler gilâs (kiraz) ağacının kabuğundan yapılan “tazyana” (tezene) ile çalınmaktadır”.*⁵⁷

Şahseven âşık araştırmacısı olan Cevat Kolipur’a göre Hemedan âşıklarının kullandığı çögürlerin sapı Zengan ve Karadağ kopuzlarından daha uzundur.⁵⁸

Şahseven okulunda çalınan âşık havaları şunlardır:

1. Yorğun Geraylı, 2. Kelle Geraylı, 3. Şikeste, 4. Rudbarı, 5. İlyatı, 6. Yarcanlı, 7. Mehtehani, 8. Heşterhani, 9. Gel gel, 10. Kerem, 11. Hemedanı, 12. Ferahani, 13. Rast makam, 14. Zergeri makam (Mobseri 2011),⁵⁹ 15. Gerdişi, 16. Sağı name, 17. Nebatı, 18. Mehribanı, 19. Tahir Mirza, 20. Şehriyarı, 21. Şikeste, 22. Quba, 23. Koroğlu (2 hava), 24. Osmanlı, 25. Hoşsefa, 26. Hoşnesa, 27. Çera, 28. Kerem, 29. Xalmehri, 30. Maran, 31. Dubeyt, 32. Şahseveni (2 hava), 33. Neynüm (2 hava), 34. Bayatı, 35. Geraylı, 36. Zergeri, 37. Heşteri, 38. Yetim Zergeri, 39. Şah hatayı, 40. Dayıcan, 41. Quş.⁶⁰

Kafkasyalı, Kum-Save âşık muhitinde şu havaları da tespit etmiştir: 1. Şikeste, 2. Zergerî (Elibala), 3. Kerem, 4. Dübeytî, 5. Kesme, 6. Türkmenî, 7. Mehterhanî, 8. Mirzacan Behrî, 9. Köroğlu (Ağac Ağac), 10. Rudbarı, 11. Sada Rudbarı, 12. Elibala Rudbarı, 13. Néynim, 14. Şehriyârî, 15. Gelgel, 16. Mustafa Beg, 17. Heşterxânî, 18. Osmanlı, 19. Âşığ Selman, 20. Ğız Nenen Ölsün, 21. Maral.⁶¹ Şahseven makamları

⁵⁷ A. Kafkasyalı, age, s 198-199.

⁵⁸ <http://arthamadan.ir/PrintListItem.aspx?id=47839> Erişim 21.10.2015

⁵⁹ <http://www.shahsevan.blogfa.com/8605.aspx> Erişim 21.10.2015

⁶⁰ <http://arthamadan.ir/PrintListItem.aspx?id=47840> Erişim 21.10.2015

⁶¹ A. Kafkasyalı, age, s. 210.

göçebe kültürün etkisinde kalmış olmakla birlikte hüzünlü ve kederli harmoniyaya sahiptir.

Âşık Ali Ramazanî, Âşık Hüseyin Ali Hüseyinî, Âşık Taki Muhit, Âşık Mesiyhullah Rızaî, Âşık İsmail Şahmerdan, Âşık Yusuf Alişarlı, Âşık Yusuf İsmailî, Âşık Allah Murat, Âşık Bey Murat, Âşık Ali Murat, Âşık Abbas Sehlavali, Âşık Şatir, Âşık Hüseyinali Koricanı, Âşık Derviş Kebudarahengli, Âşık Bala Han Daniş, Âşık Nabat Hüseyin Rahimi, Âşık Müslüm Kebudarahengli, Âşık Akber Gafurî, Âşık Kudret Bageri Hoceste, Âşık Mahmut Salihovalı, Âşık Hüseyin Mübarekovalı, Âşık Sefer Saburî, Âşık Rahman (İran İrak savaşında şehit düşmüştür), Âşık Heyder Mahmudî, Âşık Abbas Melayirli, Âşık Yarmemmed İsabeyli, Âşık Arep Perendli gibi Şahseven Âşıkları İran'ın farklı şehirlerinde Şahseven âşıklık geleneğini yaşatmaktadırlar.

Behruz Mobseri “Şahseven Elinin Musiğisi” adlı Farsça makalesinde destan ve makamlar hakkında şu ifadeler yer vermektedir:

“Tilim Han destanı Şikeste havasıyla, Hasta Kasım destanı Rast makamında, Kerem destanı Kerem makamında, Hanasger destanı Yorğun keremi makamında, Seydi destanı Rudbarı makamında, Verğē dastanı Zergeri makamında, Abbas Tufarğanlı destanı Ferahanı makamında, Şah İsmayil destanı Hemedan makamında, Mahmut Mirza destanı GelGel makamında, Masum destanı İlyatı, Mahemmed Mirza destanı Yarcanlı, Köroğlu destanı Mehterhanı, Gül-i Bider destanı Heşterhanı makamlarında icra olunmaktadır”.⁶²

Şahseven âşık okulunun âşıkları içinde Türk ozanı âşıkların piri kabul edilen Üstat Tilim Han'ın mezarı başında her yaz Türkçe şiirler okunup âşık havalarının çalındığı bir anma töreni yapılır. Devletin desteklememesine rağmen bu törene İran'ın farklı bölgelerinden şair, yazar, araştırmacı ve âşıksever insanların katılımını görmekteyiz. Zengan'da her sene kurulan "Âşıklar Bayramı"nın 2008 yılında

⁶² <http://www.shahseven.blogfa.com/8605.aspx> Erişim 21.10.2015

düzenlenen 3. Yıllık şölenine Şahseven Âşıklarından olan Âşık Ali Ramazanî iştirak etmiştir. İran'ın ünlü âşıkları bu şölene katılım sağlarlar. Bu okul âşıklarının tanıtılmasında, “Türk Edebiyat Otağı” derneğinin başkanı Seyid Hayder Bayat ve arkadaşlarının çok katkısı olmuştur.

2009'da açılan ve yüzden fazla âşık üyesi olan “Encümen-i Musikî Save” Âşık Hüseyin Ali Hüseyinî tarafından yönetilmektedir. Hemedan'da faaliyet gösteren “Hoze-i Honeri” kurumu 2014 yılında Âşık Heyder Mahmudi'nın yaşamını belgeselleştirdi.⁶³

1.1.1.4. Karadağ ve Zengan Âşık Okulu

Harita'da Boyalı kısım: Karadağ ve Zengan Âşık Okulu

Tebriz ve Zengan başta olmakla Culfa, Merend, Muğan, Marağa, Goşaçay, Karaağaç, Miyana, Halhal, Erdebil, Germi, Şebüster, Heşterî, Serab, Meşkinşehr,

⁶³ <http://www.farsnews.com/newstext.php?nn=13921103000860> Erişim 21.10.2015

Eher, Sultânîye, Hürremdere, Ebher, Hidec, Tikab, Bicar, Yukarı Tarım, Manışan, İcrud gibi ŝehirlerin bulunduğu b3lge Karadağ ve Zengan Âşık Muhiti'ni oluşturmaktadır.

Muharrem Kasımlı “Ozan- Âşık Sanatı” isimli kitabında G3ney muhitinin ehemmiyetini ŝ3yle beyan etmiştir: “*Azerbaycan âşık muhitleri içerisinde G3ney muhitleri çok ayrı bir yere sahiptir. Zira âşık sanatının temelleri g3neyde atılır. Âşık sanatına damgasını vuran Kurbanî, Hasta Kasım, Tufarkanlı Abbas, gibi usta âşıkların G3ney Azerbaycan’da ortaya çıkması da bunun g3stergesidir. Âşıklık g3neyden kuzeye doğru yayılır; ancak sanatı için en verimli araziye kuzeyde bulur. Nitekim Gencebasar, G3ye, şirvan, Borçalı âşıklarının okuma ve çalgı tarzları ađdaŝ G3ney muhitlerinde de benimsenir*”.⁶⁴ Ali Kafkasyalı “İran T3rkleri âşık muhitleri” isimli eserinde bu okul hakkında şu satırları yazmıştır: “*Tebriz/Karadağ Âşık Muhiti, geçmiŝte olduğu gibi g3n3m3zde de T3rk âşıklık geleneğinin en k3kl3, en bereketli, en g3l3 muhitidir. Elimizde eseri bulunan kadim T3rk ozanı Kurbanî bu b3lgede yaşamış, saz çalıp, t3rk3 s3ylemiŝ, hikâyeler, destanlar tasnif etmiş ve T3rk âşıklık geleneğini çok y3ksek seviyelere çıkarmıŝtır*”.⁶⁵

Karadağ ve Zengan Âşık Okulu Zengan, Erdebil ve Tebriz eyaletlerini kapsayarak İnan ve T3rk d3nyasının âşıklık geleneğini yaşatan âşıklarını kendinde barındırmaktadır. Bu okulda beş y3zden fazla âşık faaliyetini g3rmekteyiz. Bu muhitte âşıklar kendi sanatlarını kopuz, balaban ve tef eşliğinde icra edilmektedir. Bu okulda destanlar ozanlar tarafından T3rk d3nyasında tek s3yleme geleneğinden farklı olarak, 3l3 s3ylenmektedir. Bunun nedenlerinden Safevî devletinin, kendisini Osmanlı devletinden farklı g3stermek istemesidir. Nitekim ŝiîliđin İsna Aŝeriyye d3ŝ3ncesini S3nnilik karşısında destekleyen şah İsmayıl’in âşık sanatının farklılaŝmasında da rol3 olabilir diye d3ŝ3nmekteyiz.⁶⁶ Karadağ ve Zengan Âşık Okulunda bir taraftan âşık

⁶⁴ M. Kasımlı, age, s. 220.

⁶⁵ A. Kafkasyalı, age, s. 32.

⁶⁶ şah İsmail Tebriz’i alarak başkent ilan ettikten sonra, On İki İmam ŝiîliđini simgeleyen işaretler de ortaya çıkmıştır. Minberlerden İmamıyye adına hutbeler okunmaya baŝlanarak, 3zerinde “La ilahe illellah, Muhammedur-Resulullah ve Aliyyen veliyullah” ibareleri yer alan sikkeler basıldı. Bk. İsgender Bey T3rkmen, Âlem Arayı-i Abbâsi, c.I, s.28. Bununla birlikte, Ezan ve İkame’ye

sayısının çokluğu bir taraftan da yapılan düğünler ve etkinlikler bu okulu İran ülkesinde âşık sanatının merkezîyeti haline getirmiştir. Osmanlı devletine karşı Safevî devleti tarafından desteklenen bu âşık sanatı günümüzde İran devletinin Fars kimliğinin yayılmasını önlemek için direnmektedir. Âşık sanatı, âşık destanları, âşık makamları Türk kültürünü, Türk dilini koruyup başka nesillere aktarmada çok önemli rol üstlenmiştir. İran’da âşıklar Türklerin yazılmamış tarihlerini kendi destanlarında canlandırmış ve hafızalardan silinmesin diye çaba göstermektedirler.

Göçebelikten yerleşik hayata geçen ozanlar ve âşıklar kendi kopuzlarında ve âşık makamlarında değişiklikler yapmaya başladılar. Yerleşik hayat tarzı, âşık makamlarını etkilerken, havaların ilerlemesine neden oldu, basit ve sade havalar değişime uğradı. Yerel makamlar haricinde bu okulda yüzden fazla hava saz, balaban ve tef eşliğinde icra edilmektedir. Bu havalar İran âşık okullarında en çok icra olunan havalardır. Dilgemî, Döğme Keremî, Dübeytî, Göyçegülü, Haydarî, Başsaritel, Behmenî, Ceyranî Keremî, Cengi Köroğlu, Karadağ Şikestesî, Kafiye, Sallama Geraylı, Sarı Toprak, Ruhanî, Karadağ Şikestesî, İrevançukuru, İncegülü, Tacirî vb havalar düğünlerde, törenlerde âşıklar tarafından icra edilmektedir. Ali Kafkasyalı “İran Türkleri Âşık Muhitleri” isimli eserinde 147 âşık havasının bu okulda çalındığını tespit etmiştir.⁶⁷

Abherçaylı Âşık Şirin, Dirili Âşık Kurbanî, Âşık Yusuf Cemal, Sarı Âşık, Âşık Abbas Tufarganlı, Tikmedaşlı Hasta Kasım, Tarımlı Âşık Kelbi, Meşkinli Muhammet, Âşık Garib, Gergerli Âşık Mehmed, Âşık Miskin Eset, Âşık Necef Binisli, Âşık Gaşem Caferî (1901-1989), Âşık Kerim Karagüneyli, Âşık İsfendiyâr, Âşık Hüseyin Cavan, Âşık Aziz Şehnazî, Âşık Hüseyin Nâmiver, Âşık Ali Feyzullahî Vahit, Âşık Cebraîl Daniş, Âşık Abdülali Nuri, Âşık İzzet Azizi, Âşık Azizhan, Âşık Hacı Ali Hürremdereli, Âşık Allahmedet, Âşık Kurban Ziyabadî, Âşık Ali Ekberî, Âşık Nevruz, Âşık Lütfeli Afşar, Âşık Rikab Ekberî, Âşık Gulam Hüseyin Deşdegî, Âşık İbrahim

değişiklikler eklenerek, “Eşhedü enne Aliyyen veliyullah” ve “Hayye ala-l- Hayrul amel” lafızları izafe edildi.

⁶⁷ Tebriz’in çağdaş âşıklarından Üstat Âşık Gafar İbrahimî’nin ifadesine göre, Türk Dünyası âşıklık geleneğinde 288 âşık havası vardır. Bu havalardan 70-80 tanesi genelde ortaktır. Diğerleri ise bölgelere özgün havalardır. Meselâ Karadağ bölgesinin 24 tane kendine özgü âşık havası vardır. Bk, Ali Kafkasyalı, İran Türkleri Âşık Muhitleri, “Erzurum: Eser Ofset” Yayınları, 2006, s 43-44.

Şahseven, Âşık Sultan Ali Mirverdi, Âşık İmam Ali Hidecî, Âşık Mihrali Valayışî, Âşık Gayb Ali Zencanî, Âşık Söhrab, Âşık Kudret Carçılı, Âşık Resul Nevruzî, Âşık Mirza Ali Deşdegî, Âşık Mirza Ali, Âşık Büyük Ağa vb gibi âşıkların hepsi bu okulun yetiştirdiği ozanlardır. Kısaca söylemek gerekirse Karadağ ve Zengan Âşık Okulu Türk dünyası âşık okullarının en aktif okulu niteliğini taşımaktadır.

1.2. Zengan Âşıklık Geleneği

Günümüzde Zegcan, Sultânîye, Hürremdere, Ebher, Hidec, Tikab, Bicar, Yukarı Tarım, Manışan, İcrud, Karapuşlu, Zengan Çayı, Çaypara, Uryat, Enguran, Çeverze, Tehem gibi bölgeleride Zengan âşık geleneğini yaşatmaktadır.

Bu bölgelerin muzik tarihi ister saraylarda isterse halk içinde çok eskilere dayanmaktadır. Bu bilgilere tarihi kazılarda rastlamak mümkündür. Nitekim Mehemed Tağı Zehtabi, Mannaların musikisi hakkında “İran Türkleri’nin Eski Tarihi” isimli kitabında şu bilgileri vermektedir:

*“Zeve⁶⁸ hazinesinden bulunan kadeh üzerinde çizilen ozanın çaldığı musiki aleti bugünkü Türk tarı, âşık sazı, Kazak tamburası şeklindedir. Ayrıca, bu musiki âleti bugünkü Türk elleri ozanlarının sazlarını çaldıkları gibi, döşlerine basılarak çalınırdı. Bu resim, ozan sazlarının Türk elleri içinde oldukça eski dönemlerden, doğumdan kaç bin yıl önceden olduğunu gösteriyor. Demek ki ozan sazı ve onun çalma tarzı Mannalarda da Türklerdeki gibi olmuştur. Manna ozanı çalarken, kuşkusuz sazını sözle süsler, halk şiirinden ve maniden yararlanırdı”.*⁶⁹

Görüldüğü gibi eski sazcularla günümüzdeki âşıklar arasınada ayakta ve sazlarını göğüslerine alarak çaldıkları benzerlikler hala devam etmektedir.

⁶⁸ Zeve hazinesi 1996. Yılda Sakkız şehrinin 40 km. doğusunda, bir tepenin yamacında yerleşen Zeve köyünde bulunmuştur.

⁶⁹ Mehemed Tağı Zehtâbî, İran Türkleri’nin Eski Tarihi, C 1, Ahter Yayınevi, 1999, Tebriz, s. 305.

Kadeh üzerinde bir ozan (Mannalar Dönemi)

Eskilerden günümüze gelen ozanların toplumdaki öneminin zaman ve mekân etkisinden asılı olarak değişime uğramasına şahit oluyoruz. Bu değişimleri M. Fuad Köprülü, “Edebiyat Araştırmalar 1” adlı eserinde şu satırlarla beyan etmektedir: *“Türkler muhtelif dinleri kabul ettikleri zaman baksı- ozanların mevki ve ehemmiyetleri, içtimai mevkileri, dini vazifeleri tabiatıyla değişiyordu”*.⁷⁰ Bunun net öğrengini Olcaytu dönemi İlhanlıların başkenti sayılan Sultaniyede görmekteyiz. Sünni bir ülkede Şii mezhebini seçip, bu mezhebin yayılmasına ortam yaratan İlhanlı Devleti yöneticisi Olcaytu b. Argun b. Hülagu b. Cengiz Han’dır. Olcaytu Şii olduktan sonra birçok değişikliklere ön ayak olmuştur. A. Abdullah bin Muhammed Alqaşanı, “Tarih- 1 Olcaytu” isimli kitabında dönemin değişikliklerini şöyle yazmıştır:

⁷⁰ M. Fuad Köprülü, Edebiyat Araştırmaları 1, Ötüken Neşriyatı, İstanbul, 1989, s. 58.

*“Olcaytu Han, Şiilerin etkisi altında 1309 yılı sonunda Bağdat’a geldi. Burada Hz. Ali’nin türbesini ziyaret ettikten sonra gördüğü rüya nedeniyle kesin olarak Şia mezhebini seçti. Yeni oluşumun bir göstergesi ve ilk adım olarak çıkarılan bir ferman ile hutbe değiştirildi. Sahabe ve sünni mezheb imamlarının yerine Hz. Ali ve evlatlarının isimleri zikredilmeye başlandı. Ocak 1310’da da sikkelerin üzerine 12 Şia imamının isimleri kazındı. Ardından da ezanın, Şia düsturu gereği ‘Hayye ale’l-Hayrül- Amel’ ibaresi eklenmek suretiyle bütün fars ülkesi ile Şiilerin çoğunlukta olduğu beldelerde okunması emredildi”.*⁷¹

İlhanlı Olcaytu’nun hükümdarlık sürecinde (1304-1316) Zengan’ın sultanıyesinde yaratılan Behram ile Gül-ı Hendan destanı ozanlık geleneğinin âşıklık aşamasına geçişini sağlamış oldu. Bu yıllarda Şiilik ilk kez onun döneminde İran’ın resmi mezhebi ilan edilmiştir.⁷² Behram destanı, Şiilik düşüncesini yaymak için yaratılan bir âşık destanıdır. Behram, Sultaniyeden Hoten çölüne giderek orda yaşayan insanları müslümanlaştırma çabasına girmiş bir badeli âşıktır. Bu destan İran ve dünya âşıklık geleneği açısından çok öneme sahip olmasına rağmen pek bilinmiyor. Bizce bu zamanlar ozanlık geleneğinin farklı aşamaya geçişi kesindir. Şaman ve Bahşilikten âşıklık geleneğine geçişin Olcaytu döneminde başlamış olmasını, Behram⁷³ Destanında olan Şiilik düşüncesinin varlığında görebiliriz.

⁷¹ A. Abdullah bin Muhammed, Alqaşanı. “Tarih- ı Olcaytu”, Haz: Mehin Henbeli, 2004, s 100.

⁷² Sultan Muhammed Hudabende Olcaytu (1304-1317) zamanında, Şiilik ciddi bir atılım içine girdi. Eğer bundan önce Gazan Han sadece Şiiliği görünürde kabul etmişse de, bu Şiiliği h.709 / m. 1310 yılında devletin resmi mezhebi ilan etti. İlk üç halifenin isminin hutbelerden ve sikkelerden çıkarılmasını ve yerine Şiiler’in On İki imamının isimlerinin yazılmasını emretti. Bk, Ali Asgar, Hamnef. Akkoyunlu ve Karakoyunlu İlişkileri ve Safevi Devletinin Kuruluşu, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1974, s. 115.

⁷³ Zengan Âşık muhitinde, Âşık Hemdulla imzasıyla 1937’de yazılmış olan bir nüsha vardır. Bu el yazmasında iki âşık destanının şiir bölümleri yazılmıştır. 23 sayfa olan bu el yazmasında Behram ile Gülühandan on dört sayfa, Necef destanı on altı sayfa olarak görünmektedir. Birkaç yerde Türkçe nesir bölümleri de görünür. Âşık Hemdulla bu el yazmasını Badamıstanlı Âşık Zörab’a vermiştir. Defterin eni 105 mm uzunluğu ise 264 mm’dir. Yazma, Arap alfabesiyle yazılmıştır. Bu destanın Âşık Müslüm varyantı 2007’de Mohammad Razzaghi tarafından yazıya geçirilmiştir.

Şii âlimlerinin en seçkinleri özellikle Nasireddin Tusı, Cemaleddin Mutahhar el-Hıllı, Fahreddin Hıllı, Cemaleddin Veravını, başkent olan Sultaniye'ye toplandı. Bu hocalar sayesinde Şii kültürün yayılıp gelişmesine destek sağlandı. Nitekim Faruk Sümer de “Oğuzlar Türkmenler” isimli kitabında İlhanlı döneminin kültürel durumunu şöyle anlatmıştır: “*Oğuz Kağan Destanının yazılmasına sebep olan manevî hava ancak İran'daki İlhanlı sarayı ve çevresinde görülmektedir*”.⁷⁴

Behram destanı İlhanlı topraklarında geçen bir olayın anlatısıdır. Bu destanda Şiiilerin birinci İmamı olan Hz. Ali, Behram'a rüyada Hoten çölündeki Kâfir Şah'ın kızı Gül-ü Hendan'ı sevgilisi olarak belirtir. Behram'ın görevi Sultaniye'den gidip Hotende yaşayanları Müslüman yapmak ve kendi sevgilisine kovuşmaktır.

Yatmışdım yuxu gördüm

Şahı mærdan hara getdi

Yuxuda mætlæbim verdi

Şirri yæzdan hara getdi

Ya:

Sæn mænim sultanım sæn mænim xanım

Sænæ dæ qurbandı bu şirin canım

Ağlama qæm yimæ gülü xændanım

Bæhramın æli yæl mürtezası var⁷⁵

Şamanlık geleneğinde yardımlar hep Tanrıdan dilenir. Ama burada Şir-ı Yezdan, Ali-yyel Mürtaza, Şiiilerin birinci imamı olan Hz. Ali'yi, destanda bir manevi destek ve yardımcı gibi göstermektedir. Oğuznameleri söyleyen ozanlar, günümüzde âşık olarak Şii düşüncesini içinde barındıran âşık destanlarını sunmaya başladılar.

⁷⁴ Faruk, Sümer. Oğuzlar, Ana Yayınları, Ankara 1972, s 374.

⁷⁵ Hemdullah, Necef Destanı- Behram Dastanı, el yazma 1937.

Muhakkak ki bu yeni âşıklık söyleminde eski ozanlık, bahşilik temelleri üzerine kurulmuştur. Destan, İlhanlı sarayında Şii inançlarını benimsemiş ozan tarafından telif edilmiştir. Muharrem Kasımlı “Ozan-Âşık Sanatı” isimli kitabında ozan ve âşık özelliklerini şöyle beyan eder: “Orta yüzyılın âşığı önce dinî- ruhanî vazife icracısı-tarikat hizmetçisi, yalnız bundan sonra müzisyen- sanatkârdır. 19-20. yüzyıllarda ise âşık esas itibarı ile düğünde, şenlikte çalıp söyleyen müzisyen-sanatkârdır; bu makamda dinî-ruhanî vazife icracılığı yavaş-yavaş arka plana çekilerek belirli alametler, çizgiler, işaretler şeklinde göze çarpar”.⁷⁶ Kasımlı’nın söylediği gibi Behram da dinî bir vazifeyle görevlendirilmiştir. Destanda şu sözler yer almaktadır:

Anası dedi: Oğul getmə.

Dedi: Ana can şahı mərdan mənə butə verib gərək gedəm. Çün onlar kafirdilər. Mənim əlimlən müsəlman olarlar. Allah mənə köməkdi. Bəhram hərəkət eylədi getməyə.

Elimizde mevcut olan ikinci destan “Şirin ile Birçek Hanım”⁷⁷ destanıdır. Bu destan Zengan’ın yerli âşık destanlarından. Kafkasyalı destan hakkında “İran Türkleri Âşık Muhitleri” adlı eserinde şu sözleri yazmıştır: “Zengan bölgesinin en kadim âşıklarından biri de ‘Şirin ile Birçek Hanım’ adlı meşhur halk hikâyesinin müellifi Âşık Şirin’dir. Âşık Şirin Hürremdereli’nin doğum tarihi hakkında henüz kesin bir bilgi yoktur. Şiirlerinde geçen ifadelerden onun 450-500 sene önce yaşadığı tahmin edilmektedir. Zengan Âşık Muhiti’nin banilerinden birisi olduğu şüphesizdir”.⁷⁸

Burada da aynı Behram gibi Âşık Şirin, destanın başkahramanıdır. Şii mezhepli olan ihtiyar Âşık Şirin Kerbela ziyaretine gitme aşamasındadır. Nerimanbey’den gelen mektup aracılığıyla otuz dokuz insanın zindanda olduğunu duyup kerbeladan vazgeçiyor. Yanına gelmiş peyk Baba Bayramla birlikte Demavent bölgesinde

⁷⁶ M. Kasımlı, age, s. 58.

⁷⁷ Destanın Özeti: Demavend bölgesinde yaşayan Zernigar Hanım kendiisne hayat yoldaşı bulsun diye bir çağrış veriyor. Çağrışta şöyle oluyor: saz ve söz ile Zernigar Hanımı yenen Âşık Zernigar Hanımla evlilik kura bilir. Bu çağmıştan sonra çoklu âşıklar gelip onunla atışmaya başlamış ama hepsi yenilmiş ve dostağa veriliyor. Bunların sayısı 39’a ulaşır. Zenganlı Âşık Şirin, Nerimanbey isteği üzerin Hürremdereden Demavend bölgesine geliyor. Zernigar Hanımı tartışmada yenen 70 yaşlı Âşık Şirin 39 aşığı zindandan serbest bırakır. Destanın souda Nerimanbeyle Zernigar Hanım evlilik kuruyorlar.

⁷⁸ A. Kafkasyalı, age, s. 174.

Zernigar Hanımla atışmaya yola çıkıyorlar. İslam bilgileriyle Zernigar Hanımı yenen Şirin, karşıt tarafı da Müslüman yapma şansını bulur. Âşık Şirin sembolik olarak şu özelliklere maliktir: tarihçi, halkçı, fakir, gezgin bir insan, İslam bilimine agâh; özetle söylemek istersek İslamlaşmış bir ozan tipidir. Bir cenaze namazını kılan molla, Şirin ile tartışmaya girer. Âşıklar tarafından kılınan namazın düzgün olmasını söyleyen molla, ölünün yeniden canlı olmasına karşı çıkar. Burada Âşık Şirin⁷⁹ ozanlık ve şaman gelenekleri sayesinde ölüyü yeniden canlandırır.

"Meyyit namazı qılırdılar. Bunlarda qoşulub namazı qıldılar. Cəməət mollaya dedilər: bu aşiq da namazda şirkəti varıdı. Molla namazı yenidən camata qıldırdı. Dedi: hər namazda aşiq şirkət eləsə namaz batil olar. Aşiq şirin mollaya dedi: əyər bu ölünü danışdırdın heç. Yoxsa abırını aparram. Molla dedi: ölü dirilməz. Şirin edi: əyər mən ölünü danışdırsam nə?"

İndi görək şirin ölüyə nə deyir:

Adəm oğlu adın mərhəb

Yel əsər tökülər yarpaq

Ayaq altda qalan topraq

Gəlir başdan aşar bir gün"

Adəm oğlu ol xəbərdar

Gör başıva nələr gəlib

⁷⁹ "Şirin ile Birçək" halk hikâyesi 1. Kaset (teyp) 59 dakika 7 saniye, 2. Kaset 60 dakika 38 saniye ve 3. kaset 59 dakika 24 saniye toplam 179 dakika 19 saniye sazlı sözlüdür. Bu kaset, 1976-1977 yıllarında Zengan'da "Radyo Ayva" stereosundaki Cavat Zenganı tarafından kaydedilmiştir. O dönemlerde İran halkı kaset dinlemeye çok fazla ilgi duymuştur. Şimdi bu kasetler bilgisayarlarda VAW, MP3 türlerinde arşivlerde bulunuyor. Biz bu kasetlerin bir kısmını 23.06.2003 tarihinde kaset satıcısı İslam Muradı'dan alıp kendi arşivimizi zenginleştirdik. Bu Âşık destanı yakın tarihte Mohammad Razzaghi tarafından yazıya geçirilerek tespit olundu. Destan 40 beyit Geraylı, 76 beyit Koşma toplam 116 beyitten oluşan nazım ve nesir karışımıdır.

Öləndə başın üstünə

Yad-ı biganələr gəlir

Bu sözlərdən ölü əlin kəfəndən çıxarıb şirinin biləyindən yapışdı. Hamı qaçağaça düşdülər. Molla daldan baxırdı.⁸⁰

Olcaytu'dan sonra Safevi döneminde Şiilik bir daha gündeme geldi. Safevi devletinın kurucusu olan Şah İsmayıl din politikasınının temelinde Şiiliğin İsnə Aşəriyyə kolunu hâkim kıldı. Şah İsmayıl yeni kararlar verdi. İskender Bey bu olayı şu şekilde nakletmektedir: “*Şah İsmail Tebriz’i alarak başkent ilan ettikten sonra, On İki İmam Şiiliğini simgeleyen işaretlər de ortaya çıkmışdır. Minberlərdən İmamıyyə adına hutbələr okunmaya başlanaraq, üzərində ‘La ilahe illellah, Muhammedur-Resulullah ve Aliyyen veliyullah’ ibareləri yer alan sikkələr basıldı*”.⁸¹ Bununla birlikte, Ezan ve İkame’ye deęişikliklər eklenerek, “Eşhedü enne Aliyyen veliyullah” ve “Hayye ala-l-Hayrul amel” lafızları izafe edildi.⁸²

Safavi döneminin en önemli ozanı Dırılı Kurbanî’dir. Bizim âşıklık geleneğinde bu ozanın adını almış bir destan mevcuttur. Kurbanî destanında İmam Riza’nın önemsendiğini görmekteyiz. Şiilerin sekizinci İmamları olan İmam Riza destanda şu şekilde anlatılır:

Arazdan aşağı zevvarı⁸³ axar

Uzaxdan baxanda günbbezi⁸⁴ bəlxər⁸⁵

Günahkâr gedenlər bigünah çıxar

Rozesinden⁸⁶ ağam imam Rizanın

⁸⁰ Müslüm Asgari, Şirin ile Birçək Hanım, 1974-1976, 3. Kaset.

⁸¹ İsgender Bey Türkmen, Âlem Arayı-i Abbâsi, C.I, s.28.

⁸² Handemir, Habibü's-Siyer, C.IV, s.450.

⁸³ Ziyaretcı

⁸⁴ Kubbe

⁸⁵ Işık

⁸⁶ Toplantı

Qurbanı deyər ya şahların şahı

Oxur göyerçinler çekərlər ahı

Qızıl⁸⁷dır eyvanı qızıl bargahı⁸⁸

Heyderdi babası İmam Rızanın⁸⁹

Safevi yönetiminde yaşayanların Osmanlı'ya karşı yeni bir kutsal mekânı halka sunmaları gerekirdi. Şiilerin 8. İmamı sayılan Rıza'nın türbesini onarıp kutsallaştırmaya çalıştılar. İran Müslümanlarının Kerbela ve Mekke ziyaretine gidip orada para harcamalarını önlemek için kararlar verilir.⁹⁰ Hatta Şah Abbas'ın kendisi bile yaya yürüyerek İmam Rıza ziyaretine gider.⁹¹ Kurbanı destanında İmam Rıza'nın vasıflarının niteliklerini taşıyan şiirler görünür. Burada, toplumda cereyan eden siyasi olayların âşıkların şiir ve destanlarını da etkilemiş olduğunu görmekteyiz.

Âşık edebiyatı, manzum ve mensur eserleriyle, hem özgün yapısı bakımından hem Türk dilinin kullanımı bakımından hem de bediî, estetik kuruluşu bakımından Türk edebiyatının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır.⁹²

Âşık, elinde sazı, dilinde sözü, oba oymak, yurt yayla, köy kent, il ilçe gezerek meclislerde, şenliklerde, düğünlerde, bayramlarda saz çalıp, türkü, destan koşan, çaldığı müzik ve okuduğu nağmelerle halkın ruhunu okşayan, onlara millî, manevî güzellikler sunan, halkın sevincine ve kederine tercüman olan, milletin diline, edebiyatına, kültürüne katkıda bulunan kültür insanıdır. Âşıklar Türk edebiyatının ilk kurucuları ve kadim sanatkârlarıdır.⁹³

⁸⁷ Altın

⁸⁸ Külliye

⁸⁹ Müslüm Asgari, Kurbanî, 1974-1976, 1. Kaset.

⁹⁰ Behruz, Taherniya. Seyyahlar bakışında Meşhet, 1. Baskı, Astan Kods-ı Rezevi Yay, Meşhet, 1997, s. 117.

⁹¹ Muhammed Takı Moderres Rezevi, Meşhed'in Yıllık Olayları 5. yy den 13 hicriye kade, İrec Avşar, Astan Kods-ı Rezevi Yay, Meşhet, 1999, s. 89.

⁹² A. Kafkasyalı, age, s. 39.

⁹³ A. Kafkasyalı, age, s. 40.

Zengan Âşıklığının teşekkülünde, (adlarına) destan koşulmuş Âşık Şirin ve Âşık Yusuf Camal adlı orta çağ âşıklarının mühim hizmeti olmuştur.⁹⁴

İlhanlılar döneminden günümüze kadar Behram destanının müellifi, Âşık Şirin, Âşık Yusuf Cemal, Âşık Kelbi, Âşık Noruz, Âşık Zülfeli, Âşık Hemdulla, Âşık Kiramet, Âşık İzzet Azizi, Âşık Kazım, Âşık Beşir, vs gibi âşıklar ozanlık geleneğini bu topraklarda yaşatmışlar. Bu muhitte Âşık sanatını canlı yaşatan âşıklarımızın sayısı yüzden fazladır.

Zengan âşık muhitinde kırktan fazla halk hikâyesi ve destan mevcuttur. Bu hikâyelerin bazıları diğer âşık muhitlerine ait halk hikâyeleridir. Bir kısmı tamamen Zengan âşık muhitine özgüdür.

Zengan âşık muhitine özgü halk hikâyelerini şöyle sıralamak mümkündür: Tilimhan ile Mehri, Şirin ile Birçek Hanım, Tuti-i Şirin Sühen ve Yusuf Camal, Verge ile Gülşen, Kelbi ile İnsan Hanım, Yetim Seydi.⁹⁵

Tebriz âşık muhitinde halk hikâyesi olan “Kurbani” adlı hikâyenin burada “Zenganlı Kurbani” olarak tasnif edildiği görünmektedir. Hasta Kasım adlı hikâye de burada hayli farklı adlandırılmıştır.⁹⁶

Müslüm Esgeri, günümüzde Zengan âşıklarının ustası olarak bilinir. Saz- söz ehli bu şahsi sanat âleminde kendilerine, aksakal derler.⁹⁷ Üstadı Müslüm Eskeri'den derlemiş olduğumuz âşık destanlarının isimleri şunlardır: 1. Abbas ile Gülgez 2. Behram ile gül Hendan 3. Dilaver Kasım 4. Ali ve leyli Han 5. Emrah ile Selvinaz, 6. Aslı ile Kerem 7. Gergerli Mehemed ve peri Hanım 8. Gurcu Mehemed 9. Haydar Bey 10. Haydar ile Senember 11. Kelbi ile İnsan Hanım 12. Köroğlu'nun Derbent Seferi 13. Masum ile dilefruz 14. Mir Mahmut ile Sara 15. Necef Bey 16. Garip ile Şahsenem 17. Kurbanî, 18. Şah İsmail ile Arapzengi, 19. Sayyad ile Sadat, 20. Şirin

⁹⁴ M. Kasımlı, age, s 251.

⁹⁵ A. Kafkasyalı, age, s. 178.

⁹⁶ A. Kafkasyalı, age, s. 179.

⁹⁷ İlqar, İmamverdiyev. Azərbaycan ve İran Âşık Sanatının Karşılıklı Alakeleri, Nafta Press, Bakü, 2008, s. 250.

ile Birçek Hanım 21. Tahir Mirze 22. Tilim Han 23. Verge ile Gülşen 24. Valeh ile Zernigâr 25. Han Çoban, 26. Hasta Kasım 27. Yetim Seydî 28. Alesger 29. Hüseyin Cavan 30. Leyla ile Mecnun 31. Mirza kazım.

Bu destanlara ilave olarak Zengan Âşık Muhiti âşıklarının repertuarında bulunan ve diğer âşık muhiti âşıkları ile ortak kullanılan halk hikâyelerinden bazıları ise şunlardır: 32. Emrah ile Huriliga 33. Endelib Mirza ile Gızıl Gül 34. Gamber ile Mahmut 35. Gulam Haydar 36. Kemter Yusuf 37. Türkoğlu ile Mehri.⁹⁸ 38. Alishah ve huriliğa 39. Ali ve Rafı 40. Letifşah ve Mehriban Sultan 41. Bey Aslan 42. Baba Leysan 43. Âşık Alesger ve Sahnebanu⁹⁹ 44. Göyçek Riza¹⁰⁰ 45. Tutu Kuşun vb.

Zengan âşık muhitindeki âşık havaları Urmu ve Horasan muhitlerinin âşık havalarıyla farklılık arz etmektedir. Âşık havalarının repertuarında bulunan havaların çoğu bu bölge âşıklarına ait havalardır. Bazı saz havalarının adları diğer bölge âşık havaları ile benzer olsa da muhtevaları farklıdır. Bu bölge âşık havalarının çoğu bölgeye özgü özellikler taşımaktadır.¹⁰¹

Zengan'ın özel yerel havaları Âşık İzzet Azizi'nin söylediğine göre Tarım, Zengan Çayı, Hecerut, Sucas Çayı olmak üzere dört bölgeden oluşmaktadır.¹⁰² Derlediğimiz Zengan makamlarını 4 havzaya ayırabiliriz: Tarım havaları, Zengançayı havaları, Abher- Hurremdere havaları ve Şahseven havaları.

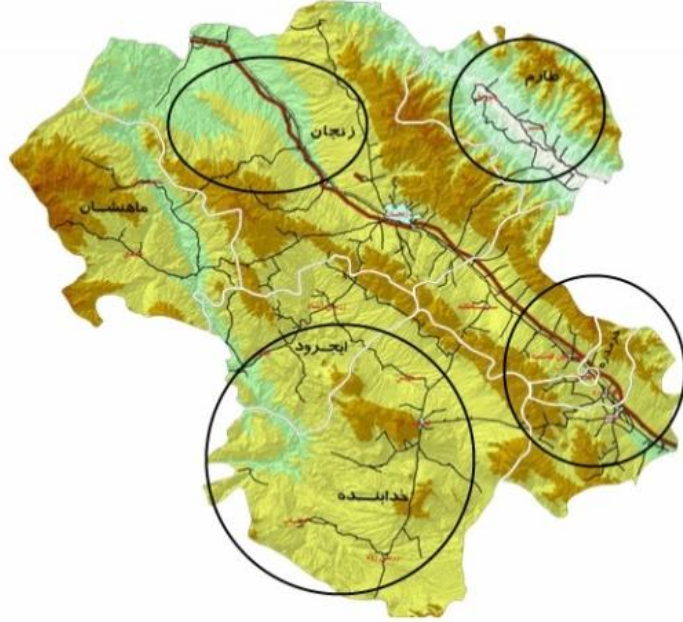
⁹⁸ A. Kafkasyalı, age, s. 39.

⁹⁹ İ. İmamverdiyev, age, s. 490-491.

¹⁰⁰ Bir başka ismi de Köçek Riza dır. Bu destanı âşık İzzet Azizi'den(30.10.2004) kayıta almışız. Destan 1996 yılında âşık İslam Muradlu evinde bir kasete konuşma türünde söylenilmiştir.

¹⁰¹ A. Kafkasyalı, age, s. 179.

¹⁰² Âşık İzzet Azizi, özel söyleşi 2001. yıl Zengan.

Zengan makamlarını oluşturan 4 havza

Otuzdan fazla olan Zengan'ın yerel havalarından yirmi üç tanesi 2005 yılında Zengan ve İran'da ilk kez Mohammad Razzaghi tarafından kayıt altına alınmıştır. Âşık Müslüm şu makamları balaban eşliğinde icra etmiştir. Kayda alınan havaların adları şunlardır:

1. Velicani
2. Dübeyti
3. Şahriyari
4. Kafiye
5. Bala Kafiye
6. Şikeste
7. Zengan Çayı Kafiyesi
8. Kız Keyteren
9. İskenderi

10. Gence Keremi
11. Dik Osmanlı
12. Yorğun Keremi
13. Coşğun Keremi
14. Kesme Keremi
15. Tek hava
16. Meşkini
17. Germuvu
18. Haleyli
19. Akberi
20. Eyvazi Koroğlu
21. Sarı Torpağı
22. Sallama Geraylı
23. Zengan Koroğlusu ¹⁰³

Tahran'ın kültürel mirası ve el Sanatlarını, Turizm Bakanlığı tarafından görevlendirilmiş Nahid Sahaiyan, Zengan âşık makamlarını bir proje olarak tespit etti. Projede Âşık Müslüm 8 makam: 1. Tək hava 2. Balaşəhrirarı 3. Tarım Qafiyesi 4. Meşkini 5. Şəhriyarı 6. Sallamağəraylı 7. Kəsmə kərəmi 8. Coşqun kərəmi, Âşık Yaver 7 makam: 9. Haleyli 10. Qamçıqayı 11. Orta Qafiye 12. Fəttahı 13. Fərsağı 14. Düz Şikeste 15. Dik şikəstə, Âşık Settar 9 makam: 16. Zengançayı Şikestesı 17. Gence keremi 18. Zengançayı Koroğlu 19. Dik Qafiye 20. Ekberi 21. Qızqeyteren 22. Pes kərəmi 23. Zengançayı Qafiye 24. İskenderi, Âşık Memmed 9 makam: 25. Zarıncı

¹⁰³ Mohammad Rezzaghi, "Zengan Âşık Edebiyatı", Somut Olmayan Kültürel Miras: Yaşayan Âşık Sanatı Uluslararası Sempozyumu, Ankara, 2007, s. 3.

(Payıze) 26. Sarıtorpaq 27. Velicanı(Fettahı) 28. Fireng oğlu 29. Xalxalı 30. Güllü Qafiyə 31. Xalxal Qurbetisi 32. Dübeyt 33. Şikeste olmak üzere dğrt âşıktan toplam otuz üç makam derlenmiştir. Şu makamlar listesine iki solo kopuz (Velicanı ve Şahriyarı) havası Menuçehr Necefi icrasını ve Şahriyarı makamını da dâhil edebiliriz. Zengan âşıklık geleneğinde İran’da ilk makamlar projesi olarak 01.01.2009 yılında 88 sayılı dosya, ulusal kayıt olarak Somut Olmayan Kültürel Miras Listesine dâhil olmasına rağmen bu proje adına devlet kurumları tarafından hiçbir kutlama düzenlenmedi. Bu projenin bilimsel danışmanı Mohammad Razzaghi olmuştur.

İran’da maalesef somut olmayan kültürel miras yalnız kâğıt üzerinde yazılıp bitirildiği için kültürel mirasın korunmasıyla ilgili hiçbir olumlu faaliyetin gerçekleşmesine imkân bulunmuyor. İran televizyon kanallarında bile kopuzun gösterilmesi hala yasaktır ve ozanların yalnız baş kısımları yayınlanır. Bu sınırlama sadece âşık sanatını değil Türk, Fars ve bütün musiki âletlerini kapsar.

1.2. 1. Âşık Edebiyatı ve Yazılı Kaynaklar (El Yazma Nüshalar)

Erman Artun "Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı" adlı kitabında âşık edebiyatının kaynaklarını şöyle açıklamıştır:

*“Âşık edebiyatıyla ilgili temel bilgilerin ve örneklerin sonraki dönemlere aktarılmasını sağlayan kaynaklar yazılı ve sözlü kaynaklardır. **Sözlü kaynaklar:** Âşıklar, daha önce yaşamış usta âşıkların eserlerini belleklerine alarak aktarırlar ve uygun ortamlarda bildiklerini çevresine aktararak bilgilerin başkaları ve sonraki nesiller tarafından da bilinmesini sağlarlar. **Yazılı kaynaklar:** Okuryazar âşıklar veya diğer âşıkların şiirlerini kaydettikleri cönkler yazılı kaynaklardandır. Ayrıca tarih kitapları, seyahatnameler, mektuplar, surnameler, gazavatnameler, hızırnemeler, şairnameler, mesneviler, mecmualar, divanlar da yazılı kaynak içinde yer almaktadır”.*¹⁰⁴

¹⁰⁴ Erman Artun, Âşık Geleneği ve Âşık Edebiyatı, Akçağ Yay, Ankara, 2001, s. 55-56.

Âşık edebiyatının yazılı kaynakları dünyanın çok yerinde mevcuttur. Bu kitab'ın Dresden (Almanya) nüshası on iki boy ve Vatikan nüshası altı boydan oluşmaktadır. Günümüzde İran âşık edebiyatının yazılı kaynaklarını şöyle sıralamak mümkündür: Elyas Muşeq'in 'Nağmeler' kitabı,¹⁰⁵ Endelip Karacadağı'nın elyazması, Polonyalı Aleksande Xodezko'nun 'Köroğlu destanı'¹⁰⁶. Ancak biz burada Zengan vilayetinin el yazmaları üzerine yoğunlaşacağız.

1.2. 1. 1. Mirza Sadik Uryatlı El Yazması

Mirza Sadik, 1785'te Zengan'ın Uryat bölgesine bağlı olan Manışan'da doğdu. Kendi döneminde bilim adamı olarak yaşamıştır. Şiirleri üzerinden yazılmış bir elyazması şimdi Ali Memmed Beyanı'nın arşivinde korunur. 80 sayfadan fazla olan bu el yazmasında Şeyh-i İşrak, Nigari, Mirza Abbas Han Afşar ve başkalarının şiirleri de bulunmaktadır. Elyazmanın bir bölümü mesnevi kalıbında yazılmıştır. Bu mesnevide 7 destan şiirle kaydedilmiştir. Mesnevisine "Yeddi Nâme" adını vermiştir. Elimizde bulunan defterde¹⁰⁷ yalnız "Leyli ile Mecnunun" destanı özet şeklinde verilmiştir. Yedi Name 5 ayda yazılmıştır. Mirza Sadik, Yedi Nâmede yazdığı destanları şu şekilde vermiştir: Mecnun ile Leyla, Vamik ile Üzra, Asli ile Kerem, Röşen ile Nigar, Yusuf ile Züleyha, Ferhat ile Şirin, yedincisi Süleyman ile Balkız.

Bu elyazmanın önemli bölümü şiirlerde "Qopuz/ kopuz" sözcüğünün kullanılmasıdır:

"Qopuzların gælærdi şæn sêdası

Aşıqların sêfalı oxuması".

¹⁰⁵ 'Nağmeler' kitabı Elyazması 326 sayfadan ibarettir. Kitap'ta Köroğlu, Mecnun, Karıp, İsmail adları ile bağlı koşmalar, Mehemed Huseynin Âşık Tebriz'de olan şiirleri, tecnisleri, halk bayatıları, Nesimi, Hatayı, Fuzuli ve birçok başka şairlerin de eserleri vardır.

¹⁰⁶ 1830'da Polonyalı Aleksande Xodezko, Tebriz'deki Rus Konsolosluğunda tercüman olarak çalışırken Köroğlu destanını elde etmiş ve bu materyali Paris'e götürmüştür. A. Xodezkonun kaydettiği Köroğlu epizotları Paris Milli Kütüphanesinde No: S.P. 994'te mevcuttur

¹⁰⁷ Zenganlı şair, yazar Ali Memmed Beyanı bu elyazmanı yayıma hazırlamış bulunuyor.

Biri söylerdi əslinin dilinden
Biri söylerdi leylanun dilinden
Biri yanmış keremden söyləyərdi
Biri biçərə məcnundan diyərdi
Basardı bağrına həm kim nigarın
Kerem öz əslisin, roşen nigarın
Qır atlar səslənərdi bağça bağda
Cavanlar av vurardı daşlı dağda
Kopuzların gələrdi şen sedası
Âşıkların sefalı okuması

1.2. 1. 2. Âşık Hemdullah'ın El Yazması

Zengan âşık muhitinde şimdiye kadar bulunmuş en eski elyazması Âşık Hemdulla kalemiyle yazılmıştır. Bu elyazmasında iki âşık destanının şiir bölümleri yazılmıştır. 23 sayfa olan bu elyazmada Behram ile Gülühan 14 sayfa, Necəf destanı 16 sayfa görünmektedir. Birkaç yerde Türkçe nesir bölümleri de görülür. Âşık Hemdulla 1937 yılında bu elyazmayı yazarak Badamıstanlı Âşık Zöraba verir. Âşık Zörap, Âşıklık bilimini Hemdulla'nın yanında öğrenmiştir. Bu defter Âşık Müslüm'ün özel arşivinde mevcuttur. Defterin eni 105 mm uzunluğu ise 264 mm'dir. Elyazma Arap alfabesiyle yazılmıştır. Bu elyazmasının bulunma haberi 2009 yılında Zengan'ın "Bayram" adlı dergisinin 22. sayısında "Ozanlar Dünyası" sitesine kaynak gösterilerek yayımlanmıştır.¹⁰⁸ Bu elyazmasının bir âşık tarafından yazılması, Zengan âşık geleneğinde destanların yazılıp başka âşıklara verilmesi ve destancılık geleneğinin yaşatılması açısından çok önemli bir bilgiyi içermektedir.

¹⁰⁸ <http://ozanlardunyasi.blogfa.com/post-32.aspx> Erişim 11.11.2015

1.2. 1. 3. Âşık İzzet Azizi'nin El Yazmaları

Zengan âşık muhitinin "Söz denizi" olarak bilinen Bartağaçlı Âşık İzzet Azizi 109 yıllık yaşamının son çağlarında 40 âşık destanını birçok defter üzerine yazmıştır. Cuğunlu, âşık İbrahim Sultani defterlerin hepsini Âşık İzzet'ten alır. Destanlar günümüzde Âşık İbrahim'in evindedir.

1.2. 1. 4. Âşık Müslüm Asgeri'nin El Yazmaları

Zengan âşık sanatını uluslararası kurultaylarda tanıtan Badamıstanlı Âşık Müslüm Asgeri, âşık destanlarının toplanma sürecinde¹¹⁰ âşık destanlarını yazıp, Zenganlı araştırmacı Mohammad Razzaqı'ye verir. Bu el yazmaların kopyası Mohammad Razzaqı'de, ana el yazmaları ise Âşık Müslüm'ün kendi arşivindedir. Âşık Müslüm 1960 yılında âşık destanlarını yazıya geçirip toplamaya çalışmıştır. Tilim Han destanını Şahsevenli Âşık İbrahim'den 1966 senesinde derleyip yazıya geçirmiştir.

1.2. 2. Zengan Âşık Muhiti'nin Temsilcileri

1.2. 2. 1. Âşıklar

Zengan âşık okulunun nüfusunu kesin belirtmek imkânsızdır. Zira ne devlet kurumları ne de sivil toplum kuruluşları tarafından bir kayıt tutulmamıştır. Zengan Âşık Muhiti'nde yüz elli kadar âşık vardır. Bunlar faal bir şekilde düğün ve derneklere katılmaktadırlar. Muhitteki çağdaş âşıklardan bazılarının adları şöyledir: 1. Âşık Ali Evset Esedî 2. Âşık Ali Hoşgün Halefî 3. Âşık Ali Kelenterî 4. Âşık Arap Terenli 5. Âşık Asker Terenli 6. Âşık Bahar Ali Ahmedî 7. Âşık Behmen Nimefî 8. Âşık Behruz Süleymanî 9. Âşık Bulud Cavadî 10. Â. Buzali Han Muhammedî 11. Âşık Cemşid Zerringöllü 12. Âşık Davud Davudbegi 13. Âşık Ebülfez Şehsevarî 14. Âşık Ebülfez 15. Âşık Ekber Talibî 16. Âşık Ekber Zencanî 17. Âşık Emir Davudî 18. Âşık Emir Fürûdî 19. Âşık Emrullah Esedî 20. Âşık Esed Kasimî 21. Âşık Evez 22. Âşık Evez

¹⁰⁹ Âşık İzzet Azizi(1919-2006) Zengan'ın "Bartağaç" köyünde doğur. Askerlik bittikten sonra ünlü âşık Kamet'in yanında saz ve söz öğrenir. 40 âşık destanını bilirdi. Bir dönemde saz bağlamış ve âşıklara sunmuş. Bildiği destanları yazılı ve sesli olarak âşıklar ortasında yaymaya çalışmıştı. Zengan âşık muhitinin en bilici âşıklarından sayılırdı. 2006. yılda Zengan'da yaşamını bitirdi. Mezarı Bartağaç köyündedir.

¹¹⁰ Zengan âşık destanlarının toplaması 2001 yılından başlayıp hala devam etmektedir.

Merdanî 23. Âşık Eynullah Kakavanî 24. Âşık Fürûdî Muhacirî 25. Âşık Gülab Ali Davudbegi 26. Âşık Hakverdi Süleymanî 27. Âşık Hanedullah Avşar 28. Âşık Hasan Neğilu 29. Âşık Hasan 30. Âşık Hüccet Yusifi 31. Âşık Hüseyin Esedî 32. Âşık İltifat Davudbegi 33. Âşık İzzet 34. Âşık Kemal Deşteğî 35. Âşık Mahmud Abipur 36. Âşık Maksüt Süleymanî 37. Âşık Mehrali Ahmedî 38. Âşık Menuçehr Süleymanî 39. Âşık Merhamet Esedî 40. Âşık Mirza Ağa Süleymanî 41. Âşık Mirza Ali Hüdayî 42. Âşık Muhammet Hasanî 43. Â. Muhammet Süleymanî 44. Âşık Müslüm Askerî 45. Â. Müslüm Muhammetli 46. Âşık Nadir Muhibbî 47. Âşık Nağî 48. Âşık Nicat Mevlayî 49. Âşık Perviz Süleymanî 50. Âşık Puriya 51. Âşık Resul Esedî 52. Âşık Rıza Behramî 53. Âşık Sefiyullah İneyetî 54. Âşık Selman Babaî 55. Âşık Settar Hudayî 56. Âşık Seyfeli Süleymanî 57. Â. Seyid Hamza Hüseyinî 58. Âşık Söhbət Nizayî 59. Âşık Söhrab Ahmedî 60. Âşık Sultan Ali Hidayetî 61. Âşık Tayyib Süleymanî 62. Âşık Veli Mevlayî 63. Â. Yâr Muhammed İsabegi 64. Âşık Yaver Muhammedî 65. Âşık Zülfelî Esedî 66. Âşık Zülfikar İsabegi”.¹¹¹

İran’ın Kültür Bakanlığı’nın Zengan temsilciliğindeki Müzik bölümünün yetkilisi Merac Keremi 127 kişilik bir isim listesinin elde edilmesinde yardımcı oldu. Zengan âşık sanatında çalışanların isimleri şunlardır: 67. Menuçehr Necefi 68. Âşık Memmed Necefi 69. Âşık Mehti Necefi 70. Âşık Milat Hedre 71. Âşık Farruh Bayat 72. Âşık Gül Murat Saferi 73. Âşık Gül Mirze Saferi 74. Âşık Ayyub Nacefi 75. Âşık Ahmet Heyderi 76. Âşık Hüseyin İbrahimi 77. Âşık Nadir Kuluzade 78. Âşık Ali Muhammedi 79. Âşık Rıza Bigdeli 80. Âşık sayyad Habibi 81. Âşık Cavat Pasyar 82. Âşık Behruz Ahmedî 83. Âşık Mehrali Muhammedi 84. Âşık Mürsel İskenderi 85. Âşık İslam Muradlu 86. Âşık Razzak İsmayili 87. Âşık Marefet İbadî 88. Âşık Kamet Askeri 89. Âşık Rasul İskenderi 90. Âşık Müslüm Mehemmedlu 91. Âşık Amir Ali Davudi 92. Âşık Seyid Kazim Hüseyini 93. Âşık Nadir Nuri

İlgar İmamverdiyev “Azerbaycan ve İran Âşık sanatının Karşılıklı Alakeleri” adlı kitabında şu âşıkların isimlerini tespit etmiştir: 94. İbrahim Sultanı 95. Sultan Ali

¹¹¹ A. Kafkasyalı, age, s. 181-182.

Tagilu 96. Dadaş Regbar 97. Avez Ocaklu 98. Ali Mukaddem 99. Sultan Mehdihanı 100. Sultan Ali Keşaverz 101. Ahmet Halisi 102. Ali Sadeği 103. Ali İsmayili 104. Akber Kabulı 105. Mehmed Şams 106. Ehsan Taheri 107. Amir Fyucı 108. Akber Haseni 109. Rıza Askeri¹¹² 110. Ahmet Somaki halis 111. Aset Kandı Zencanı 112. Behram Rahimi 113. Cahangir Caferi 114. Höccet Yusefi 115. Rasul Hidri 116. Zülf Ali Hidri 117. Zeynı 118. Safer Salimi 119. Ali Gül Mehemedi 120. Avez Merdanı Halac 121. Memmed Hidri 122. Merhemet Hidri 123. Nicat Ali Molayı 124. Nazer Piri 125. Veli Molayı 126. Yüsuf Gül Memmedi¹¹³ 127. Ali Razzaghı 128. Akber Karemi 129. Hemze Saidi 130. Bijen İslamı.

1.2.2.2. Balabancılar

Âşıklar düğünlerde destan söylerken makamları balaban eşliğinde ifa ederler. Balabancılar kapalı alanlarda balaban açık mekânlarda ve kara zurna çalarlar. Kara zurna genellikle düğünlerde, açık alanda güreşler için icra olunan Köroğlu makamlarında çalınır. Zengan'da faaliyet gösteren balabancılarının bazı isimleri şöyledir: 1. Ahmet Mehcu 2. Amir Caferzâde 3. Cafer Esedî 4. Gülali Kemalî 5. Halil Caferzâde 6. Hamit Esedipur 7. Nasir Kelenteri 8. Sefiyullah Resulî 9. Tahar Muhammedî¹¹⁴ 10. Rehman Muharemzade 11. İsmayil Necefi 12. Raşit Askeri 13. Çiçik Ali Asedi 14. Barat rüstemhanı 15. Fahreddin Nasiri 16. Kayıp Ali 17. Babollah Kadimi 18. Rahim Hyderi 19. Saccat Ocaklu 20. Camal pasyar 21. Yüsef Süleymanı 22. aliyar Yezdanı 23. Hamit askeri 24. Celal Pasyar 25. Muharrem Piri 26. Ali daviran 27. Kurban Ali mehri.¹¹⁵ Bazen de âşıklar Mıyana'dan Hoccet Hudabende, Tebriz ve başka şehirlerde olan balabancılarını da emekdaş olarak düğünlere götürürler.

1.2.2.3. Kavalcılar

Âşık, Balabancı ve üçüncü şahıs olarak Kavalcılar, Zengan âşık ekibini oluşturmaktadır. Destan söyleyenlerin yanında Tefciler de mani ve türkülerle âşıklara

¹¹² İ. İmamverdiyev, age, s 253-255.

¹¹³ Menuçehr, Azizi. Âşıklar, PDF, Tebriz, 1997.

¹¹⁴ A. Kafkasyalı, age, s. 182.

¹¹⁵ Merac, Keremi. İran Kültür Bakanlığı Zengan temsilciliğinde Müzik bölümünden aldığımız son bilgiler 08.09.2015 Zengan.

yardımcı olurlar. Kavalcılar birkaç sene sonra âşıklık sanatına başlayabilirler. Zengan'daki birkaç kavalcının isimleri şöyledir: 1. Abbas Hıdrî 2. Bağır Necefi 3. Behruz Nesirpur 4. Efsel Hıdrî 5. Ekber Rızayî 6. Fetullah Hıdırpur 7. Gulam Rıza Hamidî 8. İsmail Fiyucin 9. Mikâyıl Fiyucin 10. Nur Muhammet Süleymanî 11. Rıza Mecitpur 12. Sait Kâzım Hüseyinî 13. Secaet Ebherî 14. Şükür Hıdrî.¹¹⁶ Zengan'da kaval yerine bazen 'Dayra' ismi de kullanılır.

1.2.3. Kahvehaneler

İran ülkesinde kahvehaneler ilk olarak 16. yüzyılda açılmaya başladı. İlk kahvehane Tahmasb Şah (1514-1576) zamanında Kazvin şehrinde açıldı. Adından da anlaşıldığı gibi bu kahvehanelerde "Kahve" içilirdi. Çayın gelmesiyle kahve yerini çaya bıraktı. Fuad Köprülü, 18. yüzyılda saz şairlerinin kahvehanelerde ellerindeki sazlarıyla şiirler söylediğini belirtir.¹¹⁷

1951 yılında Zengan'da iki kahvehane varmış. Bunlardan birincisi yukarı kahvehane ikincisi ise aşağı kahvehanedir. Tarım bölgesindekiler, yukarı kahveden kendi düğünlerine âşık davet ediyorlarmış. Hamseliler, Zengançayı, Karapüşlü bölgesindekiler aşağı kahvenin âşıklarından kendi düğünlerine âşık çağırırlarmış. Yukarı kahveyi Feti, aşağı kahveyi Ağa Cefer yönetirdi.¹¹⁸ Sonraları bu kahveler çoğalmaya başladı. Ali Kafkasyalı "İran Türkleri Âşık Muhitleri" kitabında şöyle yazmıştır: "*Âşıkların büyük itibar gördüğü Zengan âşık Muhiti'nin hemen her yerleşim yerinde âşıklar kahvesi, âşık, ozan kültür ocakları mevcuttur. Zengan'da; Selim âşıklar kahvesi, Afzel âşıklar kahvesi, Nureddin âşıklar kahvesi, Âşık Ali Halefi âşıklar kahvesi, Hurremdere'de; Hayderbaba âşıklar kahvesi (Âşık Gülab Davudbegi yönetir) kahvehane-i Azerbaycan (Kulam Hüseyin Hıdrı), Abher'de; Salman âşıklar kahvesi, Keydar'da; Keydar âşıklar kahvesi bulunmaktadır*".¹¹⁹ Günümüzde Zengan'ın aşağı misgerler mahallesinde 6 âşık kahvehanesi bulunuyor. Kahvehanede

¹¹⁶ A. Kafkasyalı, age, s. 182.

¹¹⁷ M. Fuad Köprülü, Türk saz Şairler, Ankara, 1962, s. 391.

¹¹⁸ Mohammad Razzaghi, "Zengan Koroğlusu I, Âşık Ali Halefi tanıtımı", Bayram dergisi, S 31, 4. Yıl, 2010, s. 18.

¹¹⁹ M. Kasımlı, age, s 252; A. Kafkasyalı, age, s. 177.

yaklaşık sabah 10 ile 11, akşam 4 ile 5 saatleri arasında âşıklar tarafından türkü söyleniyor. Azerbaycan'ın başka yerlerinden Zengan düğünlerine çağırılan âşıklar geceleri bu kahvelerde barınırlar.

1.2. 4. Âşığın Yetiştirilmesi

Zengan'da âşıkların yetiştirme mekânları kahvehane ve âşıkların kendi evleridir. İslam devriminden sonra devlet, izinli müzik öğretim evleri açmaya başlamıştır. Maalesef bu mekânlarda Fars müzik eğitimi verilmektedir. Yalnız son zamanlarda Menuçehr Nacefi, Kerimi müzik evinde saz çalma öğretime başlamıştır. Genellikle müzik eğitim evlerinde hala âşıklık geleneğinin eğitim öğretimi yoktur.

1.2.4.1. Bade İçme ve Rüya Motifi

Âşık destanlarında normal bir insanı rüyada görenler veya imamlar eliyle bade içerler. Uyanan insanlara saz çalıp şiir söyler. Halk tarafından bu tip insanlara âşık unvanı verilir. Rüya gören kişi, âşıklık geleneğinin özellikleri olan saz çalma ve türkü söylemek yeteneklerine sahip olur. Badeli âşık yeni yetenekleri sayesinde sorunları çözme gücüne sahip olur. Âşık destanlarında böyle örneklere çok rastlayabiliriz. Mesela Hasta Kasım, Kurbanı, Abbas Tufarganlı gibi âşıklar, badeli âşık sayılırlar.

Âşık geleneğinde rüya yoluyla âşık olmak oldukça yaygındır. Bazı âşıklar gelenek gereği rüyasını anlatmamakta, bazıları rüyasını hatırlatmamakta, bazıları her gece rüyasında saz çaldığını söylemekte, bazıları pir elinden dolu içtiğini söylemektedir. Bazı âşıklar ise badeli âşıklığa inanmamaktadırlar.¹²⁰ Günümüzde badeli âşıklara az rastlamaktayız.

1.2.4.2. Usta Çırak İlişkisi

Âşıklık geleneği, bir usta tarafından öğretilmesi gereken bir gelenektir. Usta âşık, saza ve söze yeteneği olan bir genci çırak edinir, yanında gezdirir, ona dil, üslup, ayak, halk hikâyesi, ezgileri, işlediği konuları, makamları ve atışma gibi teknikleri

¹²⁰ Umay Günay, Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi, Akçağ Yayınları, Ankara, 1992, s. 110.

öğretir. Çırac, ustanın ölümünden sonra meclislerde, düğünlerde onun şiirleriyle söze başlar, adını yaşatır, izinden gider.¹²¹

İran’da köklü ve canlı bir âşıklık geleneği mevcuttur. Eskiden günümüze gelen âşıklık geleneğinde eğitim sistemiyle karşılaşırız. Bu öğretim sistemi çok belirli şekilde görünmez. Genç âşiklar üstadlarının yanında saz çalma ve destan söyleyişini öğrenirler. Üstadı yanında birkaç senelik eğitim aldıktan sonra düğüne iştirak eden genç âşiklar, üstadın izniyle şölenlere katılabilirler. Âşık Ali Halefi, iki sene Legahlı Âşık Resul’un çırağ olmuş, iki sene tef çalmış, saz ve söz eğitimini de alıp en sonunda bir âşik gibi yetişen Ali Üstadından izin almayı hak etmiştir.¹²² Âşık Müslüm, Âşık Gulap, Âşık Mirzi ve bazı âşikların da birkaç üstaddan ozanlık ve âşıklık geleneğinin eğitimini aldığını görmekteyiz.

Âşık Hemdulla, 1950 yılında Zengan’ın Badamıstan köyüne gidip Âşık Zörab’ın evinde misafir olarak kalar ve ona destan eğitimi veren Âşık Müslüm bu olayı şöyle anlatır: Ben çocukken âşik Hemdulla kış dönemlerinde bize misafir olurdu. Evimizde kürsünün bir köşesinde babam âşik Zörab, diğer köşesinde Âşık Hemdulla yüz yüze otururdular. Önce Âşık Hemdulla şiir ve destanın bir kısmını anlatırdı sonra babam o kısımları dinledikten sonra ezbere yeniden söylerdi. Bazen bir şiiri birçok kez söyledikleri duyulurdu. Zira Âşık Zörab okuma yazma bilmiyordu. Bazen de babam destanı birine yazdırıp eve getirirdi ve bana okutuverirdi.¹²³

Genellikle eğitim metodu sözel ve yazılı şekilde olurdu. Âşık İzzet Bardağacı okuma yazma bilen öğrencilerine yazılı metotla, bilmeyenlere ise bir kaset yardımıyla destanı okurmuş. İran koşullarında âşik sanatına meraklı gençler ilk önce bir âşik yanında çırac olmaya karar verir. Âşık ilk aşamada genç adamın sesini dener. Sesi güzel olursa çıraklığa alınır. Çıraklık döneminde çırac, âşığa ait olan saz, heybe vb. malzemelerini taşır ve toylarda düğünlerde tef çalarken âşik tesniflerini okumaya

¹²¹ Doğan Kaya, *Âşık Edebiyatı Araştırmaları*, Kitabevi Yay, İstanbul, 2000, s. 19.

¹²² Mohammad Razzaghi, “*Zngan Koroğlusu: Aşık Ali Halefi*”, Bayram dergisi, Zengan, 2010, S 31, s. 18.

¹²³ Müslüm, Asgeri. Söyleşi, Zengan, 09.09.2013.

başlar. Âşıklık üslubunu, halkla olan iletişimini, makamların okunmasını ve bir ozana gereken bilgiler neler ise bunları, hocasının eşliğinde düğünlere katılarak öğrenir. Düğün esnasında bazen âşık, sazı çırağa verip onun destan anlatması ve türkü söylemesini ister. Böylelikle bir çırak, toylara bağımsız gidene kadar eğitim alır. Bu bir geleneksel metottur ama günümüzde bu tarz çırak üstad ilişkilerini görmek oldukça zordur. Tebrizde Âşık Gafar İbrahimi düğünlere, çırağı olan Âşık Gül Ahmet Rüstemi ile katılmaktadır. 1970’li yıllarda teknolojinin ilerlemesiyle birlikte bazı âşıklar başka âşıkların çıkardıkları kasetleri dinleyerek, usta aşığın yanında olmadan da saz çalmaya ve şiir söylemeye başlamışlardır. Âşık Müslüm’ün kasetlerde söylediği destanlar adeta okul görevini görmüştür. Bunlar, âşıklar tarafından dinlenmiş ve bu sayede birçok çırak yetişmiştir. Bugün usta- çırak ilişkisinin zayıflamasına rağmen hala Urmu âşık okulunda bu gelenek yaşatılmaktadır. Son olarak bir üstad âşık için gerekli özellikleri Âşık Alesker (1821-1926) Göyçeli şöyle beyan etmiştir:

Âşık olup diyar diyar gezenin
Az el baştan pur kemalı gerektir
Oturup durmakta edebini bile
Marifet ilminde dolu gerektir

Halka hahikatten matleb kandıra¹²⁴
Şeytanı öldüre nefsin yandıra¹²⁵
El içinde pak otura pak dura
Dalısınca¹²⁶ hoş sedalı gerektir

Danışdığı¹²⁷ sözün kimetin bile
Kelmesinden lal-ı gövher süzüle

¹²⁴ Anlatmak

¹²⁵ Yakmak

¹²⁶ Arkasından

¹²⁷ Konuştuğu

Mecazı danışa, mecazı gülü
Tamam, sözü müammalı gerektir

Arif ola ilham ile söz qana
Namehremden şarm eyleye utana
Saat kimi meyli hakka dolana
Doğru kalbi doğru yolu gerektir

Alesker hak sözün isbatın vere
Amelin melekler yaza deftere
Her yanı istese bakanda göre
Tarikette bu sevdalı gerektir

1.2.4.3. Destan Söyleme Geleneği

Zengan'da destancı âşıklar, halk tarafından çok sevilip saygı görürler. Destan anlatma yeteneği olmayan âşıkların düğünlere katılma imkânları çok nadirdir. Bu sözlerimizi İlhçili Âşık Yedullah'ın anıları da kanıtlar niteliktedir:

“Geçmiş senelerde Zencan'ın Tarım köyünde düğün töreni yapılacaktı. Köylüler destancı âşıklardan birinin getirilmesine karar verirler ve Âşık Yedullah'ı toya getirirler. Âşıktan destan söylemesini isterler. Âşık Yedullah 'Behram Destanı'nı anlatmaya başlar. Âşık üç gün üç gece düğün töreninde, destanını anlatır. Üç günden sonra toy töreni biter ancak hikâyeye bitmez. Âşık köyü terk etmek istediğinde köylüler hikâyenin sonunu anlatmasını isterler. Âşık hikâyeyi yalnız düğünde söylediğini ve düğün haricinde hikâyeye söylemediğini bildirir. Bunu işiten köy halkı, 'köyde zaten evlenme yaşına gelen iki genç var onları evlendirelim' derler. Gene üç gün üç gece düğün yapılır. Yalnız bu düğünün sonunda da hikâyeye bitmez. Âşık Yedullah sazını beline atar, yola koyulur. Köylüler yolunu kesip hikâyenin devamını anlatmasını isterler. Âşık hikâyeyi yalnız düğünde

*söyleyeceğini tekrarlar. Bu defa köylüler onun yolunu keserek, bir sonraki düğüne kadar aşığın köyden çıkmasına izin vermeyeceklerini söylerler. Âşık Yedullah, tatsızlık yaşanmasın düşüncesiyle hikâyesini anlatıp bitirir”.*¹²⁸

Zenganlı Âşık Müslüm Askeri'nin, her konuşmasında gerek Âşıklar Bayramının senelik toplantılarında gerekse başka oturumlarda vurguladığı temel esas âşık destanlarının öğrenilmesi ve korunmasıdır. Zira bu destanlar âşık sanatının yapısını oluşturmaktadırlar. Destan geçmiş olayları, yaratılan şiir ve makamları, düşünceleri, halk felsefesini bir araya getirip milli kimliğin oluşmasını sağlar. Her destan bir dönemin siyasi, içtimai vb. durumlarını çok basit bir dil ve türkü ile aktarır. Denilebilir ki Türk halkı, yazılmamış tarihlerini bu destanlardan öğrenir.

Düğün kaç gün sürerse âşıklar da zaman açısından hacimli destanlar söylemek zorundadırlar.¹²⁹ Âşık Müslüm Askeri ve Âşık Yedullah Razzahı Gilan bölgesinde bir düğüne davet edilirler. 58 gece süren farklı düğünlerde Âşık Müslüm destan anlatır. Destanlardaki şiirlerin anlamlarını yorumlar. Kur'an-ı Kerimle ilgili şiirleri, destan bölümlerini düğünlerde anlatır. Düğün gecesini âşık meclisi, bir Divan-ı Meclis havası ile başlar. Birkaç makamdan sonra düğünde olan dinleyicilere bildiği destanların isimlerini birer birer söyler sonra şöyle hitab eder: Bu gece bu destanlardan hangisini söylememi istiyorsunuz? Düğünde olan aksakallar tavsiyesi ile seçilen destan, âşık tarafından anlatılır. Destan anlatımından önce üç Üstadname şiiri okunur ve sonra destana başlanır. Bazen destan ortasında dinleyicilerden istek parçalar gelir. Bu istekler de farklı destanların bölümlerinden oluşmaktadır. Örneğin: Kerem'in Erzurum dağında giriftar olduğu bölümün şiirleri, Karıp destanında Karıp ile anası arasında olan şiirsel diyaloglar. Görüldüğü gibi dinleyici de âşık destan ve türkülerinde agâh, aktif bir dinleyicidir.

Zengan toplumunda âşıkların anlattığı destanların sayısınınca değerlendirme

¹²⁸ N. Kobotarian, age, s. 75-76.

¹²⁹ Naciye, Ata Yıldız, Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanlar, Akçağ Yay, Ankara, 2015, s. 25.

yapılır. 2005 yılında ilk Âşıklar Bayramının bilimsel oturumunda otuz destanı ezbere bilen Âşık Müslüm, destan hakkında konuşurken Âşık İzzeti “Söz Denizi” ünvanıyla anıldı. Âşık İzzet, kırktan fazla âşık destanının korunup yayılmasında çaba harcamıştır. 1950’li yıllarda Âşık İzzet sonbahar ve kış dönemi sürecinde düğünlerde destan anlatmıştır. Hanların saraylarında yapılan kırk günlük düğünler ve halkın arasında yedi gün süren toylar hep ozan ve âşıkların destan anlatılarıyla sona erermiş. Günümüzde düğün süreci bir gündüz ve gecede bitmektedir. Âşıklar bu sınırlı zamanda kısa destanlar, 15 dakikalık destan anlatılarını farklı bir yöntemle ifa ediyorlar.

Türk Dil Ocağı 2015 yaz kursunda âşık destanlarını İran’da ilk kez Mohammad Razzaghi tarafından düzenlenen Âşık destan oturumları yalnız sözel türünde Âşık Müslüm Askeri tarafından Pazar günleri, İmam Hümeyni kültür sarayında:

1. Abbas Gülgez Destanı (26.07.2015)
2. Behram ile gül Handan Destanı (02.08.2015)
3. Necef Han Destanı (09.08.2015)
4. Tahir Mirze Destanı (16.08.2015)
5. Kurbanı Destanı(23.08.2015)
6. Karıp Destanı(30.08.2015)
7. Sedet ile Sadat Destanı (06.09.2015) olmak üzere toplam yedi oturumda gerçekleşti.¹³⁰

Âşık destan oturumları, Zengan 2015

¹³⁰ Şu yedi oturumun ses ve film çekimi yapıldı. Ses ve film çekimi özel arşivimizde bulunur.

Bu oturumlardan önce Âşık Müslüm'ün kendi evinde âşık destanlarının özet anlatımı ve destanla ilgili soruların yanıtlama oturumları (30.09.2009'dan 10.01.2012'e kadar 34 oturum) düzenlenmiştir. Bir destanın özetini anlatmak hele de bunu sazsız yapmak çok zor bir iştir. Zira âşıklar hep saz, balaban ve kaval eşliğinde şölenleri yürütmüşlerdir. Saz çalarken unutulmuş şiirleri bulmak için zaman vardır. Bilimsel sazsız oturumlarda ancak hitabet sahibi olan âşıklar zorluk çekmez. Âşık Müslüm, genç yaşlarında aldığı altı senelik dini eğitim sayesinde bu oturumlarda konuşma ve hitabet sanatında da yeterlilik kazanmıştır. Hatip olan ozanlar “belagat”¹³¹ ilmini de bilmektedirler. Nitekim belagat biliminde akıl ve inanç bakımından altı türlü okuyucu vardır. Âşık sanatında da altı çeşit dinleyicimiz var. İnsanlarla konuşurken dikkat edilmesi gerekenler şunlardır:

1. Anlayan dinleyiciye kısa, dolgun sözler gerekir
2. Geç anlayanlar için fazla anlatmak gerekir
3. Yarı akıllı dinleyicilerin anlayışına uygun davranılmalı
4. İlk yol olarak duyan insanlarla konu hakkında vurgu yapmadan anlatmak
5. Kuşku dinleyicilere biraz vurgu yapılmalı
6. Konunu inkâr eden kimselerle çeşitli vurgu yollarını deneyip onu düşündürmek.¹³²

Bizim gerçek ozanlar bu bilimlere sahip düşünürlerdir. Âşıklar bir düğünde, bir şölende, bir toplantıda çeşitli insanlarla muhatap olarak onlara uygun sözle anlatırlar. Dini bir devlet olan ve dini bir toplum yaratmaya çalışan İran'da farklı kurumlar tarafından âşık sanatı ve müziği küçük düşürülmektedir. Zengan'da dini meddahlar karşısında kendilerini koruyup âşık sanatına hizmet edenlerin ne zorluklar çektikleri ve yaptıkları işlerin önemi, buldukları ortam ve toplumun sıkıntı ve sınırlamaları göz önüne alınarak değerlendirilirse bu küçük düşürmek düşüncesini değiştirmek mümkün olabilir.

¹³¹ Okuyucuya uygun söz danışmak, belagat deniliyor.

¹³² Yedullah Nesiriyan, Ulum-ı Belagat, Tahran: Payam-e nur Yay, Tahran, 2011, s. 16.

Âşık Müslüm Askeri başta olmak üzere Âşık Yar Memmed İsa Beygli, Âşık Gulap Davud Beygi, Âşık Memmed Nacefi, Âşık Farruh Bayat, Âşık Hüseyin İbrahimı, Âşık Settar Hodayı, Âşık Akber Kabulu, Âşık Dadaş Regbar, Âşık Yaver Muhammedi, Âşık Mirzağa Süleymanı, Âşık Teyyib Süleymanı vb âşıklar destan geleneğini yaşatmaktadırlar. Zengan âşık destanlarının bir kısmı 16.09.2015 tarihinde, İran devletinin Ulusal Somut Olmayan Kültür Miras listesine girmeyi başarmıştır.¹³³

Türk Dünyasında, son zamanlara kadar destancılık geleneğinin en canlı yaşadığı bölgelerden birisi Urmu, Tebriz ve Zengan'dır.¹³⁴

1.2.4.4. Âşıklarda Değişme

Âşık sanatının en sevilen konularından biri "atışma" veya "değişme"dir. İran'da çoğunlukla "değişme" sözcüğü kullanılmaktadır. Bu atışmalar aslında âşıklar arasında yapılan bilimsel tartışma kapsamında olur. Bu gelenek destanlarda da kendisini gösterir. Âşık Şirin ile Birçek¹³⁵ destanında başkahraman, Şii mezhebinden olan ihtiyar Âşık Şirin, Kerbela ziyaretine gitme aşamasındadır. Nerimanbey'den gelen mektup sayesinde otuz dokuz insanın hapis olduğunu öğrenip Kerbelaya gitmekten vazgeçer. Âşık Şirin, Baba Bayramla birlikte Demavent bölgesinde Zernigar Hanımla Atışmaya yola çıkarlar. İslam bilgileriyle Zernigar Hanımı yenen Şirin, karışı tarafı da Müslüman etme şansını bulur. Âşık Şirin sembolik olarak şu özelliklere maliktir: Tarihçi, halkçı, fakir, gezgin bir insan, İslam bilimine aşina vb. Özetle söylemek istersek islami bilgilerle donanmış bir ozan tipidir. Destanda atışma şöyle başlıyor:

Səhər oldu, gəlib birçəyə xəbər verdilər. Hər ikisi meydanda öz yerlərində oturdular. Mirzələr də öz yerlərində. Birçək alıb görək şirinə nə deyir:

¹³³ <http://www.farsnews.com/newstext.php?nn=13940630000677>

¹³⁴ N. Ata Yıldız, age, 2015, s. 24.

¹³⁵ "Şirin ile Birçek" halk hikâyesi 1.kaset (teyp) 59 dakika 7 saniye, 2. kaset 60 dakika 38 saniye ve 3. kaset 59 dakika 24 saniye toplam 179 dakika 19 saniye sazlı sözlüdür. Bu kasetle 1974-1976 yıllarında Zengan'da "Radyo Ayva" stereosunda kayıta alınır. O dönemlerde İran halkı kaset dinlemeye pek çok insan ilgi duyurmuşlar. Biz bu kasetleri 23.06.2003 kaset satan İslam Muradıdan alıp kendi arşivimizi zenginleştirmiş olduk. Bu âşık destanı 23.06.2003 tarihte Mohammad Razzaghi tarafından yazıya geçirilerek tespit edildi. Destan 40 beyit geraylı ve 76 beyt ise koşma toplam 116 beyitten oluşan nazım ve nesir karışıktır.

O yanlısan bu yanlısan
Təbriz Azərbaycanlısan
Xəbər almaq eyb olmasın
Görüm hansı¹³⁶ məkanlısan

Şirin:

Əbhər çayında mən varam
Azərbaycanda aşkaram
Mətəin var xəridaram
Göhərəm kanı neylərsən

Birçək:

Qoca gözlərin oyaram
Yerinə qanqal qoyaram
Qonaq olmasan soyaram
Qonaqsan tərcümanlısan

Şirin:

Soymadın qorxdun üşüyəm
Yol əhli xirqə püşiyəm
gecə yasdıq yoldaşiyam
Gündüz mehmanım eylərsən

birçək:

¹³⁶ Nereli

Sənə deyi Aşıq Şirin

di dur meyyanə gəl gəl gəl

Görmüşəm çoxlu döyüşü

Mənim meydanıma dur gəl¹³⁷

Hasta Kasım ile Lezgi Ahmet, Âşık Valeh ile Zernigar vb destanlar da da atışmalara şahit oluruz.

Atışmalar genellikle şehir meydanlarında, kahvehanelerde ve saraylarda iki âşık yüz yüze saz çalıp türkü okuduğu zaman gerçekleşir. Destanlarda atışmaların incelemesinden elde edilen sonuç şudur ki yenilen ozanlar, yenen ise İslam bilgilerini iyi bilen âşıklardır. Yani ozan geleneği ile âşıklık geleneğinin atışması yapılır denebilir. Atışmalar kadın âşık ve erkek âşık arasında da geçebilmektedir.

Günümüzde de bu atışmalara şahit olan kimseler vardır. Âşık Zörab ile Âşık Mukayıl, Âşık Akber ile Âşık Gulap deyişmeleri, özellikle Âşık Mukayıl ile Âşık Müslüm atışması halk ortasında söylenmektedir. Bazen atışmalar meydanlarda değil kâğıt üzerinde olur. Bir âşık kendi şirini yazıp başka âşığa gönderirken kendi aralarında şiirsel yarışma da yapmış olurlar. Eski kurallara göre yenilen, sazını yenen âşığa vermek mecburiyetinde olur ve o günden sonra bir daha âşıklık etmeye hakkı olmazmış. Aslında âşıklık unvanı ondan alınmış. Âşık Mukayıl ile Âşık Müslüm atışmasında Âşık Müslüm yenmesine rağmen karşı âşıktan sazını almayı yalnız babası Âşık Zörab'ın öcünü almayı ister.

Atışmaların aşamaları ise şu şekildedir: İlk aşamada ortak bir âşık havası ve ortak kafiyeli şiirler birer birer okunur. İkinci aşamada “herbe- zorba” korkutma şiirleri okunur ve üçüncü aşamada sorgulamalarla “Kifil bent”le atışmaya son verilir. Sorgulamada çeşitli sorular sorulabilir. Örneğin tarihi, toplumsal, İslami bilgiler vb.

¹³⁷ Müslüm Asgeri, Âşık Şirin ile Birçek destanı, 1974-1976, 3. Kaset, Zengan.

Dini açıdan en önemli atışma Hasta Kasım ile Lezgi Ahmet arasında olmuştur. Nadir Şah döneminde yaşayan Hasta Kasım, İslam dinine ait sorduğu sorularla Lezgi Ahmet'i yenmeyi başarmıştır. Hasta Kasım ile Lezgi Ahmet atışmasından bir örnek:

Sözlər qurtarıb nobət qıfıl bənd sözlərə yetişdi. Ləzgi əhçəd belə soruşdu. Bu sözləri yazıllar hər kəsin gələtiolsa, o bağlanır.

Ləzgi əhməd:

O nədir ki göydən yerə ənibdir¹³⁸

Yüz ondört budağın otuz adı var

Nə bir yüzdü, üçyüz atmış altıdı

Sucudu neçədi xöş avazı var

Xəstə qasım:

O qurandı göydən yerə ənibdir

Yüz ondört surədi otuz cüzüdü

Altı min alıtı yüz atmış altı ayədi(6366 başqa rivayət)

Sücüdü altıdı xöş avazı var¹³⁹

Âşık sanatının atışma geleneğini yaşatmak ve halkımızı haberdar etmək için Zengan'da kurulan "Âşıklar Bayramı"nda iki âşık arasında atışma yapılır. 2008 yılında kurulan 3. Âşıklar Bayramı'nda Âşık Gafar ile Âşık Gül Ahmet, atışma ve deyişme geleneğini seyircilere aktarmışlardır.

Âşıkların arasında olan bazı gizli atışmalar da vardır. Gizli atışmalar sazların kökleri, düzgün okuma kabiliyeti, yüksek ve güzel sesle makamları ifa etmek gibi

¹³⁸ İnmək

¹³⁹ Müslüm Aşgeri, Hasta Kasım ile Lezgi Ahmet destanı, 1974-1976, 5 kaset.

türlerden oluşmaktadır. Bu gizli atışmalardan biri ise Zenganlı İbi Tarçı ile Tebrizli Âşık İlyas arasında olmuştur. Atışma olayı şöyle olmuştur: “*Kulam kahvehanesinde oturmuştuk. Rahmetlik İbi de oradaydı. Tebrizli Âşık İlyas kahvehanede sazı yavaştan çalarmış. İbi şöyle diyor: ‘İlyas sazı bana ver.’ İlyas sazı verirken sazın köklerini bozar. İbi ilk mızrapta sazın kökünün bozuk olduğunu anlar. Şu zamanda balabancu Reşit Asgeri kahvehaneye girer girmez İbi çağırır: Reşit! Durduğun yerde bir zu tut¹⁴⁰, sazı kökleyim. Ortalıkta yedi metre mesafe var. Reşit azıcık zu tutar tutmaz İbi: ‘Yeter, saz kök oldu.’ İlk başta bir kesme keremi havası icra etti”¹⁴¹.*

Zengan’ın Kavat köylüleri kendi düğünlerinde âşık seçimi için Âşık Müslüm ile Mıyanalı Âşık Bulut’tan en zor âşık havası olan “Karabağ Şikestesini”nin okumasını isterler. Bu atışmada Âşık Müslüm, Mıyanalı Âşık Bulut’u yenerek düğüne gitme hakkı kazanır.¹⁴²

1.2.5. Âşıkların Kullandığı Müzik Aletleri

İran âşık okullarında temel olarak saz\ kopuz başta olmak üzere başka müzik aletleri de kullanılır. Kafkasyalı kendi araştırmasında İran’da kullanılan müzik aletlerini şöyle sıralamaktadır: Saz, balaban, kaval, tef, dutar, kemençe, düdük, dümbek, düzele. Zurna, davul, çögür, çavır (ney), zurna, davul, setar, kemençe, dümbek, ney, zurna, dutar.¹⁴³

Zengan Âşık muhitinin âşıkları üç enstrüman; Saz, Balaban ve Kaval ile sanatlarını icra etmektedirler. Zengan düğünlerinde güreş yapma zamanında ise döyül ve zurna kullanılır. Sazlar 14-20 perdeli, dokuz kulaklı, dokuz tellidir. Âşık sağ başta, kavalcı sol başta ve balabancu ortada olmak üzere bir hilal şeklinde birbirlerini görür vaziyette ayakta dururlar. Âşık, şef durumundadır. Kavalcılar da ikinci hanende

¹⁴⁰ Zu Tutmak: Balabancılar tarafından kopuzun ana telinin kökünü ayarlamak için üflenen ana ses, zuda balabanın delikleri kapatmadan balabandan çıkan ses.

¹⁴¹ Fahrettin Nesiri, (Balabancu) özel röpotaj, Zengan, 2006.

¹⁴² Müslüm Asgeri, söyleşi, Zengan, 2007.

¹⁴³ A. Kafkasyalı, age, s. 269.

(solist) rolünü üstlenirler. Bazen de Âşık ve kavalcı birlikte ya da karşılıklı okurlar.¹⁴⁴ Bu âşık muhitinde kullanılan musikî aletleri ve özellikleri şöyledir:

1.2.5.1. Saz

Telli Türk musiki aletidir. Bütün Türk toplumlarında kullanılır. Çögür, dutar, setar, gıcak, kemençe ve saz, kopuz soyundan gelen musiki aletleridir. Genellikle dut, erik ya da ceviz ağacından yapılır. Zengan Âşık Muhiti'nde kullanılan sazlar genellikle dokuz kulaklı, on dokuz perdeli, dokuz simlidir. Telleri metaldendir.¹⁴⁵ Azerbaycan sazlarının benzeridir. Yedi esas ve beş yarım perdesi vardır. Akort (düzen) kuruluşu geleneksel olarak yedi esas perdeden alınan seslere göre yapılır. Birinci teller koldan çıkan açık sese göre birinci oktavin “do” sesine göre düzenlenirse bu durumda esas perdelerin çanak yönüne doğru değişen seslerin adları şöyle olur. Başka bir ifade ile sazın perdelerinin adları ve nota olarak değerleri şöyledir¹⁴⁶:

1. Baş perde, Birinci oktavin “re” sesi
2. Orta perde, Birinci oktavin “mi bemol” sesi
3. Şah perde, Birinci oktavin “fa” sesi
4. Ayak divani perde, Birinci oktavin “sol” sesi
5. Bayatı perde, Birinci oktavin “la bemol” sesi
6. Ayak şah perde, Birinci oktavin “si bemol” sesi
7. Beçe perde, Birinci oktavin “do” sesi

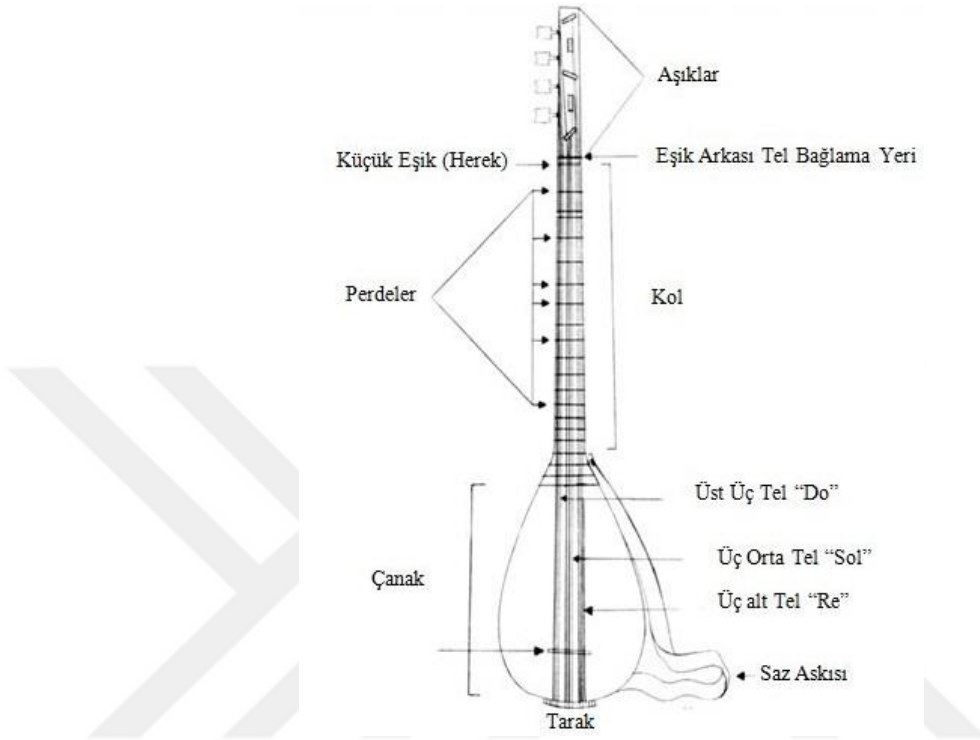
Zengan ve Karadağ Âşık Muhitlerinde kullanılan sazın şekli şöyledir:¹⁴⁷

¹⁴⁴ A. Kafkasyalı, age, s. 165-166.

¹⁴⁵ Saz, Azerbaycan Sovét Ensiklopédiyası, Bakı 1984, s. 257.

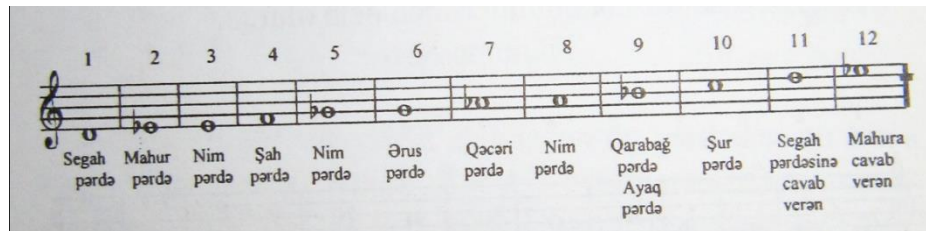
¹⁴⁶ İlgar İmamverdiyev, Azerbaycan'ın 20 Saz Havası III, Şirvanşer, Bakı 2006, s. 6.

¹⁴⁷ Çingiz Mehdipur, Kitab-ı Gopuz (Gopuz Mektebi), İntişarat-ı Aydın, Tebriz, 2000, s. 33.

Saz

İlgar İmamverdiyev, Zengan'da yaptığı araştırmalarda sazların kaç perdeli olması gerektiğinden bahsederken Âşık Ali Helefi'nin sazından da söz etmiştir.¹⁴⁸ Âşık Ali Helefi'nin saz perdelerinin sırası şöyledir:

İran Müzik Aletleri Ansiklopedisi kitabının yazarı, araştırmacı, müzisyen Muhammed Rıza Dervişi (D:1955) mukayeseli yöntemiyle Urmu, Karadağ ve Zengan'da kullanılan sazların perdeleri, kökleri ve saz çalma tekniklerinden bahseder.

¹⁴⁸ İ. İmamverdiyev, age, s. 601.

Muhammed Rıza Dervîşi, Zengan ve Karadağ âşıklarının makamlarını, Rasta, Karı, Ruhani ve Dilğem köklerinde icra ettiklerinden bahsetmiştir.¹⁴⁹

1.2.5.1.1. Zengan Âşık Okulunda Saz Bağlama

Âşıkların ayrılmaz arkadaşları saz ve kopuzdur. Bu sazların imalatı çeşitli şehirlerde mevcuttur. Zengan âşıkları kendi sazlarını yerel ve geleneksel metotlarla kendileri üretmektedirler. Âşık İzzet 1960'dan 1990'a kadar âşıklıkla beraber saz üretimiyle de meşgul olmuştur. Ürettiği sazlar ağır olmasına rağmen âşıklar ve öğrencilerinin kullanımını sağlamıştır. Bazen de Tebriz'den Mahmut sazları ve başka saz üretenlerin kopuzlarını da satın alıp düğünlere gitmişlerdir. Kopuz üretimi eskilerde çok gizliydi. Başkaları öğrenmesin diye saz ağacı ve ağacın nasıl pişirildiğiyle ilgili çok basit bilgiler saklanırdı. Şimdi de bu gizlilik, saz üretenler için söz konusudur. Saz üretimi yalnız âşıklara ait değildir. Bazen âşık olmayıp saz bağlamayı bilen marangozlara da rastlarız. Hurremdere'de Âşık Gulap Davud Beygi, Zangan'da Salar Haseni, Ali Kara, Âşık Yaver Mohammadı, saz üretmektedirler. Sazların fiyatı 400-2000 TL arasındadır. Tebriz'de Âşık Büyükağa Vucudu'nun ürettiği kopuzların kalitesi yüksek olup 2000 TL civarında piyasada satılmaktadır. Saz üreten kimseler bireysel çabalar sayesinde çalışmalarını sürdürmektedirler. Hiçbir akademik sınıf ya okul mevcut değildir.

Balaban

1.2.5.2. Balaban

Nefesle çalınan Türk musikîsi aletidir. Fındık, dut, ceviz veya erik ağacından yapılır. Silindirik şeklindeki gövdesinin (uzunluğu 280-320 mm) üzerinde sekizi önde birisi arkada olmak üzere dokuz delik vardır. Gövdesinin baş tarafına kamıştan iki kat

¹⁴⁹ Muhammed Rıza Dervîşi, İran Müzik Aletleri Ansiklopedisi I, Müesses-ı Farheng-ı Mahur, Tahran, 2001, s. 227-262.

dilcikli yassı ağızlık takılır. Ağızlığın ortasındaki parçacık vasıtasıyla çalgının akordu değiştirilir. Balabanın ses merdiveni küçük oktavin sol sesinden ikinci oktavin do sesine kadardır. Yumuşak ve hazin sesi vardır. Halk çalgı aletleri topluluğunda kullanıldığı gibi solo alet olarak da kullanılır. Kafkas ve Orta Asya halkları arasında çok yaygındır¹⁵⁰.

1.2.5.3. Zurna

İran'ın farklı muhitlerinde zurnaya (saz) denilmektedir. Türkmen Sahra hariç İran'da Türk ve Fars musikisinde çalınan bir alettir.¹⁵¹ Üflelemeli Türk musikî aletlerinden biri olan zurna genellikle ceviz veya erik ağacından yapılır. Silindirik gövdesinin uzunluğu 370-380 mm'dir, üst tarafında yedi, alt tarafında bir deliği vardır. Mil dedikleri kısmın üzerine kamış takılarak ve bu kamışlı ağızdan üflenerek çalınır. Sesin inceliği ve kalınlığı milin uzun veya kısalığı ile ayarlanır. Boğazı ve ağzı geniş olana "açık saz", boğazı ve ağzı dar olana ise "keşide saz" denir. Diyapazonu, küçük oktavinin si bemol sesinden üçüncü oktavinin do sesine kadardır. Güçlü ve tiz bir sese sahiptir.¹⁵²

Zurna

1.2.5.4. Def

Üzerine deri (esasen balık derisi) çekilen dairevî kasnaktan (çapı: 340-450 mm, eni: 40-60 mm) ibarettir. Özel ses efekti oluşturmak için kasnağın iç tarafına metal

¹⁵⁰ Balaban, Azerbaycan Sovét Ensiklopédisi, Bakı 1976, C. 1, s. 578.

¹⁵¹ Arfe Etrayı, Mohammadreza Dervîşi, Sazşenasi-ı İrani, Milli Eğitim bakanlığı, 3. Baskı, Tahran, 2013, s. 169.

¹⁵² A. Kafkasyalı, age, s. 160. Zurna, Azerbaycan Sovét Ensiklopédisi, Bakı 1976, C.4, s. 348.

halkalar asılır. Genellikle kasnağın yüzü sedefle bezenir. Tef / kaval, parmakların deriye vurulmasıyla çalınır. Solo ve eşlik çalgı aleti olarak kullanılır. Anadolu, Kafkaslar ve Orta Asya halkları arasında yaygındır¹⁵³.

Kaval

1.2.5.5. Çögür

Biçim olarak Tebriz, Sulduz, Zencan ve Urmiye sazlarına benzemektedir. Ancak bazı özellikleri farklıdır. Çögürler genellikle 9 kulaklı, 7 veya 8 telli (simli) olurlar. Bazen dokuz tel de takılabilir. Çögürlerde yedi ana perde, dört de ara perde olmak üzere 11 perde vardır (7 + 4= 11). Ancak, dört ana iki ara perde daha ilave edilebilir. (4 + 2 = 6). Böylece 11 + 6= 17 perdeye çıkarılabilmektedir.

Bahaeddin Ögel, “Türk Kültür Tarihine Giriş” adlı eserinde “İran Türklerinde Çögür” başlığı altında şunları yazmaktadır: “Çögür, İran Türklerinde de görülmektedir. Yukarıda, Çağatay Türk kültür çevresine ait sözlüklerde de çogur adlı bir sazın bulunduğunu belirtmiştik. Farmer’e göre şimdiki Türk çögürü, altı telli ve altı perdelidir. İran çogur’u ise, iri karınlı ve oldukça kısa saplıdır.”¹⁵⁴

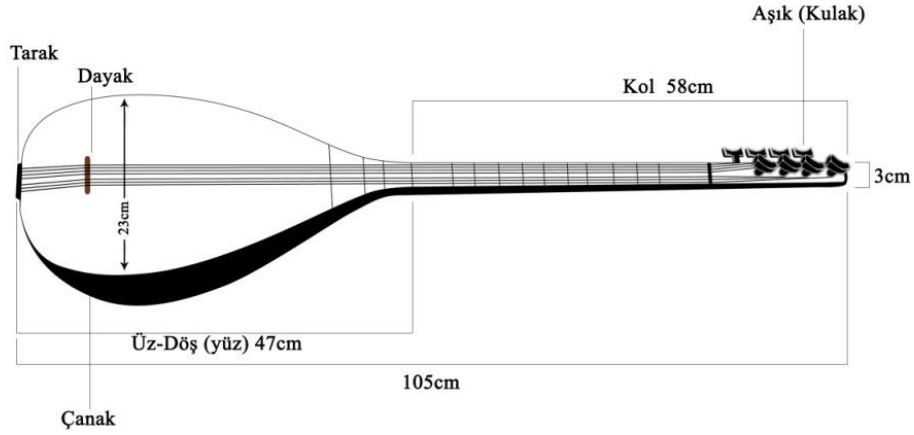
Çögürün perdelerinin adları şöyledir:

¹⁵³ Def (Kaval/Gaval) Azerbaycan Sovét Ensiklopédisi, Bakı 1976, C.3, s. 427.

¹⁵⁴ Bahaeddin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay, Ankara 1987, C. 9, s. 75.

1. Baş Perde
2. Koroğlu veya Kerem,
3. Şah Perde,
4. Zergeri,
5. Keçme,
6. Kelle,
7. Ayak.

Çögürler gilas (kiraz) ağacının kabuğundan yapılan “tazyana” (tezene) ile çalınmaktadır.

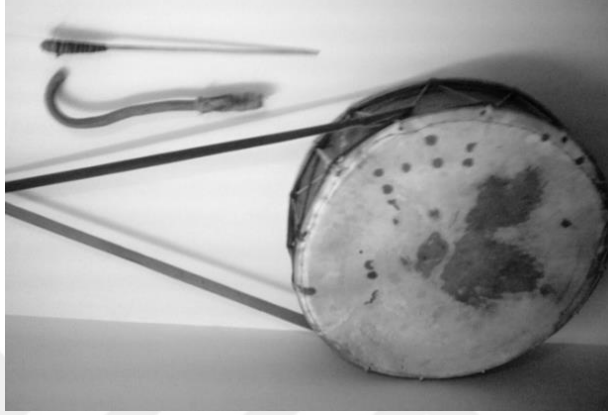
Çögür

1.2.5.6. Döyül

Çam veya köknar ağacından yapılmış, çapı 60-90, eni 50-60 cm olan silindirik biçimli bir kasnağın her iki yanına, dana veya keçi derisi gerilerek yapılan bir çalgı aletidir.¹⁵⁵ Ardıç veya kızılıcık ağacından yapılmış 30-40 cm uzunluğunda ince bir çubuk ve yine 30-40 cm uzunluğunda ucu topuzlu kalın saplı bir tokmak ile çalınır.

¹⁵⁵ A. Kafkasyalı, age, s. 160.

Dünyanın her yerinde benzerine rastlanır. Ancak davul en eski Türk çalgılarından. Ayrıca Türk mitolojisinde davulun kutsiyeti vardır.¹⁵⁶

Döyül

1.2.6. Âşıkların Dansı

Âşık tek başına şiir söyler, beste ve destan yaratır. Yarattığı kültürel ürünleri topluma sunar. Bunun yanında âşıklar havaları ifa ederken o havaya uygun dans ederler. Bu danslar âşık havalarının iç harmonilerinden meydana gelir. Vurulan mızrapla ayak hareketleri aynı ritimle eşleşir. Âşık Ali Halefi, Âşık Zörab, Âşık Gulap vb. âşıkların dansları halk içinde çok ün kazanmalarına sebep olmuştur. Nitekim Âşık Zörab çok küçük bir boş alanda bile dansını ifa ettiğini, her âşık havasına uygun bir dans bildiği söylenir. Âşık Müslüm âşıklık sanatına başlamak istediği zaman Âşık Zörab iki tavsiyede bulunmuştur: Birincisi; âşık dansından vazgeçme, ikincisi; elin mahremi olmak. Âşık Zörab dans hakkında şöyle demiştir: Dini bir devleti olan İran ülkesinde dans insanın karakterini toplumda küçük düşürüp insana olan bakışları olumsuzlaştırır.¹⁵⁷

1.2. 7. Âşık Kıyafeti

Türk dünyasında âşıkların yaşadıkları bölgelerin sıcak ve ya soğuk olduğuna göre kendilerine has kıyafetleri vardır. Âşıklar başta papak, ayakta çizme, belinde kuşak savaşa her an hazır gibi görünen kıyafetlere sahiptirler. Türkiye, Azerbaycan ve

¹⁵⁶ A. Kafkasyalı. age, s. 202.

¹⁵⁷ Âşık Müslüm Esgeri, Söyleşi, Zengan, 18.19.2015.

İran âşıklarının günümüzdeki ortak giyimine dönüşen bu kıyafet; toplantılarda, özel merasimlerde, şöenlerde, düğünlerde vb. mekânlarda milli kıyafet hüviyetine kavuşmuştur.

N. Kobotariyan da âşık kıyafetleri hakkında böyle izah ediyor: “*Azerbaycan ve Tebriz âşıklarının özel giysileri vardır. Genelde toy ve başka törenlerde âşık giysisiyle ortaya çıkarlar. Bugün maddi zorluklar nedeniyle pek çok aşığın kıyafeti bulunmasa da Kuzey Azerbaycan âşıklarının hemen hemen hepsi kıyafetleri ile sanatlarını sergilerler. Uzun ve özel çizmeleri, kemerleri ve şapkaları bize bir savaşı kıyafetini anımsatmaktadır.*”¹⁵⁸

Zengan âşıklarının yetmiş sene önceki kıyafetleri Tebriz’deki kıyafetlerden farklıdır. Zengan’da üstad âşıklarla yapılan röportajlarda Âşık kıyafetleri şöyle belirtilmiştir: Zengan âşıkları, meclislerde “Arakçın” isimli özel bir börk\şapka takarlarmış. Bu börk yalnız düğünlerde kullanılır başka yerlerde günlük börkler kullanılır.¹⁵⁹ Şahseven âşıkları ise Keçe börk takarlarmış Gömleklerin etekleri çın-çın olup bu kıyafete Zengan’da “Oyma”¹⁶⁰ Tarım bölgesinde ise “Serdarı” denilirmiş.¹⁶¹ Bellerine gümüş süslü kemer takarlarmış, çizme yerine dolama¹⁶² çorap giyerlermiş.¹⁶³ Âşıkların kıyafetleri her zaman kaliteli kumaşlardan olurdu. Nitekim fotoğrafçı ve ressam olan Fransız subayı Henri de Couliboeuf de Blocqueville, yazmış olduğu “Türkmenler Arasında” isimli kitabında bahşıkların kıyafetlerini şöyle anlatır: “*Baksı adı verilen müzisyenin ölçülü bir davranış tarzı ve çeşitli özellikleri vardır. Sakalı zevkine göre bazen fevkalade bakımlı bazen de kısa, topludur. Giydiği elbiseler temiz, pak hatta bir parça da değişik ve orijinaldir. Başındaki börk her zaman son moda ve çizmeleri son derece zariftir.*”¹⁶⁴ Âşıklar Türk halkına Korkut Ata gibi her zaman

¹⁵⁸ N. Kobotarian, age, s. 210.

¹⁵⁹ Âşık Gulap Davudbeygi. Özel söyleşi, 20.02.2013 Hurremdere.

¹⁶⁰ Mohammad Razzaghi, “*Âşık Farruh Bayat tanıtımı*”, Bayram dergisi, S 24, 2009, s. 15.

¹⁶¹ Mohammad Razzaghi, “*Zengan Koroğlusu 4, Âşık Memmed Necefi*”, Bayram dergisi, S 42, 2011, s. 19.

¹⁶² Dolama bacakların dizden alt kısmını sararmış ve çizme görünüşlü çorap gibi olurmuş.

¹⁶³ M. Razzaghi, agm, S 31, 4. yıl, 2010, s. 18.

¹⁶⁴ Henri de Couliboeuf de, Blocqueville. Türkmenler Arasında, Çev: Akdemir. Rıza, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 660, 1986, s.71.

“Üsve-i hasene\ Güzel Örnek” olmuşlardır. Âşıklar, aslında kendi halkının toplum önderleridir.

1.2.8. Âşıklar Bayramı

İran’da bir ilk olarak Zengan kentinde "Âşıklar Bayramı" düzenlenmiş ve çeşitli kentlerden âşıklar bir araya toplanarak sanatlarını icra ederler. Mohammad Razzaghi’nin kuruculuğunu ve organizatörlüğünü yaptığı Âşıklar Bayramı 2006 yılından beri yılda bir kere yapılmaktadır. İran’ın ünlü âşıklarından olan Âşık Memmed Hüseyin Dehkan (Urmu), Âşık Hasen İskenderi (Tebriz), Âşık Gafar İbrahimî (Tebriz), Âşık Bulut Cavadı (Mıyana), Âşık Abbas Settari (Mıyana), Âşık Müslüm Asgeri (Zengan), Âşık Mesihulla Rizayi (Kerec), Âşık Ali Ramezani (Kum) vb. âşıklar bu şölene katılırlar. UNESCO Türkiye Millî Komisyonu XXVI. Dönem Yönetim Kurulu Başkanı Prof. Dr. M. Öcal Oğuz¹⁶⁵ ve Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitü Müdürü Prof. Dr. Fikret Türkmen,¹⁶⁶ “Âşıklar Bayramı” için mektuplar göndermişler, mektupta programın amacına ulaşmasını yürekten temenni etmişler.

1.2.9. Muharremlik ve Âşıklık Geleneği

Emevi Devletinin kurucusu Muaviye’nin oğlu I. Yezid’in halifeliğine karşı çıkan Hüseyin, Hicrî takvimle 10 Muharrem 61 (10 Ekim 680) tarihinde şehit düşmüştü. Ömer bin Sa’d’ın adamlarının çadırlara saldırımları, yağmaya girişmeleri. Kadınları tutsak almaları büyük tepkiler yarattı. O tarihten beri Şiiler, 10 Muharrem günü Hüseyin’in yasını tutar, zamanla silinmeyen acılarını açığa vururlar. Muharrem ayı, Hicri takvime göre yılın birinci ayı olan Muharrem ayının gelmesiyle birlikte, Hz. Muhammet S.A.V’in torunu Hz. Hüseyin ile Ehl-i Beyt ve arkadaşlarının şehit edildiği Kerbela kentinde, Zengan başta olmak üzere İran’ın bütün illerinde ulusal ve yerel yas etkinlikleri ile karşılanır. Muharrem merasimlerinin gelişini simgeleyen, siyah bayraklardır. İnsanlar Kerbela faciasından dolayı hüznü ve üzüntülerini de belirterek

¹⁶⁵ Prof. Dr. M. Öcal Oğuz, 2009 yılında “4. Âşıklar Bayramı”na mektup göndermişti.

¹⁶⁶ Prof. Dr. Fikret Türkmen, 2012 yılında “7. Âşıklar Bayramı”na mektup göndermiştir.

siyah elbiselerle matem havasına girmeye başlarlar. Zengan'da geceli ve gündüzlü olarak düzenlenen Muharrem etkinlikleri yaklaşık 20 gün sürer. Bu ayda yemek ve içecek ziyafetleri verilmektedir. Bu törenlerde de ayrıca Kербela şehitleri için Türkçe, Farsça ağıtlar ve mersiyeler okunur.

Zengan'da Husiyniyye (8 muharrem), Zeynebiyye (11 muharrem)¹⁶⁷, Ahmediye (9 muharrem) başta olmak üzere 750 dernek Muharrem ve Safer aylarında sokaklarda yas ve anma etkinlikleri yapmaktadır. İran devleti tarafından etkinlikler yoğun destek görmektedir. Devlet açısından halkın böyle ortamlara itilmesinin sağlanması gereklidir. İran'ın devlet radyo ve televizyon kanalları, Husiyniyye, Zeynebiyye, Ahmediye'nin yas etkinliklerinin canlı yayınlanmasına çok çaba harcarlar. Huseyniye'nin 2015 etkinliklerine İran'ın Savunma Bakanı Huseyn Dehkan ve üst düzeyde olan İran devlet kişilerinin katılımıyla törenler gerçekleşti. İran İslam Devrimi'nin siyasi, hukuki ve ruhani önderi Ruhullah Musavi Humeyni (1902- 1989), Muharrem hakkında “İslamı koruyan Muharrem ve Sefer aylarıdır”, “Kerbela olayını her zaman canlı tutmaya çalışın” demiş. Başkent Tahran'da İmam Humeyni Huseyniyesi'nde düzenlenen matem merasimlerine İslam İnkılâbı rehberi Ayetullah Seyyid Ali Hamanei de katılmaktadır.

¹⁶⁷ 04.01.2009 yılında Hüseyniye etkinliğinin 10 sayılı dosya, Zeynebiyye 12.09.2010 yılında 722 sayılı olarak İran devleti tarafından UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listesine girmiştir.

Şebeh Çıkartma Sahne

Her sene bu iki ay boyunca düğün veya toy yapılmaz, kopuzlarla türkü söylenmez, âşıklık geleneği pasif hale getirilir. Âşık kahvehaneleri kapanır kapanmayanlarda da kopuz çalıp türkü söylenmez yalnız çay muhabbeti olur. Bazı Âşıklar bu aylarda “Şebeh çıkartma”¹⁶⁸ etkinliklerinde aktif olurlar. Âşık Gulap Davudbeyği, Âşık Müslüm Asgeri gibi âşıklar kerbela olaylarının anma törenlerini simgeleyen tiyatrolarda yer alırlar. Zenganlı İbi Tarçı, Âşık Reşit Nikbeyli, Âşık Beşir Deşirli bu yas aylarında köy köy dolaşıp imamları överek methiyeler okuyup dervişlik yaparlar. Son verilere göre Zengan`da dinî mahiyet taşıyan 1400 “hey`et”¹⁶⁹ faaliyet göstermektedir.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Şebeh Çıkartma: Kerbelâ olaylarını anmak için düzenlenen tiyatroya denilir. Bu tiyatrodâ Hz. Hüseyin ile ehl-i beyt ve arkadaşlarının şehit olması konulu tiyatro halka sergilenir. Nasıreddin Şâh (1848-1896) döneminde bu etkinlik İran şâhi tarafından mali destek sağlanması neticesinde Şâh`ın sarayında kurulmuş. Saray dışında ise şehirlerde ve köylerde de şebeh çıkartmalara şahit olmaktadır. Şebeh çıkartmalarda konuşmalar şiirsel ve makamlarla söylenilir. Bu tiyatrodâ konuşmalar Türkçe yapılır.

¹⁶⁹ Hey`et: bir mahallenin insanları toplu olarak İslâm peygamberinin torunu İmam Hüseyini anmak için yas etkinlikleri düzenleyen derneklere verilen isimdir. Bu etkinlikler haftada bir gece olur.

¹⁷⁰ <http://www.farsnews.com/newstext.php?nn=13940924001048> Erişim 16.12.2015

1.2.10. Âşık Edebiyatı Araştırmacıları

Yazarlar ve araştırmacılar farklı konularda kitap, makale yazmakla bilimsel açıdan konuların değerlendirmesini sağlamış olurlar. İlk yazılar nicelik açısından az olsalar bile sonraki araştırmacıların kaynak niteliklidirler.

İran'da yerli araştırmacılar âşık edebiyatını konu alan çeşitli çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmaların bir bölümü kitap, bir bölümü dergilerde yayımlanmıştır. Araştırmacılardan Dr. Hüseyin Memmedzade (Âşıklar,1969, Tahran, Azer Kitab Yayınevi), Dr. Hüseyin Feyzullahivehid (Azerbaycanın Muasir Âşıkları, 1990, Yaran Yayınevi, Tebriz), Dr. Cevad Heyet (Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış I, 1979, Tahran), Cevad Derbendi (Âşıklar Dünyası I, II, 2004), Semed Çaylı (Dillen Sazım), Memmed Alipur (Aşık Abbas Tufarqanlı), Memmed Rıza Kerimi (Âşık Şirin ile Birçek Hanım, 2017, Ahter Yayınevi, Tebriz), Asedulla Amiri (Tilim Han), Menuçeher Azizi (Aşıklar 1997, Tebriz), Memmed İbadı, Hüseyin Siyami (Xeste Qasım, 1994), Alirıza Zihak (Qulam Heyder destanı), Âşık Hüseyin Saii (Aşık Abbas Tufarqanlı, 2001), Ahmed Esedi(Âşık Edebiyatı araştırmaları, Yaz Neşriyatı, Urmu, 2015), gibi isimleri anmak mümkündür.¹⁷¹ Zengan âşık edebiyatı hakkında gazete ve dergilerde makaleler yazmış olan araştırmacılar şunlardır: Mohammad Razzaghi, Mecit Kamyar, Mostafa Razzaghi, Naser Hoseynhanı, Hüseyin Abbasınıya, Cemşid Hatibi, İrec Davud Beygi, Ferşid Emini.

Hüseyin Abbasınıya, Tiyatro ve Zengan halk oyunları sahasında yaptığı araştırmalar sonucunda "Farheng ve Hüner der darol Hamse" isimli kitabında Zengan müziğine de yer ayırmıştır. 2014'te Farsça yayımlanmış olan bu kitapta Zengan âşık sanatı hakkında genel bilgiler verilmiştir. İran'da âşık edebiyatına göre yazılmış kitaplar genellikle uzmanlar tarafından yazılmamıştır.

Son yıllarda âşık edebiyatı ve musikisi üzerine üniversitelerde Türk ve Fars öğrenciler tarafından yüksek lisans ve doktora tezleri yazılmaya başlanmıştır. Mir Şehabeddin Çılan "Âşık Sanatında Gelenek ve Modernite" isimli doktora tezini

¹⁷¹ Mohammad Razzaghi, "Zengan Âşık Edebiyatında Behram ile Gülli hendan Destanı", Sultaniye Birinci Ulusal Sempozyumu, Zengan, 2012, s. 2.

Bakü'nün Milli Elmler Akademiyasında, Behreng Nik Ayin “Zengan okulunda Âşık Düşünleri ve Antropoloji Açısından Değerlendirmeler” adlı yüksek lisans tezini İran'ın Tahran Üniversitesi'nde, Mehdi Muharremi “Zengan'ın Yerel Makamlarının Nota Tatbikleri” adlı yüksek lisans tezini İran'ın Tahran Üniversitesi'nin musiki bölümünde hazırlamaktadır. Bu tezlerin Zengan âşık sanatının tanıtılması ve değerlendirilmesine katkı sağlayacağını umuyoruz.

Yurtdışında ilk dönem Azerbaycan Respublikasının Millî İlimler Akademisinde çalışan Muharrem Kasımlı, 1994-1995 yılları arasında İran'da yaptığı araştırmalarda altı âşık muhitini tespit eder. Muharrem Kasımlı “Ozan- Âşık Sanatı”¹⁷² adlı kitabında 16 Âşık muhitini bize şöyle aktarır: Gence basar, Burçalı, Göyçe, Derleyez, Erivan, Çildir, Şirvan, Derbend, Karabağ, Nahçıvan, Karadağ/ Tebriz, Urmiye, Zengan, Horasan, Kum/ Sava, Kaşkayı. Zengan Âşık muhitiyle ilgili bu kitapta kısa ve önemli bilgiler verilmiştir.

Âşık edebiyatı üzerinde çalışan bir başka araştırmacı olarak çalışan ikinci şahıs Ali Kafkasyalı'dır. Kafkasyalı, 2004-2006 yılları arasında İran'ı gezip, yedi Âşık muhitini bilimsel açıdan araştırıp, yeniden tespit etmiştir. 2006 yılında yayımladığı “İran Türkleri Âşık Muhitleri”¹⁷³ adlı kitabında Sulduz Karapapak Âşık muhitini de başka muhitlere ayırmıştır. Bu kitabın 2. baskısı 2009 yılında Salkım Söğüt yayınevi tarafından yapılmıştır.

Dr. Enver Uzun ise “İran Türk Folkloru”¹⁷⁴ adlı kitabında Zengan Âşık edebiyatı üzerinde az da olsa durmuştur. Bu kitap, 2007 yılında Türkiye'nin Trabzon ilinde yayımlanır.

¹⁷² M. Kasımlı, Ozan Âşık Sanatı, Azerbaycan Milli Elmer Akademiyası, Nizami Adına Edebiyat Enstitüsü, Uğur Neşriyatı, Bakü, 2007.

¹⁷³ Ali, Kafkasyalı. İran Türkleri Âşık Muhitleri, “Erzurum: Eser Ofset” Yayınları, 2006.

¹⁷⁴ Enver, Uzun, İran Türk Folkloru, Trabzon, 2007.

Ilgar Cemil Oğlu İmamverdiyev 2005-2006 yıllarında İnan'ı gezerken yerel ve özel Âşık havalarını/ makamlarını derleyerek "Azerbaycan ve İnan Âşık Sanatının Karşılıklı Alakaları"¹⁷⁵ adlı kitabı 2008 yılında yayımladı.

Fazıl Özdamar'ın, 2011 yılında Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde, "Tebriz'de Âşıklık Geleneği ve Tebrizli Âşık Ali"¹⁷⁶ adlı yüksek lisans tezi, kitap olarak Berikan Yayınevi tarafından 2014 Ankara'da yayımlanır. Bu kitap özellikle Tebriz Âşık muhitini ele almıştır.

Tebrizli Nebi Kebuteriyev'in yüksek lisans tezi olan "Tebriz Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı"¹⁷⁷ 2013 yılında Karahan Kitabevi aracılığı ile bilim dünyasına sunmuştur.

1.2.11. Âşık Edebiyatı ile İlgili Matbuatı

Gazete ve dergiler gerçekleşmiş olayları ve etkinliklerin haberlerin sonraki nesillere aktarmada önemli rolü üslenmiştir. Zengan'da "Pervin e Hamse" adlı ilk gazete (1931-1936) ikinci gazete ise "Azer" gazetesi 1946 senesinde basılır. Zengan'ın basım tarihinde Âşık edebiyatıyla ilgili ilkyazı "Azer"¹⁷⁸ gazetesinde görülür. Azerbaycan Türkçesiyle yayımlanan 83 sayılı Azer gazetesinin 72. sayısında 13.10.1946 (1325.07.21) Zengan'da

¹⁷⁵ İlqar, İmamverdiyev. "Azerbaycan ve İnan Âşık Sanatının Karşılıklı Alakeleri", Bakü: Nafta Press:2008.

¹⁷⁶ Fazıl, Özdamar. Tebriz Âşıklık Geleneği ve Tebrizli Âşık Ali, Berikan Ofset Matbaa, Ankara, 2014.

¹⁷⁷ Nabi Kobotarian. Tebriz Âşıklık Geleneği ve Âşık edebiyatı, Adana, 2008.

¹⁷⁸ Azer gazetesi: Menuçehr Said Veziri tarafından Zengan Şehri'nde litografya usulüyle Türkçe olarak "Azerbaycan Demokrat Fırkasının Zengan Vilayet Komitesi" adına imtiyaz sahibi ve mesul müdürlüğünü Menuçehr Seid Veziri yapmıştır. 1946 yılında 83. sayıdan sonra kapanmış İlk sayı / 10/11/1324Wednesday 30/1/1946 son sayı 29/8/1325<==> Wednesday 20/11/1946 yayımlanan gazete kendi arşivimizde mevcuttur. Gazete, Azerbaycan Demokrat Fırkasının fikirlerinin tebliğine ağırlık vermiştir. Haftada 2 defa okuculara sunulan bu gazete Demokrat Fırkası dağıldıktan sonra 1947 yılında kapanmıştır. Gazete 4 sayfa olarak basılmış yalnız 15. Sayıda 2 sayfa ek baskısı da yayınlanmıştır. Zengan'da bir sene boyunca kültürel, siyasi ve başka konularla ilgili haber ve makaleler bu gazetede yazılıp yayınlanmasını görüyoruz.

Bu gazetede ele alınan konuları şöyle sıralamak mümkündür: siyasi iç haberler, siyasi harici haberler, kadınların eğitimi, halkbilimi, seçim haberleri, söyleşi, kültürel çalışmaların haberler özellikle medeniyet evinin açılışı, tiyatro haberleri, eğitim ve öğretim.

Azerin tahrir heyeti 1. Sayıda Dr. Cahanşahlu, Mühendis mahmud Nevayı, Hosro Darayı(1893- 1941), Hanım Bulurı (1926-2000), Menuçehr Said Veziri(1920-2014), Ziya, Mühendis zend isimli yazarlar verilmiştir. Tevana Metbeesinde çap olan bu gazetenin abonman sistemi yıllık 200 Riyal, 6 aylık 100 Riyal, 3 aylık 60 Riyal olarak 4. Sayfanın sön bölümünde kayıt alınmış ve reklamların fiyatları ise gazetenin Ferdosi sokakında olan iş yerinde iki taraflı anlaşmalı olarak yazıya alınmıştır.

düzenlenen bir konserin haberi yer almıştır. Tamaşaçı adında bir yazar "Unudulmaz Konsert!" adlı yazısının dördüncü paragrafında şöyle yazmıştır:

"Yenə də qonfransiya "səhnəmizin iftixarı olan aşiq hüseyin cavan öz yazdığı şerlərindən oxuyacaq" deyərək tamaşaçıları artıq səhnəyə mütəvəccih etdi. Aşiq hüseyin səhnədə zahir olub və öz yazdığı "qüdrətimiz var" şerini oxumaqla o hələ öz istedadlı, gözəl ruh verən səsi, və başqa xususyyətlərindən əlavə səhnədə "azərbaycanı" xas mənasilə nümayiş etdirdi. Aşiq hüseyin doğrudan doğrusu "səhnəmizin iftixarı olan xalq artisti" adı qazanmağa liyaqəti vardır. O eyni halda ki artistdir və muzisiyəndir, o bir şirin dilli, istedadlı şairdir".¹⁷⁹

İkinci yazı, bir haber gibi Azer gazetesinin 73. sayısının birinci sayfasında "Birinci Homenin Açılışı" başlığıyla yer almıştır. 13.10.1946¹⁸⁰ tarihinde düzenlenen oturumun haberinin yarısı birinci yaprakta, diğer yarısı son yaprakta yazılmıştır. Haberin 4. sayfadaki son paragrafı şöyle yazılmıştır: " ... çıxışlardan sonra dolət tiyatrosunun görkəmli üzvü və istedadlı artisti olan aşiq hüseyin cavan öz sazıla cəlasəyə ruh verib və öz didigi şerləri gözəl səsilə oxudu."¹⁸¹

Azer gazetesinin 73. sayısında "Azerbaycan Dövlət Tiyatrosunun Zencan'da kazandığı Muvaffakiyyət" başlığıyla bir rapor yazan Hekime Bulurı¹⁸², yazıda çok önemli bilgilere yer vermektedir. Bu yazıda Bulurı, sahnedeki Âşık Hüseyin Cavan'ın ifalarını izah etmiştir. Yine onun yazısındaki şu bölümler dikkate şayandır:

"Hamunun intizarlıqla gözlədiği azərbaycanın səhnəsinin iftixarı olan xalq artisti (aşiq hüseyin) cavanın səhnədə görünməsi tamaşaçılar tərəfindən gürültülü alqışlar ilə istiqbal olundu. Onun oxuduğu qudrətimiz var şerində azərbaycan xalqının vətən və xalq azadlığına olan parlaq məhəbbətin ifadəsi duyulurdu. Aşiq hüseyin cavanın gözəl

¹⁷⁹ Azer 1325: S 72, s 4. Zengan 13/10/1946

¹⁸⁰ Şəmsi tarix 1325.07.21

¹⁸¹ Azer, N:73, s: 4. 24/7/1325 چهارشنبه <==> Wednesday 16/10/1946

¹⁸² Hekime Bulurı: Bulurı 1926 Zengan'da doğdu. Eğitimi zenganda almış. 21 Azer herekatında çalışkan kadınlardan 1946 yılında bakı'ye gitmiştir.

və dərin mənalı cümlələr ilə təziin olduğu şerlər o qədər həyəcanlı idi və o qədər onun yaradılmasında vətənpərəstlik hissi sərf olmuşdu ki eşidən bir an duyardı ki bu şair bir parça eşq dir. Onun yazdığı əşar ki öz sazı müşayiəti ilə oxuyurdu nişan verirdi ki bu şairin qəlbi vətən məhəbbətilə yaranıb və o qəlb həmişə sarsılmaz eşqilə dolu qalacaq."¹⁸³

Bunlara ilave olarak Âşık Hüseyn Cavan'ın¹⁸⁴ Türkçe iki şiiri de Azer gazetesinin edebiyat sayfasında yayımlanır. Birinci şiir: 76. sayıda yayımlanmış olup, 3 sayfa, 6 bent olan bir koşmadır, şiirin adı: Bütün şerq elinin iftixarıdır.¹⁸⁵ İkinci şiir 78. Sayıda yayımlanmış olup 3. sayfa, 7 bent olan bir koşmadır, şiirin adı: Sevgilim.¹⁸⁶

İran İslam devriminden sonra Zengan'da 2. gazete olarak Peyam Zencan gazetesi, 19 Eylül 1988'de yayın hayatına başlar. Farsça ve Türkçe olarak çıkarılan gazete, Haber, yorum, siyasal ve toplumsal içeriklidir. Mehemed Riza Kerimi, Haftalık olarak çıkan Peyam Zencan gazetesinin 12¹⁸⁷ ve 13.¹⁸⁸ sayılarında âşık edebiyatının genel özelliklerinden ve şiir türlerinden söz etmiştir. Bu yazılar Farsçadır. Bir diğer gazete olan

¹⁸³ Azer, N:73, s: 4. 24/7/1325 چهارشنبه <===> Wednesday 16/10/1946

¹⁸⁴ Âşık Hüseyn Cavan (1916-1985) 1916 yılında İran Azerbaycanı'nın Karadağ-Kermedüz Bölgesi'nin Utu (Ütü) köyünde dünyaya gelmiştir. 1926 yılında ailesi Kuzey Azerbaycan'a göçer. Âşıkların meclislerinde dinlediği türkü, destan ve hikâyeler onda âşıklık sanatına karşı ilgiyi daha da artırır. Hafızasının güçlülüğünü ve bedaheten (irticalen) söz koşma kabiliyetini gören köylüler onu Âşık Alesger'in yeğeni Musa'ya çırak verirler. O, büyük üstad Âşık Alesger'in doğduğu Ağkilse köyünde sekiz yıl âşıklık eğitimi alır. 1938 yılında İran Azerbaycan'ına döner ve sazını sinesine basıp, el obayı dolaşarak çalıp söylemeye başlar. 21 Mart (Azer) 1945'de Mir Cafer Pişeveri'nin başkanlığında kurulan "Millî Demokratik Azerbaycan Hükûmeti" döneminde Hüseyn Cavan, Tebriz'de "Âşıklar Ansambli'nin (Âşıklar Topluluğu) başkanı olmuştur. 1946 yılında Millî Demokratik Hükûmet emperyalist üçler tarafından yıkıldıktan sonra Bakü'ye sığınır. 1948 yılında Azerbaycan Yazıcılar Birliği'nin üyesi olur. Bakü'de yapılan Âşıklar Kurultayı'na İran Türkleri Âşıkları temsilcisi olarak katılır. Âşık Hüseyn Cavan, "Moskova", "Settar han", "Kelbecer Seferi", "Âşık Hüseyn ve Sevinc" adlı hikâyelerin musannifidir. İyi bir hikâyeci olan Cavan, çok hikâyeye biliyordu. Onun şimdije kadar "Azadlıg Mahnıları", "Âşığın Arzuları", "Şérler", "Goşmalar", "Sedefli Saz", "Bahar Kimi", "Danış Téli Sazım", "Él Âşığı" adlı kitapları bir kaç defa yayımlanmıştır. O, 14 Kasım 1985 günü 69 yaşında hayata gözlerini yummuştur.

¹⁸⁵ Azer, N:76, s: 3. 5/8/1325 یکشنبه <===> Sunday 27/10/1946

¹⁸⁶ Azer, N:78, s: 3. 12/8/1325 یکشنبه <===> Sunday 3/11/1946

¹⁸⁷ Mehemed Riza Kerimi, "8- Âşıklar", Peyam Zencan Gazetesi, Zengan, 1990, S 12, s. 3. (1368.10.16= 06.01.1990)

¹⁸⁸ Mehemed Riza Kerimi, "Ers-è Ferhengi- è Âşıklar", Peyam Zencan Gazetesi, Zengan, 1990, S 13, s. 3. (1368.10.30= 20.01.1990)

Omid Zencan, Ahmet Hekimî Pur (Ağayarı) tarafından 22 Mart 1993 tarihinde Zengan şehrinde haftalık olarak çıkarılmaya başlar. İlk başta Türkçe sayfaları İzzet Mükeddem tarafından hazırlanırken, sonraları yerine Muhammed Rıza Kerimî geçmiştir. Bu gazete 12 sayfalık Türkçe- Farsça bir gazete olup, Türkçe kısmı “Yeşil Hayal” olarak adlandırılmıştır. Toplumsal, medeni ve siyasi içerikli konulara yer verilmiştir. Mohammad Rıza Kerimî, Âşık Gulab ve Mohammad Razzaghi, Âşık Müslüm hakkındaki yazıları gazetede yayımlamışlardır. Gazete 361 sayı sonunda 19 Kasım 2000 yılında kapatılmıştır. Mohammad Rıza Kerimî, bu gazetede âşık edebiyatı hakkında çeşitli yazılar yazmıştır.

Bu gazetelerden sonra “Bahar Zencan”, “Bayram”, “Ferday-ı Roşen”, “Moc Bidari”, “Merdom No”, “Peyk Azer”, “Yoldaş”, “Zengin” vb. gazetelerde Türkçe ve Farsça yazılar, âşık edebiyatının tanıtılması konusundaki önemli yazılardır. Ama Bayram gazetesi, ilk sayıdan 55. sayıya kadar âşık edebiyatına özel yer ayırmış ve bu yazılar Mohammad Razzaghi, Behruz Şerifi, Seyid Hayder Bayat, Ali Mohammed Beyanı, Sehra Rezayı, Telnaz Neemeti, Davut Xudakeremi tarafından yazılmıştır.¹⁸⁹

1.2.12. Âşık Kasetlerinin Kayıtları

Âşıklar elden ele, obadan obaya, köyden köye giderek düğünlerde saz çalıp destan anlatırmışlar. Dünyanın ilerlemesi ve değişmesiyle yeni teknolojinin gelişmesi âşık sanatını da etkilemiş oldu. İran, Türkiye’nin radyo yayınları örnek alarak “Radyo Tahran” 23.04.1940 tarihinde yayın hayatına başlar.¹⁹⁰ Günde 8 saat yayın yapan Radyo Tahran, 1957’de adını değiştirerek “Radyo İran” olur. Radyonun yayınlarında bazen yerel müzikler ve çok nadir de âşık icralar yer almaya başlar. Bantların üzerine ses kayıtlarının alınmasıyla müzik dünyasının gelişmesine ve kitlenin artmasına önemli katkılar sağlanır. 1970’li yıllarda İran radyosundaki âşık destanları programının yayını İran’ın Türk ve Fars halkları tarafından çok ilgi görmüştür. Her gün akşam saatlerinde radyodan Aslı ile Kerem destanı, Âşık Karıp Destanı vb. destanlar dinleyicilere sunulmuştur.¹⁹¹ Zengan’ın yerel devlet radyosu 1977’de

¹⁸⁹ Mohammad Razzaghi, “Zengan Âşık Edebiyatında Behram ile Güülü hendan Destanı”, Sultaniye Birinci Ulusal Sempozyumu, Zengan, 2012, s. 2.

¹⁹⁰ <http://www.hamshahrionline.ir/details/77266> Erişim 11.28.2015

¹⁹¹ Menuçehr, Azizi. Âşık programının yönetmeni, özel söyleşi, Tebriz, 2010.

açılmış, ağırlıklı olarak Farsça ve biraz da Türkçe olmak üzere yayın yapmaya başlamıştır. Günümüzde 24 saat yayın yapmakta olan Zengan'ın yerel radyosu, programların sırasındaki 5 dakikalık âşık türkülerinden yararlanmaktadır. Âşıklara destanları ücretsiz kaydettiren radyo programlarının yönetmenleri âşık sanatının tarihinden, felsefesinden habersizdirler. Âşık programları az olmasına rağmen yine en çok dinlenen ve istenilen programlar arasında yer almaktadır.

Halk arasında “Kaset” olarak bilinen bantlar 1966'da İran'da ve 1974'te Zengan'da yayılmaya başlar. Bu kasetlerin üzerine âşık destanları, âşık türkeleri kayda alınarak piyasaya sürüldü. 1974-1976 yıllarında Zengan'da "Radyo Ayva" stereosunda Cavat Zengani ve ağabeyi olan Kurban Zengani tarafından Zengan âşıklarının ifaları kayda alınır.¹⁹² O dönemlerde İran halkı kaset dinlemeye çok meraklıdır. Âşık Ali Halefi, Âşık Mirzi, Âşık Feyyaz, Âşık Müslüm, Âşık Gulap gibi âşıklar kendi saz ve sesleriyle âşık destanların icra ederler. Bu dönem Âşık Müslüm'ün kayıtları satış piyasalarında rekor kırmıştır. Âşık Müslüm'ün 1974-1976 yılları arasındaki kasetlerinin bazıları şunlardır: Kebi ile İnsan Hanım Destanı (3 kaset), Hasta Kasım Destanı (5 kaset)¹⁹³, Tahir Mirze Destanı (6 kaset), Yetim Seydi Destanı (6 kaset), Aslı ile Kerem Destanı (14 kaset)¹⁹⁴, Âşık Karıp ile Şah senem Destanı (6 kaset), Kurbanı Destanı (6 kaset), Şah İsmayl Destanı (6 kaset), Âşık Valeh ile Zernigar Hanım Destanı (4 kaset), Dilaver Kasım Destanı (4 kaset), Masum ile Dilefruz Hanım Destanı (4 kaset), Şirin ile Birçek Destanı (3 kaset), Leyla ile Mecnun Destanı (3 kaset),¹⁹⁵ Emrah Destanı (3 kaset)¹⁹⁶, Abbas Tufarğanlı Destanı (2 kaset),¹⁹⁷ Gergerli Memmed Destanı (2 kaset), Behram ile Gül Hendan Destanı (2 kaset), Necef Bey (1 kaset), Alesğer Destanı (2 kaset), vb. Âşık Ali Halefi, Gürcü Memmed Destanı, Âşık Feyyaz, Şah

¹⁹² Bu iki kardeşten başka Abbas Paterson, Araz Ali Helefi, Zafer Mirzayı gibi kişilerde âşık destanlarını kasetlere kayıt etmişler.

¹⁹³ Şu destan okuduktan sonra Bakü radyosunda yayımlanır. Sonra 1994 yılında bu destandan faydalanarak Hüseyin Siyami araştırmaları sonucunda “Tikme Taş” ta Hasta Kasım'a mensup olan bir mezarı bulundu. İran'da iki Tikme Taş var birisi Bostanava ikincisi Zengandadır. Araştırmacı Ali Kemaliy'e göre Hasta Kasım mezarı Zengan'ın Tikme Taş'ında olmalıdır.

¹⁹⁴ Destan tam bitmemiştir.

¹⁹⁵ Şu destanın şiirlerini Âşık Müslüm kendisi söylemiştir.

¹⁹⁶ Destan tam bitmemiştir.

¹⁹⁷ Destan tam bitmemiştir.

İsmayıl Destanı, Emrah Detanı ve buna benzer başka destanlar da kasetlere kaydedilir.

Aynı dönemde Urmu'da, Tebriz'de ve Kum- Save şehirlerindeki âşık destanlarının kasetleri satış piyasasına sürülür. Örneğin Zengan'ın "Tere Çay" köyüne ilkokul öğretmeni olarak atanan Kaşkaylı Ataollah Nikbeht Keşkuli'nin 07.12.1976 senesinde öğrencilerden derlediği bir saatlik kasedi arşivimizde mevcuttur. Bu kasette öğrenciler âşık destanlarından parça- parça şiirleri kayda almışlardır.¹⁹⁸

Zengan âşıkları 1991'de Tahran'da "Steryo Hayyam"da Ali Emni tarafından kayda alınır. Ali Emni bu tarihlerde çeşitli âşıklardan özellikle Âşık Müslüm Asgeri'den Verge ile Gülşen Destanı (6 kaset), Sedet ile Sadat Destanı (4 kaset), Mir Mahmut ile Sara hanım destanı (4 kaset), Gülçin (1 kaset) olmak üzere çeşitli âşık destanlarını piyasaya sürmüştür. Bunun yanısıra kişiler bireysel olarak da âşık destanlarını kayda almışlardır. Âşık Gülap "Steryo Cevanan Davudi" isminde kaset dükkânı açmış ve âşık kasetlerini piyasaya sürmüştür.

Zengan'da yerel televizyon ise 1978'de yayın hayatına başlamıştır. 1980 yılının mart ayında, Âşık Ali Halefi ve ekibi televizyona çıkarlar.¹⁹⁹ Zengan ve İran televizyon kanallarında o tarihten günümüze kadar âşık programlarına yer verilmemiştir. Zengan'ın "İşrak"²⁰⁰ adlı yerel televizyon kanalı 06.08.2004²⁰¹ tarihinde resmi olarak yayın yapmaya başlamıştır. İran'da 5 ulusal kanal, 31 yerel kanal haricinde özel kanal yoktur.

1.2.13. Âşıklar'da Şifreli Sözcükler

Âşıklar arasında, "Âşık Dili" olarak bilinen şifreli sözcükler vardır. Genellikle bu sözcükleri başkaları duymasın, fark etmesin diye konuşulur. Âşıklara sorunca yanıt

¹⁹⁸ Kaseti 2007de elde edebildik. Kasette ilk sesli folklor kayıt olarak Zegan Folkloru açısından önemlidir. İlkokul öğretmenliğine atanan Nikbeht bir sene içinde Türkçe bilmesine rağmen köyün yaşlarıyla bile hep farsça konuşmuştur. Bu öğretmenler "Sipah-ı Daniş" kurumunda çalışmış askerlerdirler. İran'ın bütün köylerine gidip çocuklara bilim ve Farsça öğreten bu öğretmenler 1970'li yıllarda devletin köylerdeki temsilciler olmuşlardır. İran halkın kimlik değişiminde ve asimilasyon sürecinde bu hocalar biler- bilmez katkıda bulunmuşlardır.

¹⁹⁹ Ferecullah Davudi, "Zengan'da birinciler", Bayram dergisi, S 27, Zengan, 2010, s 23.

²⁰⁰ İran'da "İşrak" kanalı 23. Yerel kanaldır. İlk yerel televizyon kanalı "Tahran" kanalı adıyla başkent Tahran'da 29.11.1995 tarihinde resmi olarak açılmıştır.

²⁰¹ Şamsı tarih: 1383.05.16 <http://ostaniha.com/post/4> Erişim 11.29.2015

vermekten çekinirler ama kahvehanelerde ve düğünlerde kendi aralarında konuşurlar. Kahvehanelerde gizlice derlediğimiz sözcüklerden birkaçı şöyledir: Manus / Manıs: âşık, Qıtına: tiryak, Qumu: kurmasak, Civisi: avrat, Çona: kötü, Lıvas: pis, Dəhrə: iyi, Qızılbaş: toy, Mana karlamaq: yemeği yemek, Çunalaş: Dikkatli ol, Karva: Para.

1.2.14. Âşıkların Toplumdaki Yeri

Âşıklar kendi zamanlarının bir düşünürü gibi milletleri, filozofların yaptığı gibi medine-i fazılaya erdirirler. Türk toplumundaki Korkut Ata, Âşık Şirin, Kurbanı, Hasta Kasım vb. âşıklar da toplum konusunda bilgili ve çözüm üreticidir: örneğin Oğuz sorunlarını Korkut Ata çözer. Bizim toplumda âşık, ailevi kavgalarda bir hâkim gibi kavgaya neden olan sebepleri çözerek barışı sağlar. Zengan'da âşık geleneğine sadık kalan âşıklar halk tarafından saygıyla anılırlar, örneğin insanlar kendi konuşmalarında Âşık Müslüm Eskeri'den söz ederken bu âşığın önce karakterine vurgu yaparak şunu söylerler “Âşık Müslüm iyi insandır”. Önce insani davranışları halk tarafından kabul görürse sonraki aşamada âşığın sanatı hakkında değerlendirme yapılır. Camı, Kahvehane gibi mekanlarda âşıkların giriş esnasında bütün ordaki insanlar ayağa kalkar ve gelen âşiğe saygı gösterirler. Köylere giden ozanların ayakları altına kurbanların kesilmesi, ter temiz odalar, kaliteli yemekler Oğuzda olan Korkut Atanın saygısını günümüzdeki âşıklarda da şahit oluyoruz. Toplumun değerlerine saygısız olan âşıklar da halk tarafından dışlanmaktadır. M. F. Köprülü “Türk Edebiyat Tarihi” isimli kitabında şöyle yazmıştır: “*En eski Türk şairleri- Tongoz'ların 'şaman', Altay Türklerinin 'Kam', Yakutların 'Oyun', Kırgızların 'Bahşı', Oğuzların 'Ozan' dedikleri- Sahir- şairlerdir. 'Sihirbazlık, rakkaslık, Musikişinaslık, hekimlik, şairlik' gibi birçok vasıfları kendilerinde toplayan bu adamların, halk üzerinde büyük bir ehemmiyetleri vardır.*”²⁰² Dedem Korkut kitabının mukaddimesinde ozan tanımını veren kısa ve derin bilgilere rastlıyoruz: *Qolça qopuz götürüp ilden ile begden bege ozan gezer, erco merdin er nakesin ozan bilur.*²⁰³ İyi ve kötü insanları tanıma bilimine sahip olan kişiye ozan denir. Ozanın ne derece yüksek bilim ve rütbede olduğunu

²⁰² Mehmet Fuad Köprülü, Türk Edebiyat Tarihi, 2. Baskı. Ötüken, İstanbul,1980, s. 67.

²⁰³ Kitâb-ı Dedem Korkut alâ-Lisân-ı Tâife-i Oğuzân, orijinal PDF nüshası, Mukaddeme, s. 4.

verilen bilgilerden anlamak mümkündür. Göyçeli Âşık Âlesker (1821-1926) bir âşıktâ olması gerekli vasıfları şöyle ifade etmiştir:

Âşık olup diyar diyar gezenin

Ezel baştan pür kamalı gerektir

Oturup durmakta edebin bile

Marifet ilminde dolu gerektir.

Bu özelliklere sahip olan âşıklara “Hak Âşığı” denilir. Zengan’da, Âşık İzzet’in duası sayesinde bir ailenin çocuğı olduğı söylenilir.

İKİNCİ BÖLÜM: İRAN İSLAM DEVRİMİ'NDEN SONRA ZENGAN ÂŞIKLIK GELENEĞİNİN DURUMU

1979 yılında İran'da, Şîî inancı çerçevesinde ve “Vilayet-i Fakih” kuramının etrafında gerçekleşen devrimden sonra 22.09.1980 tarihinde İran ve Irak savaşı başlar. Bu sekiz yıllık savaş esnasında İran'da ne edebi faaliyet ne de sanat ve müzik ortamı bulunmaktadır. Âyetullah'ül-lah Ruhullah Humeynî'nin emriyle 24.07.1979 tarihinde İran Radyo ve televizyonunda müziklerin yayınlanması yasaklanır. Bir yandan ülke liderinden gelen yasak diğer yandan savaşın sürmesi İran'da bütün Türk, Fars, Arap vb müziklerin gerilemesine sebep olur. “Sîpâh-ı Pasdârân-ı İnkılâb-ı İslâmî” adıyla anılan örgütün üyeleri herhangi bir yerde müzik sesi duydıklarında orayı basıp müzik aletlerini kırmışlardır. Köy ve şehirlerde âşık kasetleri ve âşık kopuzları bu örgüt üyeleri tarafından yakılmıştır. Âşık Gafar Tebriz'de saz çaldığı için 80 kırbaç cezası almıştır. Âşık Gülab'ın sazı günlerce hapiste kalır. Bu korkunç dönemde düğünlerde gizlice saz çalıp türküler söyleyen âşıklara balabancılarının eşlik etmeleri imkânsız olmuştur. Zira balabanın sesi yüksekti ve duyulabilirdi. Âşıkların bazısı bu sıkıntılar yüzünden âşık sanatından vazgeçip başka işlerde çalışmaya başlamıştır. Âyetullah'ül-Uzmâ Ruhullah Humeynî, 24.08.1988'de Cemaran camisinde müziğin serbest olma fermanını vermiştir. Bu tarihten sonra devlet ve bireysel çalışmalar başlamıştır.

Müziğin yasaklanması sırasında müzik dergileri de kapanacak duruma gelmiştir. İran İslam Devriminden sonra ilk müzik dergisi, “Surud ve Ahenghay-e İnkılâbî” merkezi tarafından yayınlanmaya başlamıştır. Sazman Tebligat İslami'ye bağlı olan Hozey-i Hüneri, “Makam” adlı dergiyi 1998 senesinde müziğe hazır etmiştir. Mahur müessesesi 1999 yılında “Mahur Musiki” isminde, müzik konularını içeren üç aylık bir dergiyi yazılarla piyasaya sürülmüştür.²⁰⁴ Müzik aletlerinin televizyon kanallarında görünmesi hala yasaktır. Âşıkların ifasında kameralar, kopuz çalanın boğazdan yukarısını göstermek konusunda çok çaba gösterirler. Zira sazın kulakları

²⁰⁴ http://www.aftabir.com/art/music/music_publications/afterrevolution.php Erişim 04.01.2016

görünse sanatın icrası onaylanmaz. Uzman bir masalcı olan Kahraman Babayı(1947-) bir hatırasında şöyle anlatır: “*Tarımın Ober köyünde düğün vardı. Gitmiştik Meşhedî Kamberin evine. İnkılâbın ilk yıllarıydı. Âşık zad getirmemişler. Haşim’i davet elediler, Haşim da bizi apardı. Haşim dedi: Aşığımız yoxdu, Kahreman bu gece bir dene nağil diyecak*”.²⁰⁵Bir başka örnek verirsek: 1983-1984 yıllarında Teze Kendli Cabbar Seidi’nin düğününe Âşık Dadaş Regbar misafir gibi katılmış ve Ruhulla Rezzaghî eline bir ağaç alıp kopuz gibi göğsüne basarak destan söylemiştir. Âşık Dadaş yalnız düğün sonu Bey tarifinde birkaç “Mübarek Bad”²⁰⁶ okumaya cesaret etmiştir.²⁰⁷

Biz bu bölümde 1979 İran İslam devriminden sonra Zengan’da oluşturulan kültürel ortamı ve yapılan çalışmaları, yaptığımız araştırma ve röportajlar sayesinde beyan edeceğiz.²⁰⁸ Kültür Bakanlığı’nın Zengan Temsilcisi olan “Ferhen ve İrşadi İslami” idaresi sitesinin verdiği bilgiler esasında 12 aktif Kur’an Müessesesi, 6’sı çalışma izni bekleyen Müessese, toplam 114 Müessise Kur’an okuma²⁰⁹, tefsir, meal, 37 Kültürel Edebi Encümen, 13 Edebi Dernek, 6 Müzik eğitim Müessesesi²¹⁰ devlet nezaretinde etkinlikler hizmet vermektedir.²¹¹ Şu dernek ve müesseselerin olmasına rağmen hiçbirinde âşık sanatıyla ilgili bir program yoktur. Bu dernekler dışında Zangan camilerinde 283 ocak dini faaliyet göstermektedir. İran İslam Cumhuriyeti'nin dini lideri Ayatullah Ali Hamaneyi’nin tavsiyesiyle açılan cami derneklerinin temel amacı kuran okumayı umumileştirmektir.²¹² Dini ortama ve yapılan dernek

²⁰⁵ Mostafa Razzaghî, Mohammad Razzaghî, Hançaylı Kahraman Babayı’nın Nağilleri, Endişe No Yayınevi, Tahran, 2016, s. 141.

²⁰⁶ Bey’in ve akrabaların hakkında söylenen iyi şiirlere Mübarek bad denilir.

²⁰⁷ Ruhullah Razzaghî, Zengan, özel Söyleşi 15.09.2015.

²⁰⁸ Şunu belirtmemiz gerekir Kültür Bakanlığının Zengan Temsilcisi olan İrşad ve Ferhen-i İslami adlanan idareye kaç kere yazılı mektup ve sözel şekilde başvuru yapmamıza rağmen devletin müzik bölümünde yaptığı çalışmaları listesini bile vermediler. Bu bölümde verilen programlar kendi saha çalışmalarımız sayesinde toplanmıştır.

²⁰⁹ <http://www.farsnews.com/newstext.php?nn=13940924001048> Erişim 16.12.2015

²¹⁰ Çekavek 2001 yılında (Semira Mis Caberi), Sernad 2005 yılında (Azita Bahşmend), Mahur 2008(Şahin Mohammadi Vala), Mahcûbi 2009(Mecit Mahcûbi Ferd), Şur Angiz 2010 (Behmen Feryad Ras), Melodî 2010 (Tina Sadri). Son yıllarda Kerimi ve Hatibi isimli iki Müzik Eğitim Müessesesi de çalışmaya başlamıştır.

²¹¹ <http://zanjan.farhang.gov.ir/fa/amar> Erişim: 10.12.2015

²¹² <http://www.farsnews.com/newstext.php?nn=13940923000674> Erişim 14.12.2015

çalışmalarına rağmen âşıklar zor koşullarda bile sanatlarını ifa etmişler, nitelik ve nicelik bakımından az olsalar da âşık sanatını yaşatmayı başarmışlardır.²¹³

2.1. Zengan'da Kültürel ve Edebî Durum (1901- 2016)

Zengan şehrinin kültürel tarihi sürecini anlatmak için esaslı bir kitap ya proje mevcut değildir. Kaynakların az olduğuna rağmen bir yandan gazete ve dergilerde bulduğumuz bilgiler ve diğer yandan çeşitli insanlarla yaptığımız reportajlar sayesinde Zengan şehrinin kültürel durumunu anlatmaya çalışacağız. Şeherde olan fezaların analiz etmesi için edebi ve kültürel faaliyetlerin nasıl ve ne zaman yaranmasına ağâh olmak gereklidir. Bir dernek ya bir edebi akım anında yaranmaz belki bu yaranmak için müsait zemin ve imkânların bir araya gelmesi şarttır. Fikir ve düşünce, zaman ve mekân, maddî kaynaklar hepsi bir araya gelirse bir dernek ya bir edebi fezalar yararır. Her toplumda isimlerini verdiğimiz amillerin etkisine şahit oluruz. Elimizde olan kaynaklar ilk değişim ve yenilikleri yirminci yüz yılın başlanışına götürmektedir.

Ferheng Name-i Zencan kitabında Mouhammed Riza Ruhanı(1923-1989), ‘Zengan Kültürü Nasıl Yaratıldı?’ isimli makalesinde şöyle yazmıştır:

“Tanzimattan önce eğitim şekli medrese tarzında olduğu için bazı düşünürler böyle bir eğitimin işlevsiz olmasından rahatsızlardı fakat başka bir iş yapma şansları da yoktu. Nitekim yeni usul ve “Ceditçilik” kelimesini kullanmaya dahi cesaretleri yoktu. Yeni usuldeki okulların açılması affedilmez suç sayılmış ve okulda çalınan ziller kiliselerin sembolü gibi düşünülmüştür. Ancak bu sıkıntı ve baskılara rağmen 1901²¹⁴ yılının bir yaz akşamında Zengan’ın valisi sayılan Vezir

²¹³ İran İslam Devriminden sonra 10 yıllık bir dönem olarak bütün müzikler yasaklandı. Kimileri âşıklıktan vazgeçip başka işlere başladılar. Âşık Müslüm, Âşık Gafar ve bazı insanlar yasak dönemde bile düğünlerde âşık sanatını halk arasında icra ettirdiler.

²¹⁴ H.K:1319, H.Ş: 1280

Hümayun'un²¹⁵ evinde aydın fikirli molla ve bilim insanlarının gizlice bir toplantısı olur.²¹⁶

Bu toplantıda Vezir Hümayun, Tahran'dan "Mütercim Hümayun Ferehveşi"²¹⁷ isminde bir öğretmeni Zengan'a davet edip yeni okul açma kararını bildirir. Eylül'ün son günlerinde Mütercim Hümayun Ferehveşi, Zengan'a gelir, yeni usuldeki ilkokul açılmış olur. Dini kendi çıkarları doğrultusunda tanımlamış şahıslar ve cahil kitlelerin baskılarına rağmen bu okul üç sene faaliyet göstermiş daha sonra 1904 yılında kapanmıştır."²¹⁸

Şeyh İbrahim Zencani²¹⁹, bu okulun nasıl açılması gerektiği konusunda kendi hatıratında şu satırları yazmıştır: *"Vezir Hümayun benimle istişare yaparak olağanüstü bir iş gerçekleştirdi. Benim yardımlarımdan haberdar olan ahunlar (mollalar) beni batı hayranı ilan ettiler, az kalsın beni tekfir edeceklerdi. Tahran'dan gelmiş öğretmene yardımlarda bulunup bir başka ilkokulu da yetim çocuklara devrettik. Çocuklar altı senelik medrese eğitimini yeni usulle altı aylık bir süreçte öğrenmiş oldular. Halk edepi, okur-yazar çocukları görüp hayran kaldılar."²²⁰ 1907 yılında İran'da Meşrutiyet ilan edildikten sonra Mirza Ahmet isimli bir molla yeni usulde bir ilkokul açtı. Bu okul da yine diğer okullarda olduğu gibi belli bir zaman hizmet verdikten sonra baskılara dayanamayıp kapandı.²²¹ Ağa Mirza Ahmet 1911-1919 (Muhammediye), Ağa Şeyh İsmail Tehezzobi (Tazhib), Şeyh İshak Saeni*

²¹⁵Vezir Hümayun: Mehdi Gaffarı(1869-1917), Kaçar Hanedanı'ndan Muzaffereddin Şah döneminde Vezir Hümayun unvanını almıştır.

²¹⁶ Gizli toplantıda olan şahıslar: Şeyh Yusuf Alayı, Şeyh İbrahim Zencanı, Mirza Ali Asger Han, Hac Mirza Hadi ve Vezir hümayun.

²¹⁷Ali Muhammed Ferehveşi(1875-1968), İran'da yeni usulde eğitim veren ilk öğretmenlerdendir. Öğretmenlikle beraber yabancı dillerden sefer nameleri Farsçaya çeviri yapmıştır. Çeviri işlerinden dolayı Mütercim Hümayun ismi de verilmiştir.

²¹⁸ Muhammad Rıza Ruhani, "Ferhengname Zengan, Zengan Kültürü Nasıl Yarandı?", Zengan, 1968, s. 59-60.

²¹⁹ Şeyh İbrahim Zencanı(1855-1934) Müctehid, İran Meşrutiyet hareketinin activ üyelerinden.

²²⁰ Şeyh İbrahim, Zencanı. Hatirati şeyh İbrahim Zencanı, Nima neşir, Almanya.

²²¹ M. R. Ruhani, agm, s. 60.

(İslami)²²², Ağa Mirza Mahmut (Mahmut), Ağa Mirza Ebu Talip 1900?-1933 (Talebiye), Ağa Mirza Ahmet 1914 (Ahmediye), Serdar Esed Oddole 1916-1921 (Esediyeye), Mirza Hasen Han Rüşdiyye 1914-1921 (Rüşdiyye), Ali Akber Tofik 1920 (Tofik)'in bireysel faaliyetleri sayesinde yeni usule dayalı okullar açıldı. Şeyh İbrahim Zencani (1855-1934) 1896 yılında “Rüyayı Sadegane” isimdeki ilk Farsça romanını yazmış sonra da 1924-1933 yılları arasında İstanbul’da yayınlanan “Aslı ve Kerem” Destanını Zengan Türkçesine uygun olarak yeniden yazmıştır.²²³ Bu din derslerini bitirmiş olan Müçtehit²²⁴ tarafından âşık destanının, İran sahasında yazılması çok önem taşımaktadır. Zira İran ülkesinin din derslerini okumuş şahıslar, âşık sanatına karşı çıkmaktadırlar. Bazılarına göre âşıkların sazları şeytan aletlerindedir ve kopuz çalan âşıklar günah işlemiş olurlar.

Sağdan sola Şeyh İbrahim Zencani, Seyit Mohammad Musevi Zencani, Mehti Han Gaffarı, Mirza Cavat Tarımlı, Hüseyin Kulu Han Esed oddole

1. Devlet İlkokulu, 1918 yılında Hac Mirza Resul Han Hetiblu müdürlüğünde, 1919 yılında 2. Devlet İlkokulu ise Muhammed Han Hatemi müdürlüğünde

²²² Bu okulda Şeyh Saeni(Ö 1947) kendisi Fizik ve Fransızca derslerin eğitimini veriyormuş.

²²³ Bu el yazma destan 2015 yılının bahar mevsiminde zengan’da “Nikan Kitap” neşriyatı tarafından çap olundu. Bu nüshanın musahhihi Ali Muhammed Beyanı ve Türkçe şiirlerin tashihiinde Mohammad Razzaghi yardım etmiştir.

²²⁴ Müçtehit: Bir konuda ayet ve hadislerle dayanarak yargıya varan, karar veren din düşünürü.

açıldı.²²⁵ Bu faaliyetlerin yanında o dönemin en önemli işi olarak Bayan Aliye Sencide'nin kendi imkânlarıyla kızlar için 1921 yılında açtığı "Benat" ismindeki ilkokul kabul edilir. Benat okulu 1927 yılında adını değiştirerek "Nesvan" ismini almıştır.²²⁶ Devlet kızlar için 1928 senesinde "Şah Doh" isminde okul açmaya karar vermiştir. 1937 yılında bu okul devlete devredilerek "İran Doh" ismini alır. Hâlbuki Hablül Metin gazetesinin yazarı "Bibi Hanım Esterabadı", 1906 yılında "Duşizegan İlkokulu" ve Tuba Azmude 1907 senesinde "Namus" ismindeki ilkokullarını İran'da açma imkânını bulmuşlardı.²²⁷

Bu okullarda eğitim alan çocuklara liselerden mezun olduktan sonra devlet işlerinde özellikle devlet okullarında çalışma imkânı sağlanırdı. O dönemde açılan okullar Zengan ilinde ceditçiliğin zeminini hazırlamıştı.

Ulemanın baskısı ve halkın direnmesi sonucunda Muzaferreddin Şah, Kanun-ı Esasi'nin ilanına izin vermiştir. İran ülkesinde 5 Ağustos 1906 yılında istibdada karşı meşrutiyet gerçekleşmiştir. Muzafferuddin Şah'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu Muhammed Ali Mirza, 1908'de, Meşrutiyet fermanının imzasından iki yıl sonra meclisi top ateşine tutar. Meşrutiyet inkılâbının rehberleri yakalanarak idam edilir ve ülkede baskı dönemi başlar.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İran'ın kuzeybatısında bir sene boyunca özerk olarak hüküm süren Azerbaycan Millî Hükümeti / 21 Azer Hareketi sayesinde Zengan'da "Medeniyet Evi" açar. Medeniyet Evinin açılış töreninde 18.01.1946 tarihinde Hosro Darayı, Dr. Cihanşahlu, Behin Darayı, Zengan'ın kültür ve hüneri hakkında konuşmalar yapar.²²⁸ Açılış töreninden on iki gün sonra 30.01.1946 tarihinde Zengan'ın ilk Şairler Meclisine Hosro Darayı (1893-1941), Hekime Bilurı (1926-2000), Mehmedrizza Ruhani (1923-1989), Kerim Zaferi (1918-1998)²²⁹, Mahdevi,

²²⁵ M. R Ruhani, agm, s 63.

²²⁶ M. R Ruhani, agm, s 65.

²²⁷ <http://www.ensani.ir/fa/content/110440/default.aspx> Erişim 27.01.2016

²²⁸ Zengan'da Medeniyet Evi Açılışı, Azer gazetesi, S 1, s 3, 30.01.1946

²²⁹ Yetenekli bir şair ve başarılı bir yazar olan Kerim Zaferi, ömrü boyunca basın yayın işinde çalışmıştır. 1949 yılında "Şehnevaz" adlı gazetesinin redaktörü olarak çalışmaya başlamıştır. Yazdığı şiirler ve makaleler devrin hâkim güçlerinin hoşuna gitmediği için gazetesi kapatılmıştır. Kerim Zaferi,

Cevat Mukaddem, Menuçehr Daraii, Menuçehr Said Veziri(1920-2014), Nevaii, Kamran, Settar Noruzı, Cihangir Darayı, Ohedi ve Abolfeth Hekimiyan (1927-2005) iştirak etmişlerdir.²³⁰

İran'ın iç güçleri olan Tahran ordusu, toprak ağalarının askerleri ve yurtdışındaki siyasi etkiler 11 Aralık 1946 tarihinde Azerbaycan Millî Hükümeti'ne son vermiş oldular. Bu olaylardan sonra edebi, kültürel ortamlar 1960 senelerine kadar resmi bir faaliyet görmemişlerdir. Ama dini mahiyet taşıyan “hey’et” ortamında Hz. Muhammet (S.A.V)'in torunu Hz. Hüseyin ile ehl-i beyt ve arkadaşlarının şehit edilmesiyle ilgili Mirza Akber Kaşefi Zencanı²³¹ (1912-2012), Asem Zencanı (1890-1971), Karik Zencanı (ö 30.04.1933), Manteki (1927-1979) gibi şairler şiirler söylemişlerdir. Dini konuların yanı sıra bireysel ve başka konular da bazı şairler tarafından yazılarak arkadaş ortamında tartışılmıştır. 1990 yıllarına kadar süren dini ağırlıklı edebi faaliyetler İslami devrime destek olarak Zengan'da şiir akımının oluşmasını sağlamıştır.

1963 yılında Ali Akber Kefemi, (1924-16.12.2010) Hanim camisinde Kuran okunmasını sağlamak amacıyla kıraat ve tecvit kursları açmıştır. Zengan'ın ünlü Kuran okuyucularına “Mekteb Kuranî Hüseyinî”²³² isimli ocakta Ali Akber Kefemi tarafından ücretsiz eğitimlerin verildiği söylenir. Allame Mohammad İsmail Saini (1932-1998) 1964 senesinde siyasi sebeplerden dolayı Kum'dan Zengan'a gelmek mecburiyetinde kalır. Kuranın 114 süresinin hepsini 20 senelik bir süreçte Türkçeye çevirip mealini yazan Allame Mohammad İsmail Saini'nin bu oturumlarına çeşitli şahıslar katılmıştır.²³³

Zengan'ın öğretmenleri ve elit şahısları 1960'larda kendi evlerinde şiir ve müzik eşliğinde edebi sohbetler düzenliyorlarmış. Mir Taki Fazili (D:1931) bu yıllarda

1951-1953 seneleri arasında “Sedaye hamse” adında bir derginin yayımlanmasına izin alır. Yayınladığı kitaplar: Nober(1978), İlançı(1989), Hüseyin Şahkar-e Aferineş, Hattatan ve Sühanveran Zencan (1989); Kerim Nirumend, Kerim Zaferi, Divan-e Karik (1970).

²³⁰ Zengan'ın Şairler Meclisi, Azer gazetesi, S 2, s 4, 14 /11/1324 <==> 03/02/1946

²³¹ Zengan'da ilk mersiye şiirlerini hüznü makamlarda söyleyen kişidir.

²³² Bu mektep 1982 yılından Hanim camisinin onarımından dolayı Ased ulla Bey Tekkesinde taşınır.

²³³ Âşık Müslüm bu oturumlarda iştirak etmiştir. Şimdi bu oturumlar Dr. Saini tarafından yürütülmektedir.

Türkçe olarak yazdığı “Yollar ve Tıkanlar” ve 1969’da Farsça olarak yazdığı “Hemşeri Kanunu” adlı iki kısa romanla Zengan’ın ilk Türkçe romancısı unvanını almaya hak kazanmıştır.²³⁴ Türkçe, İngilizce ve Farsça dillerini iyi bilen Şair ve yazar Mir Taki Fazili, 1974 yılında Türkçe “Terlan” romanını kaleme alır. Mir Taki Fazili, 1990 yılında Sadık Hidayet’in ²³⁵ “Kör Baykuş” romanını Farsçadan Türkçeye çevirip Bakü’de yayımlamıştır.

Halk arasında “Kaset” olarak bilinen teypler, 1966’da İran’da ve 1974’te Zengan’da yayılmaya başladı. Bu kasetler, üzerlerine âşık destanları, âşık türküleri kayda alınarak piyasaya sürüldü. 1974-76 yıllarında Zengan’da "Radyo Ayva" stereosunda Cavat Zengani ve ağabeyi Kurban Zengani tarafından Zengan âşıklarının ifaları kayda alınır. İran Kraliçesi Farah Diba 1976 yılında²³⁶ Zengan gezisinde, Âşık Müslüm başta olmak üzere 3 ekip âşık icralarına şahit olmuştur.²³⁷ Zengan’ın televizyonunda 1980 senesinin ilk aylarında Zengan âşıkları olan Âşık Ali Halefi, arkadaşlarıyla birlikte canlı olarak sanatlarını icra etmişlerdir.²³⁸

Kaset Sticısı Kurban Zengani

²³⁴ Mir Taki Fazili(D:20.02.1931), Özel Söyleşi, Zengan, 02.09.2013.

²³⁵Sadık Hidayet: (17 Şubat 1903, Tahran - 9 Nisan 1951, Paris), modern İran edebiyatının önde gelen düzyazı ve kısa hikâye yazarı.

²³⁶ Bu tarih 1977 senesi olasılığı da vardır.

²³⁷ Âşıkların isimleri şöyledir: Âşık Müslüm, Âşık Ali, Âşık Feyyaz.

²³⁸ Farc ullah Davudı, “Zenganın Birincileri”, Bayram Dergisi, Zengan, 2010, S 27, s. 23.

“Şairler ve Ağıtçılar” okulu 1971 tarihinde Allame Mohammad İsmail Saini (1932-1998) ve Seyid Muhammed Ezzeddin Hüseyini Zangani'nin (1921-2013)²³⁹ tavsiyesiyle Kulam Riza Ayni Ferd(1949)²⁴⁰ tarafından açılır. Bu okulun amacı ağıtçılığa başlayan şahısların eğitimini düzgün bir zeminde sağlamaktır²⁴¹ İran'ın Milli İstihbarat ve Devlet Güvenlik Örgütü “SAVAK”²⁴² tarafından devlete karşı yapılan gizli faaliyetler nedeniyle 1977 yılında okul kapanır. Cevat Resuli 1987 senesinde bir yeni okul açar. Günümüze kadar faaliyetini devam ettiren bu okulda Cevat, meddahlık sanatına meraklı şahısların eğitimine çaba göstermiştir. Kulam Riza Ayni Ferd, 1989 senesinde Zeynebiyye camisinde “Mektebi el Zeyneb” isimli dini bir heyet kurdu. Dini programlar yapan bu dernek 3000 kişilik üyesiyle Zengan'da mezhebi etkinliklere katılmaktadır.²⁴³ Mezhebi etkinliklerin kayıtları 1997²⁴⁴ tarihinden itibaren “Stereo Süheyl” ismiyle resmi ve devlet nezaretinde kaydedilip satış piyasasına sürülmüştür. Stereo Süheyl Türk halk biliminin mersiye türünün korunmasında katkıda bulunmuştur.²⁴⁵

Kültür ve İrşad Bakanlığı'nın Zengan temsilcisi 1988 yılının güz mevsiminde Muhammed Hüseyin Şehriyar'ın ölümünden sonra “Şiir ve Edeb” isimli bir encümen tesis etmiştir. Encümende yer alan Seyid Cefer Mirzayi (1927-), Zeynelabedin Omid (1933-2011), Perviz Cemalı, Muhebbeli Kenberi (1941-2011), Kerim Zaferi (1918-1998), Muhammed Münzevi, Mesut Ahmedi (1945-), Muhammed Kazim Mükmi

²³⁹ Büyük Ayetullah Seyit Muhammed Ezzeddin Hüseyini ZANGANI (1 Kasım 1921 - 2013 14 Mayıs) İran Oniki Şii Marja'lerinden birisi. Tefsirci, Ayetullah Seyit Muhammed Ezzeddin Hüseyini zengan'da imam Humeyni'nin devrimci hareketinin yanlısı ve 1960 lı yılların sonunda Şah hükümetine karşı faaliyetlere yön veren en birinci şahıstır.

²⁴⁰ Zengan'ın ünlü mersiyeci ve meddahlarından, 14 cilt Türkçe mersiye kitabı yayınlamış. Zeynebiye camisinin senelik dini etkinliğinde ağıt türünde şiirler icra ediyor. Kitaplarının isimleri şöyledir: İrşad Zeynebiyye, Feryad Zeynebiyye, Tufani Zeynebiyye, Peyman Zeynebiyye, Nisari Zeynebiyye, Ecazi Zeynebiyye, Hemrahi Zeynebiyye, Bakıyyat Zeynebiyye, Hatirat Zeynebiyye, Mektebi Zeynebiyye, Mükibi Zeynebiyye, Perçemi Zeynebiyye. şiir yorumlamaları ve tefsirleri sayesinde Zengan mersiyesinde yeni bir üslup icat etmiştir.

²⁴¹ www.tasnimnews.com/fa/news/1394/08/04/898186 Erişim 05.01.2016

²⁴² SAVAK: İran'ın casus yetiştirmek ve istihbaratçı eğitmek amacıyla CIA yardımıyla kurulan ve 1957 ile 1979 yılları arasında faaliyet gösteren istihbarat teşkilatıdır.

²⁴³ <http://zeinabieh.ir/fa/MaktabAlZeinab.aspx>

²⁴⁴ <http://www.studioheil.com/2013-06-25-07-43-42.html> Erişim 11.01.2016

²⁴⁵ Gayri resmi ses kayıtları 1966 yılından başlamıştır.

(1938-), Hemit Nezeri, Veliyollah Kelamı (1954-) şiir çalışmalarını yürütenler arasındadır.²⁴⁶ 05.02.1998 tarihinde yönetim kurulu için yeni seçim düzenlenmiştir. Bu seçimde Gulamriza Tariki, Aliriza Bazergan, Hüşeng Ceferi, Seyid Nasir Velayi ve Abbas Babayı yönetim kurulu üyeliklerini kazanmışlardır.²⁴⁷ Bu encümenin, 1999-2000 yılları arasında çalışmalarında duraksamalar olmuştur. Kültür ve İrşad Bakanlığı'nın Zengan temsilcisi "Sehendi" 2000 senesinde devlet tarafından Mecit Kamyar, Hüşeng Ceferi, Aliriza Bazergan, Hadi Vehidi ve Seyid Nasir Velayi adlı şahısları resmi mektupta yönetim kuruluna sundu. Zengan'da edebi etkinlikler 1995 senesinden itibaren canlanmaya başlamıştır.²⁴⁸

Araştırmacı, yazar ve sporcu Asedullah Cemalı (1930-1998), 1980 senesinin baharında Zengan'da 21²⁴⁹ şairin 49 şiirini "Dan Ulduzu" isimli resmi kitapla satış piyasasına sürmeyi başarmıştır. Kitap hakkında ilk tanıtım yazısını Timur Pirhaşim, Tahran'da yayınlanan Varlık dergisinde yapmıştır.²⁵⁰ Azerbaycanlı bilim adamı Muhammed Taki Zehtâbî, Dan Ulduzu kitabının olumlu ve olumsuz yönleriyle bilimsel eleştirisini 1981 tarihinde Varlık dergisinde şöyle yazmıştır:

Zencan şairlerinin yaratıcılığı sağlam fikirli ve realizm hattıyla giden bir şiirdir. Bu ise en önemli esas, umut verici ve sevindirici bir haldir. Ekser şairlerin şiirlerinde dil temizliği, hem vezin hem hece hem de aruz ve kaftiyelerin serrastlığı ve muhkemliği şiir kayda kanunlarından düzgün istifade bedii ifade vasıtalarından maharetle ve üstadcasına yararlanma, her bir fikir ve hususiyle her bir ictimai fikire gerekli

²⁴⁶ Ferit Ehediye, "Kelamı Zencani Röportajı", Bahar Zengan gazetesi, 3. Yıl, Zengan, 2004, S 124, s. 4.

²⁴⁷ Aliriza Bazergan, özel söyleşimiz 25.01.2016

²⁴⁸ Şiir etkinlikler: 23.06.1995, 12.10.1995, 27.11.1999, 04.03.2000, 16.12.2000.

²⁴⁹ Şairlerin isimleri şöyledir: Seyid Sacit Ahmedi(2 şiir), Abbas Amir Aslanı(2 şiir), Naki Aminiyani(1 şiir), Riza Cemalı(4 şiir), Dr. Abulfetih Hekimiyan(1 şiir), Cihan Şah Hedivi(1 şiir), Fireyidin Dadhah(1 şiir), Hosro Mirza Darayı(6 şiir), Muhammed Riza Ruhani(3 şiir), Kerim Zaferi(5 şiir), Kulam Hüseyin Saidi(3 şiir), Zebih ullah Şah Muhammedi(2 şiir), Mirza Vase Şehidi(1 şiir), Mehemmedhüseyn Şehriyar(1 şiir), Aziz Saneti(1 şiir), Taki Fazeli(2 şiir), Abbas Kerimi(4 şiir), Hüseyin Münzevi(1 şiir), Muhammed Münzevi(3 şiir), Hebip ullah Mantiki(3 şiir), Nemet ullah Mantiki(1 şiir), Cemal Yehyevi(1 şiir) ve Muhammed Haliki(1 şiir).

²⁵⁰ Timur Pirhaşim, "Dan Ulduzu", Varlık Dergisi, 2. Yıl, S 4-5, Tahran, 1980, s. 49.

*vezin, şekil ve formanı tapmak, aydın nişan verirken zencan şairlerinin çoğu tecrübeli, şiir fenlerine varid, ilk kalem tecrübelerini çoktan beri arkada bırakmış kalem üstatlarıdır.*²⁵¹

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü umumi Türk Dili Kürsüsünde, “Zencan Şairleri” adlı tez Atilla Jorma tarafından 1982 tarihinde savunulur. Doç. Dr. Kemal Eraslan danışmanlığında “Zencan Şairleri”, Dan Ulduzu kitabının şiirlerinin Latin alfabesi ve sözlüklerini içermektedir. Dan Ulduzu kitabının ikinci baskısı, Nikan Kitap Yayınevi tarafından 2004 senesinde Zengan’da yayımlanmıştır.

İran İslam devrimine destekçi olan dini şairler 22.09.1980 tarihinde İran ve Irak savaşında da çalışmalarını sürdürdüler. 1991 tarihinden sonra Zengan’daki edebi faaliyetler mersiye ve klasik şiir çalışmaları olarak ikiye ayrıldı. Mersiye edebiyatında şiir söyleyen şairler “İrşad ve Farheng İslami” idaresine bağlı “Encümen-i Şuara” isimli oturumlarda ve diğer şairler de Tebligat-i İslami kurumuna bağlı olan Havzey-i Hüneri’de şiir faaliyetlerine başlamış oldular. Bu iki dernek dışında Omid Zencan gazetesi 1994 senesinde Hüseyin Münzevi yönetiminde ve Peyam Zengan gazetesinin ofislerinde 1996 senesinin kış aylarında Kulamriza Tariki ve Aliriza Bazergan sayesinde şairlerin toplanıp şiir sohbetleri yapmalarına olanak sağladı.²⁵² Bir buçuk sene süren Peyam Zengan şiir oturumları üç şiir etkinliğine kapılarını açtı.²⁵³

²⁵¹ Muhammed Taki Zehtâbî, “Edebi Tenkit, Dan Ulduzu”, Varlık Dergisi, 3. Yıl, S 3, Tahran, 1980, s. 62.

²⁵² Peyam Zencan Dergisi, S 249, s 9, Zengan, 10.02.2000.

²⁵³ İkinci şiir etkinliği 01.08.1996 ve 3. Şiir etkinliği 19.12.1996 tarihinde kuruldu.

Şiir ve Hikâye Kursları

Din faaliyetlerinde bulunan Tebligat-i İslami²⁵⁴ kurumuna bağlı olan Havzey-i Hüneri'nin reisi İmamı tavsiyesiyle Asim Asedi, Hadı Vehidi, Rıza Kasempur, Alirıza Bazergan 1994²⁵⁵ senesinde Türkçe ve Farsça Şiir derneğini kurdular.²⁵⁶ Hüşeng Caferi'nin verdiği öneri esasında Türkçe şiir derneğine "Işık" ismi verildi.²⁵⁷ Işık derneğinin çalışma saatleri cuma günleri sabah saat 9'dan öğle saat 13'e kadar devam ederdi. İran'da cuma günleri resmi tatil olmasına rağmen şairler ve araştırmacılar bu şiir oturumlarına aktif olarak iştirak ediyorlardı. Türk şiiri ve edebiyatı, güncel konular, yeni yayınlanan kitapların haberleri bu dernek oturumlarında ele alınmıştı. Bu oturumda söylenen şiirler "Omid Zengan" adlı haftalık gazetede basıma hazırlanırdı. Bu gazetenin Türkçe sayfasının sorumluluğunu önce Zenganlı İzzet Allah Mukaddem üstlenir. Bu sebeple Zengan istihbarat memurları tarafından sıkıntılara maruz kalıp gazetede ki çalışmalarını bırakmak zorunda kalır. Memmed Rıza Kerimi

²⁵⁴ Bu kurumdaki Havzey-i Hüneri edebiyat ve müzikle ilgilenen bir bölümdür.

²⁵⁵ Alirıza Bazergan, söylediğine göre 1373 Şemsi yılının Güz ya da Kış aylarında bu oturumlar başlanır.

²⁵⁶ Alirıza Bazergan, özel yazışma 13.02.2016.

²⁵⁷ Ali Mohammed Beyanı, özel Söyleşi, Zengan, 28.09.2015

ikinci şahıs olarak Omid Zencan²⁵⁸ gazetesinde Türkçe sayfaların düzenlemelerini ve sorumluluğunu kabul edir.²⁵⁹

Işık derneğindeki Abbas Ağa Babayı (1943-2015), Abdullah Muradı (1959), Abdullah Fareci (1955), Memmed Riza Bğban Kerimi (1955), Hüşeng Caferi (1958), Ahmet Sadeki (1958), Mohammad Vefa (1961), Süreyya Bahşı (1964), Parviz sudı (1968), Riza kasempur (1970), Alı Mohammad Beyanı (1971), Tevekkül Kanılı (1971), Said Metinpûr (1975)²⁶⁰ Nasir Velayı, İlyas Nazeri, İsrafil Muhammadi, Yakup Mohammadi, Perisa Babayıferd, Aziz Haseni, Artan Meleki Zancanı (1974), Hamit Bayat (1975), Mustafa Razzaghı (1976), Ali Kerimi (1976), Şarife Caferi (1977), Ali Ocaklu (1977), Şaban Kerimi (1977), Rizaali Kerimi (1979), Mohammad Razzaghı (1981), Telnaz Nemeti (1981), Fatma Hond (1982), Nesim Caferi (1985) vb. kişiler Zengan'ın Türk edebiyatına katkı sağladılar. Şiir ve müzik etkinliklerine, Türkçe dil kurslarına ve başka çalışmalara imza attılar. Bu dernek 2002 yılının yazına kadar edebi çalışmalarını sürdürdü. Azerbaycanlı Üniversite öğrencileri, Türk milliyetçileri, Işık derneğinde medeni bir ortamda Türk edebiyatı ve kültürünün ilerlemesi hakkındaki fikirlerini öne sürüp yapılan işler hakkında farklı düşünceler ortaya koydular.

Işık derneğinden seçilmiş şiirler 1995 senesinin son baharında “Işık” isimli şiir antolojide Memmed Riza Bağban Kerimi tarafından Zengan’da yayınlandı. Zengan’ın Havzey-i Hünerisinde “Işık” derneğiyle beraber “Bamdad”²⁶¹ adlı Farsça şiir derneğinde şairler, Farsça şiir ve edebiyatla faaliyete başladılar.²⁶² Aliriza Bazergan,

²⁵⁸ Omid Zencan, Ahmet Hekimî Pur(Ağayarı) tarafından 22 Mart 1993 tarihinde Zengan Şehri’nde haftalık olarak çıkarılmıştır. 12 sayfalık Türkçe- Farsça bir gazete olup, Türkçe kısmı “Yeşil Hayal” olarak adlanır. Toplumsal, medeni ve siyasi içerikli konulara yer vermiştir.

²⁵⁹ Abulfazl Nakilü, Emekli öğretmen. Özel söyleşi, Zengan, Bayram Dergisinin Ofisi, 2000.

²⁶⁰ Said Metinpûr: Millî faal. Felsefecidir. 2008 yılından beri Tahran’da Evin hapisanesine gönderildi. 26.08.2015 tarihinde 7 senelik hapisten serbest bırakıldı. İran Türklerine milli haklarının verilmesi konusunda faaliyet göstermektedir. Yaprak ve Uyanış, Omid Zencan, Mehr Zencan, Moc Bidarı dergilerinin yazarı. Doğum günü olan 20 Eylül, “Güney Azerbaycanlı Siyasi Mahkûmlar Günü” olarak ilan edilmiştir.

²⁶¹ Bamdad encümeni 1999- 2002 yılları arasında Farsça şiir encümeni olarak Zenganın Havzey-i Hünerisinde zenganlı şairler tarafından edebi çalışmalar yapmıştır. Bu encümen üyeleri 2002. yılının yaz döneminde Havzey-i Hüneri oturumlarını dondurup İşrak Derneğinde faaliyet etmeye başladılar.

²⁶² Bahar Zencan Haftağı, S 11, s 5, Zengan, 20.06.2002.

Asim Asedi, Hadı Vehidi, Hüseyin Münzevi, gibi iki dilli şairler iki derneğin oturumlarında şiirle söylemeye başladılar. Encümeni Şiir ve Edeb 16.02.2001 tarihinde ilk Türkçe-Farsça şiir ve öykü yarışmasını, 14.03.2002 tarihinde ise ikinci şiir ve öykü festivalini düzenlemiş oldu.

Havzey-i Hüneri'nin daimi üyelerinden Rokeyye Kasımlı, Arzı Bahramı, Selman Kerimi, Muhammed Ali Hameperest, Ramin Sultani, Ali Muhammed Beyani ve Muhammed Fazlı, 2001 yılının son ayında 12 maddelik bir tüzük içerisinde “Yaz” isimli Farsça ve Türkçe öykü encümenini açtılar.²⁶³ Her perşembe akşamı Havzey-i Hüneri idaresinin ofisindeki öykü yazarları kendi öykülerini okuyup eleştirileri dinliyorlardı. Haftalık oturumların yanı sıra halka açık öykü söyleme etkinliklerinin kurulmasına da çaba gösterilirdi.²⁶⁴

Işık derneğinin üyelerinin katılımıyla 28.07.2000 tarihinde “El Sesi” derneği cuma günü akşam saatlerinde açıldı. Dr. Muhammad Haleği Mukaddem yönetiminde kurulan El Sesi'nde aktif üyelerin sayesinde Türkçe şiir, dil bilgisi dersleri kuruldu.

Ulusal çapta üç dilli Filozof, Şair “Hekim Hideci” kongresi 25.12.2003 tarihinde Bahar Zengan (Rahm ullah Bigdeli ve Muhammed Riza bağban kerimi) tarafından kurulur. İran sınırları içinde Türk edebiyatının değerli bilim adamları iki gün süren bu kongrede Türkçe ve Farsça olan bildirilerini Hekim Hideci ithafla sunmuşlardır. Türkoloji alanında çalışmalar yapmış olan Dr. Cevad Heyet,²⁶⁵ Hideci kongresine gönderdiği mektupta şöyle yazmıştır:

“Büyük Hekim, yazar ve alım şairimiz Mevlana Hekim Hideci Azerbaycan, İran ve Türk Müslüman dünyasının en büyük ve azametli şahsiyetlerinden biridir. O tek Zengan`ın yok, bütün Azerbaycan ve İran`ın hem de hamı Azeriler ve İranlıların iftiharıdır. Onu ağırlamak

²⁶³ Encümeni Dastan Yaz, Bahar Zengan gazetesi, Y. 1, S 5, s 5, Zengan, 08.05.2002.

²⁶⁴ Altı ayda 5 öykü etkinliği yapılmıştır.

²⁶⁵ Dr. Cevad Heyet (24 Mayıs 1925, Tebriz - 12 Ağustos 2014), Bakü ,(İran Azerisi cerrah, Türkolog. Hem tıp hem Türkoloji alanında çalışmalar yapmış olan Heyet ,İran`da kalp cerrahisinin kurucusu ve öncüsü olarak kabul edilir. İran`da yayınlanan en eski ve sürekli Türkçe dergi olan Varlık dergisini yayınlayan Heyet, arkadaşı Hamit Nutki ile birlikte ilmi Türkoloji'nin temelini atmıştır.

mukaddes bir teşebbüstür. Hem de onu daha yaxşı tanımağa ve öğrenmekle bir vesiledir. Eminem ki bu toplantıda birçok âlimane ve dolgun makaleler okunacak ve faydalı mübahaseler gedecek.”²⁶⁶

Kongre bildirimleri 2004 senesinde Bahar Zengan gazetesi tarafından özel sayı olarak yayımlandı.

Ali Ekber Haşimi Rafsancani'den sonra 1997-2005 yılları arasında görev yapmış olan, İran İslam Cumhuriyeti'nin 5. Cumhurbaşkanı Seyyid Muhammed Hatemi (d. 29 Eylül 1943) dir. Hatemi dönemi, İran İslam Devrimi tarihinde siyasi ve medeni toplum sürecinin ilerleme kaydetmesi açısından parlak bir dönem olmuştur. Bu dönemde basın-yayın üzerindeki baskılar azalmış, basın dünyası gözle görülür bir rahatlama yaşamış ve sansür yok denecek kadar azalmıştır.²⁶⁷ Hatemi, siyasi ve kültürel kalkınmanın ekonomik kalkınmanın önüne geçmesini ve ülke yönetiminde yasallık, sivil kurumların geliştirilmesi, liyakatin esas alınması, şeffaflık ve devletin temel ihtiyaçlara cevap verebilmesi gibi ilkeleri benimsemiştir. Reformcular sivil ve medeni kurumların geliştirilmesinin, toplumun bütün boyutlarıyla gelişebilmesinin kaçınılmaz kuralı olarak gördükleri için hedef edinmişlerdir.²⁶⁸ İran ülkesinin her bir ilinde olduğu gibi Zengan'da da çeşitli sivil kurumların açılması devlet tarafından desteklenmiştir.

16.10.2005 tarihinde “Işık Yol” isimli sivil kurum valilikten izin alarak halk bilimi ve kültürel sahalarda çalışmaya başladı. Türk edebiyatına hizmet etme amacını taşıyan bu sivil kurum yalnız bir kaç özel oturum²⁶⁹ kurabilmek fırsatını elde edebildi.

²⁶⁶ Cevad Heyet'in Peyami Hekim Hideci kurultayına, Bahar Zengan Gazetesi, Zengan, 2004, 2. Yıl, S 82, s. 4.

²⁶⁷ Hamit Rıza Celaipur, Camie Şinasi Cünbüşhaye İctimai ba Tekiye Ber Cünbüşe Islahi Dovvom Hordat, Terh-e No, Tahran, 2010, s. 151-232.

²⁶⁸ Abdullah Yegin, İran Siyasetini Anlamak Kılavuzu, 1. Baskı, SETA Yayınları XXV, Ankara, 2013, s. 42.

²⁶⁹ Birinci oturum 19.04.2006 tarihinde “Âşık Sanatı ve Eski Varlığımız”, konuşmacı Âşık Müslüm Asgeri. İkinci oturum 17.05.2006 tarihinde “Atalar Sözü”, konuşmacı Zebih ullah Şah Muhammedi. Dördüncü oturum 21.06.2006 tarihinde “Tarih ve Mit”, konuşmacı Hasen Hüseyin Ali.

Zira Mahmut Ahmedinejad, 2005 seçiminde İran'ın 6. Cumhurbaşkanı olmayı başarmış ve sivil kurumların kapanma süreci başlamıştı.²⁷⁰

Âşık sanatının ve edebiyatının araştırmacısı Mohammad Razzaghi, Zengan Valiliğine 10.10.2004 tarihinde âşıklara özgün bir sivil kurumun çalışması için yazılı dilekçeyle başvuruda bulunmuştur. Tahran'dan 13.07.2005 tarihinde “Sarı Bülbül Müsiki Evi” isimli bir sivil kurumun onaylamasına rağmen Kültür Bakanlığı'nın Zengan temsilciliğindeki müzik bölümünde görevli yetkili bir şahıs tarafından çalışma izni feshettirilir. Âşık sanatı üzerine araştırmalar yapmış olan Mohammad Razzaghi²⁷¹ 2001 yılından sonra ardı kesilmeksizin Zengan matbuatında Bayram Dergisi başta olmak üzere Bahar Zengan, Moci Bidari, El Dili ve Edebiyatı vb dergilerde âşık sanatı hakkında özgün yazılara imza atmıştır.

11.10.2005 tarihinde “Zengan'ın Kadın Hünermendler” Encümeni Azem Süleymanı Zencani, Efsun Sepehri, Ekrem Mirza Kafuri, Mesume Kazemi ve Menihe Ferd İbrahim kurucu üyeleri tarafından valilikten çalışma izni aldılar. Kadınlar encümeninin amaçları arasında şunları sayabiliriz:

- * Kültürel, hüneri ve toplumsal konular hakkında seminerler yapmak
- * Kadınlara edebi şahısları tanıtmak
- * Kadınlar hakkında yapılmış filimleri analiz etmek
- * Kadınların sorunlarını çözmek için gereken işleri belirtmek

Bu gibi konular eşliğinde şiir oturumları, gezi, huzur evleri gezileri ve çeşitli etkinlikler organize edilir. Azem Süleymanı Zencani, yönetim kurulu başkanlığı döneminde Türkçe dil kursları (2014 yaz ve güz dönemi)²⁷² ve Zengan Âşık Sanatı hakkında bir semineri de faaliyetlerine ilave etmiştir.

²⁷⁰ Mohammad Razzaghi, “Zenganın Işık Yol Müessesesiyle Tanışlık”, El Dili ve Edebiyatı, S 19, Tahran, 2006, s. 190-192.

²⁷¹ Mohammad Razzaghi, Işık, Işrak, Kızıl Özen derneklerinin aktif üye ve yönetim kurul üyeliklerini yapmıştır.

²⁷² Türkçe Dil Kursları “Türk Dili Ocağı” iştirakiyle kuruldu.

Kadın Encümeni

Gazete ve dergilerde âşık sanatının tanıtımıyla birlikte İran ülkesinde “Âşıklar Bayramı” isminde özgün etkinlik Mohammad Razzaghı tarafından Zengan’da organize edildi. 2006 senesinden günümüze kadar devam eden bu şölen, İran âşıkları arasında birlik ve beraberlik ortamının sağlanmasına önemli katkılarda bulunmuştur. Âşıklar Bayramı’nın etkisinde Mıyana’da “Dağcılar Bayramı”, “Hasta Kasım Gecesi” ve son illerde “Mıyana Âşıklar Bayramı” gibi programlar da yapılmaktadır. Âşıklar Bayramı zor dönemlerde bile ardı kesilmeden âşık sanatı ve tarihini yüceltmeye çaba göstermiştir. Nitekim evlerde düzenlenen Âşıklar Bayramına farklı illerden 500 kişi dinleyici olarak katılmıştır. Âşıklar Bayramı sayesinde devletin Kültür ve İrşat İdaresi, Zengan’ın yaşlı ve aksakal ozanlarına senede bir kez ağırlama törenleri yapmak zorunda kaldı.²⁷³

Zengan’daki ikinci resmi edebi dernek 06.05.2002 tarihinde “İrşad ve Farheng İslami” idaresinin nezaretindeki Aliriza Bazergan, Ramin Sultanı, Hadı Vehidi, Ali Muhammad Beyanı, Said Metinpûr, Asim Asedi, şahısları tarafından “İşrak” adıyla kurulur. Bu derneğin tüzüğünde Türkçe ve Farsça şiir ile öykü kurslarını düzenlemesi yer almaktadır. Şimdiye kadar (2014 kış) 9 defa şiir ve öykü festivali²⁷⁴ düzenleyen İşrak derneğinde Türkçe dil kursları, Leyla ile Mecnun kursu, Dede Korkut Kursları,

²⁷³ Âşık Müslüm başta olmakla Mohammad Razzaghı ve Yakup Taver iş birliğiyle 19.04.2010 tarihinde bu etkinlik devlet programları içerisinde kuruldu.

²⁷⁴ Birinci Şiir ve Öykü Yarışı 16.02.2001, İkinci 01.03.2002, Üçüncü 07.01.2004, Dördüncü 06.06.2005, Beşinci 18.09.2007, Altıncı 27.12.200, Yedinci 08.10.2009, Sekizinci 09.10.2013, Dokuzuncu Şiir ve Öykü Yarışının ödül törenleri 28.01.2016 tarihinde kuruldu. Altı ve yedinci kurulmamıştır.

Şehname kursu, Tarih kursları, şiir okuma, müzik etkinlikleri ve başka kursların düzenlemesine de katkı sağlamıştır. Dernek, kurslarla beraber 2011 yılından günümüze kadar geçen zaman içerisinde “Türkçe Şiir Akşamı” isimli büyük etkinliklere de imza atmıştır.²⁷⁵

06.05.2002 tarihinde kurulan Işrak Derneğinde Farsça öykü kursları hala devam etmektedir. 2005 yılının sonbaharında Türkçe çeviri ve nesir yazma kursları Ali Muhammed Beyanı tarafından bir sene boyunca aktif şekilde yürütüldü. Öykü yarışlarında hakemlik yapan Muhammed Fezli, 2006 yılının sonbaharında Türkçe öykü yazma kurslarında öykü yazmanın tekniklerini anlattı. Türkçe öykü kursları 2007 senesinin yaz döneminde kapandı. Ali Asger Ocaklı ve arkadaşlarının fedakârlığıyla 28.07.2010 tarihinde Bayram dergisinin ofisinde Türkçe “Zengin Yaz” isimli öykü yazma kursları açıldı. Bu kurslarda eğitim alan öykü yazarları Zengan’ın öykü festivallerinde ödül kazanmış ve Türk edebiyatının öykü türüne katkılar sağlamayı başarmışlardır.

İran İslam Cumhuriyeti'nin 5. Cumhurbaşkanı Seyyid Muhammed Hatemi döneminde Azerbaycan Respublikasının Muğam ve Meyhane Hanendelreri için Hüseyin Rahmeti ve arkadaşlarının çabalarıyla Zengan’da konserlerin verilmesi izin alındı.²⁷⁶

Zengan’ın kütüphaneler idaresi, 2004 yılının sonbaharında “Kitap Tanıtma ve Eleştiri” oturumu kurdurdu. Şu tarihe kadar 515 farklı bölümde yayınlanan kitap oturumu düzenlenmiştir.

Mahmut Ahmedinejad, 2005 seçimlerinde İran’ın 6. Cumhurbaşkanı oldu. Hatemi devletinin yaptıklarının tam tersine 2005-2013 yılları arasında siyasi, sosyal ve kültürel özgürlüklerin kısıtlanmasına ve sivil kurumların kapanmasına sebep olmuştur. Bu dönemlerde resmi sivil kurumlarının kapanmasına rağmen gayri resmi

²⁷⁵ Birinci etkinlik: Bir Fincan Şiir, 24.10.2011. İkinci etkinlik: Şehrimiz Şiirimiz Bir: 05.02.2013. Üçüncü Etkinlik: Şehrimiz Şiirimiz İki: 19.02.2014. Dördüncü Etkinlik: Şehrimiz Şiirimiz Üç: 11.01.2015. Beşinci Etkinlik: Şehrimiz Şiirimiz Dört: 04.10.2015.

²⁷⁶ Yrarad grubu 20.08.2003, Namik Karaçukurlu 24.09.2003, Âlim Qasimov 00.09.2004.

dernekler Zengan'da faaliyete devam etmiştir. En önemli gayri resmi dernek olan “Türk Dil Ocağı” 2011 senesinin yaz mevsiminden günümüze kadar farklı kurslara imza atmayı başarmıştır. Davut Huda Keremi öncülüğünde Türkçe dil kursları²⁷⁷ (19 dönem, her dönem 8 haftalık kurs), Dede Korkut oturumları, Hideci kursları, Türkçe kitap okuma kursları, kitap eleştirileri²⁷⁸, Zengan Şinasi oturumları²⁷⁹ düzenli şekilde kurulmuştur.

2002-2008 yılları arasında toplam 23 sayı yayımlanan “El Dili ve Edebiyatı” isimli Folklor dergisi için Tahran'da Behzed Behzadi yönetiminde farklı illerden folklor materyalleri toplanmaya başlandı. “El Dili ve Edebiyatı”nın editörü “Zenganlı Mustafa Razzaghi” idi. Bu dergide Mustafa Razzaghi, Mohammad Razzaghi, Aylar, Asker Kerimi, Artan, Haydar Bayat, Şaban Kerimi, Taymaz Nezmi, Muhammed Rıza Kerimi, Mahbup Budağı, Kavus Nesiri, Ali Kerimi, Cavat Kerimi ve Ardeşir Nesiri'nin toplanmış folklor yazıları bu dergide basılarak İran halk bilimine katkıda bulunulmuş oldu.²⁸⁰

İkinci gayri resmi dernek “El Evi” derneği 2013 senesinin bahar mevsiminde kurulur. Aylar Hanım (Süreyya Bahşı) organizasyonluğunda ayda bir gece düzenlenen şiir ve müzik sohbetlerine farklı illerden şair misafirler de katılmaktadır.

²⁷⁷ Türk Dil Ocağı, 21.06.2011 tarihinden 20.03.2016 yılları arasında devamlı 19 dönem Türkçe dil kursu düzenlemiştir. Her dönem 8 haftalık dersler “İmam Hümeyni” Ferheng Sarasında herkese ücretsiz verilmektedir.

²⁷⁸ Türk Dil Ocağı iki kitap eleştirisini 27.06.2013 tarihinde “Bir Ocakta İki Kül Topası” isimli kitabı ve 13.06.2014 tarihinde de “Avava” isimli roman kitabını evlerde düzenlemiştir.

²⁷⁹ 2015 yılının yaz döneminde 6 özel oturum kuruldu: Birinci Oturum: Bamsı Beyrek ve Âşık Karıp ile Şah Senem mukayesesi, Konuşmacı: Mohammaed Razzaghi, 30.07.2015. İkinci Oturum: Yer ve İnsan Adlarının Şehir Edebiyatı ve Kimlik Etkisine sosyolojik bakış, Konuşmacı: Abulfezl Meleki Zencani, 06.08.2015. Üçüncü Oturum: Zengan Âşık Musikisi ve Edebiyatına Bakış, Konuşmacı: Mohammad Razzaghi, 13.08.2015. Dördüncü oturum: Zengan'ın geleneksel Oyunlarına Bakış, Konuşmacı: Abulfezl Meleki Zencani, 20.08.2015. Beşinci Oturum: Zengan Monografisi, Konuşmacı: Ali Muhammed Beyani, 27.08.2015. Altıncı Oturum: Zengan'da Ev Dekorasyonu ve İç Mimarlık sanatı, Konuşmacı: Muhammed Fezli, 03.09.2015.

²⁸⁰ Yayımlanmış Materyaller: 5 Âşık destanı, 9 Qara Nağıl, 825 yerli söz, 280 bayatı, 199 Ninni, 1366 Atalar Sözü, 1 Türke dava, 1 Alfabe Öğretim Metodu, Göverçim adları, Zengan Ağzı, Debler,

2013 yılında Cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanan Hasan Ruhani²⁸¹ toplumda kültürel ortamların yaratılmasına büyük ölçüde katkı sağladı. Müzik festivalleri²⁸², şiir etkinlikleri vb. faaliyetler yeniden canlanmaya başladı.

Kızıl Özen Derneği, 2010 senesinde açılmasına rağmen pasif hale gelmiştir. 2014 yılının yaz döneminden itibaren yeni yönetim üyeler kurulunu Türk milliyetçileri kazandılar. Zengan'da Türkçe “Gazel Gazeller” isimli kitap Kızıl Özen derneğinin çalışkan üyesi Ali Asger Ocaklı tarafından hazırlanmaktadır. Kızıl Özen Derneği üç büyük şiir ve müzik etkinliğini düzenleyip Türk kültürüne katkı sağlamıştır.²⁸³

Kızıl Özen Derneği Türkçe kitap tanıtma ve eleştiri oturumları da düzenlemektedir.²⁸⁴ Ramazan aylarında da bu dernekte “Kur'an-ı Kerim ve Türk edebiyatına etkileri” isimli sohbetler yapılmaktadır.²⁸⁵

Bu resmi ve gayriresmi dernekler dışında üniversiteler de kültürel çalışmalarına devam etmiştir. Zenganlı şairler ve yazarlar kendi imkânlarıyla devletten yardım beklemeden doksandan fazla Türkçe şiir, öykü, Türk dili, edebiyatı ve tarihiyle ilgili kitaplar yayınlamışlardır.²⁸⁶

²⁸¹ Hasan Ruhani (d. 12 Kasım 1948) İranlı siyasetçi, diplomat ve akademisyen. İran İslam Cumhuriyeti'nin yedinci cumhurbaşkanı.

²⁸² Ekip şeklinde müzik yarışması 01.02.2014, Avay-i Omid 01.02.2015, 2. Avay-i Omid 01.02.2016

²⁸³ Kızıl özen etkinliklerinin kurulma tarihi: Kızıl özen Akır Bir: 18.09.2014. Kızıl özen Akır İki: 14.03.2015. Kızıl özen Akır Üç: 29.12.2015. Etkinliklere 300 kişinin katılımıyla kurulur.

²⁸⁴ Kitap oturumları şöyledir: 1. Ketibehay-e Şifahi 7, Nasır Menzürinin kitabı, 21.08.2014, 2. 4 Bay 4 Fasil, Nasır Menzürinin kitabı 14.05.2015, 3. Asli ve Kerem, Şeyh İbrahim Zencan kitabı, 16.06.2015.

²⁸⁵ İlk sohbet 14.07.2014 tarihinde kuruldu.

²⁸⁶ Zengan'da yayınlanan kitapların isimleri tahminen şöyledir: Ruhani, Muhammed Rıza, Ferheng Name Zencan(10.08.1968). Fazili, Mir Taki, Yollar ve Tıkanlar(1969), Terlan(1974), Ruhani, Muhammad Rıza, Ferhengname Zengan (1968) Tohfeyi Tarım(2005), Zeferi, Kerim. Nirumend, Kerim, Tezkire-i Sohan Veran ve Hattatan Zengan (1968), Cemali, Asedullah, Dan Ulduzu (1980), Zeferi, Kerim, İlançı(1965), Nober (1976), Remezanı, Ahmet, Riyaz ol Mesayib(1970), Mentiki, Nemet Allah, Bergi Hazan(1975),Nirumend, Kerim, Tarih Urafa ve Hokemay-i Sufiyey-i Zencan (1985), Genc Daniş, Abulfezil, Teravet (1992), Kerimi, Muhammed Rıza, Işık (1995), Nezeri, İlyas, Şanlı Negmeler (1998), Heştrudi, Ali, Hekim Hıdeci Divani (1989), Asedi, İsrail, Hurremdere Negmeleri(1998), Muhammed Beyanı, Ali, Ağaclar Kimi(1998), Muradı, Abdullah, Ana Çınar (1990) Şahta Vurmuş Arzılar(2006), Subhi, Nazhend, Nazkeyd (2007) Direk (2010), Kerimi, Ali, Gölge Divar Pencerele(2003) Dede Korkut(2003), Münzevi, Hüseyin, Safer Han (2002) Duman(2016), Ceferi, Rüstem Ali, Gazel Gülleri(2004), Abheri, Fahim, Abher Halk kültürü (2001), Sututu, Veli, Ağlağanın Gazelleri (2001), Sultanı, Ramın, Zencan Tarihi(2000), Hüseyin Ali, Hasen, Gözeri Ber Tarihi Zencan(2009), Zencanı,

Zengan'ın kitapçıları, dernek faaliyetleri kadar edebiyat dünyasına da hizmet etmişlerdir. 1979²⁸⁷ senesinde sokakları dolaşarak kitap satmaya başlayan Seyyar Kitapçı Abdullah Megamı 1983 yılında Zengan'ın tarihi ve kapalı çarşısında bir dükkân alıp orada Türkçe kitaplar satmaya başladı. Türkçe kitapları Tahran ve Tebriz yayınevlerinden satın alan Abdullah, tekel Türkçe kitapçısı haline geldi. Âşık destanları başta olmak üzere Türkçe şiir, destan, roman kitapları bu dükkânın piyasasında mevcut bulunurdu. Maalesef 2006 yılında Abdullah, kendi kitap dükkânını kapatma mecburiyetinde kaldı.²⁸⁸ 1989 senesinde Rıza Tegeddosi, “Ferheng” isimli kitapçıyı, Rehberi sokağında açar. Zengan öğrencileri ve kitap sevdalılarına bazen ödünç kitaplar veren Tegeddosi, Zengan'ın önemli ve sayılı kitapçılarından.

Felsefeci, Said Metinpûr ve arkadaşı Ali Muhammed Beyanı, 2001 yılında “Işık Yol” isimli bir kitabevi açarlar. Bu kitabevi, farklı yerlerden gelen milliyetçi ve Türkçülerin buluşma noktasına dönmüştür. Tahran ve Tebriz’de yayınlanan bütün

Şeyh İbrahim, Dastani Kerem ve Asli (2015), Qasempur, İsa, Namaverani Anguran (2014), Ocaklı, Ali Asger, Durnalar(2008), Muhammed Beyanı, Ali, Bele Oku Bele Yaz(2012), Qasempur, Rıza, Ya Kerim(2011), Babayı, Abbas, Gelirem(1998) Ayık Geceler(2007), Şah Muhammed, Fateme ve Zebihullah, Zengan Ağzında Atalar Sözü(2004), Kızılbaş, Mansur, Şebih Nushaları(), Şebanı, Alireza, Han Çoban(2005), İbrahim Hanı, Kemal ve Taki, El-Ele(2005), Kurbanı, Cavit, Hudabendede Atalar Sözü (2011), Hasenlu, Hayder, Zengan Bayatları(2010), Darayı, Azade, Ana Yurdu Vatanım Zengan(2003), Şukuhi, Muhammed, Şeyh Ahi Farec(2001), Qasempur, İsa, Senin İçin Bir Mesaj(2011), Ceferi, Huşeng, Ağ Atım(2009) Güneş(2008), Muhammed, Yakup, Yolumu Kesiptir Hasretin Kolu(2009), Ceferi, Nesim, Ay Calanır(2009), Bulurı, Hekime, Meni Apar o Yerlere(2003), Bayat, Hayder, Alma Yolu(2008), Negdi, Muhammed Ali, Anguran Halkının Kültürü(2012), Meleki, Kasim, Atalar Sözü(), Bigdeli, Gulam Hüseyin, Bigdeli Tarihi(2011), Meleki, Muhammed, Sultaniye Tarihi(2011), Zebih, İsmail, Muş ve Gorbe(2006), Haleki Mukaddem, Muhammed, Avşar Elinin Yurdu Zencan(2001), Avşar, Abbas alıhan, Cihanşah Name(2011), Hüseyin Ali, hasen, Tarihi Darol İrfanı Hamse Rüstem ol Hukema(2008), Ceferi, Şarife, Men atamın Kızıyam(2002) Gizlin Mehebbetim(2002), Sultanı, Ramin, Cestari der Tarihi Zencan(2010), Kerimi, Muhammed Rıza, Azerbaycanın Şifahi Edebiyatı(2009), Kerimi, Abbas, Zengan Şeheri(2007), Abbası Nıya, Hüseyin, Zencanda Nimayış(2008), Amir Aslanı, Abbas, Çille Hana(1992), Cebbari, Ali, Aşına Gazeller Sessiz Negmeler(2013), Beyk Muhammed, Fettah, Ağlar Gözüm(2011), Sadegi, Ahmet, Qorxuram Yağmıya Yağış(2009), Kerimi, Ali, Kesme Yoldur Bu şehir(2012), Budagı, Sayit, Kohen Yadgar(2000), Bahşı, Süreyya, sene Xatir(2005) Aşk Alifbası(2013), Razzaghi, Mustafa ve Muhammed, Qehrema Babayının Qere Nağılları(2016). Mersiye şeklinde yayımlanan kitapların listesi 80 üzerindedir.

²⁸⁷ 1979 senesinden önce Hac Resul Mekki, Türkçe mersiye kitaplarını kapalı çarşının keyseriye rastasında meddahlara satarmış.

²⁸⁸ Davut Hodakeremi, “Kilitle Kırılmali”, Bayram dergisi, Zengan, 2011, S 32, s. 32.

öğrenci ve resmi dergiler Işık Yol'a gönderilirdi. Bu kitap evi 2007 yılının yaz mevsiminde kapanmaya maruz kalmıştır.

Şerife Ceferi sorumluluğunda devletten "Pınar" isimli yayınevini izni alınır. 2005 yılından beri Türkçe kitaplar yayınlamakla beraber Türkçe kitapların satılmasına çaba gösteren Pınar Yayınevi, 2012 yılında devlet tarafından kapatılır. Şerife Ceferi, 2001-2002 yılları arasında "Yaşıl Yarpak" adında şairlerin dizilerini çekmeye başladı. 15 dakikalık çekilen şair tanıtım programlarının birkaç bölümü "Işrak" televizyonu kanalında yayımlandı.

Telnaz Nemeti tarafından kurulan "Hekim Hideci" isimli kitapçı 2011 senesinden günümüze kadar Zengan'da Türkçe kitap satış mekânı unvanını taşımaktadır.

Günümüzde gayriresmi mersiye okulları da Hac Cevat Resuli (Ahmetiye camısı)²⁸⁹, Hac Kulam Rıza Ayni Ferd (Zeynebiyye)²⁹⁰, Seyit Cavat Hüseyini (Hac Taki Şarieti Tekkesi)²⁹¹, Hac Akber Nur Behmeni (Abbasiyye Camısı) gibi şahıslar tarafından mersiye şiirlerinin türleri, müzik tanıma, ses bilgisi, meddahların görevleri vb eğitimler verilmektedir. Meddahlık bölümü için 2016 yılından itibaren Yüksek Öğrenim Sınavı'nı kazanan öğrencilere başka bölümlerde olduğu gibi bu bölümü resmi olarak seçme hakkı verilecekti.

İran İslam Cumhuriyeti'nin en yüksek resmi kurumu olan dini liderlik makamında bulunan Aytetullah Seyyid Ali Hamanei, 2005 yılında "Debel Xezayi" isimli bir kurumun kurulmasına imkân sağlamıştır. Bu kurumun amacı mersiyeciler ve meddahların çalışmalarını düzenli hale getirmektir. İran'ın bütün illerinde bu kurumun temsilcileri bulunmaktadır. Hac Akber Nur Behmeni Zengan'da bu kurumun

²⁸⁹ Dernek 1983 yılı kurulmuştur. Bu okuldan 15 kişi mezun olmuştur.

²⁹⁰ Dernek 1989 yılı kurulmuştur.

²⁹¹ Mektebi Geriq Hac Cavat Hüseyini tarafından tahminen 2005 yılında kurulur. Cuma günleri saat Sabah 11-14 arası kurulan bu oturumların düzenleri şöyledir: ilk bir saat yazılan şiirlerin okunması, buçuk saat Meqatıl konulu konuşmalar, son bölüm beş Meddahən mersiye şiirlerinin icralarıdır. (Razzaghi, Mustafa, Hac Cavat Hüseyini Özel söyleşi, 15.01.2016)

temsilciliğini yapmaktadır. 300 kişilik meddah²⁹² sigortası bu kurum tarafından ödenmektedir.²⁹³

Milli, Azad, Sufi ve Payam Nur Üniversitelerinde öğrenciler tarafından alınan dernekler sayesinde Türk Edebiyatı ve kültür etkinlikleri de düzenlenmişti. Üniversite derneklerinin önemli ve kültürel faaliyetlerinden biri de çeşitli konularda dergilerin yayınlanması olmuştur. Üniversite dergiler kurulu tarafından kapatılan dergilerin sahipleri bir başka şahıs adına yeni bir derginin yayınlanması için almaya çaba gösterdiler. Zengan'ın Milli Üniversitesi'ndeki öğrenci dergilerini şöyle sıralamak mümkündür: Zengan Sözü, sorumlu müdür Merifet Allah Fazlı (01.08.2005), Araz Sesi sorumlu müdür Hamit Şeyhi (20.11.2005), Cıgatı sorumlu müdür İsmail Cebbarı(2005 güz), Açık Söz sorumlu müdür Davut Huda Keremi (2006 yaz), Kimlik sorumlu müdür Ahet Dadaşı (2006 güz), Kıpçak sorumlu müdür İbrahim Şahbazı (2006 güz), Tansu sorumlu müdür Abedin Nazari (2006 güz), Seher sorumlu müdür Mehdi İbrahim Zade (2007 güz), Yaprak sorumlu müdür Sait Abbasi (2008 güz), Yoldaş sorumlu müdür Murtuz Muradı (2008 kış), Çapar sorumlu müdür Seccat Zeynalı (2010 kış) ve Zengin sorumlu müdür Hasan Hayri (2012 yaz).²⁹⁴

Payam Nur Üniversitelerinde “Seher” ismindeki edebi ve kültürel kanun, 2014 senesinin güz aylarından itibaren faaliyete başladı. Bu ocakta haftalık şiir oturumları, iki dönem Türkçe dil kursları²⁹⁵, şiir ve müzik etkinlikleri²⁹⁶ düzenlenmiştir.

Günümüzde Zengan'da Işrak Derneği (2002), Feryad Derneği (2006), Kızıl Özen Derneği (2010), Sırat Derneği (2011) isimlerinde 4 edebi dernek kültürel faaliyetlerini sürdürmektedirler. Bu derneklerin bütçelerini devlet sağlamaktadır.

²⁹² Meddah: Saz çalmadan makamlar eşliğinde şiirlerle kerbela olaylarını İran toplumu içinde anlatan kişiye denir.

²⁹³ <http://khabarfarsi.com/ext/1566388> Erişim 14.01.2016.

²⁹⁴ Milli Üniversitenin öğrenci dergilerinin arşivini bize “Davul Huda keremi” vermiştir.

²⁹⁵ Birinci dönem Perisa Hoeyni Türkçe derslerine öğretmenlik yapmıştır.

²⁹⁶ “Seher Işıkları” isminde Türkçe ve Farsça şiir ve müzik etkinliği 20.05.2015 tarihinde üniversitede kurulur.

Zengan'ın geleneksel mersiye şiirinde faaliyet gösteren Feryad Derneği 2014 yılının yazında 79 Zenganlı şairin Farsça şiirlerini “Forset Telayı” adlı kitapta yayınlamıştır. Bu kitabın 2. cildi Türkçe şiirlerden oluşacaktır.

Kaynaklar esasında yüz senelik bir dönemin yapılmış olan çalışmaları tarihi süreç içinde özet şeklini görmüş olduk. Bu çalışmalar ister devlet desteğiyle ister bireysel fedakârlıklarla bir şehrin kültürel ortamının yaranması ve ilerlemesini sağlamıştı. Medrese eğitiminden yeni üsül eğitime geçişten sonra toplumda edebi çalışmalara zemin hazırlanmıştır ve insanlar bir ara gelip kendi şiirlerini okuma fırsatlarını bulmuş oldular. İran'da birinci ve İkinci Dünya Savaşı, Azerbaycan Milli Hükümetinin yıkılması vb. siyasi olaylar edebi çalışmalara olumsuz etki bırakmış ve bu olaylar yüzünden edebiyat ve kültür çalışmaları sekteye uğramıştır. Öğretmenlerin kurduğu “Ev dernek”leri 1970’li yıllarda Zengan’da bağımsız edebiyatın filizlenmesine sebep oldu. 1980’li yıllarda İran ve Irak savaşı sekiz senelik bir dönemin savaş, şehit, vatan, islam gibi konular şiirlerin ana başlığını oluşturdu. Zengan şehrinde 1994 senesinden sonra çeşitli konularda canlanan ve devamlı kültürel faaliyetlerin tasirlerini gazetelerde, şiir etkinliklerinde, şiir festivallerinde şahit oluruz. Nitekim edebi derneklerde incelenen şiirler kaç gün sonra dergi ve gazetelerde yer alır. Son yirmi beş yılın içinde edebi derneklerin artması, şiir ve hikâyenin birbirinden bağımsız ilerlemesi Zenganın kültürel fezasının zenginlenmesinin somut örneklerindedir.

2.2. İslam Devriminden Sonra Zengan Âşık Muhitinde Âşıklık Etkinlikleri

2.2.1. Zengan’da Devlet Etkinlikleri

İslam devriminden önce âşık etkinlik ve festivallerinden bilgi elde etmek çok zor çünkü devrimle birlikte devlet arşivlerinin yakılması ve dondurulmasına emirler veriliyor. Saha çalışmalarımızda elde ettiğimiz bilgilere göre Zengan’da ilk resmi bir organizasyon çıkış 11.10.1946 tarihinde Âşık Hüseyin Cavan tarafından olmuştur.

İkinci resmi ifa ise 31 yıl sonra 1977'de İran Kraliçesi Farah Pehlevi²⁹⁷'nin Zengan gezisinde Âşık Müslüm Askeri başta olmak üzere Âşık Ali Halefile Âşık Feyyaz Muhacırı tarafından icra olunmuştur. O dönemin parasıyla 27 Eşrefi İran Kraliçesi Farah tarafından âşık gruplarına hediye verilir. Âşık Müslüm'ün İran Kraliçesi Farah huzurunda saz çalıp okuması hala Zengan halkının hatırasındadır.

İslam devriminin ilk yıllarında (1978) müzik dini lider Âyetullah'ül-Uzmâ Ruhullah Humeynî tarafından yasaklanmış ve müzik âletlerinin yakılmasına emirler verilir. İran ve Irak savaşında müzik etkinliklerini dondurulur. Âyetullah'ül-Uzmâ Ruhullah Humeynî 24.08.1988'de Cemaran camisinde müziğin serbest olma fermanının verilmesine müziğin yasaklılığı kaldırılmıştır.

İran'ın Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı olan Ferheng ve İrşadi İslamî İdaresi edebi, kültürel çalışmaları yönetmek amacıyla bütün il ve ilçelerde kurulmuştur. İster kitapların basımı için ister müzik etkinliklerine gerekli izinler bu kurumdan alınmalıdır. Tahran'da Ferheng ve İrşadi İslamî İdaresi "İnkılâbı Surudlar" ismindeki ulusal müzik festivallerini senelik düzenlenmesini planlar. Zengan'dan Âşık Müslüm şefliğinde 01.02.1990 tarihinde Zengan âşıkları resmi bir etkinlikte çıkış yaptılar. "İnkılâbı Surudlar" müzik festivali "Fecr Müzik Festivali" olarak isim değiştirip faaliyetlerine devam etti. Âşık Müslüm ve arkadaşları 9. Fecr Müzik Festivali (22.01.1994), 10. Fecr Müzik Festivali (22.01.1996), 11. Fecr Müzik Festivali (09.02.1997) ve 12. Fecr Müzik Festivali (30.01.1998)'ne katılma şansı buldular. Zengan şehrinde müzik çalışmaları yönetmek ve devlet yanlısı faaliyetlerin başlanması için Zengan'ın Ferheng ve İrşadi İslamî idaresindeki müzik encümeni 1994 yılında kurulur. Günümüzdeki bu encümenin reisi Menuçeher Nəcəfi'dir.

²⁹⁷Farah Diba (Pehlevi) (d. 14 Ekim 1938, Tahran) İran Kraliçesi (şahbanu). Son İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi'nin üçüncü ve son eşidir. İran Hava Kuvvetlerinde görevli olan Azerbaycanlı asıllı Söhrab Diba'nın tek çocuğuydu. Paris'te École Spéciale d' Architecture'de eğitim gördü.

21 Aralık 1959'da Muhammed Rıza Pehlevi'yle evlendi. Bu evlilikten Rıza Pehlevi (d. 1960), Farahnaz Pehlevi (d. 1963), Ali Rıza Pehlevi (1966-2011) ve Leyla Pehlevi (1970-2001) adlarında dört çocuğu oldu. 1971'de, İran tarihinde ilk ve son kez olmak üzere Şahbanu unvanı alan tek hükümdar eşi oldu. 1979'da İran İslam Devrimi'nin ardından kocası ve çocuklarıyla beraber sürgüne gitti. 1980'de, kocası Muhammed Rıza Pehlevi'nin ölümünden sonra Amerika Birleşik Devletlerine yerleşti.

Âşık Müslüm İran İslam Devriminden 24 yıl sonra 01.06.2002 tarihinde Zengan’da ilk âşıklar kurultayının kurulmasına imza atmıştır. Bu kurultaya Zengan il ve ilçelerinden 300 âşık, Balabancı ve Kavalcı davet edilmiştir. Kurultayda âşık sanatının sıkıntıları ve bunların devlet tarafından nasıl çözülmesi gerektiği hakkında konuşmalar²⁹⁸ yapılmıştır. Kurultayın sonunda Âşık İzzet Azizi, Âşık Mirzi Hodayı ve Âşık Kamet’e devlet tarafından maddi ödül ve takdir belgesi verilmiştir.²⁹⁹

Zengan’da müzik festivalleri kurulmasına rağmen ana programda âşık sanatına yer verilmiyordu. 01.02.2014³⁰⁰ tarihinden itibaren senede bir defa İran İslam Devrimi’nin Anma Programları içerisinde Zengan’da müzik yarışları düzenlemeye başlandı. Bu yarış programında âşıklar da biraz olsun hak ettiği mevki buldular. 01.02.2015 tarihinde yapılan, 9 gün boyunca devam eden “Avayi Omid” adlı müzik yarışmasındaki 4 âşık³⁰¹ grubuna icra etmeleri için yalnızca bir gün zaman ayrılmıştır. Tahran’dan verilen talimat esasında 31.01.2016 tarihinde senelik “Avayi Omid” müzik festivali, İran İslam Devriminin 37 yıllık kutlama etkinlikleri içerisinde gerçekleşmiştir. Devlet yetkilileri tarafından reklamı âşıklara iletilmemesine rağmen 5 âşık grubu³⁰² bu yarışmalara katılabildi. Sekiz günlük bu müzik yarışmasında Âşık Kazım Hüseyini, Telli Saz grubu ve solo kopuz ifasında Erjeng İslami birinciliği kazandılar.

Âşık Müslüm 19.04.2010 tarihinde aksakal ve ihtiyar âşıklar ağırlama töreninin kurulması için Ferheng ve İrşadı İslami idaresine yazılı bir mektupla³⁰³ başvuruda bulundu. Bireysel ve disiplinli düzeyde düzenlenen Âşıklar Bayramına paralel bir

²⁹⁸ Cemşit Hatibi bu kurultayda âşık sanatı hakkında ve Âşık Müslüm, âşıkların sorunlarını devlet yetkililerine sundular.

²⁹⁹ Bahar Zencan, S 9, s 8, Zengan, 06.06.2002.

³⁰⁰ Bu yarışta 4 ekip âşık yarışa katılmışlardır: Âşık Settar Hodayı, Âşık Celal Nezeri, Âşık Zülf Ali Cefer Zade, Âşık Kulam Rıza Hemidi. Bunların içinde Âşık Settar Hodayı birinciliği kazandılar.

³⁰¹ Dört grup şunlar: Âşık Settar Hodayı, Âşık Kazım Hüseyini, Âşık Müslüm Muhammedli, Âşık Hamit rıza Bahtiyarı. Âşık Kazım Hüseyini birincilik kazandı.

³⁰² Bu yarışta 5 ekip âşık yarışa katılmışlardır: Âşık Kazım Hüseyini(Telli Saz), Âşık Mehdi Nəcəfi(Ay Tekin), Âşık Bijen İslami(Şirin Nağmeler), Âşık Erjeng İslami(Duyğu), Âşık Mehr Ali Muhammedli(El Seven).

³⁰³ Âşık Müslüm Asgeri, Mohammad Razzaghi ve Yakup Taver ilk etkinliği organizasyonunu ettiler. Devletin amacı bu etkinliğin kurulmasından Âşıklar Bayramını kendi yönetimine almak ve istediği zaman da ortadan kaldırmak imiş ama bu gerçekleşmedi.

hareket gibi devlet, aksakal âşıkların ağırlama törenini kabul etti. Birinci etkinlik 19.04.2010 Zengan³⁰⁴, ikinci etkinlik 16.05.2011 Zengan³⁰⁵, üçüncü etkinlik 14.04.2012 Tarım³⁰⁶, dördüncü etkinlik³⁰⁷ 28.05.2014'te Zengan'da düzenlendi. İran illerinin hiçbirinde benzeri olmayan bu etkinlik Âşık Müslüm'ün sanat ve toplum sahasında kazandığı otorite sayesinde gerçekleşmektedir.

Ferheng ve İrşadi İslamı idaresi 10.02.2012 tarihinde Hürremdere ilinde Destan yarışması düzenlemiştir. Müslüm Asgeri, İmran Heyderi ve Gülap Davud Beygi yaptığı hakemlik sonucunda Âşık Settar Hodayı birincilik, Âşık yaver Muhammedi ve Âşık Memmed ikincilik ve Âşık Teyyib Süleymanlı Âşık Destan yarışmasında üçüncülük kazanmışlardır.³⁰⁸

Hudabende ilçesinin Ferheng ve İrşadi İslamı idaresi 15.02.2013 tarihinde İran İslam Devriminden sonraki ilk etkinliğinde şiir ve müzik akşamında âşık icralarına özel bir yer ayırmıştır. Bu etkinlikte ozanlara³⁰⁹ verilen katılım belgeleri Türkçe yazılmıştır.

Ferheng ve İrşadi İslamı idaresinden farklı olan İran devletinin İslamı düşünceleri yaymak için kurulmuş bir kurum ise 'Sazman Tebligat İslami'³¹⁰ dir. Bu kuruma bağlı olan Hozey-i Hüneri³¹¹ müzik alanında da faaliyet göstermektedir. Hozey-i Hüneri'de "Corgeyi Uşşak" isimli festivallerinin 65. etkinliğin gerçekleştiği

³⁰⁴ Ağırlanan âşık sanatında çalışmış şahıslar şunlar: Sorh Ali Keşaverz(Manışan), Menuçeher Süleymanı(Ebher), Avez Ocaklu(Kara Püştü), İbrahim Kurbanı Zencanı(Zengan), Kurban Münferide Zencanı(Zengan), Muhammed Süleymanı(Hürrem Dere), Yar Muhammed İsa Beyglu(Keydar)

³⁰⁵ Ağırlanan âşık sanatında çalışmış şahıslar şunlar: Cihangir kulu Zade, Ali İsmayili(Zengan), Savat Azizi(Tarım), Ali kemali(Hürrem Dere), Abulfezl Kasemi(Huda bende), Muhammed Şems(Manışan), Hüccet Yüsefi(Ebher)

³⁰⁶ Ağırlanan âşık sanatında çalışmış şahıslar şunlar: Sultan Ali Mehdi Hanı (Tarım), Nişan Ali Kararlı (Hudabende), Muhammed Muradı (Ebher), Kurban Ali İskenderi (Karapuşlu), Kurban Hürmeti (Manışan), Mirza ağa Süleymanı (Hürremdere), Ali Helefi ve Behram Rehimi (Zengan)

³⁰⁷ Ağırlanan âşık sanatında çalışmış şahıslar şunlar: Hüseyin Han Muhammedi (Ebher), Ahmet Genç Hanlı (Hürremdere), Babullah Fethi (Huda bende), Mirza Ali Hodayı (Zengan), Fireydin Muharremi (Tarım)

³⁰⁸ Bayram Dergisi, Haberler, S 32-33, s 49, Zengan, 2012.

³⁰⁹ Bayram Dergisi, Keydar'da tenteneli Şiirle Musiki Akşamı, S 46, s 14, Zengan, 2014.

³¹⁰ İslam yayma kurumu: bu kurumda eğitim alan insanlar Molla olarak islam dininin yaymasında faaliyet ederler.

³¹¹ Kültürel çalışmalar bölümü

17.07.1997 ve 91. etkinliğin gerçekleştiği 20.09.2000³¹² tarihlerinde âşık sanatını, Tahran salonlarında icra etmeleriyle halka tanıtmışlardı. Zengan Hozey-i Hünerisi'nin bir başka faaliyeti de “Asli ile Kerem” adlı tiyatronun icrası olmuştur. 24.02.2002 – 14.03.2002 tarihleri arasında Ali Ağacanlu yönetmenliğinde bu âşık tiyatrosu ilk defa gösteriye çıkmıştır.³¹³

2.2.2. Zengan’da Bireysel Etkinlikler

2.2.2.1. Âşıklar Bayramı

İran devleti tarafından âşık musigisine karşı dini etkinliklerin en çok desteklediği ve uyguladığı Zengan şehrinde 2006 yılından günümüze kadar 12 sene düzenlenen “Âşıklar Bayramı” en önemli bireysel etkinlik olmuştur. Mohammad Razzaghi tarafından düzenlen bu etkinlik İran ve Azerbaycan âşıklarının bir araya gelme amacıyla planlanmıştır.

2.2.2.1.1. Birinci Âşıklar Bayramı

Âşıklar Bayramı ilk defa 19 Nisan 2006 yılında Zengan’da yapıldı. Bu törende Zengan’ın önde gelen üstad aşığı Âşık Müslüm Askerî “Âşık Sanatı ve Eski Varlığımız” adlı konuşmasında kendi düşüncelerini dinleyicilere ve katılan âşıksever kişilere aktardı.³¹⁴ Daha sonra 1974 yılında seslendirdiği “Kara Bağ Şikestesı” makamı’nı yeniden kaset üzerinden seslendirildi. Mohammad Razzaghi tarafından 19 Nisan “Âşık Sanatı ve Âşık Edebiyatı” günü olarak adlandı.³¹⁵ Bu tören Zengan’da yayınlanan “Zengan Baharı” adlı gazeteye de yansımıştır.

³¹² Çıkış yapan şahısların isimleri: Âşık Müslüm, Sultan Ali Tegilu, Âşık Settar Hudayı, Rahman Muharrem Zade (Balabancı), Hüseyin Sehayi (Balabancı) ve Kavalcı Alir Riza Kulu Zade

³¹³ Peyam Zencan, S 349, Zngan, 21.02.2002.

³¹⁴ M. Razzaghi, agm, s. 190-192.

³¹⁵ Birinci “Âşıklar Bayramı”na katılanların isim listesi şunlardır: “Işık Yol” sivil toplumun yönetim üyesi Ali Mohammad Beyanı, şair Ali Ocaklı, Ahmet Muhacırı, Ahmet Asedi, Şair Süreyya Bahşı (Aylar), Folklor araştırmacısı Riza Ali Kerimi, Şehram Allah Muradı, şair ve ses sanatçısı Yağub Mohammdesi, Âşık Ali Haseni, Nima Haseni, Pınar Yayın evinin sorumlusu Şarife Caferi, Şair Telnaz Nemeti, Pınar, Ayşen, edebiyat tankidcisi Memmed fazli, Mohammad Razzaghi.

Birinci Âşıklar Bayramı, 2006

2.2.2.1.2. İkinci Âşıklar Bayramı

İkinci Âşıklar Bayramı 18.04.2007 tarihinde kırk yazar ve şairin katılımı ile Zengan şehrinin İmam Humeyni kültür merkezinde yapılmıştır. Âşık Settar Hudayı, Balabancı İsmayil Nacefi ve Kavalcı Aliriza Kolizade, Zengan âşık havalarını dinleyicilere tanıtarak icra etmiştir. “İşrak” derneğinin Türkçe şiir bölümü bu şölene ev sahipliği yapmıştır. Aynı zamanda “Bayram” dergisine bu şölenin haberleri yansıtılmıştır. Âşık sanatı hakkında konuşmasını yapan Âşık Müslüm’ün 1974 senelerinde kasetlere okuduğu “Çoban Yaylağı” makamı katılımcılara bir kez daha dinlettirildi.

2.2.2.1.3. Üçüncü Âşıklar Bayramı

18.04.2008 tarihinde Zengan’da gerçekleşen Üçüncü Âşık Bayramına Tebriz âşıklarından Âşık Gafar İbrahimi, Âşık Gül Ahmed Rüstemi, Âşık Fireydun Hudayı, Miyanalı Âşık Alihan Babayı ve Şair Hakseven, Kum kentinden araştırmacı Şair Seyit Haydar Bayat, Âşık Güneş ve Şahseven Şairlerinden Ferruh Bahtiyar, Zengan’dan Âşık Settar Hudayı katılımlarıyla gerçekleşmiştir. Zengan’ın önde gelen âşıklarından Âşık Müslüm Askeri, açılış konuşmasını yaptıktan sonra âşıklar kendi ifalarını ortaya koymuşlardır. Bu şölen İmam Cuma ³¹⁶ sokağında 50 kişinin iştirakiyle

³¹⁶ İran İslam Cumhuriyeti'nin dini lideri Ayatollah Ali Hamaneyi'nin her ilde bir özel ve yetkili temsilcisi olan İmam Cumalar bulunmaktadır. Üçüncü Âşıklar Bayramı bu temsilcinin (Mohammad Takı Vaizi) binası yerleşen sokakta devletten izin almadan kurulmuştur.

düzenlenmiştir. Zengan Üniversitesi bünyesindeki Mortaza Muradı'nın imtiyazıyla yayımlanan “Yoldaş”³¹⁷ isimli kültürel derginin 3. sayısı âşık bayramı ve âşık sanatıyla ilgili yazılara yer verildiği özel sayı olarak çıkmıştır. Şölenin Farsça haber ve röportajı, “Bayram” dergisinin 11. sayısındaki “Zengan’da Âşık Bayramı” isimli yazı, Mohammad Razzaghi tarafından yayımlanır.

Üçüncü Âşık Bayramı

2.2.2.1.4. Dördüncü Âşık Bayramı

Zengan’da 19.04.2009 tarihinde düzenlenen Dördüncü Âşık bayramına Urum’dan Âşık Dehgan ve Âşık Allahverdi, Tebriz’den Âşık Hesen İskenderi, Âşık Gafar, Âşık Ferit Cihanı, Âşık Rahim Nazari, Âşık Büyük Alizde, Âşık Abbas Hazreti, Âşık Avez İbadpur, Âşık Memmed Türkedarı, Âşık Gül Ahmet Rüstemi, Âşık Fireydun Hodayı, Kerec’den İmran Heyderi, Miyana’dan Âşık Abbas Settari ve Zengan âşıkları Âşık Müslüm başta olmak üzere Âşık Ali Halefi, Âşık Gülab Davudbeygi, Âşık Fireydun Muhacırı, Âşık Settari Hodayı, Âşık Mehti Nacefi, Âşık Behruz Ahmedi, Âşık Memmed Nacefi, Âşık Nadir Kolizade katılmıştır.

Bu törende şair Huşeng Ceferi, Nazir Şerefhane, Aylar Hanım, Ahmed Sadigi, Rüstemali Ceferi ve Savadan Asedullah Amiri şiirlerini okumuşlardır.³¹⁸ Ayrıca Ali Muhammed Beyani “Bir Bayatı’da Ana Ozanların İzleri” adlı bildirisini sunmuştur. Türkiye’den de UNESCO’nun Somut Olmayan Kültürel Mirası temsilcisi Prof. Dr. M.

³¹⁷ Zengan Şehri’nde 2008 senesinde Zengan Üniversitesi’nin Türk öğrenciler tarafından Farsça - Türkçe çıkarılmış aylık bir dergidir. Derginin Sorumlu Müdürü Mortaza Moradı; başyazarı ise Rahmedulla Bayat Tabar’dır. Dergi sosyal, kültürel, edebi ve haber içerikli konulara yer vermektedir.

³¹⁸ Hamit Bayat, “Âşık Bayramı bir Bakışta”, Bayram Dergisi, S 18, Zengan, 2009, s. 15.

Öcal Oğuz'un yazılı mesajı okunmuştur. Şölen sonunda Azerbaycan oyunları gösterisi sahnelenmiştir. Zengan'ın İlahiye mahallesinde İlk kez bir etkinlikte toplam 26 âşık bir araya gelip bu şölende âşık makamlarını ifa etmişlerdir.

Âşıklar Bayramından örnek alarak Mıyana'da "Dağcılar Bayramı" isimli etkinlik, seyit Şeyh el İslami tarafından düzenlendi.

2.2.2.1.5. Beşinci Âşıklar Bayramı

Beşinci Âşıklar Bayramı, 19.04.2010 tarihinde İran Âşık Sanatının zirvelerini bir araya getirerek düzenlendi. Âşıklardan; Urmulu Âşık Dehkan, Âşık Allahverdi Seferzad, Âşık Eyvez, Mıyana'dan Âşık Bulut Cevadı, Âşık Abbas Settari, Tebriz'den Âşık Gafar İbrahimi, Kerec'den Âşık Mesihulla Rizayı, Sava'dan Âşık Nadir Rençber, Zengan'dan Âşık Settari Hudayı, Âşık Feriydun Muhacırı, Âşık Mehti Necefi, Âşık Memmed Necefi, Âşık Behruz Ahmedî, Sazıcı Menuçehr Necefi ve üstad Âşık Müslüm Asgeri ve şairlerden; Abbas Babayı, Eset Han Sultnı, Ahmet Sadegi vb sanatseverler, Beşinci Âşıklar Bayramına katılmışlardı. Beşinci Âşıklar Bayramına farklı illerden gelen âşıkların yanı sıra iki muğam grubu da Azerbaycan şarkılarını ifa etmişlerdi.³¹⁹

2.2.2.1.6. Altıncı Âşıklar Bayramı

19.04.2011 tarihinde kurulan Altıncı Âşıklar Bayramına Urumu'dan Âşık Dehgan, Âşık Bulut Sâid, Tebriz'den Âşık Gafar ve Âşık Kurban, Mıyana'dan Âşık Abbas Settari, Zengan'dan Âşık Müslüm ve Âşık Settari Hudayı katılmıştır. Zengan'da söz üstadları olarak bilinen Abbas Babayı ve Aylar Hanım, Mıyana'dan Hakseven, Hüseyin Rezmi ve Aher'den Sahavet İzzeti, şiirlerini sunmuşlardır.³²⁰

2.2.2.1.7. Yedinci Âşıklar Bayramı

18.04.2012 tarihinde Yedinci Âşıklar Bayramı "Âşık Sanatı Edebiyatı Günü" adıyla Zengan kentinde Mehmed Zenganlı sorumluluğunda yapılmıştır. Bu şölene Hemedan, Urmu, Tebriz, Mıyana ve Aher'den âşıklar ve söz ustaları katılmıştır.

³¹⁹ Mohammad Razzaghi, "Âşıklar Bayramı'nın beş yıllığı", Bayram Dergisi, S 25-26, Zengan, 2010, s. 5.

³²⁰ Mohammad Razzaghi, "Zengan'da 6. Âşıklar Bayramı Azizlendi", Bayram Dergisi, S 34, Zengan, 2011, s. 31.

Urmu'dan Âşık Dehkan, Âşık Allahverdi Seferzad; Mıyana'dan Âşık Abbas Settari; Zengan'dan üstad Âşık Müslüm Asgeri, Âşık Gülab, Âşık Settari; Hemedan'dan Âşık Ferec, Âşık Hudayar, Âşık Kolipur; Tebriz'den Âşık Gafar, Âşık Kurban Niyeği, Âşık Hüccet Gafar oğlu; Eher'den Âşık Rıza Penciş, Âşık İbrahim Karadağı ve şairlerden Perviz Sudı, Pakize Kulami, Memmed Şeyh ol İslami, Sahavet İzzeti ve Safer İbrahimi, şölene katılarak kendi ifalarını gerçekleştirmişlerdir.³²¹ Bu bayram için Yurtdışından Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Fikret Türkmen âşıklar bayramına şöyle bir mektup göndermiştir:

ZENCAN ÂŞIKLAR BAYRAMI DÜZENLEME KOMİTESİNE

Programımın yoğunluğundan dolayı 7. Zencan Âşıklar Bayramı'na katılamayacağımı üzümlere bildiriyorum. Programın bütün Türk topluluklarında olduğu gibi İran coğrafyasındaki Türkler arasındaki dostluk, kardeşlik duygularının pekişmesine ve işbirliği bilincinin artmasına katkı sağlayacağına inancım tamdır. Modern dünyada kaybolmaya yüz tutmuş kadim kültür değerlerimizden âşıklık geleneğinin sürdürülmesindeki emeklerinden dolayı, düzenleme komitesini ve katılımcı âşıklarımızın herbirini tek tek saygıyla selamlıyor, programın amacına ulaşmasını yürekten temenni ediyorum.

11.04.2012

Prof. Dr. Fikret Türkmen

Ege Üniversitesi Türk Dünyası

Araştırmaları Enstitüsü

Müdürü

2.2.2.1.8. Sekizinci Âşıklar Bayramı

Sekizinci Âşık Bayramı da “Âşık Sanatı ve Edebiyatı” günü olarak 19.04.2013 tarihinde değişik yerlerden gelen saz ve söz ustalarının katılımıyla yapılmıştır. Bu şölen, Sulduz, Urmu, Tebriz, Mıyana ve Aher'den gelen âşıklar ve söz ustalarının katılımıyla kutlanmıştır. Sulduz'dan Âşık Rıza Puyende, Urmulu Âşık Dehkan, Âşık

³²¹ Mohammad Razzaghi, “Zengan'da Yedinci Âşıklar Bayramı Kuruldu”, Bayram Dergisi, S 40, Zengan, 2012, s. 36.

Allahverdi Seferzad, Mıyana'dan Âşık Abbas Settari, Âşık Bijen İslami, Zengan'dan üstad Âşık Müslüm Asgeri, Âşık Fireydün Muhaciri, Âşık İslam Muradlu, Tebriz'den Âşık Gafar, Âşık Gül Ahmet Rüstemi, Eher'den Âşık Riza Penciş ve şairlerden Rahmet Hudakeremi, Pakize Kulami ve Memmed Şeyh ol İslami, şölene katılarak sazlı sözlü ifalarıyla katkı sağlamışlardır. Halaç Türklerinden olan Abdullah Vaşkani, törene Halaç Türklerinin temsilcisi olarak katılmış ve şiirlerini Halaç Türkçesiyle söylemiştir.³²²

2.2.2.1.9. Dokuzuncu Âşıklar Bayramı

Dokuzuncu Âşıklar Bayramı 19.04.2014 tarihinde âşıkların büyük katılımıyla gerçekleşmiştir. Zenganlı Âşık Müslüm Askeri, konuklara saziyla sözüyle hoş geldin dedikten sonra âşık sanatı üzerine konuşma yapmıştır. Bu törene Bakü'den Âşık Valeh, Urumu'dan Âşık Dehgan, Salmas'dan Âşık Menaf Renciber, Âşık Sehend Aliyar (18 yaşlı), Tebriz'den Âşık Gafar, Âşık Gül Ahmed, Mıyana'dan Âşık Abbas, Kum'dan Âşık Güneş, Âşık Safter Hidmetlu, Zengan'dan Âşık Milat Asadi, Âşık Mehti Necefi ve Pakize Gulami sazlarıyla sözleriyle eşlik etmişlerdir. Üst düzey Kültür Bakanlığı'nın Zengan temsilci yardımcısı olan Cefer Mohammedi, bu törene katılarak âşıkların ifasını dinlemiştir. Törene ek bir program olarak Türkçe kitaplar sergisi de ilave edilmiştir. Kitap sergisini "Hideci" kitap satış sorumlusu Telnaz Nemeti üstlenmiştir. Âşıklar Bayramı'nın röportajları İsna haber ajansında, Tahran'ın antropoloji sitesinde ve "Merdom-e No" gündeliğinde yayımlanmıştır.

³²² Mohammad Razzaghi, "8. Âşıklar Bayramı Zengan'da Kuruldu", Bayram Dergisi, S 46, Zengan, 2013, s. 18.

Dokuzuncu Âşıklar Bayramı

2.2.2.1.10. Onuncu Âşıklar Bayramı

9. Âşıklar Bayramı 19.04.2014 tarihinde Zengan'da gerçekleşti. Bu törene Urumu'dan Âşık Dehgan, Salmas'dan Âşık Menaf Renciber, Âşık Kurban Aliyar, Âşık Bulut Said, Ardebil'den Seccat Colanı, Tebriz'den Âşık Gafar, Âşık Gül Ahmed, Âşık Hoccet, Miyana'dan Âşık Abbas, Kum'dan Âşık Güneş, Âşık Safter Hidmetlu, Zengan'dan Âşık Milat Asadi, Âşık Ali Mohammadi, Hemedan'dan Mecit Hoşbeht ve Pakize Gulami sazlarıyla sözleriyle katılmışlardır. Törenin yan etkinliği, yine Türkçe kitapların satışı olmuştur. İran ve dünya âşık sanatının önde giden âşıklarından olan Âşık Dehkan, Âşık Müslüm ve Âşık Gafar'ın bu geleneksel törende her zaman bir araya gelmelerinin yanında ozanlar toplantısına katılmaları da gerekir. Evde kurulan bu törene İran'ın farklı illerinden 500 dinleyici katılmaktadır. Bu törenin âşıklara şiir konusu olduğu da görülür. Urmu'da yaşayan Âşık Kurban şöyle bir şiir söylemiştir:

Âşıkların Bayramıdı

Qedim Zengan şehrinde

Üstatların devranıdı

Qedim Zengan şəherinde

Yıqılıb³²³ gəlib üstatlar

Mizrabı şimşək sözü oddan

Görsə düşmən bağı çatlar

Qedim Zengan şəherinde

Qızıl³²⁴ yonan pıçağı var

Basılmayan qoçağı var

Deyillər qurt ocağı var

Qedim Zengan şəherinde

Elində saz aşiq Qurban

Dilində söz aşiq Qurban

Bu sözü yaz aşiq Qurban

Qedim Zengan şəherinde

³²³ Toplanıp

³²⁴ Altın

2.2.2.2. Anmalar

2.2.2.2.1. Âşık İzzet Azizi

Zengan'ın âşık sanatının "Söz Denizi" unvanlı Âşık İzzet'in ölümünden beş yıl sonra ilk anma töreni 30.01.2012 tarihinde Mohammad Razzaghi'nin yapmış olduğu organizasyon sayesinde Mezahir Keremi'nin evinde yapıldı. İki bölümden oluşan anma töreninde ilk başta Âşık Müslüm, Âşık Memmed Necefi ve Mohammad Razzaghi, Âşık İzzet'in yaşam öyküsünü anlattılar. İkinci bölümde ise Âşık İslam Muradlu, Âşık Fireydin Muhaciri, Menuçehr Necefi, Zengan havalarıyla Âşık İzzet'i andlar. Bu anma töreni 70 kişinin katılımıyla gerçekleştirildi.³²⁵

Âşık İzzet Azizi

2.2.2.2.2. Âşık Müslüm Asgeri

Bir âşık sanatını bütün yönleriyle barındıran, uluslararası bir ozan olan ve İran'da kendisine büyük saygı duyulan Âşık Müslüm'ü anma programı M. R tarafından 60 kişinin katılımıyla 16.07.2012 tarihinde düzenlendi. Bu ağırlama

³²⁵ Zengan'da İlk Yol Âşık İzzet Azizin'in Anma Töreni Gerçekleşti, Bayram Dergisi, Zengan, 2012, S 39, s. 30.

töreninde Âşık Gülap yaptığı konuşmada, Âşık Müslüm'ün erdemli ve bilimli bir ozan olduğunu vurguladı. Mohammad Razzaghi yazılı bildiri şeklinde Âşık Müslüm'ün yaşam öyküsünü ve yaptığı çalışmaları anlattı. Âşık Gafar İbrahimî, Âşık Feridun Muhacirî, Behruz İskenderî (Tarçî), şair Perviz Sudî, şair Celil Derhemcanî ve Pakize Gulamî kendi şiir ve icralarını Âşık Müslüm'e ithaf ettiler. Programın sonunda Âşık Müslüm, âşıklık sanatı için çalışanlara bu çalışmanın gerekliliklerini anlatıp “Sarı Tel” havasını icra etti.³²⁶

2.2.2.2.3. İbi Tarçî ve İmran Kavalcî

Ünlü Tarçî İbrahim Muradî (1936-1990) ve Kavalcısı İmran İskenderî'yi (1921-?)³²⁷ anma töreni 27.10.2013 Zengan'da Rıza Pervizi'nin bağında düzenlendi. Zengan'ın Mugam ifacıları olan Şahbaz Fethî, Yusuf Taver, Şehnam Bayat, Ata Şahmuradî, Ali Bağrı ve Kavalcî Behram Rehîmî, Celal Nezerî (Âşık) şairlerden Hüşeng Ceferî, Abbas Babayî, Ahmet Sadegî, Celil Derhemcanî, şiirleriyle törenin şenliğini arttırdılar. Behruz İskenderî ve İrec Muhammedî tar ifalarıyla mugamcılara eşlik ettiler. Bu 20 kişilik programın organizasyonunu Yusuf Taver ve Yakup Taver yapmışlardır. Santur öğretmeni Muhammed Taki Argevani Ferd (1962) de bu programda İbi Tarçî ve Kavalcî İmran'ın sanatı hakkında bilgiler sunmuştur.

2.2.2. 3. Dedem Korkut Adına Genç Ozanlar Şöleni

2.2.2.3.1. Birinci Dedem Korkut Adına Genç Ozanlar Şöleni (Zengan)

İran sınırları içerisinde ortak bir proje³²⁸ gibi duran Zengan başta olmakla Tebriz ve Urmu'daki genç ozan ve araştırmacıların tümü İran'da bir âşık törenine imza attılar. Bu projenin amacı genç ozanların, kendilerine has bir etkinlikte sanatlarını sergilemeleri ve tecrübe kazanmalarını sağlamaktı. Mekân açısından Âşıklar Bayramının tersine her sene bir şehir bu törene ev sahipliği yapacaktı. İran âşık okullarının aksakal ve gençler arasında olan sıkıntılardan dolayı en uygun mekânı

³²⁶ Davut Huda Keremî, “Çal Âşık Çal”, Bayram Dergisi, Zengan, 2012, S 41, s. 20.

³²⁷ 1990 yılından önce vefat etmiştir. Ama kesin tarih belli değil.

³²⁸ Projenin önerisi Mohammad Razzaghi vermiştir. Bu önerisini Urmuda âşık Araştırmacısı Ahmet Asedî, âşık Kurban, Behram Asedî ve Tebrizden âşık Gafar, Muhammed Reşidî onayladılar.

Zengan şehri oldu. Zengan'da Âşık Müslüm sayesinde bu tören özel bir itibar kazanmış oldu. 13.08.2013 tarihinde Âşık Sehend Aliyar (Urmu), Âşık Muhammed Reşidi (Tebriz), Âşık Amir Hadiyan (Tebriz), Âşık Mehti Necefi(Zengan), Âşık Celal Nezeri, Âşık Mezahir Keremi ve Aliriza Necefi sazlı sözlü ifalarla birinci töreni gerçekleştirdiler.³²⁹

Birinci Dedem Korkut Adına Genç Ozanlar Şöleni (Zengan)

2.2.2.3.2. İkinci Dedem Korkut Adına Genç Ozanlar Şöleni (Urmu)

“İkinci Dedem Korkut Adına Genç Ozanlar Şöleni” Urmu âşık sanatının uzman araştırmacısı Ahmet Asedi organizasyonunda 07.09.2014 tarihinde Urmu’da düzenlendi. Âşık Kurban Aliyar, Âşık Sehend Aliyar (Urmu), Âşık Muhammed Reşidi (Tebriz), Âşık Amir Hadiyan (Tebriz), Âşık Sacidi ve Âşık Hamed Semedi (11 yaşlı) ikinci törenin sağlam düzenlemesini sağlamışlardır.

³²⁹ Bayram Dergisi, Zengan, 2013, S 47, s. 8.

Âşık Hamed Semedi

2.2.2.3.3. Üçüncü Dedem Korkut Adına Genç Ozanlar Şöleni (Tebriz)

27.09.2015 tarihinde Tebriz şehrinde Muhammed Reşidi yaptığı organizasyonda Üçüncü Dedem Korkut Adına Genç Ozanlar Şöleni düzenlendi. Âşık Müslüm açılış konuşmasında genç ozanların destan öğrenmelerini tavsiye edip gerçek bir ozan olmanın koşullarını beyan etti. Bu şölende ifa eden sanatçıların isimleri şöyledir: Âşık Ekber Pur Hüseyin (Tebriz), Âşık Nadir Cevan Mihr (Eher), Âşık Muhammed Reşidi (Tebriz), Âşık Sehend Aliyar (Urmu), Ramin Cebreili (Şair), Âşık Şehbaz Süleyman, Hamed Xelefi (Bağlama), Tohid Noruzi (Bağlama) ve İsmayil Muvehhid. Törenin son bölümünde ise yönetim kurulunun yazılı mektubu³³⁰ okundu.

³³⁰ Yazılı mektup: “Kolça Kopuz götürüb, elden ele, beyden- beye ozan gezer” demiş Dedem Korkut. Amacımız bu düşünceni Dede qurquddan pay alarak şehir-şehir genç ozanlarımızla birlikte doğma musikimizin sesini, güzeliğini ulu halkımıza çattırmaktır. Bu merasimler, ev kanserleri, halkımızla derin musiki kültürümüzün arasında bir köprüdür. Bizi bu köprüde ilerlemede yardımlaşan ise genç musikicilerimiz, genç ozanlarımızdır. Bu merasimler her bir imkânı olan yerde her bir şahısla kurula biler. Ancak sadakat, muhabbet, sevgi işlerimizin başında olmalıdır. Biz burada ana laylası kimi terennüm olunan doğma musikimizi dinleyip yaşatmağa toplanmışız. Genç ozanlar başlanışta hayır dualarını âşık dünyasının aksakallarından aldılar. Zengan, Urmu indise Tebriz. Gelecekte karış- karış yurdumuza kopuz tellerinin güzel sesiyle ulusumuza sevinç payı verecekler. Yolumuz devamlı olsun.

2.2.2. 4. Dede Korkut Oturumları

2.2.2. 4. 1. Birinci Dede Korkut Oturumları

Milli Eğitim Bakanlığı'nın Zengan lise okullarında tarih derslerine giren Hasan Hüseyin Ali tarafından 27.06.2006 yılının yaz kurslarında toplam 8 haftalık ders verildi. Bu kursta Dede Korkut destanlarından Dirse Han Oğlu Boğaç Han, Salur Kazan'ın Evi Yağmalanması ve Kam Büre Bey Oğlu Bamsı Beyrek destanları okunup açıklamalar yapıldı. Destanların yanı sıra Türk tarihinden de bilgiler veren bu kurs "İşrak" Encümeni'nin katkısıyla düzenlendi.

2.2.2. 4. 2. İkinci Dede Korkut Oturumları

Mohammad Razzaghi, "Türk Dili Ocağı" ve "İşrak" derneğinin istekleri üzerine yeni metotla Dede Korkut destanlarının oturumlarını gerçekleştirdi. 15.07.2013 tarihinden itibaren başlayan haftalık oturumlar 9 hafta boyunca düzenlendi. Oturumun ilk başlangıcında destanın özeti Mohammad Razzaghi tarafından sözel olarak anlatıldı daha sonra dinleyiciler destanın özetini kâğıt üzerinden okudular. Destanın önemli motifleri, mitoloji bölümleri ve âşık destanlarıyla ortaklaşan bölümleri üzerine değerlendirmeler yapılırdı. 2012 senesinin yaz kursunda kurulan 9 oturumdaki 12 destanın anlatı ve yorumlamalarının ses kayıtları arşive alınmıştır. Bu kurs bir yıl sonra 05.07.2014 tarihinde 2. Dönem Dede Korkut oturumları olarak tekrardan düzenlenmiştir. Ancak bu kez, destan anlatımlarını oturuma katılan şahıslar seminer şeklinde sunmuşlardır.

2.2.2. 4. 3. Üçüncü Dede Korkut Oturumları

Türk Dil Ocağı bünyesinin güz dönemi kursları içerisindeki "Dede Korkut" kursu 24.01.2016 tarihinde başladı. 8 haftalık planlanmış bu kurstaki Ali Kerimi ve Anar Riza'nın yayımladığı Dede Korkut kitabı öğrencilere ders kitabı olarak okutulmuştur. Bu kitabı Ali Kerimi Kiril'den Arap alfabesine aktarmış 2003 yılında Zengan'da Nikan Kitap neşriyatı aracılığıyla piyasaya sürmüştür.

2.2.2. 5. Ozan Meclisi

2.2.2. 5. 1. Birinci Ozan Meclisi

“Ozan Meclisi” isimli iki etkinlik iki senede Zengan’da Mezahir Keremi’nin evinde düzenlendi. İlk meclise 27.02.2013 tarihinde Âşık Gülap Davudı, Âşık Memmed Necefi, Âşık Settar Hudayı, Âşık Celal Nezeri, Âşık Mezahir Keremi, Menuçeher Necefi (solist sazçı) ve şairlerden Esat Han Sultanı, Nureddin Şefiyi, Cavat Haligi, Ahmet Sadegi, Hüşeng Bageri, iştirak ettiler.

2.2.2. 5. 2. İkinci Ozan Meclisi

İkinci “Ozan Meclisi” 13.08.2013 tarihinde yine Mezahir Keremi’nin evinde düzenlendi. Yaz dönemi gerçekleştirilen bu ozan meclisine Âşık Celal Nezeri, Âşık Mezahir Keremi, Menuçeher Necefi (solist sazçı), Kavus Muhammedi ve şairlerden Hüşeng Ceferi, Aylar Hanım, Ali Bageri, Esat Han Sultanı, Cavat Haligi ve Vaizi sazlı sözlü ifalarıyla iştirak ettiler. Bu etkinliklerin organizasyonunu Mohammad Razzaghi yapmıştır.³³¹

2.2.2.6. Saz Öğretim Sınıfları

Üstad âşıklar kendi öğrencilerine yönelik eğitimlerine, dönemin siyasi ve içtimai koşullarının yarattığı sıkıntılara rağmen evlerde, dükkânlarda ve bazen bağlarda devam etmişlerdir. Resmi ve toplu çalışma gibi saz öğretim kursları 06.10.2008 tarihinde Âşık Müslüm Asgeri tarafından başlatıldı. Üç aylık bir kurs döneminde Türkçü şair ve yazarlar bu kursa katıldılar. Âşık Müslüm saz eğitimi eşliğinde âşıklık geleneğinin nasıl olması gerektiğini ve şiirlerin yorumlanması hakkındaki görüşlerini dinleyicilerle paylaştı. 15 kişiden oluşan bu özel seyyar ev oturumları, şairlerin şiir söylemesiyle son bulmuş olurdu. Saz kursunun organizasyonunu Mohammad Razzaghi yapmıştır.

³³¹ Etkinliklerden çekilmiş filimler Mohammad Razzaghi arşivinde mevcuttur.

2.2.2.7. Âşık Destanlarının Oturumu

Türk Dil Ocağı 2015 yaz kursunda âşık destanlarını İran’da ilk kez yeni metot ve tekniklerle halka tanıtmaya oturumları düzenlenmiştir. Âşık destanlarının oturumları yalnız sözel türde âşık Müslüm Askeri tarafından Pazar günleri, İmam Hümeyni kültür sarayında: 1. Abbas Gülgez Destanı (26.07.2015), 2. Behram ile gül Handan Destanı (02.08.2015), 3. Necef Han Destanı (09.08.2015), 4. Tahir Mirze Destanı (16.08.2015), 5. Kurbanı Destanı (23.08.2015), 6. Karıp Destanı (30.08.2015), 7. Sedet ile Sadat Destanı (06.09.2015) oturumu olmak üzere toplam yedi oturumda gerçekleşmiştir. Bu oturumların organizasyonu ve sorumlusu Mohammad Razzaghı ıdı.

2.2.2.8. Âşık Destanlarının Özet Oturumları

Bu oturumlar Âşık Müslüm’ün kendi evinde âşık destanlarının özet anlatımı ve destanla ilgili soruların yanıtlama oturumlarıyla birlikte 30.09.2009’dan 10.01.2012 tarihine kadar toplamda 34 oturum olarak yanıtlanması düzenlenmiştir. Bu oturumlar Mohammad Razzaghı tarafından düzenlenerek kayıt altına alınmıştır. Oturumlar sıra ile şöyledir:

1. Kelbi Destanı, 30.09.2009, 00.38: 58
2. Şirin ile Birçek Destanı, 06.10.2009, 00.33: 58
3. Hasta Kasım Destanı, 13.10.2009, 00.43: 30
4. Tahir Mirze destanı, 20.10.2009, 00.29: 10
5. Dilaver Kasım Destanı, 28.11.2009, 00.29: 30
6. Han Çoban Destanı, 03.11.2009, 00.22: 30
7. Mirza Kazım Destanı, 10.11.2009, 00.24: 03
8. Gergerli Memmed Destanı, 17.11.2009, 00.28: 15
9. Göyçek Riza Destanı, 24.11.2009, 00.28: 08
10. Mesum ile Dilefruz Destanı, 01.12.2009, 00.30: 50
11. Verge ile Gülşen Destanı, 17.01.2010, 00.20: 00
12. Behram ile Gül Hendan Destanı, 17.01.2010, 00.25: 06
13. Necef Han Destanı, 09.02.2010, 00.22: 30

14. Alesker Destanı, 16.02.2010, 00.28: 42
15. Cavan Hüseyin Destanı, 23.02.2010, 00.18: 16
16. Karıp ile Şah senem Destanı, 26.05.2010, 00.33: 11
17. Kurbanı Destanı, 02.06.2010, 00.28: 34
18. Abbas Tufarğanlı Destanı, 18.06.2010, 00.46: 26
19. Yetim Seydi Destanı, 24.06.2010, 00.46: 00
20. Tahir Mirze ile Zöhre Destanı, 14.07.2010, 00.29: 57
21. Necef Han Destanı, 14.07.2010, 00.24: 44
22. Şah İsmayıl Destanı, 23.07.2010, 00.33: 21
23. Seyyad ile saadet Destanı, 04.08.2010, 00.26: 45
24. Aslı ile Kerem Destanı, 22.09.2010, 00.38: 38
25. Han Emrah Destanı, 29.09.2010, 00.28: 13
26. Valeh ile Zernigar Destanı, 05.10.2010, 00.34: 11
27. Seyyad ile saadet Destanı, 17.10.2010, 00.28: 02
28. Han Çoban Destanı, 11.11.2010, 00.23: 34
29. Hayder ile Sanember Destanı, 01.12.2010, 00.20: 00
30. Ali Han ile Leyli Han Destanı, 04.10.2011, 00.19: 18
31. Mir Mahmut Destanı, 11.10.2011, 00.21: 24
32. Gürcü Memmed Destanı, 26.12.2011, 00.24: 01³³²
33. Tilim Han Destanı, 03.01.2012, 00.24: 22
34. Hayder ile Sanember Destanı, 10.01.2012, 00.17: 03

Toplam 968 dakikalık destan özetlerinin yanında âşık sanatıyla ilgili farklı ve önemli bilgiler de derlenmiştir.³³³

³³² Ek oturum Gürcü Memmed Destanı, 03.01.2012, 00.23: 23

³³³ Bu kayıtlar M. Razzaghi'nin özel arşivinde mevcuttur.

2.2.2.9. Diğer Çalışmalar

2.2.2.9.1. Zengan Âşık Kasetleri ve Destanların Arşivlenmesi

Âşıkların 1970'li yıllarda âşık destanlarını kasetlere okumalarıyla bu destanların korunmasına katkı sağlamışlar. Zengan, Tebriz, Urmu, Kum, Şiraz ve Horasan gibi şehirlerde müzisyenler tarafından kasetlere çeşitli destan ve türküler kayıt edilir. Mostafa Razzaghi 1993 senesinden başlayarak çeşitli âşık lar tarafından okunmuş âşık kasetlerini toplamaya başladı. Bu kasetlerin arasında Âşık Müslüm Eskeri'nin destan kasetleri de mevcuttur. Âşık Müslüm Eskeri'nin destanları 2003 yılından sonra Mohammad Razzaghi tarafından deşifre edilerek bilgisayara aktarıldı. Âşık Müslüm Esgeri'den derlemiş âşık destanlarının isimleri şunlardır:

1. Abbas ile Gülgez
2. Behram ile gül Hendan
3. Dilaver Kasım
4. Ali ve leyli Han
5. Emrah ile Selvinaz,
6. Aslı ile Kerem
7. Gergerli Mehemmed ve peri Hanım
8. Gurcu Mehemmed
9. Haydar Bey
10. Haydar ile Senember
11. Kelbi ile İnsan Hanım
12. Köroğlu'nun Derbent Seferi
13. Masum ile dilefruz
14. Mir Mahmut ile Sara
15. Necef Bey
16. Garip ile Şahsenem
17. Kurbanî,
18. Şah İsmail ile Arapzengi,
19. Sayyad ile Sadat,
20. Şirin ile Birçek Hanım
21. Tahir Mirze
22. Tilim Han
23. Verge ile Gülşen
24. Valeh ile Zernigâr
25. Han Çoban,
26. Hasta Kasım
27. Yetim Seydî
28. Alesger
29. Hüseyin Cavan
30. Leyla ile Mecnun
31. Mirza kazım.

2005 yılında tarafımızdan Âşık Müslüm eskeri'den kayda alınan Zengan havalarının adları şunlardır:

1. Velicani
2. Dübeyti
3. Şahriyari
4. Kafiye
5. Bala Kafiye
6. Şikeste
7. Zengan Çayı Kafiyesi
8. Kız Keyteren
9. İskenderi
10. Gence Keremi
11. Dik Osmanlı
12. Yorğun Keremi
13. Coşğun Keremi
14. Kesme Keremi
15. Tek hava
16. Meşkini
17. Germuvu
18. Haleyli
19. Akberi
20. Eyvazi Koroğlu
21. Sarı Torpağı
22. Sallama Geraylı
23. Zengan Koroğlusu³³⁴

³³⁴ Mohammad Rezzaghi, "Zengan Âşık Edebiyatı", Somut Olmayan Kültürel Miras: Yaşayan Âşık Sanatı Uluslararası Sempozyumu, Ankara, 2007, s. 3.

Farklı âşıklardan topladığımız kasetlerin isimleri şunlardır: Âşık Müslüm 130 kaset, Âşık Yedulla 70 kaset³³⁵, Âşık Mesih Allah 70 kaset, Âşık Arap 20 kaset, Âşık Yar Muhammed 10 kaset, vb.

Derlenmiş Âşık Kasetler

2.2.2.9.2. Zengan Âşık Makamları

Tahran'ın Kültürel Miras, El Sanatları ve Turizm Bakanlığı tarafından görevlendirilmiş Nahid Sahaiyan, Zengan âşık makamlarını bir proje olarak tespit etmeye çalışmıştır. Projede Âşık Müslüm 8 makam (Tək hava, Balaşəhrirarı, Tarım Qafiyesi, Meşkini, Şəhriyarı, Sallamagəraylı, Kəsmə kərəmi, Coşqun kərəmi) Âşık Yaver 7 makam (Haleyli, Qamçıqayı, Orta Qafiye, Fəttahı, Fərsağı, Düz Şikeste, Dik şikəstə) Âşık Settar 9 makam (Zengançayı Şikestesı, Gence keremi, Zengançayı Koroğlu, Dik Qafiye, Ekberi, Qızqeyteren, Pes kərəmi, Zengançayı Qafiye, İskenderi) Âşık Memmed 9 makam (Zarınıcı 'Payize', Sarıtorpaq, Velicanı 'Fettahı', Fireng oğlu, Xalxalı, Güllü Qafiyə, Xalxal Qurbetisi, Dübeyt, Şikeste olmak üzere toplam 33 makam 4 âşık'tan derlenmiştir. Bu makamlardan ikisi Velicanı ve Şahriyarı Menuçehr Necefi tarafından solo kopuzla, Şahriyarı makamı ise bütün âşıklar tarafından kor şeklinde ifa edilmiştir. 336 Zenganlı'nın İran'da ilk makamlar projesi olarak 01.01.2009 yılında 88 sayılı dosyada ulusal kayıt olarak Somut Olmayan Kültürel Miras Listesine dâhil edilmesine rağmen devlet kurumları tarafından hiçbir kutlama düzenlenmemiştir.

2.2.2.9.3. Zengan Âşık Destanları

Zengan âşık destanlarının bir kısmı 16.09.2015 tarihinde Akber Kerimi'nin

³³⁵ Âşık Yedullah Söylediği Şikârı destanı 55 kasettir. Bu destan Mustafa Rezzaghi tarafından yazıya geçirilip ve üzerinde yorumlama ve tefsirler şerh edilmektedir.

³³⁶ Bu âşık makamları özel arşivimizde mevcuttur.

çalışması neticesinde İran devletinin ulusal Somut Olmayan Kültür Miras listesine girmeyi başarmıştır.³³⁷ Destanlar Âşık Gulap Davud Beygi, Âşık Yar Memmed İsa Beygli, âşık Hüseyin İbrahimî, Âşık Memmed Nacefi, Âşık Settar Hodayı tarafından okunmuştur.

2.2.2.9.4. Yaşayan İnsan Hazinesi

Kültür ve Turizm Bakanlığı Zengan temsilciliği bünyesindeki Yaşayan İnsan Hazinesi³³⁸ listesine Âşık sanatında Üstad Âşık Müslüm isminin dâhil edilmesi konusunda dilekçe verilmesi 22.09.2012 tarihinde Peyam Nur Üniversitesi rektörü Dr. Ali Muhammedi ve Mohammad Razzaghi tarafından önerildi. Maalesef yapılan mülakatlara³³⁹ ve defalarca yapılan başvuruya rağmen yetkililer konuyla ilgili hiçbir işlem yapmadılar.

2.2.3. Zengan Âşık Muhitinin Sıkıntıları ve Çözüm Önerileri

İran'da âşıklık geleneğinin rahatça sürdürülmesi, ayrıca gelişen teknoloji ve değişen dünya ile birlikte bu gelenek yeni nesilden yeteri kadar ilgi olmama dolayısıyla gelenek eski canlılığıyla sürdürümemektedir. Bu ozanların aynı zamanda ekonomik sıkıntılar yaşamalarına da sebep olmaktadır. Ozanların emeklilik sigorta gibi devlet güvencesi de olmadığından, yeni nesil de ozanlık yeteri kadar talep görmemektedir. Çünkü ozanlar eskisi gibi bu mesleği icra ederek geçimlerini sağlayamamakta, özellikle de yaşlandıklarında bir güvenceleri olmamaktadır. Günümüzün hayat şartlarının değişmesinden dolayı toplum ve zamana uygun destan gecelerinin yaranması gibi yeni faaliyetlerle âşıklık geleneğinin yaşatmasını ve sonraki nesillere aktarmasına zemin hazırlamış olabilir. İran ülkesinde ozanlık geleneğinin önemsiz ve yok gibi düşüncesine karşı ozanlarımızı kendi âşıklık geleneğinin tarihi sürecini öğrenmek için

³³⁷ <http://www.farsnews.com/newstext.php?nn=13940630000677>.

³³⁸ Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı (UNESCO), kültürel çeşitliliğinin korunması ve sürdürülebilmesi için 2003 yılında Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'ni kabul etti. 'Yaşayan İnsan Hazinesi' programı da UNESCO'nun 'Somut Olmayan Kültür Varlıklarını Koruma Programı' çerçevesinde yürütülen bir 'ulusal envanter' çalışması olarak biliniyor

³³⁹ Dr. Mesut Bayat'la 12.02.2013 ve Yahya Rahmetiyle 25.01.2014 tarihlerinde mülakatlar düzenlendi.

âşık sanatında çalışan insanlara sivil toplum ve üniversitelerin tarafından kursların açılması somut olmuyan kültürel mirasın yaşatmasında olumlu etkiler yarada bilirler.

İki binden fazla üyesi olan âşık sanatında disiplinsizlik ve düzensizlikleri önlemek için şu önerilerin uluslararası bir sivil dernek tarafından icra edilme olasılığı mevcuttur. Uluslararası olan bu derneğe İran, Türkiye ve Azerbaycan devletlerinin maddi ve manevi destek vermesi zaruridir.

Öneriler:

- Âşık sanatı mevcut olan illerde dernek açılması
- Âşıkların resmi ve gayriresmi nüfuslarını belirtmek (Âşık, Balabancı, Kavalcı, Saz üretenler)
- Âşık kasetlerinin toplanması (Destan, Mahnılar, Düğünler, Törenler)
- Âşık havalarının toplanması (Ortak havalar ve yerel havalar)
- Âşık araştırmacılarından kimin, nerede, ne ve nasıl çalıştıklarının belirlenmesi
- Âşıklarla ilgili yapılmış yayınların bir araya toplanması ve düzenli şekilde arşivlenmesi
- Âşık sanatına özel kütüphanenin oluşturulması
- Âşık sanatına özel bir dergi yayınlamak
- Âşık sanatı ve Edebiyatı bölümünün açılması (ilk aşama lisans³⁴⁰ bu bölümde Türkiye, Azerbaycan, İranda bu konuyla çalışan öğretim üyelerinden destek alınmalıdır)
- Devlet programlarında âşık sanatına zemin hazırlamak
- Yeni törenler sayesinde âşıklara yeni ortamların yaratılması (Âşıklar Bayramı gibi)
- Âşık sanatının tanıtım etkinlikleri, bilgi şöleni ve seminerler düzenlemek
- İran Üniversitelerindeki tezlerin âşık edebiyatı ve müziği üzerine yönlendirilmesi
- Âşık Derneğine özel bir ağ sitesinin düzenlenmesi, haberler, çalışmalar ve etkinliklerin duyurulması

³⁴⁰ Dört senelik eğitim için okutulacak kitapların listesi tarafımızdan hazırlanmıştır. Bu kitaplar ortak kaynaklardan oluşmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: ZENGAN ÂŞIKLARI VE ŞİİRLERİNDEN ÖRNEKLER

3.1. Zengan Âşıklık Geleneğinde Şair Âşıklar

Eski zamanlarda âşık edebiyatının şiirleri, destanları âşıkların kendileri tarafından telif edilirdi. Her âşığın kendisi bir şairdir. Zengan âşık okulunun âşık şiirleri sözel olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Maalesef yazılı kaynaklarda âşık şiirleri olsa bile elimizde mevcut değildir. Evlerin raflarında olan elyazmaları bir kurum tarafından toplanırsa çok önemli ve büyük şairlerin şiirleri, destanları tespit olunabilir. Günümüzde Zengan âşıklarından şiir söyleme istidadına malik birkaç örnek veriyoruz:

3.1.1. Âşık Müslüm Asgeri

1938 yılında Zengan'ın "Badamistan" köyünde doğar. Babası Hac Zörap adlı bölgenin ünlü âşıklarındandır. Müslüm, köyde mektep dersini bitirir. 1955'te Zengan iline gelir, hövze³⁴¹(dini) dersini öğrenmeye başlar. Usul-i Kâfîni bitirir.

O, âşıklık sanatına resmi olarak 1968'de başlamıştır. Bu sanatın temel eğitimini babası Âşık Zörap'dan öğrenmiştir. Bu tarihten sonra âşıklığa başlasa bile, ondan önce musikiye merak duymuştur. Âşık Müslüm'ün ilk düğün icrası Tarım'ın Hindi köyünde olur. Bundan sonra Zengan'ın çoklu düğünlerinde, özellikle Tarım toylarına iştirak eder. Âşık Müslüm'ün yüksek derecedeki ifacılığı ilk âşıklığından belli olmuştur. O ifacılık sanatını Hozevi ve resmi tahsilâtının birikimiyle daha da ilerletmiştir. Âşık Müslüm'ün 30 destanı, Mohammad Razzaghi tarafından yazıya alınarak tespit etmiştir. Âşık Müslüm pek çok festivallere iştirak edip ödüller kazanmıştır: Örneğin: Corge-ı Üşşak Tahran'da, Çabahaş'da Kış çeşnavaresi, Hemayeşe Musiki Azerbaycan. Âşık destanların yanı sıra Âşık Müslüm, şiir istidadına da maliktir. Onun şiirlerinde yurda, ele, dile, hayata, doğaya saygı ile şeref hissi duyulur. İran Türk âşıklarının Türk diline

³⁴¹ Hövze: İran'da din dersleri verilen mekânın ismi Hövze-ı İlmiyye dir.

hizmet verdiklerini gsteren en nemli husus, onların duru ve akıcı bir Trke ile syleyip yazmalarıdır.³⁴² Azerbaycan Trkesinde yazılan Şiirlerden birkaçı Şunlardır:

3.1.1.1. İl

Hrmtli elimin arzılarını
Hr zaman sevirm rgimddir.³⁴³
Başı yaşıl yaylaqları gznd
Hsrtim de odlu dilgimddir.

Quşların ssin oyanan ellr
Blbl nağmsin sevinir gllr
Lala yanaqlarda danıŐan³⁴⁴ dillr
zilib bal kimi rgimddir.

Bu Şanlı vtnim lkm mahalim
Qurtulsun³⁴⁵ mehntim getsin mlalim
Snddir Őktim³⁴⁶ snd clalim
AĞzımda dilim tk grgimddir.

limde qlmim kksmd sazım
Atalar analar mnim murazım
Sin dftrind diliml yazım
Elimin quvvti bilgimddir.

ıxartma ydından bu Őn ellri
Sn mk vern yaşıl llri

³⁴² A. Kafkasyalı, age, s. 70.

³⁴³ Yrek

³⁴⁴ KonuŐan

³⁴⁵ Bitsin

³⁴⁶ Őket: Onur

Vətən aşığıyam "Müslüm Asgəri"
Qəhrəman oğullar kürəgimdədir

3.1.1.2. Yanıram

Siyahî tellerin, şahmar saçların,
Vurub üreyime yara, yanıram.
Dolaşib boynuma özüm³⁴⁷ bilmirem,
Behtim çekir meni dara, yanıram.

Bülbüller oxuyur gül hevesinde,
Dağların döşündə, çoban sesinde,
Tülkü³⁴⁸ yatıblar şir³⁴⁹ kölkesinde,
Terlan kismet olub sara, yanıram.

Müslüm Eskerî'yem alçak bir dağam,
Sinem sözle dolu kaynar bulağam,
Bîvefa dünyada beş gün konağam,
Tapılmır derdime çâra, yanıram.³⁵⁰

3.1.1.3. Veten

Bezendi ölkemiz lâlezâr oldu,
Üreyim vetendi, dilim vetendi.
Celâlim, şövketim, şanı, izzetim,
Ağzımda lezzetim, emegim veten.

³⁴⁷ Kendim

³⁴⁸ Tilki

³⁴⁹ Aslan

³⁵⁰ A. Kafkasyalı, age, s. 70-71.

Zengan ana yurdum, ürekde canım,
Sensen göz işiğim, sen benim canım,
Sen benim servetim, sensen imkânım,
Sen benim arxamsan, kömegim veten.

Müslüm Esgerî'nin anası sensen,
Yalğız üregimin davası³⁵¹ sensen,
Neçe şairlerin binası sensen,
Sensen arzularım üregim veten³⁵²

3.1.2. Âşık Gülab Davud Beygi

Gülab Ali Davudbegi, 1940 yılında Zengan şehrinin Hürremdere ilçesinin Erhan köyünde dünyaya gelmiştir. Âşık Gülab yedi senelik çıraklıktan sonra 25 yaşından itibaren düğünlere katılmaya başlamıştır.³⁵³ Davutbegî, düğün derneklerin yanında resmî toplantılarda, televizyon ve radyolarda da program yapmaktadır. Radyo televizyon programlarında ve Türk muhitlerinde yürüttüğü düğünlerde Türkçe konuşup Türkçe okumaktadır.³⁵⁴ Âşık Gülab bir dönem kahvehane açmış ve âşıklık geleneğinin yaşatılmasına katkı sağlamıştır. Âşık Gülab kendi saz dükkânında kopuz imalatında da çalışır.³⁵⁵ Âşık Gülab Ali Davudbegi'nin şiirlerinden birkaçı şöyledir:

3.1.2. 1. Kurban

Telli saz elimde gezdim her yanı,
Qurdum meclislerde, şadlıq dövranı.
Gördüm ölkelerde her bir insanı,
Yaxşı³⁵⁶ynan yaman³⁵⁷ı bilene qurban.

³⁵¹ Melhem

³⁵² A. Kafkasyalı. age, s. 133-134.

³⁵³ Mohammad Razzaghi, "Zengan Koroğlusu 7: Âşık Gülab Ali Davudbegi", Bayram Dergisi, Zengan,2013, S 47, s 9.

³⁵⁴ A. Kafkasyalı. age, s. 183-184.

³⁵⁵ M. Razzaghi, agm, s. 9.

³⁵⁶ İyilik

³⁵⁷ Kötülük

Gözümün ışığı elimdi benim,
Elime can diyen dilimdi benim,
Dostların yerleri yerimdi benim,
Herkesin öz yerin bilene qurban.

Bir erzim³⁵⁸ var qardaşlara bacıya³⁵⁹,
Şirince ağzımız dönmesin acıya,
Her kimse alçaqdan çıksa ucuya³⁶⁰,
Ucadan alçağı görene qurban.

Âşığ Gülab, senin ne meram varın,
Elin xoş gününü fikrin xeyâlin,
Qonşular³⁶¹ tamam cahı calalın,
Onu xoş³⁶² gözünen görene qurban.³⁶³

3.1.2. 2. Qurban Olum

Vetenimin canbazının³⁶⁴
Meramına qurban olum
Dilinde vehdet³⁶⁵ söyleyen
Kelamına qurban olum

Allaha peyman bağladı
İslamı zinde saxladı³⁶⁶

³⁵⁸ Laf

³⁵⁹ Kız kardeş

³⁶⁰ Uca: Yüksek

³⁶¹ Komşu

³⁶² İyi

³⁶³ A. Kafkasyalı. age, s. 184.

³⁶⁴ Canbaz: Gazi

³⁶⁵ Birlik

³⁶⁶ Korudu

Yaraların kim bağladı
Yarasına qurban olum

Din yolunda candan geçen
Öz boyuna xələt³⁶⁷ biçən
Şəhadetin camın içən
Qanlarına qurban olum

Gülab senin qədrin bilər
Senle ağlar senle güler
İmdadına³⁶⁸ molam³⁶⁹ gələr
Peymanına qurban olum³⁷⁰

3.1.2. 3. Atışma

Çöllərdən tuttuğum eve gettigim
Xoruz³⁷¹ olup atılırı başıma
Elindən yapışıb iş örgettigim
Topuzunu çalır mənim başıma

Məclisə girəndə bilməzdi yerin
Baxardı millətə o derin derin
Xəbər alsaydılar bilməzdi birin
Dilində zəhər qatır mənim aşıma

Bir bə bir tanıtdım onu mən elə
Adını salmışam dillərdən dilə

³⁶⁷ Kefen

³⁶⁸ Yardım

³⁶⁹ Hazreti Ali

³⁷⁰ Âşık Gülap, Söyleşi, Hürremdere, 29.09.2015.

³⁷¹ Horuz

Bir azca frset getirib l
Mni glnc edir yar yoldaşıma

Aşıq Glab dşmyib hl haldan
Pişir szlerivi danışma kaldan
Boş danışma bir xəbr ver kmaldan
Şmşirivi çalma mnim daşıma³⁷²

3.1.2. 4. Geder

Çrgi³⁷³ bilmyn duzu bilmiyn
Hr iki dnyada xar olur gedr
Mnanı bilmyn sz bilmiyn
Buz kimi rir car³⁷⁴ olur gedr

stadı bilmiyn, arı bilmiyn
Yerini bilmiyn, tayın bilmiyn
Hftni bilmiyn, ayın bilmiyn
Yetişmz mrnd kal olur gedr

Zahird dost olar qlbidn qara
Bir iş grr z qalar avara
Bir yk tutub o da çatmaz bazara
Bahar gn deyr qar olur gedr

Gzlmz szn, gzlmz arı
Başı st bilmz o kirdigarı

³⁷² Aşıq Glap, Syleşi, Hrremdere, 29.09.2015.

³⁷³ Ekmek

³⁷⁴ Akmak

Yəğın ki zatında bir işkâl varı
El içində axır zar olur gedər

Aşiq Gülab di sözüvü mərdana
Ox kimi yayılsın kar etsin cana
Düz gəlmİYən el içinə dorana
Elif qəddin axır dal olur gedər³⁷⁵

3.1.2.5. Olmaz

Qırq³⁷⁶ tək uçub getmə havaya
Hər ucaya gedən Tərİan quş olmaz
Sümük³⁷⁷ çoxdur bədənində insanın
Heçbirisi gəlip ağzındakı diş olmaz

Evlərdə özünü şir³⁷⁸ sayır pişik³⁷⁹
Yatırı evlərdə görməyİp eyşik³⁸⁰
Sıçanı³⁸¹ tutmağa çəkiri kəşik
Şıkar eylər ama gəlip şir olmaz

Aya qudrət verİp kərəmin kanı
O gecələr ışıq edir dünyanı
Gün də ışıq edir bütün dünyanı
Ay ışığı ama gəlip gün olmaz

³⁷⁵ Âşık Gülap, Söyleşi, Hürremdere, 29.09.2015.

³⁷⁶ Kartal

³⁷⁷ Sümük: Kemik

³⁷⁸ Aslan

³⁷⁹ Pişik: Kedi

³⁸⁰ Eyşik: Diş

³⁸¹ Fare

Diyiblər ki: yay dəlisi toxtamaz³⁸²
Özün tez tanıdar hər bir anlamaz
Min sənin tək meydanımda dayanmaz
Gülabı həq tanıır qəddi dal olmaz³⁸³

3.1.3. Âşık Settar Hodayı

Âşık Settar Hodayı, 1968³⁸⁴ yılında Zencan şəhrinin Ağca Pire kentinde doğmuşdur. Babası âşık Mirzi, Zengan'ın destancı âşıklarındandır. Çocukluğundan itibaren âşıklık geleneğinin içinde bulunan Âşık Settar, kaval çalarak babasıyla düğünlərə katılmaya başlar.³⁸⁵ Söz eğitimini babası Âşık Mirzi, saz eğitimini isə Âşık Avez Heyderi'den almış olan Âşık Settar, askerlikdən sonra 1989 senesindən itibaren düğünlərə bir Âşık gibi katılmayı başarır.³⁸⁶ Âşık Settar düğünler dışında devlet programlarına sivil toplum derneklerinin etkinliklərinə də iştirak etməkdədir. Âşık Settar kendi öğrencilərinə evlərində saz çalma eğitimi verməkdədir. Zengan'da 06.02.2014 tarixində kurulan ilk ekip olaraq müzik yarışmasının âşık bölümündə Âşık Settar, arkadaşlarıyla birlikdə birinciliği kazanmışdır.

3.1.3.1. Sen

Bahar fəslə bulaq üstü yaşıl çöl
Bir mən olam, bir saz ola, bir də sən
İşarəylə qaş gözülə danışaq³⁸⁷
Bir mən olam, bir saz ola, bir də sən

³⁸² İyileşmez

³⁸³ Âşık Gülap, Söyleşi, Hürremdere, 29.09.2015.

³⁸⁴ Kafkasyalı 1941 yazmış ancak Âşık Gülapla görüşmemizdə 1940 olduğunu tespit ettik.

³⁸⁵ Mohammad Razzaghi, "Zengan Koroğlusu 2-3: Âşık Mirzi ve Âşık Settar", Bayram dergisi, Zengan, 2012, S 32, s. 42.

³⁸⁶ Mohammad Razzaghi, "Âşıklar Edebiyatı: Âşık Settar", Bahar Zencan Dergisi, Zengan, 22.09.2003, S 56, s. 4.

³⁸⁷ Konuşmak

Bəyaz gərdən bal süzülən dodaqda
Ağ buxaqda qızaran da yanaqda
Bayram günü bəzənikli³⁸⁸ otaqda
Bir mən olam, bir saz ola, bir də sən

Şeh düşəndə gülə şəbnəm salanda
Bülbül gəlib gül dörəsin alanda
Axşam çağı ağ eyvanda dalanda³⁸⁹
Bir mən olam, bir saz ola, bir də sən

İşçilər gedəndə əlaq biçinə
Üşüyüb gireydim qoynun içinə
Çəkildə bir bağçanın küncünə
Bir mən olam, bir saz ola, bir də sən

Zəmanəm xoş gəlsə şux görsəm yarı
Nəyimə lazımdır dünyanın varı
Kaş ayrılıq incitmiyə Settarı
Bir mən olam, bir saz ola, bir də sən³⁹⁰

3.1.3.2. Neylim

İndi zaman tərsə gəlip
Eyri gülür düzə neylim³⁹¹
Fələk üz çöndərib indi
Rəhmi gəlmir bizə neylim

³⁸⁸ Süslü

³⁸⁹ Dar sokak

³⁹⁰ Âşık Settar, Söyleşi, Zengan, 26.08.2015.

³⁹¹ Ne yapalım

İş tapılmır gülsün cavan³⁹²
Elif qəddi olub kaman
Tərsə gəlib, dönüb dövrən
Uşaq³⁹³ baxmır sözə neylim

Aldanma çox boz papağa
Dərdə deymir pulsuz³⁹⁴ ağa
Pul aparır iş qabağa
Ürəkdəki közə neylim

Qolu bağlı qalib şeytan
Baş qurtarmır bu qovğadan
Pişik³⁹⁵ sıçan³⁹⁶ qorxusundan
Gecə çıxmır gözə neylim

Kef içində yatan çoxdur
Kasıba³⁹⁷, şən xəbər yoxdur
Kurur-kuru yiyən çoxdur
Az da çatmır bizə neylim

Qana döndü gözüm yaşı
Dərd çox olub təbib³⁹⁸ naşı
“Xudayı”nın yar yoldaşı
İndi gəlmir bizə neylim³⁹⁹

³⁹² Genç

³⁹³ Çocuk

³⁹⁴ Parasız

³⁹⁵ Kedi

³⁹⁶ Fare

³⁹⁷ Fakir

³⁹⁸ Hekim

³⁹⁹ Bayram dergisi, Zengan, 2007, S 2-3, s. 17.

3.1.3.3. Gözlerin

Gözəlim həsrətin öldürür məni
Döndərmə gözümdən yana gözlərin
Məcnün kimi oldum dəli divana
Leyli tək gətirdin cana gözlərin

Xəyalımdan çıxmır sözün söhbətin
Yayda buza döndü pak məhəbbətin
Ayrılсан öldürər məni həsrətin
Döndərmə gözümdən yana gözlərin

Heç bilmirəm haralısan, haralı⁴⁰⁰
Sən də mən tək yaralısan, yaralı
Qarabağ ceyranı, Gencə maralı
Bənzəri var o ceyranə gözlərin

Bu Aşıq Səttarın arzı diləgi
Beheşt hurisisən, cənnət mələgi
Sevgiyə can deyib sevindirməgi
Ləzzəti var aşiqanə gözlərin⁴⁰¹

3.1.3.4. Yarat

Allahım bir azca⁴⁰² gileylənirəm
Bu geniş dünyaya düz insan yarat
Oğrudan əyridən min min zindana
Azat yaşamağa yüz insan yarat

⁴⁰⁰ Nereli

⁴⁰¹ Aşık Settar, Söyleşi, Zengan, 26.08.2015.

⁴⁰² Azacık

Fələ⁴⁰³ meydanında əsməyə qoca
Cavan iş dalıca gəzmiyə bica
Yosğulluqdan söykənmiyə ac- aca
Var dövlətdə keyfi insan yarat

Səktədən⁴⁰⁴ dolmuya məriz xanalar⁴⁰⁵
Nüsxə⁴⁰⁶ əlində dolanmıya insanlar
Arzı ürəktə saralmıya cavanlar
Bir qız, bir oğlana naz insan yarat

Həqiqət üzüylə danışsaq düzdən
Bi qeyrət kişini kor olsun gözdən
Vilinti arvatdan bi həya qızdan
Abırlı ismətli az insan yarat

Qış qarla xoş keçər bahar yağışla
Bağ barla tanınar üzük⁴⁰⁷ qaşıyla
Səndə kərəm çoxdu məni bağışla
Yaz insan, yaz insan, yaz insan yarat⁴⁰⁸

3.1.3.5. Salar

Gəl yandırma yaş ağacı tütsüsü göz çıxadar
Boş ağaçtan kömür olmaz közü qimətdən salar

⁴⁰³ İnşaat işçısı

⁴⁰⁴ Felç

⁴⁰⁵ Hastane

⁴⁰⁶ Reçete

⁴⁰⁷ Yüzük

⁴⁰⁸ Âşık Settar, Söyleşi, Zengan, 26.08.2015.

Nütfəsindən düz olmayan şeytan olar şər açar
Eyri insan adam olmaz düzü qimətdən salar

Var dövlətə fikr eyləməz, qüssə yeməz divana⁴⁰⁹
Fikr adamı dərde salar, dərman tapılmaz ona
Gedən bir də qayıtmayıb, başı döyüb ağlama
ağlamaqdan bir şey çıxmaz, gözü qimətdən salar

Üç şey vardı yaradıbdı Allah insana
Səsdi, gücdü, gözəllikdi istər pay verər ona
Gözəlligi Allah pay verdi Yusifi kənana
Bəzənməklə⁴¹⁰ gözəl olmaz, üzü qimətdən salar

Zər⁴¹¹ qimətin zərgər⁴¹² bilər, sərraf alsa əlinə
Arif adam çox danışmaz, söz qiməti bilinə
Yersiz adam hey şöləzlər qadağa verməz dilinə
Danışığın bacaranmaz, sözü qimətdən salar

Aşiq Səttar sözün söylər, sözə qimət verənə
Hər məclisin yerin tapıb, oxur qədir bilənə
Hər adamdan aşiq olmaz, seyğal versə telinə
Aşığılığı bacaranmaz, sazı qimətdən salar⁴¹³

3.1.3.6.Gülüm

Gözəl səni belə gördüm
Gül çiçəkdə yazda gülüm

⁴⁰⁹ Deli

⁴¹⁰ makyaj

⁴¹¹ Mücevher

⁴¹² Altın satıcısı

⁴¹³ Âşık Settar, Söyleşi, Zengan, 26.08.2015.

Arzılayır könlüm səni
Eşvə, ğəməzə, nazda gülüm

Ulduz⁴¹⁴ gizlənib gözündə
Bədirlənib ay üzündə
Xudam⁴¹⁵ xəlq edib özündə
Şirinliklə duzla gülüm

Çəmən olub çulğalanma
Çiçək olub xırdalanma
Göbələk⁴¹⁶ tək burğalanma
Lalə tər, düzdə gülüm

Qayalarda süzər kəhlik⁴¹⁷
Heç yaraşmaz ona təklik
Gedər qalmaz o gözəllik
Arzı qalar gözdə gülüm

Aşığı Səttar ömür güdək⁴¹⁸
Qalan ömrün qədrin bilək
Hem huru ol həm də mələk
Gəl bir dolan bizdə gülüm⁴¹⁹

3.1.4. Âşık İltifat Davud Beygi

*“Zencan eyaletinin Hürremdere şəhrinin Erhan kentinde 1966 yılında
bir ozan evinde dünyaya gelmiştir. Babası, Zencan bölgəsinin ünlü*

⁴¹⁴ Yıldız

⁴¹⁵ Allah

⁴¹⁶ Mantar

⁴¹⁷ Kekik

⁴¹⁸ Kısa

⁴¹⁹ Âşık Settar, Söyleşi, Zengan, 26.08.2015.

âşıklarından Âşık Gülab Ali Davutbegi'dir. Yedi yıl Hürremdere'de öğrenim görmüştür. Dokuz yaşından itibaren türkü okuyup saz çalmaya başlamıştır. Saz çalmayı ve türkü okumayı babasından öğrenmiştir. Âşık Bulut Cevatlı ve Dr. Esedullah Hicazi'den âşıklık geleneği ile ilgili bilgileri, orkestra şefi Kambi Rahimî ve Bağır Saurayı'den de nota ve makam dersleri almıştır. Âşık İltifat Davudî, hem âşık olarak hem de ses sanatçısı olarak faaliyet göstermektedir".⁴²⁰

Davudî'nin şiirlerine bir örnek şudur:

3.1.4.1.Gedir

Yetmiş üç ilində onüç günündə
Veyistan toprağı, geniş çölündə
Bu gözəl yüz həsrət qalib elində
El oba görüşmür, yaz əldən gedir

Bi sahab qalıbdır gözəl təbiət
Ağaclar quruyub edir şikayət
Dağlar söhbət açır, eyilir hikayət
Quruyub göllər, ğaz əldən gedir

Şəhərdə etməyir qocaya hürmət
Qəlbi açmayır, eyləyə söhbət
Hər kəs öz yürdündə tapar bir qudrət
Ürəklərdə şirin raz əldən gedir

Nəcə əl çəkirsin⁴²¹ bu təbiətdən?
Könül açan çöldən, güldən, çiçəkdən

⁴²⁰ A. Kafkasyalı, age, s. 187.

⁴²¹ Vaz keçmək

Abadlıq sayılır bir ibadətdən
Açmayır qonçalar, naz əldən gedir

“İltifat” ellərdən alacaq hörmət
Həq sözü deməktə vardı çox ləzzət
Sözlərimə əgər verilsə qimət
Diyərəm tarixə yaz əldən gedir.⁴²²

3.1.5. Âşık Memmed Necefi

Âşık Memmed Necefi, 1952 yılında Zengan'ın Tarım ilçesine bağlı olan Derram bölgesinin Venü köyünde doğmuştur. Çocukluk dönemini köyde geçiren Âşık Memmed, Tarım düğünlerinde âşık sanatıyla ilgilenmiştir. Birkaç yıl sonra Zengan'a taşınan Âşık Memmed, İmran Heyderi'den saz eğitimi almıştır. Âşık Memmed üç sene boyunca haftada bir gün Zengan'dan Kerec'e gidip İmran Heyderi'den saz dersleri almıştır. Destan söyleme geleneğini Zengan'ın âşık sanatında “Söz denizi” olarak bilinen âşık İzzetten öğrenmiştir. 1989 tarihinden itibaren Tarım ve Zengan düğünlerine iştirak eden Âşık Memmed, Zengan'ın Tarım makamlarını yaşatmaya çalışmıştır. Zengan'ın radyo programlarında saz çalıp türküler söyleyen Âşık Memmed yirmiden fazla âşık destanı bilmektedir.⁴²³ Âşık Memmed Necefi'nin oğlu Menuçehr Necefi Zengan âşık okulunda yetenekli ve aktif saz çalıcısıdır. Âşık Memmed Necefi'nin şiirlerinden birkaç örnek şunlar verilebilir:

3.1.5.1. Zengan Çayı

Səlam yetir yaxçı⁴²⁴ dostan
Zengan Çayı, Zengan Çayı
Dört bir yanın bağı bostan
Zengan Çayı, Zengan Çayı

⁴²² <http://mrbkarimi.blogfa.com/post-79.aspx> Erişim 12.08.2015

⁴²³ Mohammad Razzaghi, “Zengan Koroğlusı 4: Âşık Memmed Necefi”, Bayram dergisi, Zengan, 2011, S 42, s. 19.

⁴²⁴ İyi

Coşğun suların coşar
Aşiq sənə şerlər yazar
Kənd⁴²⁵lərində ellər yaşar
Zengan Çayı, Zengan Çayı

Çayparanın⁴²⁶ yaylasında
Qızlar gəzər obasında
Yatmaq olmaz havasında
Zengan Çayı, Zengan Çayı

Kətdilərdə var məhəbbət
Toylarda paylarlar xələt⁴²⁷
İnsanlara sən et hörmət
Zengan Çayı, Zengan Çayı

Bayramda kətdilər gəzər
Süfrəyə bal, kərə⁴²⁸ düzər
Məmməd tərifin yazar
Zengan Çayı, Zengan Çayı

3.1.5.2. Güzəl

Ürəgim sənə bağlıdı
Salma məni yana gözəl⁴²⁹
İnanki eşgim doğrudu
Qəbul eylə cana gözəl

⁴²⁵ Köy

⁴²⁶ Zengan'da bir bölgə adı

⁴²⁷ İkrəm, Halat

⁴²⁸ Kərə: Tereyağı

⁴²⁹ Güzəl

Canım qurban sən marala⁴³⁰

Otlar saldın şirin cana

Məni qoydun yana-yana

Gedirsən hayana⁴³¹ gözəl

Gəl bir verək əl-ələ

Salaq dünyayə vəlvələ

Qaşı kaman gözü ala

Sürək bir doranı gözəl

Çıxaq bir dağları gəzək

Namərdlər bağrını üzək

Qələm alıb dəstan yazək

Yayla hər yanə gözəl

Oxşatdım⁴³² ulduza aya

Maral kimi əndi çaya⁴³³

Məhəmmədi çağır toya

Mən də gəlim hayə gözəl

3.1.5.3. Tarım

Görəndə gönçə tək açılır göylüm

Qəm qussə dağıdan Tarımdı, Tarım⁴³⁴

Beheştə⁴³⁵ bənzəyir hər bir güşəsi

Səkkiz cənnət desən Tarımdı, Tarım

⁴³⁰ Geyik

⁴³¹ Nereye

⁴³² Benzətmək

⁴³³ İrmak

⁴³⁴ Bölge ismi

⁴³⁵ Cənnət

Çəninə yaraşır söyləyəm sözü
Göllərdə oynaşır ürdəki qazı
Dolanıb gələndə baharı, yazı
Dört fəslə yaz olan Tarımdı, Tarım

Məhəmmədəm vətən daşın atmaram
Namusu qeyrəti yada satmaram
Getsəm bu dünyadan yâddan çıxmaram
Məni unutmayan Tarımdı, Tarım

3.1.5.4. Yazardım

Günah olmasaydı həqqin yanında
İmanı, vicdanı pula yazardım
Atanı, ananı, bacı⁴³⁶, qardaşı
Bütün el tayfanı pula⁴³⁷ yazardım

Neyləyim belədir zəmanə işi
Pulu olmayana demirlər kişi
Egər ki tapsaydım çərxi gərdişi
Zəmin o zəmanı pula yazardım

Məhəmməd həq sözün kimlərə söylər
Tiğ alıb bağrının başını peylər
Süslü təxtlərdə əyləşən beylər
Şahlıq səltənəti pula yazardım

⁴³⁶ Kız kardeş

⁴³⁷ Para

3.1.5.5. Ola

Qadir Allah budur səndən diləgim
Beş günlük ömrümüz lələzar ola
Hər kəsi həqqini alıb verələr
Ağlayan omluya gülən çox ola

Yerdə bulaq çıxı çaşmələr dola
Çöllər əlvan⁴³⁸ ola bağlar gül aç
Nə kədər, nə, vərəm nə qəm yarana
İnsanlar qəlbində məhəbbət ola

Qəmələr⁴³⁹ paslana çıxmıya çölə⁴⁴⁰
Hamı həkim ola dərdləri bilə
Toplar açılmaya qan tökülməyə
Görəsən o günlər nə zaman ola

Məmməd diyər gəlin verək əl ələ
İçimizdə ara vuran omluya
Həqdən ilham ola fərman buyura
Zülmət dünyamız çırağban ola

3.1.6. Âşık Ali Razzahı

Tereçaylı Ferz Ali oğlu Âşık Ali 1968 tarixində Zengan'da doğmuşdur. Âşık sanatına kavalcı olaraq düğünlərdə katılmışdır. Saz və söz eğitimini Âşık Zeyni'den⁴⁴¹ öğrənən Âşık Ali, başqa âşıqlara da kavalçılıq etmişdir. Âşık Ali 1991'dən sonra düğünlərdə saz çalma gələneğini sürdürərək âşıklıq gələneğine katkıda bulunmuşdur.

⁴³⁸ Çiçekli

⁴³⁹ Kılıç

⁴⁴⁰ Dış

⁴⁴¹ zeynalabedin Qərarlı.

Âşık Ali, Âşık Müslüm'ün 1974-1976 senelerinde kasetlere okumuş olduğu destanları öğrenip şölenlerde icra etmiştir. Âşık Ali şiir sahasında çok yeteneklidir. Âşık Ali'nin şiirlerinden birkaç örnek veriyoruz:

3.1.6.1. Getdi

Sazımın simleri⁴⁴² ağılr

Bağrım başımı dağlır

Dilim hərvəqt soraqlır

Dizlərimdən təvan⁴⁴³ getti

Ali xətm eylə beyanın

Faydası yox bu dünyanın

Nə bir Salar bu Zənganın

Elindən pəhlivan⁴⁴⁴ getdi⁴⁴⁵

3.1.6.2. Dost

Sözüm yazım əmantdı saxla yadigâr dost

Çıxmasın əğlin başından görsən dolət varı dost

Eşq atəşi yanır canda sızılıram ruz⁴⁴⁶ o şəb⁴⁴⁷

Dostluq ibadətədi yəqin şahidi ol tarı dost

⁴⁴² Tel

⁴⁴³ Güç

⁴⁴⁴ Pehlivan İsm Ali Haseni: Karhutlu bölgesinin en ünlü güreşçilerinden biri. Saz üreten Salar Haseni'nin babasıdır. Pehlivan İsm Ali 1998 tarihinde vefat etmiştir. Bu şiir pehlivanın ölümünden sonra yazılmıştır.

⁴⁴⁵ Mustafa Razzaghi'nin şiir defterinden kayıt aldık. Tahran, 01.10.2015.

⁴⁴⁶ Gündüz

⁴⁴⁷ Gece

Həqiqi dost heç itirməz yediği nanı nəməği⁴⁴⁸

Nütfə pakdı ana verib ona həlal əməği

Bir iddə var xain çıxar dosta vurar kələği

Ocur şəxsın tərəfidi əbbas ələmdarı dost

Aliyəm bisəvadlıqda⁴⁴⁹ çox üzürəm dərinde

Molamın nəzəri vardı hər nə vardı təbimde

Həqiqi dosta qurbanam saxlaram ürəgimde

Yəqin bilki ad batırmaz etməz bədrəftarı⁴⁵⁰ dost⁴⁵¹

3.1.6.3. Verib

Mən bu sazı aldım şənlik gününə

Üstaddan pay gəlib, o, Salar⁴⁵² verib

Çalım dilxoş⁴⁵³ edim el məclisini

Bu ilhamı mənə kirdıgar⁴⁵⁴ verib

Altmış beşinci il gecə rüyada

Qırqlar pirini mən salmışdım yada

Gəlib lütf eylədi mən bi savada

Söz demək sənətin yadıgar verib

⁴⁴⁸ Tuz ekmek

⁴⁴⁹ Ders almamak

⁴⁵⁰ Kötü davranış

⁴⁵¹ Mustafa Razzaghi`nın şiir defterinden kayıt aldık. Tahran, 01.10.2015.

⁴⁵² Saz yapımcı Salar Hasani

⁴⁵³ Sevindirmek

⁴⁵⁴ Allah

Heç zadım qalmayıb fanı dünyada

Ali yəm dosları salaram yada

Mənim cavan ömrüm getdi bərbada

Namərd fələk mənə ah o zar verib⁴⁵⁵

3.1.7. Âşık Salar Hasani

Karhutlu Pehlivan İsmeli'nin oğlu Salar, 1962'de tarihinde Zengan'ın Karhutlu köyünde dünyaya gelmiştir. Atası düğünlerde âşıklara balabancı olarak eşlik etmiştir. İran İslam devriminden önce ilkokulu bitirmiş olan Âşık Salar, İran-İrak savaşında gazi olmuştur. Âşık Salar 1988'de saz yapma eğitimini Veyistanlı Şeyh Memmed Süleymani'den, saz çalma eğitimini de Teyyib Süleymani'den almıştır. Âşık Salar, Zengan'ın aktif saz üretenlerindedir. Bazen düğünlere katılan Âşık Salar, devlet programlarına da iştirak etmiştir. Devlet tarafından hiçbir destek görmemesine rağmen Âşık Salar, kopuz ve balaban üretimini kendi evinde devam ettirmektedir. İki kızı bir oğlu vardır.⁴⁵⁶ Zengan ve Azerbaycan makamlarını bilen Âşık Salar'ın şiirlerine birkaç örnek şöyledir:

3.1.7.1. Gözleme

Könlüm ağır əyləş⁴⁵⁷ öz yerində dur

Hər mənəm diyəndən karı⁴⁵⁸ gözləmə

Göz tikmə nadana, dil vermə pisə⁴⁵⁹

Hərcayı qoşundan carı⁴⁶⁰ gözləmə

Çoxlar deyir mən tutaram əlindən

Boş meydanda dur tökülər dilindən

⁴⁵⁵ Bahar Zencan Dergisi, 5. Yıl, S 185, Zengan, 08.04. 2006.

⁴⁵⁶ Âşık Salar Hasani evinde yaptığımız röportaj, Zengaan 11.08.2015.

⁴⁵⁷ Otur

⁴⁵⁸ İş

⁴⁵⁹ Kötü

⁴⁶⁰ Yardım

Vəfalı dost olmaz üzə güləndən
Hayat bağçasında barı gözləmə

Belə bir misal var ata- babadan
İnsanın əməyin itirər nadan⁴⁶¹
Salar hər gözəllik yoxsa binadan
Elə bir adamdan arı gözləmə⁴⁶²

3.1.7.2.Danışar

Açıldı sazımın səsi
Könlümün bu qəm qussəsi
Dindirəndə şah perdesi
Ağır ellərdən danışır⁴⁶³

Anaların laylasıdır
Dost denizin aynasıdır
Aşiq Gülab'ın sazıdır
Şirin dillərdən danışır

Kamandarın divanı
Xanlar cığalı təcni
Salar onların həvəsi
Sarı tellərdən danışar⁴⁶⁴

⁴⁶¹ Akılsız

⁴⁶² Âşık Salar Hasani evinde yaptığımız röportaj, Zengaan 11.08.2015.

⁴⁶³ Konuşur

⁴⁶⁴ Âşık Salar Hasani`nin evinde yaptığımız röportaj, Zengaan 11.08.2015.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: ZENGANLI ÂŞIK MÜSLÜM'ÜN HAYATI VE SANATI

4.1. Zenganlı Âşık Müslüm'ün Hayatı

Zenganlı Âşık Müslüm Asgeri 01.07.1938'de Zengan'ın "Badamıstan" köyünde dünyaya gemiştir. Anası Mahbub Asedi (1921-2001) ve babası Hac Zörap (1911-1992), kendi döneminin ünlü âşıklarındandır. Âşık Zörap, 1945-1946 yılları arasında Tebriz başkentli Azerbaycan Milli Hükümeti'nin, Zengan iline bağlı olan Badamıstan köyünde Hazendarlık görevini üstlenmiştir.

İlk mektep derslerini yedi yaşındayken, Molla Ali Akber'in kızı Teybe'den almıştır. Kuran hatmini altı ayda bitiren Müslüm, Nehcül Belağa⁴⁶⁵ kitabı hakkında, Tenbih Elkafelin'in yazmış olduğu şerh kitabının Farsçasını okumaya başlamıştır. Şeyh Abdulkerim Hocadan Sadi-i Şirazi'nin Gülistan, Kudret Kenberi hocadan Şarih Ollome, Coheri ve Kelile ve Dimne⁴⁶⁶ dersleri almıştır. Müslüm, çocukken Muharrem aylarının mersiye etkinliklerinde müziksiz meddahlık yapmıştır.

On beş yaşında Tarım köyünde⁴⁶⁷ mektep dersini bitiren Müslüm, 1953'te Badamıstan'dan Zengan'a taşınır.⁴⁶⁸Zengan'da medrese eğitimine başlayan Müslüm, İshak Mirza Camii'nde Şeyh Muhammed Şucaii'den Usul-ı Kâfi⁴⁶⁹, Debbegler Camii'ndeki Molla Eşref'ten Mekasip⁴⁷⁰ ve Seyit Camii'ndeki hocalardan ise

⁴⁶⁵ Nehcül Belağa (belagat yolu), dördüncü İslâm halifesi Ali bin Ebu Talib'in kısa halifeliği sırasında irad ettiği hutbelerinin, emirlerinin ve mektuplarının toplandığı kitap. Nehc'ul Belağa, 239 hutbe, 79 mektup ve 480 hikmetli kısa sözden oluşur. Bu sözleri bu ad altında hicrî beşinci yüzyılın başında bir araya toplayan ve Seyyid Râzî adıyla tanınan Şii âlimi Muhammed bin Hasan Musevîdir.

⁴⁶⁶ Kelile ve Dimne M.Ö. 1 yüzyıl civarında yaşadığı düşünülen Beydeba tarafından kaleme alınmış fabl tarzında hikâyeler barındıran bir hikâye kitabıdır.

⁴⁶⁷ Sulxezze, Kaz Bulağı, Badamıstan köylerinde mektep derslerinin eğitimini almıştır.

⁴⁶⁸ Âşık Müslüm, özel konuşma, Zengan, 18.09.2015.

⁴⁶⁹ Usul-ı kâfi: Eserin tam adı el-Kâfi fi İlmi'd-Din'dir. Küleynî tarafından kalem alınan Şia'ya göre muteber addedilen dört hadis kitabından (Kütüb-i Erbaa) birisidir. Yirmi senede hazırlanan eserde 16.000 civarında hadis vardır. Kitapta yer alan rivayetlerin çoğu Ca'fer es-Sadık'ın ve diğer imamların sözlerinden ibaret olup isnadlar çoğunlukla Hz. Peygamber'e aralıksız olarak ulaşmamakta, pek çok rivayetin uydurma olduğu görülmektedir.

⁴⁷⁰ Mekasip Kitabı: İslâm mezhebinin temelini teşkil eden Câ'ferî fikhî ekolünün en önemli ve temel kitaplarından olan Şeyh Morteza Ensarı'nın Mekasip kitabı Müctehid unvanını kazanmak için okunması gereklidir.

Arapçanın söz dizimi (sarf) ile dil bilimi (morfoloji) derslerini iki sene boyunca almıştır. Altı senelik medrese eğitiminden sonra sarık sarmaya izin verilmesine rağmen Müslüm, dini kıyafet⁴⁷¹ giymemiştir. Müslüm, aldığı din derslerine razı olmayıp Zengan'ın Tofik isimli lisesinde medrese eğitiminden farklı olan yeni usuldeki derslere katılmıştır. Bu okullarda da Fars Edebiyatı bölümünde eğitimini tamamlamıştır. Zengan'a taşındıktan sonra eğitimle birlikte terzilik ve ütü işlerinde de çalışan Müslüm, kendi döneminin yetenekli terzilerinden sayılır.⁴⁷²

Müslüm, Zengan'da Muharrem aylarındaki dini etkinliklerde meddahlık yapmıştır. 1950'li yıllarda Lütf Ali Tekkesi, Seggeler, Bala Esgeriye ve Zeynebiye'nin dini ağıtlarını (Nohe) icra eden Müslüm, iki heyet (Veliesr ve İmam Cevat) kurar. Muharrem aylarında Zengan'da heyetler sokaklarda yürüyüş yapar, sinezenler etkinliklerini icra ederlerdi. Müslüm'ün yüksek ve samimi sesi sebebiyle Zengan Vilayeti'nin hanı olan Mahmut Han heyetlere ve Müslüm'e ikişer tümen olmak üzere toplamda dört tümen ödül vermiştir.

Müslüm 1970'lerden önce başlayan ve 1979'da Şah Muhammed Rıza Pehlevi'nin ülkeyi terk etmesiyle son bulan olaylarda, hocası Şeyh Muhammed Şucaii ile birlikte İmam Hümeyni⁴⁷³ tarafında yer alır. Bu dönemin içerisinde Şah'a karşı yaptığı faaliyetler yüzünden istihbarat idaresi (Savak) tarafından birkaç defa⁴⁷⁴ tutuklanıp Lahican'ın Elm Kuh bölgesine altı aylık sürgene gönderilir. Siyasi

⁴⁷¹ Dini Kıyafet: Dini dersleri bitiren öğrencilere bir mezuniyet töreni gibi başlarına sarık koyma töreninde Moemmem olurlar. Bu törenden sonra toplum içinde öğrenciler cübbe ve sarıklı camilerde ve köylerde din konularında konuşmaya başlayırlar.

⁴⁷² Âşık Müslüm, özel konuşma, Zengan, 18.09.2015.

⁴⁷³ İmam Hümeyni, 1962-63'te Şah'ın toprak reformu çerçevesinde bazı dinsel vakıfların mülklerine el konulmasına muhalefet ettiği için tutuklandı. Bunun üzerine hükümet karşıtı hareketler patlak verdi. İmam Hümeyni bir yıl tutuklu kaldıktan sonra Türkiye, Irak ve Fransa'ya sürgün edildi. Bu dönemde Müslüm ise Hümeyni'nin yanlılarından sayılırdı. Hümeyni, Şah'ın devrilmesi ve İran'da bir İslam cumhuriyeti kurulması yönündeki çağrılarını yurtdışından sürdürdü. Şah rejiminin halkta uyandırdığı hoşnutsuzluğun tırmanmasıyla 1970'lerin ortalarında Hümeyni'nin İran içindeki etkisi git gide artmaya başladı. Mesajlarını ilettiği kasetler İran'da genişleyen bir kitleye ulaştı. Hümeyni'nin öğrencilerinden olan Zenganlı Şeyh Muhammed Şucaii ve Seyit İzzeddin Hüseyini Zencani, halkı örgütlemeye başladılar.

⁴⁷⁴ Binbaşı Geffarı döneminde ilk tutuklanmasında bir ay, ikinci tutuklanmada 3 ay hapis cezasına çarptırır. Binbaşı Bedii döneminde ise üçüncü kez tutuklanan Müslüm 6 ay hapis ve 6 ay sürgün cezası alır.

olaylardan sonra Müslüm sevdiği kız olan Ekrem Tohidli ile evlenmiştir. Müslüm, Şah Muhammed Rıza Pehlevi devletine karşı yapmış olduğu siyasi faaliyetlerden dolayı devlet işlerinde çalışmadan mahrum olur. 1968’de babasının mesleği olan ozanlık-âşıklık sanatını yapmaya başladı. Âşık Müslüm’ün ilk düğün icrası Tarım’ın Hindi köyünde olur. Bundan sonra Zengan’ın, özellikle Tarım bölgesinin toylarına davet edilir. İfacılık sanatını Hozevi ve resmi tahsilâtının mahsulleri ile daha da güçlendirir. Zengan’ın öncü âşıklarından olur. Bu yüzden de Doğu Azerbaycan, Batı Azerbaycan, Gilan, Halhal, Tahran ve Kum’da toylara çağrılır.

Müslüm’ün okuduğu âşık destanlarını içeren altmış kaset 1974-76 yılları arasında Zengan’da "Radyo Ayva" stüdyosunda Cavat Zengani tarafından ve elli kaset de Abbas Patersun stüdyosunda piyasaya sürülür.

Âşık Müslüm, 1976 yılında⁴⁷⁵ İran Kraliçesi Farah Diba’nın Zengan gezisinde diğer âşıklarla birlikte sanatını ifa etmiştir.⁴⁷⁶

1979 yılında Şah Muhammed Rıza Pehlevi'nin ülkeyi terk etmesiyle, Şîî inancı çerçevesinde gerçekleşen devrimden sonra İran’da yeni bir dönem başlar. Âyetullah Ruhullah Humeynî’nin talimatıyla 24.07.1979 tarihinde İran Radyo ve televizyonunda müziklerin yayınlanması yasaklanır. Bir taraftan ülke liderinden gelen yasaklar, bir taraftan da 1989’de İran- İrak savaşının başlanması, İran’da bütün Türk, Fars, Arap vb müziklerin gerilemesine sebep olur. “Sipâh-ı Pasdârân-ı Inkılâb-ı İslâmî” olarak isimlendirilen örgütün üyeleri nerede bir müzik sesi duysa orayı basıp müzik aletlerini kırmışlardır. Köy ve şehirlerde âşık kasetleri ve âşık kopuzları bu örgüt üyeleri tarafından yakılır. Bu korkunç dönemde düğünlerde gizlice saz çalıp türküler söyleyen âşıklara, balabanın sesi yüksek olduğu için balabancılardan eşlik etmeleri yasaklanmıştır. Bazı âşıklar bu sıkıntılar yüzünden âşıklık sanatından vazgeçip başka işlerde çalışmaya başlamışlardı. Örneğin Âşık Nizam düğünden sonra dövülür ve âşıklık sanatından ayrılmak zorunda kalır. Âşık Müslüm, devrimden önce yaptığı siyasi çalışmalar sayesinde bu yıllarda düğünlere rahatça katılma şansı bulmuştur.

⁴⁷⁵ Bu tarih 1977 senesi olasılığı da vardır.

⁴⁷⁶ Âşıkların isimleri şöyledir: Âşık Müslüm, Âşık Ali, Âşık Feyyaz.

Diğer yandan Âşık Müslüm düğünlerde halka Kuran ayetlerini, tefsir ilimlerini ve dini konuları ozanlık destanlarıyla birlikte icra etmiştir. Savaş yıllarında bir taraftan ard arda şehit ailelerinde yaslı durumlar, bir taraftan da İslami hükümette Hümeni'nin müzikle ilgili yasaklı emrine rağmen Âşık Müslüm davet olunan şehir ve köylerde âşık sanatını icra eder. Düğünlerde saz çalma Sipâh-ı Pasdârân-ı İnkılâb-ı İslâmî'nin üyeleri tarafından kabul görünmüyordu bu sebeple Sipâh-ı Pasdârân-ı İnkılâb-ı İslâmî'nin üyelerinden biri, 1982 senesinin bahar aylarında gece saat on civarında Âşık Müslüm'ü bacağından vurur. Sipâh-ı Pasdârân-ı İnkılâb-ı İslâmî'nin Zengan temsilcisi Seyit İbrahim Musevi tarafından Âşık Müslüm'e emeklilik teklifi edilmesine rağmen Müslüm bu teklifi kabul etmemiştir.⁴⁷⁷

Savaş yıllarında Zengan Âşıkları, kahvehanelerde ozanların okumasının serbest bırakılmasına dair bir mektup yazmışlar fakat bu mektubu valiye götürmekte sıkıntı yaşamışlardır. Âşık Feyyaz Muhaceri bu olayı Âşık Müslüm ile konuşur ve Âşık Müslüm bu mektubu Zengan'ın dini temsilcisi⁴⁷⁸ olan Seyit İzzeddin Hüseyini Zencani'ye götürür. Bu buluşma sonucunda Âşık Müslüm'e verilen özel mektup sayesinde Zengan Âşıkları Merfet kahvehanesinde çalıp okumaya başlarlar.⁴⁷⁹

Âyetullah Ruhullah Humeynî 24.08.1988'de Ceylan Camii'nde müziğin serbest olma fermanını verir. İran'da kültür kurumları "İnkılâbî Surudlar" ismiyle ulusal müzik festivallerini senelik düzenlemeye başlarlar. Bunun üzerine Zengan'dan Âşık Müslüm şefliğinde 01.02.1990 tarihinde Zengan âşıkları, resmi bir devlet etkinliğinde ifa yaparlar.

Âşık Müslüm, İkinci dönem 1990'lı yıllarda Tahran'da okuduğu on yedi kaset, "Steryoy Hayyam"da Ali Emami tarafından kayıt altına alınır. Verge ile Gülşen Destanı (6 kaset), Sedet ile Sadat Destanı (4 kaset), Mir Mahmut ile Sara Hanım destanı (4 kaset) ve Gülçin (1 kaset) destanının yanında âşık destanlarını piyasaya sürüler.⁴⁸⁰

⁴⁷⁷ Âşık Müslüm, özel konuşma, Zengan, 10.08.2013.

⁴⁷⁸ Dini temsilci: İran İslam Cumhuriyeti'nin dini lideri Ayetullah Ali Hamaneyi'nin illerdeki atadığı özel yetkilere sahip bir dini şahsiyet. Cuma namazlarına bu temsilciler imamlik yaparlar.

⁴⁷⁹ Âşık Müslüm, özel konuşma, Zengan, 18.09.2015.

⁴⁸⁰ Âşık Müslüm, özel konuşma, Zengan, 18.09.2015.

Âşık Müslüm, 29.11.2007 tarihinde UNESCO Türkiye Millî Komisyonu temsilcisi Prof. Dr. M. Öcal Oğuz tarafından düzenlenen “Somut Olmayan Kültürel Miras Yaşayan Âşık Sanatı Uluslararası Sempozyum”unda saz ifaları aracılığıyla âşık sanatından örnek makamlar sunmuş ve Zengan âşık sanatını yurt dışında tanınmasında katkı sağlamıştır.

İran’ın başkenti Tahran’da İnkılâbı Surudlar, “Fecr Müzik Festivali” olarak isim değiştirip faaliyetlerine devam eder. Âşık Müslüm, Zengan Âşıklarının önderi olarak kendi ekipleriyle 9. Fecr Müzik Festivali (22.01.1994), 11. Fecr Müzik Festivali (22.01.1996), 12. Fecr Müzik Festivali (09.02.1997) ve 13. Fecr Müzik Festivali (30.01.1998) olmak üzere toplamda dört festivale katılır.

Âşık Müslüm, İran İslam devriminden yirmi dört yıl sonra 01.06.2002 tarihinde Zengan’da ilk âşıklar kurultayının düzenlemesine imza atmıştır. Bu kurultaya Zengan il ve ilçelerinden 300 âşık, balabancı ve kavalcı davet edilmiştir. Kurultayda âşıklık sanatının sıkıntıları ve bu sıkıntıların devlet tarafından nasıl çözülmesi gerektiği konusunda konuşmalar⁴⁸¹ yapılmıştır. Kurultayın sonunda Âşık İzzet Azizi, Âşık Mirzi Hidayı ve Âşık Kamet’e devlet tarafından maddi ödül ve takdir belgesi verilmiştir.⁴⁸²

Binden fazla düğüne iştirak eden Âşık Müslüm, 2005 yılının kış aylarında eşi Ekrem Tohidli’yle birlikte Hacca⁴⁸³ gider. Yirmi sekiz gün süren Hac yolculuğunda İslam tarihi ve din bilgilerinin yanı sıra âşıklık geleneğinin şiir ve destanları hakkında da arkadaşlarıyla konuşmuştur. Hacı Müslüm Mekke’den döndükten sonra düğünlere katılmayıp yalnızca yurtdışı festivallerde saz çalıp türküler söylemeye başlamıştır. Eski zamanlarda bir ozan Mekke ve Kerbela ziyaretinden döndüğünde saz çalmaya tövbe edermiş, ama Hacı Müslüm, bu olumsuz geleneğe uymamıştır.

⁴⁸¹ Cemşit Hatibi bu kurultayda âşık sanatı hakkında ve Âşık Müslüm, âşıkların sorunlarını devlet yetkililerine sundular.

⁴⁸² Bahar Zencan, S 9, s 8, Zengan, 06.06.2002.

⁴⁸³ Hac: Müslümanlarca kutsal olan Mekke çevresinde Kâbe ve diğer kutsal yerlerin ziyaret edilmesi ve ilgili dinî gerekliliklerin yerine getirildiği ibadettir.

Âşık Müslüm adına Tahran'da Kültür Sanat Bölümü Bakanlığı Müzik ve Şiir Ofisi, Rudaki Vakfı, İran Müzik Derneği ve Kültür Bakanlığı'nın Zengan temsilciliği tarafından 24.07.2007'de anma töreni yapılır.⁴⁸⁴

Âşık Müslüm, 2009 yılında Avrasya Yazarlar Birliği'nin düzenlediği Hacı Bektaş Veli ödül törenine İrandan âşık olarak özel davet edilir. Bir yıl sonra, 2010'un Mayıs ayında Türkiye'nin 5. Uluslararası Âşıklar Bayramına katılır. Âşık Müslüm 2010'un Ekim ayında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Yakın Doğu Üniversitesi'nde düzenlenen Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları adlı bilimsel seminerde, saz çalıp türkü söylemiştir.

Âşık Müslüm 19.04.2010 tarihinde aksakal ve ihtiyar âşıklar ağırlama töreninin kurulması için Ferheng ve İrşadı İslami idaresine yazılı bir mektupla⁴⁸⁵ başvuruda bulunmuştur. Bireysel ve disiplinli düzeyde kurulan Âşıklar Bayramı'na paralel bir hareket olduğunu varsayan devlet, aksakal âşıkların ağırlama törenini kabul etmiş olur. Birinci etkinlik (19.04.2010) Zengan'da⁴⁸⁶, ikinci etkinlik (16.05.2011) Zengan'da⁴⁸⁷, üçüncü etkinlik (14.04.2012) Tarım'da⁴⁸⁸ ve dördüncü etkinlik (28.05.2014) tekrar Zengan'da⁴⁸⁹ düzenlenmiştir. İran illerinin hiçbirinde benzeri olmayan bu etkinlik, Âşık Müslüm'ün sanat ve toplum sahasında kazandığı otorite sayesinde gerçekleşmiştir.

⁴⁸⁴ Bayram Dergisi, S 5, s 15, Zengan 2007.

⁴⁸⁵ Âşık Müslüm Asgeri, Mohammad Razzaghi ve Yakup Taver ilk etkinliği organizasyonunu ettiler. Devletin amacı bu etkinliğin kurulmasından Âşıklar Bayramını kendi yönetimine almak ve istediği zaman da ortadan kaldırmak imiş ama bu gerçekleşmedi.

⁴⁸⁶ Ağırlanan âşık sanatında çalışmış şahıslar şunlar: Sorh Ali Keşaverz (Manışan), Menuçehr Süleymanı (Ebher), Avez Ocaklu (Kara Püslü), İbrahim Kurbanı Zencanı (Zengan), Kurban Münferide Zencanı (Zengan), Muhammed Süleymanı(Hürrem Dere), Yar Muhammed İsa Beyglu (Keydar)

⁴⁸⁷ Ağırlanan âşık sanatında çalışmış şahıslar şunlar: Cihangir kulu Zade, Ali İsmayili (Zengan), Savat Azizi (tarım), Ali kemali (Hürrem Dere), Abulfezl Kasemi (Huda bende), Muhammed Şems (Manışan), Hüccet Yüsefi (Ebher)

⁴⁸⁸ Ağırlanan âşık sanatında çalışmış şahıslar şunlar: Sultan Ali Mehdi Hanı(Tarım), Nişan Ali Kararlı (Huda bende), Muhammed Muradı (Ebher), Kurban Ali İskenderi (Karapuşlu), Kurban Hürmeti (Manışan), Mirza ağa Süleymanı (Hürremdere), Ali Helefi ve Behram Rehimi (Zengan)

⁴⁸⁹ Ağırlanan âşık sanatında çalışmış şahıslar şunlar: Hüseyin Han Muhammedi (Ebher), Ahmet Genç Hanlı (Hürremdere), Babullah Fethi (Huda bende), Mirza Ali Hodayı (Zengan), Fireyidin Muharremi (Tarım)

Uluslararası bir ozan olan ve âşık sanatı konusunda bütün yönleriyle İran'da saygı gören Âşık Müslüm'ün ilk ağır lanma programı 16.07.2012 tarihinde düzenlenmiştir.

Üstad Âşık Müslüm isminin UNESCO Yaşayan İnsan Hazinesi⁴⁹⁰ listesine âşıklık sanatındaki yetkinliğinden dolayı dâhil edilme dilekçesi İran'ın Kültür ve Turizm Bakanlığı Zengan temsilcisine 22.09. 2012 tarihinde Zengan Peyam Nur Üniversitesi Rektörü Dr. Ali Muhammedi ve tarafımızdan önerildi. Maalesef yapılan mülakatlara⁴⁹¹ ve bir kaç defa yeniden başvuru yapılmasına rağmen yetkililer tarafından hiçbir işlem yapılmadı.

Urmu'nun Âşıklar Derneği⁴⁹² 28.04.2013 tarihinde kuruluşunun dördüncü yıldönümünün kutlama töreninde Âşık Müslüm ve diğer ünlü âşıkları davet etmiştir. Zira âşıklık sanatında yaptıkları çalışmalardan dolayı ağır lanmalarını gerekli görmüştür.

21.11.2015 tarihinde Hacı Müslüm eşiyile birlikte Kerbela'da Hz. Hüseyin (A.S.)'in türbesini ziyaret etmiştir. Hacı Müslüm Türkçe, Arapça ve Farsça dillerini bilmektedir.

Âşık Müslüm, Tahran'da Corgeye Üşşak, Çabaha'da Kiş çeşnavaresi, Hemayeşe Musiki Azerbaycan ve pek çok festivallere iştirak edip ödülleri kazanmıştır.

⁴⁹⁰ Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı (UNESCO), kültürel çeşitliliğinin korunması ve sürdürülebilmesi için 2003 yılında Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'ni kabul etti. 'Yaşayan İnsan Hazinesi' programı da UNESCO'nun 'Somut Olmayan Kültür Varlıklarını Koruma Programı' çerçevesinde yürütülen bir ulusal envanter çalışması olarak biliniyor

⁴⁹¹ Dr. Mesut Bayat'la 12.02.2013 ve Yahya Rahmetiyle 25.01.2014 tarihlerinde mülakatlar düzenlendi.

⁴⁹² Urmu'nun devlet kurumlarından birisi olan "Hoze-ı Honeri" İran'da ilk kez 18.10. 2010 tarihinde âşıklar için bir dernek kurdu. Bu dernekte haftanın pazartesi günlerinin akşam 16-18 saatleri arasında Urmu ve misafir âşıkları Şeyh Safiyüddün Urmevi salonunda toplanıp türkü söylemeyi ve destan anlatmayı devam ettiriyorlar. Bu dernekte devlet tarafından görevlendirilen sorumlu başkan Daryuş Alizade kendisi de âşıklık sanatını bilen insanlardan sayılır. Son zamanlarda 123 âşık dernekte üye olmuştur. Urmu âşıklar derneği başlanıştan günümüze kadar 160 etkinliğe imza atmıştır.

4.2. Zenganlı Âşık Müslüm'ün Sanatı

Müslüm Okuma yazmayı öğrenendikten sonra dini konulu şiirleri Muharrem aylarında köyün camisinde seslendirmeye başlamıştır.⁴⁹³ Müslüm, Zengan'da dinî dersler aldığı zamanlarda da meddahlık yapmıştır. 1950'li yıllarda Lütf Ali Tekkesi, Seggeler, Bala Esgeriye ve Zeynebiye'nin dini ağıtlarını (Nohe) icra eden Müslüm, iki heyet (Veliesr ve İmam Cevat) kurmuştur. Heyetler muharrem aylarında Zengan'da sokaklarda yürüyüş yapıp sinezen etkinliklerini icra ediyorlardı. Günümüzde de Badamistanlıların Zengan'daki heyetlerinde Hacı Müslüm, sinezen başlamadan önce konuşmalar yapmaktadır. Konuşmaların konuları genellikle gündelik konular, dini ve tarihi olaylardır. Âşıklık sanatının şiirlerinden de yorumlama kısmında faydalanan Hacı Müslüm bazen meddahlık da yapmaktadır.⁴⁹⁴

Müslüm'ün çocukluğunda baba evinde bir ozanlık ortamı mevcuttur. Zengan'dan ve başka köylerden gelen ozan ve âşıklar Müslüm'ün babası Âşık Sörab'a misafir oluyorlardı. Âşıklar ortamında bulunan Müslüm, âşıklık sanatının en ünlü âşıkları olan Âşık Nevruz, Âşık Hemdullah, Âşık Zülf Ali, Âşık Alla Medet, Âşık Sebz Ali gibi şahıslardan yararlanma imkânı bulmuştur. Âşık Müslüm'un annesi Mahbube Hanım da âşık destanları ve şiirlerini ezbere bilir ve Âşık Zörap saz çalarken mırıldanarak şiirler söylermiş.⁴⁹⁵

1974-76 yıllarında Zengan'da "Radyo Ayva" stüdyosunda Cavat Zengani ve ağabeyi olan Kurban Zengani tarafından Zengan âşıklarının ifaları kayda alınır. Âşık Müslüm'ün 1974-1976 yıllarındaki kasetlerinin bazıları şunlardır:

Kebi ile İnsan Hanım Destanı (3 kaset), Hasta Kasım Destanı (5 kaset)⁴⁹⁶, Tahir Mirze Destanı (6 kaset), Yetim Seydi Destanı (6 kaset), Asli ile Kerem Destanı (14

⁴⁹³ Cihangir Asgeri, özel söyleşi, Zengan, 26.07.2015.

⁴⁹⁴ Zengan'da ilk meddah olan Mirza Akber Kaşefi Zencani (1912-2012) mersiye şiirlerini hüznünlü makamlarda söyleyen kişidir.

⁴⁹⁵ Cihangir Asgeri, özel söyleşi, Zengan, 26.07.2015.

⁴⁹⁶ Şu destan kayıta alınandan sonra Bakü radyosunda yayımlanır. Sonra 1994 yılında bu destandan faydalanarak Hüseyin Siyami araştırmaları sonucunda "Tikme Taş" ta Hasta Kasım'a mensup olan bir mezarı bulundu. İran'da iki Tikme Taş var birisi Bostanava ikincisi Zengandadır. Araştırmacı Ali Kemaliy'e göre Hasta Kasım mezarı Zengan'ın Tikme Taş'ında olmalıdır.

kaset)⁴⁹⁷, Âşık Karıp ile Şah Senem Destanı (6 kaset), Kurbanı Destanı (6 kaset), Şah İsmayıl Destanı (6 kaset), Âşık Valeh ile Zernigar Hanım Destanı (4 kaset), Dilaver Kasım Destanı (4 kaset), Masum ile Dilefruz Hanım Destanı (4 kaset), Şirin ile Birçek Destanı (3 kaset), Leyla ile Mecnun Destanı (3 kaset),⁴⁹⁸ Emrah Destanı (3 kaset)⁴⁹⁹, Abbas Tufarğanlı Destanı (2 kaset)⁵⁰⁰, Gergerli Memmed Destanı (2 kaset), Behram ile Gül Hendan Destanı (2 kaset), Necef Bey (1 kaset), Alesğher Destanı (2 kaset) vb.

Bu Âşık destanları ilk dönem 1970'li, ikinci dönem 1990'lı yıllarda kayıt altına alınmıştır. Kasetlerin sayısı 130'a yakındır.

Âşık Müslüm'ün ikinci dönem kasetleri (1991) Tahran'da "Steryo Hayyam"da Ali Emmini tarafından kayda alınmıştır. Ali Emmini 1991'de Âşık Müslüm Asgeri'den Verge ile Gülşen Destanı (altı kaset), Sedet ile Sadat Destanı (dört kaset), Mir Mahmut ile Sara hanım destanı (dört kaset), Gülçin destanı (1 kaset) gibi âşık destanlarını piyasaya sürmüştür.⁵⁰¹

Âşık Müslüm 1980 yılında Mirza Kazım adlı bir destanı kaleme almıştır. Âşık Müslüm'ün 30 destanını da Mohammad Rezzaghi derleyerek yazıya geçirmiştir.

Üstad âşıklar, dönemin siyasi ve içtimai koşullarının yarattığı sıkıntılara rağmen kendi öğrencilerine evlerde, dükkânlarda ve bazen de bağlarda saz eğitimi vermeye devam etmişlerdir. Saz öğretim kursları 06.10.2008 tarihinde Âşık Müslüm Asgeri tarafından başlatılmıştır. Üç aylık bir kurs döneminde Türkçü şair ve yazarlar bu kursa katılmışlardı. Saz eğitimi eşliğinde Âşık Müslüm, âşıklık geleneğinin nasıl olması gerektiği ve şiirlerin yorumlanması hakkında dinleyicileri bilgilendirmiştir. On beş kişiden oluşan bu özel ev oturumları şairlerin şiir söylemesiyle son bulur.

Türk Dil Ocağı 2015 yaz kursunda âşık destanlarını İran'da ilk defa yeni metot ve tekniklerle halka tanıtmaya oturumları düzenlendiğinde Âşık Müslüm Askeri de âşık

⁴⁹⁷ Destan tam bitmemiştir.

⁴⁹⁸ Şu destanın şiirlerini Âşık Müslüm kendisi söylemiştir.

⁴⁹⁹ Destan tam bitmemiştir.

⁵⁰⁰ Destan tam bitmemiştir.

⁵⁰¹ Âşık Müslüm, Esgeri. Özel konuşma, Zengan, 18.09.2015.

destanlarının sözlü anlatımlarını yedi oturumda gerçekleştirmiştir: 1. Abbas Gülgez Destanı (26.07.2015), 2. Behram ile Gül Handan Destanı (02.08.2015), 3. Necef Han Destanı (09.08.2015), 4. Tahir Mirze Destanı (16.08.2015), 5. Kurbanı Destanı (23.08.2015), 6. Karıp Destanı (30.08.2015), 7. Sedet ile Sadat Destanı (06.09.2015).

Âşık Müslüm bildiği âşık destanlarının özeti ve destanlarla hakkında verilen soruları 34 oturumda yanıtlamıştır.⁵⁰² Toplam 968 dakikalık destan özetlerinin sonunda âşıklık sanatıyla ilgili farklı ve önemli bilgiler derlenmiştir.

Âşık Müslüm, yüzden fazla olan Azerbaycan ve Zengan âşık havalarını ifa etmektedir. Zengan'ın âşık havalarının adları bunlardır: Velicani, Dübeyti, Şahriyari, Kafiye, Bala Kafiye, Şikeste, Zengan Çayı Kafiyesi, Kız Keyteren, İskenderi, Gence Keremi, Dik Osmanlı, Yorğun Keremi, Coşğun Keremi, Kesme Keremi, Tek hava, Meşkini, Germuvu, Haleyli, Akberi, Eyvazi Koroğlu, Sarı Torpağı, Sallama Geraylı, Zengan Koroğlusu.

⁵⁰² Ayrıntılı bilgi için bk. s 117.

BEŞİNCİ BÖLÜM: ZENGANLI ÂŞIK MÜSLÜM'ÜN ESERLERİNDEN SEÇMELER (METİNLER)

5.1. Zenganlı Âşık Müslüm'ün Şiirleri

Âşık Müslüm, Âşık destanlarının yanı sıra şiir yeteneğine de sahiptir. Onun şiirlerinde yurda, ele, dile, hayata, doğaya saygı ile şeref hissi ağır basar. Âşık Müslüm'ün şiirleri farklı dergi ve gazetelerde özellikle Zengan'da, Bayram dergisinde yayımlanmıştır. Âşık Müslüm mütevazı şahsiyetli bir âşık gibi kendi şiirlerini “Âşık” mahlasıyla düğünlerde söylemiştir. Azerbaycan Türkçesiyle yazdığı şiirlerden birkaçı aşağıda verilmiştir:

5.1.1. Üregimdedir

Hörmetli elimin arzılarını

Her zaman sevirem üregimdedir⁵⁰³.

Başı yaşıl yaylaqları gezende

Hesretim de odlu dileğimdedir.

Quşların sesine oyanan eller

Bülbül nağmesine sevinir güller

Lala yanaqlarda danışan diller

Ezilib bal kimi çöreğ⁵⁰⁴imdedir.

Bu şanlı vetenim ölkem mahalim

Qurtulsun⁵⁰⁵ mehnetim getsin melalim

⁵⁰³ Yürek

⁵⁰⁴ Ekmek

⁵⁰⁵ Bitmek

Sendedir şöketim sende celalim
Ağzımda dilim tek geregimdæeir.

Elimde qelemim köksümde sazım
Atalar analar benim murazım
Sine⁵⁰⁶ defterinde dilimle yazım
Elimin quvveti bileğimdedir.

Çıxartma⁵⁰⁷ yâdından bu şen elleri
Sene emek veren yaşıl çölleri
Veten aşığıyam "Muslum Asgeri"
Qehraman oğullar kureğimdedir

5.1.2. Yazıb

Gel kehliğim⁵⁰⁸ oxu sende
Görek dünya neler yazıb?
Bülbüller gül hevesinde
Ona söbhi, seher yazıb.

⁵⁰⁶ Göyüs

⁵⁰⁷ Unutma

⁵⁰⁸ Keklik

Oçu⁵⁰⁹ gezer zirvelerde

Qartal gezer qayalarda

Ovçu ovun vurar yerde

Ceyranları meler yazıb

Ne gözeldi çöllerimiz

Yaşıl başlı göllerimiz

Her yeri her yurdu gözel

Asgeri`den eser yazıb

5.1.3. Olsun

Bahar fesli yaylaları gezende

Telli saz elinde hemdemin⁵¹⁰ olsun

Lala gül aşıqlar bulak⁵¹¹ başında

Dünyanı bilmeren min gemin olsun

Ceyranlar gezerler düzde aranda

Gezme eziz dostum qarda boranda

Telli sazi, dağ döşünde çalanda

Üreyin şad olsun dem demin olsun

⁵⁰⁹ Avcı

⁵¹⁰ Eş

⁵¹¹ Pınar

Dünyanın axırı yoxdu yegin bil

Sen yaxşılıq⁵¹² eyle sındırma⁵¹³ könül⁵¹⁴

Müslüm Asgeri`yem hemdemim bülbül

Veten bağın olsun çemenin olsun

5.1.4. Veribdi

Dad elinden aman çerxi felegin

Müxennese indi sefa veribdi

Yaxşı⁵¹⁵ insanların emegin

Zay eyleyip ona cefa veribdi

Namerd adam qurtulmasın beladen

Metlebin vermesin onu yaradan

Al kumaşdan geyip altes xaradan

Her ne verip bi insafa⁵¹⁶ veribdi

Enbiyaler bize verip xeberi

Heq bilmezin gözü görmez seheri

⁵¹² İyilik

⁵¹³ Kırma

⁵¹⁴ Gönül

⁵¹⁵ İyi

⁵¹⁶ İnsafsız

Sözün qurtar⁵¹⁷ Aşiq Müslüm Asgeri

Allah zeri⁵¹⁸ o serrafa veribdi

5.1.5. Aşığyam

İller⁵¹⁹ boyu ömr azaldı qocaldım

Yene de ömür var el aşığıyam

Sayırsız ölkeler gezdım dolandım

Bülbül aşığıyam gül aşığıyam

İnsanlar tanıdım elde obada

Könül qanat çalar şenlik havada

İnsan ne olar qocalmıya⁵²⁰ dünyada

Şirin söhbet şirin dil aşığıyam

Qurtarmışam başa çatıp günlerim

Yâddan çıxmır geçen ayım illerim

Dünyanı gözleme Müslüm Asgerim

Laleli çiçekli çöl aşığıyam

⁵¹⁷ Bitir

⁵¹⁸ Altın

⁵¹⁹ Yıllar

⁵²⁰ İhtiyar

5.1.6. Getdi

Getdim dalısıca göre bilmedim

Bereden ceıranı qaçırdım⁵²¹ getdi

Atdım oxu nişanıma degmedi

Rengim qaçıp üzüm saraldı getdi

Müştağıyam hasretini çekerem

Yollarına lale reyhan tökerem

İlqarsız vefasız yarı neylirem

Könül bağçasını xar aldı getdi

Qartalsız qayanın ne qımeti var

İnsan yüngül⁵²² olsa ne hörmeti var

Asgeri zehmetin ne minneti var

Her kim de yar sevdi yar aldı getdi

5.1.7. Düşmüşem

Gemli könül bax halıma utan bir

Gör nece bir ah o zare düşmüşem

⁵²¹ Kaçırdım

⁵²² Hafif

Felegin elinden fegan eylirem

Dost yolunda çox fişare⁵²³ düşmüşem

Bilmediler bivefaler halımı

Feda etdim dost yolunda canımı

Bağladım xudaye⁵²⁴ her peymanımı

Düşmenilen kari zare⁵²⁵ düşmüşem

Bivefadan olmaz insane kömek⁵²⁶

Yaradar herkese tükenmez kelek⁵²⁷

Ne mehebbet biler ne nani nemek⁵²⁸

Vurublar könlüme⁵²⁹ yâre düşmüşem

Mülüm Asgeri sen sen bir Aşığı

Sözün söze gerik ola yaraşığı

İnsandan çox olar dünyada layiq

Bu cehane men dubare⁵³⁰ düşmüşüm

⁵²³ Zorluklar

⁵²⁴ Allah

⁵²⁵ Savaş

⁵²⁶ Yardım

⁵²⁷ Hile

⁵²⁸ Tuz ekmek

⁵²⁹ Gönlüme

⁵³⁰ Yeniden

5.1.8. Gelir

Dünyalara axan çaylar

Tökülüb ummane gelir

Neysan yağar bahar çağı

Qetresi⁵³¹ colane gelir

Derelerden, tepelerden

Külek eser herden herden

Benüşeler eyip gerden

Derdi var dermane gelir

Asgeri`nin var hevesi

Bülbül istemez qefesi

Boğazında olan sesi

Yayılp her yane gelir

5.1.9. Olsun

Gedirsən qurbete Allah penahın

Baş üste yaradan dayağın olsun

⁵³¹ Damla

Yâdından çıxartma⁵³² burada dosları
Herden de bu doslardan sorağın olsun

Gece gündüz duamız var dalınca
Aparırsan dost üreyin yanınca
Gözler qalır yollarına gelince
Vetende gözeller dayağın olsun

Arxamızda dayanmışan dağ tekin
Dosdan ayrılmağın çetindi çetin⁵³³
Başa çatsa üreyinde niyetin
Ata ana sözü çırağın olsun

5.1.10. Ha geç

Heqiqetin yollarını tapanda⁵³⁴
Çağırma sen geç yoluva geç ha geç
Aşıq diyer geç ha geç
Qalma yolda geç ha geç
Geç namerde eylenme

⁵³² Unutma

⁵³³ Zor

⁵³⁴ Bulmak

Sür atıvı geç ha geç

Seni Allah nezerinden atmasa

Heqiqetin cadesini geç ha geç

Ferman geldi ol xudaden⁵³⁵ şükr ele

Axireti sal yadıva fikr ele

Aşiq diyer fikr ele

O dünyaye fikr ele

Bir xudanı unutma

Sen özüve fikr ele

Şeytan seni düz yolundan eylese

Baxma⁵³⁶ şeytan sözüne geç yoluvu geç ha geç

Cavan san sen yaxşı⁵³⁷ dolan temiz gez

İnsan ol sen imanli gez temiz gez

Aşiq diyer temiz gez

Bu dünyanı temiz gez

Namerd seni qınasa

Uyma ona temiz gez

⁵³⁵ Alla

⁵³⁶ Dinlememek

⁵³⁷ İyi

Asger de bu dünyanı yoxluyub

Yol tapmasan yüz deryada geç ha geç

5.1.11. Arasında

Tebietin bu işidi baharda

Bülbül ceh ceh vurar gül arasında

Kehlik yuva qurar dağda berede

Arı şire⁵³⁸ çeker gül arasında

Gederler yaylağa qızlar gelinler

Çoban hay hay salar quzular meler

Ağ ürpek altında dodaqlar güler

Şane⁵³⁹ ışık saçar tel arasında

Müslüm Asgeri`yem veten oğluyam

Dilim Türk dilidi ona bağlıyam

El içinde ana dilin saxlayam⁵⁴⁰

Qoymaram mehv⁵⁴¹ ola el arasında

⁵³⁸ Pekmez

⁵³⁹ Darak

⁵⁴⁰ Koruyan

⁵⁴¹ Yok

5.1.12. Getdi

Şairlerin bir arxası, dayağı

Bu fanı dünyadan getdi ki getdi

Köhne saza gahı negme yazardı

Simleri köhneldi, getdi ki getdi

Özü getdi sözü qaldı dünyada

Tarixe söz yazan salacaq yâda

Nişan verme özün naşı seyyada⁵⁴²

Çoxların oxladı getdi ki getdi

Felekin zalime batmırı dişi

Tanıdır gövheri, qızıl gümüşü

Abbas Babayı tek solmaz bir kişi

Xezan vurdu soldu getdi ki getdi

5.1.13. Vuvutname

Ana rəhimindən gəldim dünyayə

Mama⁵⁴³ quşlı verdi mən cismi zarə⁵⁴⁴

⁵⁴² Avcı

⁵⁴³ Ebe

⁵⁴⁴ Ağlar

Atamla anam da çox şad⁵⁴⁵ oldular

Qurdu mənim için bircə gəhvarə⁵⁴⁶

Neçə gün gözlərim yuxulu qaldı

Qohum⁵⁴⁷ qardaş məni qucağə aldı

Hər biri gözümdən bir sevinc aldı

Bir görən görmüşdü gördü dubarə⁵⁴⁸

On günüm ki geçdi çağırdı anam

Dedi deyın gəlsin qocaman babam

Yemişlər paylandı səsləndi atam

Bircə ad çağırın bu şiri xarə⁵⁴⁹

Böyük babam⁵⁵⁰ aldı məni qucağə

Sağ qulağıma əzan sola iqamə

Dedi allah çox görməsin atamə

Gələn gəlir edir mənə nizarə⁵⁵¹

⁵⁴⁵ Sevinmek

⁵⁴⁶ Beşik

⁵⁴⁷ Akraba

⁵⁴⁸ İkinci kez

⁵⁴⁹ Körpe çocuk

⁵⁵⁰ Dede

⁵⁵¹ Bakmak

Yediyə yetişdi o gün ki yaşım

Məktəbə apardı böyük qardaşım

Gördülər məni də orda tay tuşum⁵⁵²

Malla bismillah dedi gəldim guftarə⁵⁵³

Oxudum dərşimi eylədim tamam

Bir toy tutduruban oldum şadkam⁵⁵⁴

Neçə⁵⁵⁵ oğlum qızım oldu həm kəlam

Çox şükr eylədim pərvərdigarə⁵⁵⁶

İşlədim⁵⁵⁷ qocaldım⁵⁵⁸ yetdim atmışa

Yetmişdə verdilə əlimə əsa⁵⁵⁹

Səksən biri istir əldən yapışa

Qurtardı⁵⁶⁰ qudrətim kəsildi çarə

Doxsanda tutuldu görmədi gözüm

Kəsildi taqətim titrədi dizim

⁵⁵² Yaşıt

⁵⁵³ Konuşmaq

⁵⁵⁴ Mutlu

⁵⁵⁵ Kaç

⁵⁵⁶ Allah

⁵⁵⁷ Çalışmaq

⁵⁵⁸ İhtiyarlanmaq

⁵⁵⁹ Çemik

⁵⁶⁰ Bitmek

Sözüm⁵⁶¹ baxmadı oğulum, qızım

Anasız uşaq⁵⁶² tək qaldım avarə

Yüz yaşa çatanda gəldi Azrayıl

Oxudu başımda neçə fəzayıl⁵⁶³

Can çıxmaqlıq oldu zəhri həlahil

Öz əməlim canda çəkdi şərərə⁵⁶⁴

Apardılar qəssal quslumu verdi

Egnimə kəfəni tez geyindirdi

Qəbrə⁵⁶⁵ qoyulcağın yasaul gəldi

Yerləşdi bədənim bir dar məzarə

Oxundu qəbr üstə həqqin kəlami⁵⁶⁶

Hördülər məzarım getdilər hamı⁵⁶⁷

Mələkələr dedi çağır imami

Gəldi qəbr evinə bir şəhsəvarə⁵⁶⁸

⁵⁶¹ Laf

⁵⁶² Çocuk

⁵⁶³ İyi laflar

⁵⁶⁴ Alavlanmak

⁵⁶⁵ Mezar

⁵⁶⁶ Kuran

⁵⁶⁷ Her kes

⁵⁶⁸ Atlı

Oniki ada söz yazdı "Esgəri"

Çağır dadə yetsın sən erənləri

Hər anda tanrıdır dilim ezbəri

Başarsan namə yaz gül üzli yarə

5.2. Zenganlı Âşık Müslüm'ün Repertuarında Bulunan Hikâyeler

1974-76 yıllarında Zengan'da "Radyo Ayva" stüdyosunda Cavat Zengani ve ağabeyi olan Kurban Zengani tarafından Zengan âşıklarının icraları kayda alınır. Âşık Müslüm, Hasta Kasım destanı'nı 6 kasette bitirmiştir. Bu kasetleri 2005'te deşifre ve 2006'da Latin alfabesine aktardık.

5.2.1. Hasta Kasım

Dörey e nadır şah. Nadır şah isfahanda xilafət edirdi. O zaman bir iddə Erməni İranə bac verərdilər.özlüxlərinə⁵⁶⁹ təsmim tutdular bir paşa özlərinə seçib ibarət ola Ahməd vəzir, mənəqələrin adını da ləzgi qoydular. Ləzgi Ahməd o zamandan adlandı. Bu qəzayadan Nadır Şah xəbərdar olub. Bir namə verdi. İranın neçə il bacı qalıb onları verəsiz. Ermənilər dedilər: vermərik. Nadır Şah dedi verməsəz cəngə hazır olun. Ermənilər qırx gün möhlət aldılar Nadır Şahdan.

Ləzgi Ahməd düşüb gəzməyə başladı. Bie şey ələ gətirsim. Gəzə gəzə gəlib yetirdi Azərbaycan'da Tikmədaşa.

Sizə xəbər verim hardan Tikmədaş'da Aliyar bəyin oğlu Xəstə Qasımdan. Ali yar bəy ölüb. Xəstə Qasım gil çox yosqulluğa düşdülər.

⁵⁶⁹ Kendi kendine

Günlərin bir günü dedi: ay nənə mən çox acam. Bir az çörək⁵⁷⁰ ver mənə. Dedi: oğul yoxdur. Anası bir az buğda Xəstə Qasıma verdi apara dəyirmanda un eləyib gətirə. Xəstə Qasım aparıb buğdanı dəyirmanda un elədi qeyidən baş yorulub bir daşın üstə oturdu. Yorğunluğu çıxsın, gördü oturduğu yerdə bir çörək var. Götürüb üçdən ikisini yedi (bir rivayət dədə üç çörək, ikisin yedi) bu zamanda ləzgi Ahməd yetişib dedi: oğlan mən çox acam o çörəkdən mənə də ver. Xəstə qasım o bir tikəni ləzgi Ahmədə verdi. Ləzgi Ahməd yeyib geçdi. Gördü bunun sinəsi dəryay e xəzər kimin coşur. Çoxlu sözlər bilir. Gəlib özün yetirdi İsfahana. Nadır Şaha namə yazdılar: əyər şayir varız. Gəlsin bizim şayirlə söz desin, deyişsinlər, əyə bizim şayiri bağlasa biz sizə tabe olarıq, yoxsa yox. Nadır Şah adam salıb Azərbaycan aşıqlarından bir neçəsini yığıb, ləzgi Ahmədin meydanına yolladı. 39 aşığı ləzgi Ahməd bağlayıb zindana verdi. Nadır şah qırx gün möhlət alıb. Nadır Şah'ın vəziri Səfər Ali Xan şəhərləri, kətləri axtarır, düzgün bir aşıq tapsın. Səfər Ali Xan axtarmada, sizə xəbər verim Xəstə Qasımdan.

Xəstə Qasım gəldi evə. Gördü sinəsi sözlə dolu olub. Anasına dedi: nənə bu unu çörək elə mən məçitdə namazımı qılım, gəlim. Gəlib məçitdə namazını qılıb. Namaz üstə həzrət i Ali, Xəstə Qasımın başı üstə gəlib, vəliəhdi xanın qızı Laçın Xanımı Xəstə Qasıma butaverdi. Bunların kəbin ilə əqdləri⁵⁷¹ ərşidə kəsildi. Namazı qılıb çıxdı eyşigə, gördü neçə nəfər burda dərs oxullar ancaq tərsə türsə oxullar. Dedi: bala bir dərsi başarmırsız oxumuyun, mollaların acığına gəldi. Bu sözü onların böyüğü molla Məhəmmədə xəbər verdilər. Dedi oğlanı gətirin bura. Xəstə Qasımı gətirib, dedi: Bala sən hardan savadlı oldun? Dünənə kimi savadın yoxıdı. Xəstə Qasım belə cavabverir:

Yatmışıdım xabı⁵⁷² qəflət içində

Nüməyan görsəndi mah ı tab mənə

⁵⁷⁰ Ekmek

⁵⁷¹ Nıkah

⁵⁷² Uyku

Bir şəh səvarıdı nur bolənd oldu

Dedi nə yatmışan ver cavab mənə

Cəhdim⁵⁷³ budur yetəm vəfalı dosta

Gördüm molamı o dəm ağay e məstə

Doldurdu badəni aldı əl üstə

Bir badədə verdi iki ab⁵⁷⁴ mənə

Mollalar bir birinə baxıb dedilər: Olmuya buna butə verilib.

Xəstə Qasım diyər dadı rəst oldum

Ağamı görcəyin kəmərbəst oldum

Bir neçə gün Şah Səfi də məst oldum

Onda varıd oldu dörd kitab mənə

Mollalar gördüllər bünün sözləri qiymətlidir. Hər nə soruşdular Xəstə Qasım cavab verdi. Molla Məhəmməd dedi: Xəstə Qasım sənın savadın çox yuxarıdı. Bundan belə sən bu məçitdə⁵⁷⁵ dərs verəcəksən. Xəstə Qasım ruhanı paltarı geyib orada dərs verməyə başladı. Səfərəli Xan, Xəstə Qasım'ın savadlı olmasın bilib gəldi Tikmə daşa.

Gördü bir balaca oğlan gəlir. Soruşdu Xəstə Qasım 'ın evi hardadır? Oğlan dedi: eşit mənəm, bil mənəm. Səfərəli Xan belə bildi bu deyir: eşitmərəm, bilmərəm. Aralaşıb gəldi. Xəstə Qasım gilin evin tapıb, gördü elə həməən oğlandı. Soruşdu Xəstə Qasım sən sən? Dedi: bəli. Səfərəli Xan dedi: mən Nadır Şah tərəfindən məmuram

⁵⁷³ Çaba

⁵⁷⁴ Su

⁵⁷⁵ Cami

səni aparam. Sən söz bilərsən ya yox? əyər bilərsən mənə oxu Xəstə Qasım, Səfr Ali
Xana belə söz oxur:

Bu gün ustadımdan bir söz eşitdim⁵⁷⁶

Düşübdür aləmə süxəni⁵⁷⁷ mərğub

İsrafil sur⁵⁷⁸ çəkib bərqərar tutdu

Həqqin möcizəsin vəcəbəlvcud

Yedi dağdı yeddi dərya yeddidi

Yeddi əfzəl peyğəmbər də yeddidi

Enbiyədə oliyədən yeddidi

Həqqin möcizindən vəcəbəlvcud

Bir keşti⁵⁷⁹ bağlandı nə tufan oldu

Məhəmməd peyğəmbər xətni cəm oldu

Xədicə tanıdı müsəlman oldu

Tanıdı qibləni eylədi sucud

Səfərəli Xan dedi: Bucur olmaz. Sən malla paltarındasan, bunan bizim işimiz
dutmaz. Ləzgi Ahməd 39 aşığı zindana verib, mən də səndən ötrü gəlmişəm. Dedi:

⁵⁷⁶ Duydum

⁵⁷⁷ Laf

⁵⁷⁸ Boru

⁵⁷⁹ Gemi

neyləyək? xəstə qasım dedi: g r k mən  eyx M mm td n icazə alam. Gəlib bütün q zayanı  eyx M mm d  dedi. Şeyx Məmməd icazə verib.

Səfər Ali Xanla Xəstə Qasım getdilər. O zaman Ermənilər saz baĒlardı. Bir saz baĒlayanın tukanına yetiřdilər.

Səlam

 leyk  ss lam.

Bala n  istirsiz?

Dedi: bir saz istəyirik.

Erməni dedi: aşıq san?

Dedi: H 

Dedi: Həzrəti Ali`dən m n  söz oxusan verərəm, oxumasan sənə saz yoxdur.

Xəstə qasım Erm niy  belə oxur:

Qeyz⁵⁸⁰  st  gələndə Murt za Ali

Kaf r  vurardı zulfıqarını⁵⁸¹

Olmaseydi C br ilin ş hp ri

Zulfıqar b l rdi gavı mahını⁵⁸²

BaĒladı b r ni üstündə durdu

Ayı nimř q⁵⁸³ eylədi g n  hey vurdu

⁵⁸⁰ Sınır olmak

⁵⁸¹ İki başlı kılıç

⁵⁸² Yer k resi

⁵⁸³ Ortadan b lmek

Şhadət barmağınan vurdu sındırdı

Xeybərdə göstərdi yədüllahını⁵⁸⁴

Erməni dedi: Səndən bir söz soruşacağam. İndi soruşum ya sözlərin qurtarsın?
Xəstə Qasım dedi dayan sözlərim qurtarsın.

Ali duldul minər peyğəmbər Buraq

Aləmin sərvəri ya Şahı Çıraq

Ebazər Âlini çağırırdı qonaq

Qırx yerdən verdilər mənzilgahını

Yığışdılar qomı tutdular karı⁵⁸⁵

Peyğəmbər verdi olara doğru xəbəri

Fatimə buyurdu mən ölüm tarı

Ali qədəm qoymuyub dımışkarını⁵⁸⁶

Qəbul olsun Xəstə Qasım duası

Arınsın silinsin göylümün pası

Cəbrəil xəbər gətədi tutma bəhsi

Ali ərşidə vurar şeydullahını

⁵⁸⁴ Allah'ın eli

⁵⁸⁵ Tartışma

⁵⁸⁶ Dışarı

Erməni dedi: oğul sən həq aşığı sən, de görüm Ali əfzəltərdi ya İsa?

Xəstə Qasım dedi: Ali

İlləti nəmədi?

Sazı alıb yola düşdülər. Tikmədaşdan çıxdılar gəlib Mərəndə yetişdilər. Mərəndən eyşigə Qızılıcad kəndində saz balaban səsi eşitdilər. Gəlib toy məclisinə varıd oldular. Səfərəli Xanla Xəstə Qasım toy evin baş tərəfində eyləşib. Xəstə Qasım bir az culazıdı⁵⁸⁷. Hər gələn gəlib bir yer aşağı. Xəstə Qasım gəlib ayax tərəfdə qaldı. Nahar⁵⁸⁸ gətirdilər. Səfərəli Xan gördü Xəstə Qasım nahar yimir. Dedi: bala niyə yemirsən? Biz burda qalan dəyilik.

Camı⁵⁸⁹ görsədib Səfər Ali Hana. Gördü nə ət var nə noxut. Bir gözəyə məxsus sifariş verdi, Xəstə Qasıma gətirdilər. Çağırıb öz yanında ona yer verdi. Xəstə Qasım dedi naharı yiyənə mən bir söz oxuyum.

Ay ağalar gəlin sizə söyləyim

Hamı dərдин nekbətidir yosqulluq⁵⁹⁰

Dolanıb⁵⁹¹ belimə qurşaq olundur

Döndərib bağrımı qanə yosqulluq

Hər bir gələn gəldi keçdi ışığa

Dərđi firqət qədim dönüb uşağa

Hər gələn gəldi dedi çəkil aşağı

Gör nə günə mənə saldı yosqulluq

⁵⁸⁷ Eskimiş kıyafətli insana denilir

⁵⁸⁸ Öğle yemeği

⁵⁸⁹ Kase

⁵⁹⁰ Fakirlik

⁵⁹¹ Sarılıp

Xəstə Qasım diyər istəməm diyəm

Tazə⁵⁹² libasım⁵⁹³ yox çıxadam geyəm

Eti yox dəni yox çıxadam yeyəm

Gör nə günə məni saldı yosqulluq

Xəstə Qasım gəza⁵⁹⁴sını yeyib. Orda bir dəllək Murat varıdı. Səfər Ali Xan dedi: Ay usta apar bunun başın çal⁵⁹⁵ gətir.

Dəllək Murat, Xəstə Qasım`dan xoşu gəlmirdi. Qasımı gətirib bir güşədə dirədi duvara, ülgücünü çıxardıb bir az qabağdan kəsəri varıdı. Çəkib daşa onun kəsərini də aldı. Xəstə Qasım`ın üzünü ıslanıb, ıslanmamış ülgücünü götürüb düşdü Xəstə Qasım`ın canına. Tikə tikə elədi.

Xəstə Qasım dedi: Axı bu üz qırma dəyil sən eylirsən. Mənim dədəmi yandırdın bu nəcür ustalıqdı. Xəstə Qasım`ı əmdən salıb. Bir tımən Xəstə Qasım`ın cibində pul varıdı Onu da dəlləyə verdi. Durub gəldi Səfər Ali Xanın yanına. Səfərəli Xan gördü oğlanın üzündə, başında sah bir yer qalmayıb. Dedi: usta bu nə işdi? Bunu niyə bu hala salmışan? Xəstə Qasım istəyir ustanı bu məclisdə tərif eylesin:

Ülgücünü çekər daşa

Bu usta yaxşı ustadı

Ayaxların qoyur qoşa⁵⁹⁶

Bu usta yaxşı ustadı

⁵⁹² Yeni

⁵⁹³ Elbise

⁵⁹⁴ Yemek

⁵⁹⁵ Kestir

⁵⁹⁶ Çift

Murat dəllək gəlir tezdən

Bir fitası vardı bezdən

Bir tımən həqq aldı bizdən

Bu usta yaxşı ustadı

Ülgücünü haqqışdırır

Bağrın başın çakkışdırır

Kəsər pambuq yapışdırır

Bu usta yaxşı ustadı

Ordan hərəkət eylədilər mənzil bə mənzil özlərin yetirdilər Təbriz`ə. Nadır Xan`ın tikməsi, vəliəhdi xana qonaq oldular. Yedilər, içdilər. İstirahət vaxtı gəldi qabağa. Xəstə Qasım dedi: İcazə versən ağa mən bir bu şəhəri dolanım. Səfər Ali Han dedi: Olmaz gedib, itərsən⁵⁹⁷ mənim üçün yaxşı olmaz. Hər nəhv icazə alıb çıxdı eysigə. Gəldi Laçın Xanım`ın imarətinin qabağ⁵⁹⁸ında dolanır. Bilmir bu imarət Laçın Xanımındır. Laçın Xanım da gecə gündüz yol gözlür.

Kənizlərdən biri çıxdı eysigə. Gördü bir cavan oğlan əlində saz, ancaq vəzi bir az culazdı. Gəldi. Dedi: Xanım bir aşiq dayanıb sənin imarətin qabağında gah gəzir buyana gah gəzir oyana.

Dedi: kimdi? Xəbər al.

Dedi: Nə işim var.

Dedi: Onu çağır gəlsin buraya.

⁵⁹⁷ Kayb olmak

⁵⁹⁸ Ön

Gəlib Xəstə Qasım`a dedi: Ay aşiq səni çağırırlar.

Xəstə Qasım gəlib imarətə pillələrdən yuxarı çıxanda Laçın Xanım, Xəstə Qasım`ı görüb tanıdı. Bunlar bir birilə qol boyuno ldular.

Xəstə Qasım alır bir dəsgah öz sevgilisinə söz oxusun:

Aylar illər arzumanın çekdigim

Şukur üzün gördüm əlhəmdolellah

O xətti xalıva o qələm qaşa

Gülü rüxsarivə təbarəkəllah⁵⁹⁹

Mən gəlmişəm dəryaların təhindən⁶⁰⁰

Oxumuşam əlifindən beyindən

Qərə quş tək qeynaq çalım məməndən

Heç etmərəm hâşâ əstəğfürüllah

Qasım deyər şerim⁶⁰¹ olmadı uzun

Dərmişəm ləbivin mətain gülün

Götür niqabıvı bağrım oldu xun⁶⁰²

Elin ver əlimə səni eləllah

⁵⁹⁹ Aferin

⁶⁰⁰ Dip

⁶⁰¹ Şiir

⁶⁰² Kan

Bu vaqıə vƏliƏhdı Xanın qulağına yetişdi. XƏstƏ Qasım`dan xəbƏr aldılar. Sən kimin icazƏsilƏ bura gƏlmıřsən?

Dedi: Laçın Xanım mƏnim kƏbinli⁶⁰³ arvadımdır.

O zaman TƏbrizdə Molla Abbas varıdı. SahibƏzzƏman mƏçidində. VƏliƏhdı Xan gedib řikayƏt elƏdi. GƏliblƏr XƏstƏ Qasım`ı apardılar ora. Mallalar dƏvrƏsin aldılar, dedilər: NecƏ bu qız sƏnin kƏbinƏn gƏlib? Kim sizin əqdizi oxuyubdur? SƏnin savadın yox.

XƏstƏ Qasım dedi: Yaxçı savadım var, kƏbin də kƏsƏrƏm.

Mallaların birisi dedi: MƏn řərhi lümƏ⁶⁰⁴də bir söz görmüşƏm əyər ona cavab verƏ bilsƏ, bu kƏbin də kƏsƏ bilƏr. ƏyƏ cavab vermƏdi. HƏr nə edƏ bilsƏz buna eləyin.

TƏləbƏ, XƏstƏ Qasımdan soruşdu:

Yer göy⁶⁰⁵ yoxudu kimlƏr varıdı?

Bu fanı dÜnyada kim sƏrdarıdı?

Dali rey içində nƏlƏr varıdı?

Eşqi həqiqƏtdən mƏnƏ ver xəbƏr?

XƏstƏ Qasım:

Yer göy yoxudu tƏk Allah varıdı

Bu fanı dÜnyada hƏq sƏrdarıdı

⁶⁰³ Nikah

⁶⁰⁴ Din derslerinde okunması gereken bir kitap

⁶⁰⁵ Gök

Dalı rey içində əşq⁶⁰⁶ varıdı

Aşqi həqiqətdən al xəbər deyim

Tələbə:

Dalı rey içində kim zuhur etdi

Zuhurə gəlcəcin kim xidmət etdi

Bu fanı dünyada nur kimə yetdi

Nor i nəbüvvətdən mənə ver xəbər?

Xəstə Qasım:

Dalı rey içində həq zuhur etdi

Zuhurə gəlcəyin Cəbrəil xitmət etdi

Bu dünyada nur Muhəmmədə yetdi

Nurı nəbüvvətdən al xəbər deyim

Tələbə:

Kimlərə can gəldi qələm çalındı

Neçə min il qalib yerdə boş qaldı

Kimdən əmr oldu ruh qalibə gəldi

O ruhi eşqidən mənə ver xəbər

Xəstə qasım:

Adəmə can gəldi qələm çalındı

Yüz min il qalib yerdə boş qaldı

Həqdən əmr oldu ruh qalibə gəldi

O ruhi aşqıdən al xəbər deyim.

Söz təمام oldu. Xəstə Qasım dedi: Xob olur mən də sizdən söz xəbər alam⁶⁰⁷.

Dedilər: Hə sən də xəbər al. Xəstə Qasım belə başladı:

Axtarıban doğru rahə⁶⁰⁸ yetişdim

Beşin atdım beşin tutdum beşi nə?

Talib oldum mehri mahə⁶⁰⁹ yetişdim

Varid oldum ənbialər⁶¹⁰ beşinə

Dedi: Bu sözün cavabın verin. Dedilər: Bunu bilmirik. O birisini soruş.

Xətm oldu peyğəmbərə əmmamə⁶¹¹

Hokm olundu rəqəm yazıldı namə

Onbeş nəsnə vacib oldu islame

Beşi xələt, beşi kəfən, beşi nə?

⁶⁰⁷ Sormak

⁶⁰⁸ Yol

⁶⁰⁹ Ay

⁶¹⁰ Nebilər

⁶¹¹ Sarık

Xəstə Qasım gəldi kisvət içində

Alti, yeddi isbat içində

On beş nəsnə gəldi islam içində

Beşi namaz, beşi niyaz, beşi nə?

Mallaların böyüğü məçidin içində mənbərdə cəmaətə moizə elirdi. Tələbələr dedi: Bizim ustad icazə verməsə, bizim danışmamız hədərdi⁶¹². Geç içəri, onunla danış.

Şeyx Abbas moizəsin qurtarıb, gəldi Xəstə Qasım`ın yanına. Dedi: Balam sən in əlindən şikayət olub. Sən Laçın Xanım`ın yanında neylirdin? Sən hardan kəbin kəsmə öyrənmişən?

Xəstə Qasım dedi: Mən səndən neçə söz xəbər alaram, görüm sən özün kəbin kəsmənin hardan gəlməsini bilirsən?

Xəstə Qasım belə soruşur:

Xilafət mülkündə əyləşən âlim

Evvəl mənə ya məlhodan⁶¹³ ver xəbər

Arş bəyanından, merac evindən

Söz nə geçdi güftigüdən ver xəbər

Şərəə vacib olan şəriət nədir?

Şəriət cəmində mərifət nədir?

⁶¹² Boş

⁶¹³ Kuran`da bir ayet

Yüz ondört sürənin mənası nədir?

Həvvadən, hüvvəzdən, hütədən⁶¹⁴ ver xəbər

O kimidi zərnişani yoxudu

O kimidi peyğəmbərə əmmamə⁶¹⁵ toxudu

Adəmdən irəli siğə⁶¹⁶ yoxudu

Vəzəvvəcto enkəhtodan⁶¹⁷ ver xəbər

Şeyx Abbas bu sözlərə cavab tapmadı. Dedi: Xəstə Qasım özü kâmil bir malladı, özüdə kəbin kəsə bilər. Xəstə Qasım ordan durub gəldi Laçın Xanım`ın yanına. Laçın Xanım gördü, Xəstə Qasım narahatdır. Dedi: niyə narahatsan? Nə olub?

Dedi: Nadir Şah tərəfindən Səfər Ali Xan məmurdur, məni İsfahana apara. Dedi: Qoymaram. Xəstə Qasım dedi: O sazı gətirin, ürəyimə söz gəlib:

Başına döndüğüm ay Laçın Xanım

Fərman gəlib mən də səndən ayrılam

Sənə qurban olsun bu şirin canım

Fərman gəlib mən də səndən ayrılam

Bar ilaha özün eylə bir dıvan

Nadırdan hökm olub yazıldı fərman

⁶¹⁴ Arep alfabəsi

⁶¹⁵ Sarık

⁶¹⁶ Müta

⁶¹⁷ Nikah ayetləri

Üstümə məmurdu Səfər Ali Xan

Fərman gəlib mən də səndən ayrılam

Bar ilaha qoyma məni dərmanda⁶¹⁸

Qasım aşiq olub zülfü kamanda

Baqlanıb qırx aşiq qalıb zindanda

Xəstə Qasım başı candan ayrılam

Söz qurtardı. Qol boyun oldular, ayrıldılar. Səfərli Xanla düşdülər yola. Bir müddət gedəndən sora Xəstə Qasıma Allahdan ilham olardı. Gördü yerlə göy bir birinə söz deyirlər. Göy deyir mən yaxçıyam. Yer deyir: Yox, mən səndən yaxçıyam. Göy yerə belə söz desin. Bu sözləri Xəstə Qasım, Səfər Ali Xana tərcümə elir:

Asman⁶¹⁹:

O gündə yarandı onsəkkiz əflak

Zatı Mustafa kayınat məndədi

Biri İncil, biri Torat, bir Zəbur

Dört kitabdan əfzəl⁶²⁰ quran məndədi

Yer:

Zəmin dedi: Asman gətirmərən tab

Gəl sənə söyləyim, dilimdən cavab

⁶¹⁸ Çaresiz

⁶¹⁹ Gök

⁶²⁰ Üstün

Çıxmışan həvayə misalı onqab⁶²¹

Ali kimin şir i qurran⁶²² məndədi

Asman:

Asman dedi: Zəmin səndədi hamı⁶²³

Səndədi cəhənnəm əzabi dəni (tamu)

Cümlə firistələr, məlayik hamı

Dördü rəhman böyüğü də məndədi

Zəmin:

Zəmin dedi düzdü məndədir hamı

Məndədi Cəhənnəm əzabi dəni

Yüz yirmi dörd min peyəmbər hamı

Enbiyalər, oliyalər məndədi

Asman:

Asman dedi: Zəmin söyləmə naşı

Təmam eylə sözü eyləmə faşı

Erşi əladəki o qızıl quşu

Qərqaıl tək quş bi nişan məndədi

Zəmin:

⁶²¹ Kuş adı

⁶²² Esremiş aslan

⁶²³ Bütün

Zəmin dedi: Asman durustu sözün

Gəl sənə görsədim qızıl öküzün

Neçə min dırnağı, neçə büynüzün

Erşi sacı gavı mahı məndədi

Asman:

Asman dedi, zəmin sözlərin boşdu

Məndən sənə murat namaz, orucdu

Oniki ulduzdu, oniki burcdu

Küllü aləm təməması məndədi

Zəmin:

Zəmin dedi həzaran, həzar⁶²⁴

Neçə məlazımlər çəkərlər əzan

Neçə min âlim onu deyibən yazar

Neçə min aye ye quran məndədi

Asman:

Asman dedi: Zəmin çox etmə bəvər

Olur, bir gün fələk gərdənin əyər

Erşi əladəki xorşıdı⁶²⁵ xavər⁶²⁶

Bərf⁶²⁷ i, norı, dili tufan məndədi

⁶²⁴ Minlerce

⁶²⁵ Güneş

⁶²⁶ Doğu

⁶²⁷ Kar

Zəmin:

Deyir belə zəmin, eyləmə təlim

Bərabər üstümə yağmaran hər il

Xəlili peyğəmbər kəbeye şərif

Səfav o Mina, dili burhan məndədi

Asman:

Asman dedi: Mənim səndə nəyim var?

Həq də bilir hamı yerdə payım var

Gündüzlər gün kimi mənim günüm var

Şəb⁶²⁸ içində məhi⁶²⁹ taban məndədi

Zəmin:

Zəmin dedi: Budur sözün kutahı

Cəm olub üstümə neçə sıpahı

Işarəilə münşəq⁶³⁰ eylədi mahı

Məhəmməd tək nuri rəhman məndədi

Yerlə göy sözlərin qurtarıb. Xəstə Qasım, Səfər Ali Xanla yol eyəyib, özlərin yetirib Isfahana. Səfər Ali Xan, Xəstə Qasımı Nadır Şah'ın yanına aparıb, tanıtdırdı. Nadır Şah dedi: Səfər Ali Xan, Xəstə Qasım mənə bir neçə dəsgah söz oxusun, görüm bu Ləzgi Ahmədlə diyişə bilər ya yox.

Xəstə Qasım sazı köynəyindən eyşiyə çəkib, alır Nadır Şaha söz oxusun:

⁶²⁸ Gece

⁶²⁹ Ay

⁶³⁰ Yarı bölmək

Bir səhradə onbeş qazı⁶³¹ əyləşib
Zümürürd təxtində xub tutub qərar
Hər birində səksən səkiz əl gördüm
Bir cəsətdə onun altı səri var

İki vəzir gördüm yirmi üləma⁶³²
Gecə gündüz gedər gəlir salama
Yalan deyil aşıkardır aləmə
Onu qərar verənbir ustadı var

Təxti üzrübəntdə neçə min seyid
Onbeşmin səvarə onbeşmin meyt
Cəmində yazılıbneçə min şəhid
Bir neçə nəfərin beş məzarı var

Xəstə Qasım diyər neçə söz əzəl
Axtarıb tapgılan yolunda əməl
Nə şair baş tapar nə sahib qəzəl
Sanəsən bunların çox hünəri var

⁶³¹ Kadı

⁶³² Alim

Nadır Şah gördü yox oğlan söz başlandı. Nadır Şah dəstur verdi meydanı sulasınlar. Meydan sulandı. Cəməət yığıldı. Dört padişahdan nimayəndə var. Biri Firəngıstandan, biri İrandan, Biri Ermənilərdən.

Xəstə Qasım varıd oldu bunların cələsəsinə. Gördü hamı eyləşib cəməətin sanı yoxdur. Səlam ərz eylədi. Bunun səlamın alan olmadı. Bu iş Xəstə Qasıma toxundu. Oturub səndəl üstə icazə almamış sazın çəkib eyşiyə, alır bir neçə söz məclisdə oturanlara oxusun:

Özlərin dərya bilənlər

Məni bir adə bilsinlər

Siyasətdən dalı⁶³³ qalsam

Məni uftadə bilsinlər

Dərin dəryalərə dollam

Səlam verdım əleyk allam

Ləzgidən gər dalı qalsam

Bec hərəməzadə bilsinlər

Xəstə Qasım dūr içində

Dolanır meydan içində

Neçə danişmənd içində

Həddən ziyadə bilsinlər

⁶³³ Gerı

Xəstə Qasım sözlərin qurtardı.

Sizə xəbər verim hardan Ləzgi Ahməddən.

Ləzgi Ahməd İran`da və Azərbaycan`da özünə bərabər aşiq bilmirdi. Qırx sağırdı başında bu meydana varıd oldu. Ləzgi Ahməd yetişib yerində oturdu. Dedi: Oğlan gəlmişən mənən söz deyişəsən?

Dedi: bəli

Ləzgi Ahməd dedi: Get sən hələ dərs oxumaqlığın dalısıca, sən uşaqsan. Sənin ağzından sut iyi gəlir. Sən hara gəlib mənə söz deyişdi hara?

Xəstə Qasım dedi: Fəqət Azərbaycandan sənə xatir gəlmişəm.

Dört nımayəndə püşk atıblar⁶³⁴, hərəkəsin püşkünə çıxsa, qabaqdan o, söz oxusun. Püşk atıblar Xəstə Qasım`ın püşkünə çıxdı. Xəstə Qasım belə başladı:

Özün arif bilib məni dindirən

Xudpəsəndə məlüm olur kamalın

Qırx səkkiz mənasın bəyan eylərəm

Tapmıya müctəhid bilmiyə âlim

Xudpəsənd deyiləm bir hakım yəni

Gözümə gəlməz bu dünyaye dəni

Kimdi vaqiədə bəyənmir məni

Anlıyıb verə biməz cavabım

⁶³⁴ Kura çekmek

Fırdusı dəyiləm qəzəlخان olan
Çağala bəzənib zər nişan olam
Nə Yəzid kimin kəsri şən olam
Şahlrın şahından etmişəm təlim

Xəstə Qasım diyər sirim oldu faş
Məcnunə fərzəndəm Fərhadə qardaş
Mürşidim Âlidir yerim Tikmədaş
O şahı Âlidir mənə müəllim

Xəstə Qasım sözün qurtarıb. Nobə yetişdi Ləzgi Ahmədə, Xəstə Qasıma sözün oxusun:

Sərhənglərin sərhəngiyəm
Mənəm mərdi deliranə
Atəş yağar xişmigimdən
Sən uşaqsan dəbistanə⁶³⁵

Xəstə Qasım:
Sığınmışam bir Allahə
Qalmarammən dərdimandə

⁶³⁵ İlk okul

Səni sallam qıfıl bəndə

Olarsan dəli divanə

Ləzgi Ahməd:

Oğlan tutma mənən pəncə

Neçə şagirdim⁶³⁶ var səncə

Sənə gəlləm bir şikəncə

Sorağın gedər İranə

Xəstə Qasım:

Ləzgi Ahməd oyun, oyun

Başıva gətirəm oyun

Sən olaran sarı qoyun

Mənəm bir mərdi guryanə

Ləzgi Ahməd:

Sərhənglərin sərhəngiyəm

Axan sular sirəngiyəm

Dəryaların nəhəng⁶³⁷iyəm

Mənəm bir mərdi guryanə

⁶³⁶ Çırak

⁶³⁷ Nakka balık

Xəstə Qasım:

Qasım diyər mən Erəbəm

Dərdi qəmdən mən qaçağam

Geçik verməmiş bir qərqab⁶³⁸əm

Geçə bilsən di bismillah

Ləzgi Ahməd:

Mən bilmərəm nan o azı

Bilənməz Mola enqazı

Elindən alaram sazı

Mən səni dutaram billâh

Xəstə Qasım:

Göydə ulduzlar aladı

Bu dünya karvansaradı

Sinəm alınmaz qaladı

Ala bilsən di bimsmillah

⁶³⁸ Kuş ismi

Sözlər qurtarıb⁶³⁹ nobət qıfılbənd sözlərə yetişdi. Ləzgi Ahməd belə soruşdu. Bu sözləri yazıllar hər kəsin qələti⁶⁴⁰ olsa, o bağlanır⁶⁴¹.

Ləzgi Ahməd:

O nədir ki göydən yerə ənibdir?

Yüz ondört budağın otuz adı var?

Nə bir yüzdü, üçyüz atmış altıdı?

Sucudu neçədi xəş avazı var?

Xəstə Qasım:

O qurandı göydən yerə ənibdir

Yüz ondört surədi otuz cüzüdü

Altı min altı yüz atmış altı ayədi(6366 başqa rivayət)

Sücüdü altıdı xəş avazı var

Ləzgi Ahməd:

O nədiki gecə, gündüz nalə elər?

Nədən ötrü ruzı⁶⁴² şəbdə⁶⁴³ nalə elər?

O nədiki dırnağından balalar?

Nədən ötrü əmcəgində sutu var?

⁶³⁹ Tamam

⁶⁴⁰ Yalnız

⁶⁴¹ Yenilir

⁶⁴² Gün

⁶⁴³ Gece

Xəstə Qasım:

Salih dövəsi gecə gündüz nalə elər

Balası məkkədə olub nalə elər

Şəbpərə⁶⁴⁴dı dırnağından balalar

Əmri həqdi əmcəgində sutu var

Ləzgi Ahməd:

O nədiki dayanıbdır dayaqsız?

O nədiki boyanıbdır boyaqsız?

O nədiki doğar əlsiz əyaqsız?

Neçə gündən sora əl əyağı var?

Xəstə Qasım:

O göydüki dayanıbdır dayaqsız

Lalə güldür boyanıbdır boyaqsız

Çömçə balıq doğar əlsiz ayaqsız

Qırx gendən sora əl əyağı var

Ləzgi Ahməd:

⁶⁴⁴ Yarasa

Nə otuzdu həqdən nazıl olubdur?

O nədirki xəlqə vacıb olubdur?

O kimdiki həqdən məyus olubdur?

Həşrəcən zindədi xəlqə səhmi var

Xəstə Qasım:

Bir ay ruzə⁶⁴⁵di həqqin bu işi

Doqquz arvatdı ğuslu dört kişi

O şeytandı həqdən məyus olubdur işi

Həşrəcən zindədi xəlqə səhmi var

Lezgi Ahməd:

O kimidi cəmi şəxsdən ziyadə?

Harda bünyad olub gəzər haradə?

Aşiq Ahməd duası yetdi muradə

Xəlqə verən hər bir imdadi hünəri var

Xəstə Qasım:

Məhəmətdi cəmi şəxsdən ziyadə

Burda bünyad olub gəzər ərşidə

Xəstə Qasım duası yetdi muradə

Hey e mimin onun bir hünəri var

⁶⁴⁵ Oruç

Nobət Qasıma verildi, Xəstə Qasım, Ləzgi Ahməd`dən soruşur:

Məni deyib bu meydanə gəlibsən
Bir neçə hesab var səndən istərəm
Hesab çoxdu o cəhətdən varmıram
İskəndər hesabın səndən istərəm

Ləzgi Ahməd sərgərdan qaldı, dedi: Bu sözə möhlət ver. O birsin soruş. Mirzələr yazdılar Ləzgi Ahməd Qasımın birinci sözünə cavab verə bilmədi.

Xəstə Qasım dedi: Birinci sözə cavab verə bilməsən qərarimiz buyudu aşıqları zindandan çıxardasan. Dəstur verdi aşıqları zindandan çıxarıb, gətirdilər meydanın bir tərəfində yer verdilər.

Xəstə Qasım alır ikinci sözün soruşsun:

Olmaz sənin bu dərtlərin çarası
Neçə təbəqədi yer göy arası?
Həzrəti Nuhun ata babası?
Qab qosı lohı kürsün istərəm.

Ləzgi Ahməd bu sözə də mətəl qaldı, cavab tapmadı. Xəstə Qasım dedi: Gərək aşıqların qolların açasan. Dəstur verdi aşıqların qolların açdılar.

Qasım üçüncü sözü də soruşur.

Bu dünyanın xeyri şərin görmüşəm
Bənnə olub nəqsilərin hörmüşəm
Ərşidə bir məçit onu görmüşəm
Ulduzların sanın səndən istərəm

Ləzgi Ahməd buna da cavab verə bilmədi, aşıqları ordan qurtardılar.

Xəstə Qasım dedi: Əyə bu sözlərimə cavab verməsən zindana verəcəyəm.

Ləzgi Ahməd dedi: Nə məndən xətər nə səndən zəfər.

Xəstə Qasım dedi: Olmaz, aşıqlar neçə gün zindanda qalıblar onlarca səni də mən zindana verəm.

Xəstə Qasım belə soruşur:

Kəbeye beytullahdan qəndil asallar

Asıban onu hərdən səsə basallar

Arəfə günündə qurban kəsərlər

Qurbanların hesabını (səndən) istərəm

Xəstə Qasım dedi: cavab verə bilsən heç. Cavab verməsən artıq zindana getməlisən.

Ləzgi Ahməd qaldı, Xəstə Qasım dalını belə soruşur:

Alımler alımı alimlər xası

Arınsın silinsin göylümün pası

Yığdırram burada dutaram bəsi

Cüzvü hesabını səndən istərəm

Qasım diyər əzbər gəlir dilimə

Yaxçı yerdə Ləzgi düşdün girimə

Elimdən gedərən nahəq ölümə

Həqqin min bir adın səndən istərəm

Ləzgi Ahməd cavab verə bilməyib. Zindana getdi.

Orda olan xalq çoxlu cayzə⁶⁴⁶ Xəstə Qasım`a verdilər.

Nadır Şah`ın dəsturu oldu, gətiriblər neçə nəfər atlı Tikmədaş`dan pul götürüblər, gəldilər Təbrizə. Vəliəhdi Xan`ın qızı Laçın Xanımı Nadır Şah, Səfər Ali Xan əlilə toy elətdirdilər. Neçə gün neçə gecə toy oldu. Onlar birbirinə yetişdilər. Nağıl daqurtardı.

5.2.2. Kelbi ile İnsan Hanım

1974-76 yıllarında Zengan`da "Radyo Ayva" stüdyosunda Cavat Zengani ve ağabeyi olan Kurban Zengani tarafından Zengan âşıklarının ifaları kayda alınır. Âşık Müslüm, Kelbi ile İnsan Hanım Destanı`nı 3 kasette bitirmişdir. Bu kasetleri biz 2002`de Arap alfabesiyle deşifre ve 2006`da Latin alfabesine aktardık.

Keçən zamanlarda mahal-i tarımda şair belə nizamə çekibdirki, Xacə Zeynal və Xacə`Eynal adlarında iki qardaş var idi. Zeynalın arvadının adı Fəxri, Kəlbi və Ebdil adında ikki oğlu, və Səlbi adında bir qızı varıdı.

Xacə Eynalın da, bir qızı İnsan adında varıdı. İnsan Xanım, Kəlbiyə adaxlanmışdı. Bunlar istədilər toy işlerini başlayalar. Hər zaman məkr o füzul adam var. Toyun vəsayilin⁶⁴⁷ almağa Kəlbi`nin dədəsi və əmisi⁶⁴⁸ şəhrə getdilər.

⁶⁴⁶ Ödül

⁶⁴⁷ Malzeme

⁶⁴⁸ Amca

Kəlbi şikarbanidi⁶⁴⁹, həmişə şikâra gedərdi. Bir nəfr Rəqib nam istəyirdi İnsan Xanımı Kəlbinin əlindən alsın. Bu Rəqib xalqı öyrətdi. Qışın səxt çağında cavanları öyrətdi ki Kəlbi şikarbandır əgər istəyə biz ondan razı olaq gərək Kəlbi bizim üçün şikâr əti vurub gətirsin. Cəma'ət bunun fe'linə inandılar. Kəlbiyə gəlib dedilər:

Atangil gedib toy bəsatı alalar. Biz toya səndən şikâr əti istəyirik. Kəlbi la-ələc qəbul eyləyib.

Kəlbinin atası adam yolladılar, biz gəlirik.

Kəlbi səhər durub şikâra gedə glib damın⁶⁵⁰ üstünə oyan buyana gəzib. İnsan bilib çıxıb eşiyə Kəlbini gördü.

Dedi: Bəs sən burada neylirsən?

Cavab verdi cavanlar məndən şikâr əti istəyiblər, istirəm görüm sən icazə verirsen ya yox?

İnsan dedi: Sən onların məkri⁶⁵¹nə uyma. Onlar sənə düşmənçilik elirlər.

Kəlbi dedi: Məcburam yoxsa glib toyda şuluxluq salarlar. Bir rivaytdə insan xanım yuxuda idi Kəlbi istir onu ayıtsın:

Başına döndüyüm, qurban olduğum

Oyan oyan yar qurbanın mən ollamm

Ala gözlrinə heyran olduğum

Oyan oyan yar qurbanın mən ollam.

Axşam olur mən də gəlləm bu dama

Mən yalvarram qədim movla xudama

⁶⁴⁹ Avcı

⁶⁵⁰ Ev

⁶⁵¹ Hile

Qadir Allah pərgarımı budama

Oyan oyan yar qurbanın mən ollam.

Axşam olur mən də gəlləm bacaya

Mən yalvarram qədim movla qocaya

Dan ulduzu xeyli qalxıb ucayə

Oyan oyan yar qurbanın mən ollam.

İnsanın nənəsi bilib dinmədi⁶⁵².

Düşmən glib düşmənlüyün eylədi

Ebəs⁶⁵³ yerə yaman sözlər söylədi

Səni məndən, məni səndən eylədi

Oyan oyan yar qurbanın mən ollam.

Qız yuxudan oyanıb eşiyə çıxdı. Görüşdülr. İnsan dedi: Sən gəl şikâra getmə. Amma Kəlbi qəbul eyləməyib şikâra getdi. Tüfəngin götürüb çıxdı dağa, bir baxacaq varıdı ordan baxıb bir şey nəzərinə gəlmədi. Qarın üstündən keçirdi şəfə sınıb Kəlbi düşdü bir ayının mağarasına. Ayı Kəlbini görcək ikki balasın mağaranın bir tərəfində saxlayıb, gəldi istədi Kəlbinin belin sındırsın⁶⁵⁴. Kəlbi bilirdi ayı dil bilər və söz anlar. Öz-özünə dedi yalvar-yaxar eləyim bəlkə əlindən qurtarım.

Kəlbi alıb görək ayı`ya nə deyir:

⁶⁵² Karişmadı

⁶⁵³ Boş

⁶⁵⁴ Kırsın

Başına döndüyüm heyvan aylar

Mənə dəymə yaradanın eşqinə

Anam bacım mənim yolumu gözlər

Mənə dəymə bir allahın eşqinə

Heyvan dərk elədi ki Kəlbi yalvar-yaxar eləyir.

Sən heyvanan güc-qüvvətin beldədir

Mən insanam məhəbbətim dildədir

Anam ağlar, bacım gözü yoldadır

Mənə dəymə bir allahın eşqinə

Bir yel əsdi, məni gətirdi boğanaq

Yığıldı başımdan dağıldı qonaq

Üç ay qışı mən də sənə sığınaq

Mənə dəymə bir allahın eşqinə

Baş qoyaram astanavın daşına

Rəhmin gəlsin gözdən axan yaşına

Kəlbi qurban bir cüt balan başına

Mənə dəymə şah-i mərdan eşqinə

Heyvan işarə elədi: Get bir kənar da istirahət elə.

Heyvanlar göyərəntiləri tanıyarlər, Ayı bir kök gətirib Kəlbinin burnuna dutub.
Kəlbi huşdan getdi⁶⁵⁵.

Kəlbinin dədəsi və əmisi gəlib soruşdular Kəlbi hardadır?

Dedilər şikâra gedib.

Xacə Ziynal dedi: Niyə mənəim oğlum şikâra gedib?

Xacə Ziynal dağa glib, oğlunu dağdan istəyir.

Burayə gəlmişəm xəbər alayım

Nişaf dağı sən balamı neylədin?

Kəlbi gəzən yerə qurban olayım

Nişaf dağı sən balamı neylədin?

Qəm yağışın⁶⁵⁶ üstümüzə yağdırdın

Dağıtmışdın, düşmənlərim yığdırdın

Gətiribən qarovulda öldürdün

Nişaf dağı sən balamı neylədin?

Əlimdən üzüldü oğlumun əli

Yetiş dadıma sən ya şah-i vəli

⁶⁵⁵ Bayıldı

⁶⁵⁶ Yağmur

Gözü yaşlı qoyma Xacə Zeynalı

Nişaf dağı sən balamı neylədin?

Dağda külək əsirdi. Kəndin əhli bilib, glib xacəni qaytardılar. Ana durub dəvəsi ölmüş ərəb kimi nalə eləyə-eləyə dağa yola düşür. Dağdan balasını istir. Görək nə deyir:

Sənə deyim nişaf dağı

Heç olsun güllərin sənin

Yağı gəlib üstün alsın

Qırılsın ellərin sənin

Başında bulud oynasın

Dibindən çəşmənin qurusun

Yerli yerindən oynasın

Kölgəli⁶⁵⁷ daşların sənin

Qədim insanların ürəyi təmiz olardı. Elə bu heyndə dağın daşları yerindən oynayıb tökülür. Fəxri Xanım alır sözünün xətmmini desin:

Fəxri Xanım burdan keçər

Əyilib suların içər

⁶⁵⁷ Gölge

Allahdan bir od dur düşər

Quruyar göllərin sənin

Kənd əhli bilib glirlər Fəxri Xanımı da kəndə aparırlar. Bu yandan Səlbi, Kəlbi`nin bacısı bir növ oğurlanıb⁶⁵⁸ dağa gəlir. Qardaşından ötrü görək Səlbi dağa nə deyir:

Gəldim səndən xəbər alam

Hanı Kəlbim, Nişaf dağı!

Onun qadasın mən alım

Hanı Kəlbim, Nişaf dağı!

Neynədin Kəlbi qardaşım?

Yandırdın bağrımın başın

Ümməna döndü gözyaşım

Hanı Kəlbim, Nişaf dağı!

Səlbi`yəm bilməm özümü

Kimə söyləyim sözümü

Ağlar qoydun bu gözümü

Hanı Kəlbim, Nişaf dağı!

Kənd əhli gəlib Səlbi`ni də aparırlar kəndə. Deyirlər hətmi qəza-qədər belə imiş.

Neçə gün bu qəzayadan sonra Çuğul Mə`ruf, Xacə Eynalın qızına elçi gəlirlər.

⁶⁵⁸ Giziice

Qıza şirni⁶⁵⁹ içirlər. Toyun vəqti yetişir. İstəyirlər toyu başlayalar, gəlirlər İnsan Xanım`ın nənəsinin yanına toyun icazəsini istəyirlər. Qızın nənəsi deyir: Mən qız əvəzindən vikalət verəbilmərəm. Siz İnsan`ın özündən icazə alın.

Çuğul Mə`rufun adamları qızın yanına gəlib deyirlər: İnsan xanım! Qəza o qədər belə imiş Kəlbi gedə dağa ölə. Dünyada oğlan, tək Kəlbi deyil, sənə zindəganlıq lazımdır. Bu oğlan da Mə`ruf və varlı bir adamdır.

İnsan Xanım dedi: Mənim ürəyimdən xəbər alın. Göyül sevən göyçək olar. Qulaq verin görün nə deyirəm:

Ay xanımlar mən onüçün ağlaram

Zalım fələk etdi mənə zülüm vay.

Bataram qaraya əza saxlaram

Şeyda bülbül uçdu qondu gülüm vay.

Mərd iğidin sirtin saqiyyə gördüm

Kəlbi'ni minmişdi naq⁶⁶⁰əyə gördüm

Yatmışıdım yuxuda vaqiyyə gördüm

Tüstü bülən doldu dövrün dutdu vay

İnsan deyir neyləmişəm neylərəm

Xəncər alıb qara bağrım peylərəm

Baş götürüb mən də dağa gedərəm

Gedim deyim nişaf dağı sənə vay

⁶⁵⁹ Küçük düğün

⁶⁶⁰ Döve

İnsan Xanım baş alıb dağa tərəf gəldi. Dağa bir neçə kəlmə söz oxuyur. Biz deyək siz eşidin.

Yanə - yanə bura gəldim

Deyim dərdim sənə dağlar

Neynədin sən bülbülümü?

Soldurdun gülşənim dağlar

Dibindən çəsmən qurusun

Mənim tək boynun qurusun

Başından bulud oynasın

Gün düşməsin sənə dağlar

İnsanam uçdum gülümdən

Ayrı düşdüm bülbülümdən

Çuğul Mə'ruf'un əlindən

Pənah gətdim sənə dağlar

Bəli, ayı Kəlbinin burnuna bir kök tutub, Kəlbi huşdan getmişdi. Baharın gəldiyi zaman huşa glib, ayının mağarasında başına gələn işlərə fikirlşir.

Nə qapısı, nə bacası, nə deri⁶⁶¹

Qalmalısən qal burada qal indi

⁶⁶¹ Kapı

Yolunda qoymuşam bu canı sri⁶⁶²

Qalmalısan qal burada qal indi

Yaman gördüm bu dağların qarını

Kimsə bilməz mənim ah o zarımı

Əlimdən aldılar İnsan yarımı

Qalmalısan qal burada qal indi

Mən Kəlbi`yəm kimsə bilməz ünümü

Dil bilməz heyvana, satdım canımı

Yusif kimin qohum-qardaş yadını

Qalmalısan qal burada qal indi

İndi Kəlbi istir çıxma eşiyə, ayı qoymur. Alıb görək ayıya nə deyir:

Baş götürüb ayağına gəlmişəm

Mənə yol ver sən allahın eşqinə

Səni mən özümə⁶⁶³ qəmxar bilmişəm

Mənə yol ver sən allahın eşqinə

⁶⁶² Baş

⁶⁶³ Kendime

Bir yel⁶⁶⁴ əsdi məni gətədi boğanaq
Yığıldı başımdan dağıldı qonaq⁶⁶⁵
Üç ay sən Kəlbi`ni saxladın qonaq
Mənə yol ver Məhəmmədin eşqinə

Mən Kəlbiydim çıxmış idim burada
Oxum sındı peykan qaldı yarada
Xudam blir xeyr işim var arada
Mənə yol ver şah-i mərdan eşqinə

Heyvan ayı Kəlbiyə yol verdi mağaradan çıxsa, ancaq bir miqdar da qızıl⁶⁶⁶
vəsəyil də ona verdi.

Sizə xəbər verim İnsan Xanım'dan. İnsan xanım dağa gəlib bəlkə Kəlbi`ni
tapa qızlar məzəmmət eləyirlər. İnsan dedi: Qulaq asın mənim sözümə:

Başına döndüyüm qırx incə qızlar
Veran dağlar qəhərləndi mənim çün
Cəsədim içində sümüyüm⁶⁶⁷ sızlar
Veran dağlar qəhərləndi mənim çün

⁶⁶⁴ Rzgar
⁶⁶⁵ Misafir
⁶⁶⁶ Altın
⁶⁶⁷ Kemik

Qiyamətə kimin tütünün tütsün

Bayqular banlasın məskənin ötsün

Sağında solunda alçalın ölsün

Veran dağlar qəhrİndi mənİm çün

Bir ah çəkİm dağlar gəlsİN nəvayə

Rəhm qıl xudaya mən bİnəvayə

Kəlbi görmək daxı qaldı cəzayə

Veran dağlar qəhərləndİ mənİm çün

Kəlbi mağaradan eşiyyə⁶⁶⁸ çıxdı. Üç aydan sonra paltarlar çürümüşdü. Bir yel əsdi bütün bunun paltarlarını dağıtdı apardı. Kəlbi bir ov vurub dərisini özünə libas elədi. Burda bir yolçu görüb ondan istədi onun kağızını adamlarına yetirsin, Yolçu qəbul eylədi dedi: Eybi yox. İndi görək Kəlbi öz qohum-qardaşına nə deyir:

Qasıd⁶⁶⁹ gedər olsan bizim diyarə

Mənİm ərzİm nazlı yarə deyərsən

Qohum -qardaş mənİ xəbər alsalar

Kəlbi qalıb bir avarə deyərsən

Şeyda bülbül uçar qonar gülşənə

Söz gövhərdİR demək olmaz dİşənə

⁶⁶⁸ Dışarı

⁶⁶⁹ Mektubu götüren şahsların genel isimleri

Min tümənə bir güşvarə⁶⁷⁰ nimtənə

Mən almışam nazlı yarə deyərsən

Şeyda bülbül uçar qonar gülünə

Kəlbi qurban yarın şirin dilinə

Min tümənə bir bazubənd qoluna

Mən almışam nazlı yarə deyərsən

Söz təmam. Naməni yazıb qasidə verdi.

Kənddə toy başlanıb Kəlbi`nin qardaşlığının ürəyi qandı gəlir dağa qarqış eləyə:

Veran qalan Nişaf dağı

Nə əsər yellərin sənin

Ildırım⁶⁷¹ vursun təpəndən

Tökülsün daşların sənin

O zaman Ildırım dağın başından vurub daşları tökülür.

Müxnnəs boynun burlsun

Yağından sorğu sorlusun

Yanlı yanında qırılsın

Ərqəli qoçların sənin

⁶⁷⁰ Küpe

⁶⁷¹ Yıldırım

Dövrəndə bayqu banlasın

Ellər yanında qalmasın

İllər boyu heç yanmasın

Lalə işıqların sənin

Kəlbi'nin anası narahat, ləçəyini alıb əlinə istir dağa nalə eləsin:

Alçaqlı ucalı ey Nişaf dağı

Yaşıl başlı sonan üzsün gülündən

Ağzım açım sənə nalə eyləyim

Qayıl olsan hər nə çıxsə dilimdən

Toz dumanlar heç başından getməsin

Ağır ellər ayağından ötməsin

Süsən Sünbül tər Bənövşən bitməsin

Gəlib gedən iyləməsin gülündən

Fəxri deyir niynəmişəm nedərəm

Xəncər alıb qara bağrım didərəm

Ayaq yalın bu dağları gəzərəm

Mən dolanım bu dağların belindən

Kəlbinin qardaşlığı Məhəmməd glib dağı axtarır.

Kəlbi də ov dərisi əynində narahat oturub.

Bu yandan cəma'ət glib gəlini, yanı həməən İnsan Xanımı toy mərasiminə amadə etsinlər⁶⁷². Alır görək narahatlığını öz dövrəsindəkilərə nə cür bəyan edir:

Qadir Allah özün eylə bir divan

Həsərət qaldım gözüm yarı görmədi

Bülbül idi yarım uçdu qəfəsdən

Pərvza edib bu diyarə gəlmədi

Seyrağıblar məni əldən aldılar

Gülşənimi pozub sayə saldılar

Çuğul Mə'ruf məni tora saldılar

Əldən çıxıb ixtiyarım, gəlmədi

Mən İnsanam Kəlbi yolun gözlərəm

Gəlib dağa gəzən yerin izlərəm

Şişə çəkib kabab bağrım duzlaram

Gözüm yolda intizarım gəlmədi

Elə o gün Kəlbinin qardaşı şikâra çıxmışdı. Baxacaqdan baxıb gördü dağın kəmərəsində bir şikâr yatıb. Tüfənginə ikki dənə güllə salıb daşın cavasından (kəminindən) şikârı vurdu.

⁶⁷² Hazırlamak

Gəlib gördü ey dad-i bidad, öz qardaşı Kəlbi. İkki qardaş qol-boyun olub ağlaşdılar. Kəlbi qardaşlığına belə deyir:

Əlbəttə beləymiş qəzanın işi

Çox ağlama qardaş allah saxlasın

Görüm dolanaydı belə gərdişi

Çox ağlama qardaş allah saxlasın

Zəhmət çəkib vurdun şikâr dərini

Ustad olub yıxdın yerə qəddimi

Əlivə alginan yarın əlini

Nazını çək qardaş allah saxlasın

Tüfəngivi tüfəkdərə sildirdin

Əzəl ovçuluğun mənə bildirdin

Gedib demə Kəlbini mən öldürdüm

Çox ağlama qardaş allah saxlasın

Kəlbi gözünü yumub. Məhəmməd dedi: Mən də özümü öldürəcəyəm. Kəlbi üz tutub qardaşına deyir:

Mən neynədim bu bi vəfa fələyə

Bülbül ağlar, vəfa etməz gül mənəh

Gedib demə qardaşımı öldürdüm

Ağlamasın qohum-qardaş el mənə

Məhəmməd deyir:

Ala gözlərivə qurbandır canım

Sənə dəyən güllə mənə dəyəydi

Bilmədim Kəlbi can, səni öldürdüm

Sənə dəyən güllə mənə dəyəydi

Kəlbi:

Tüfəngivi tüfəkdərə sildirdin

Dostumu ağladıb, düşmən güldürdün

Gedib demə Kəlbini mən öldürdüm

Yengidən qalmasın ellər şivənə

Məhəmməd:

Çaxmağı mən çaldım od düşdü qova

Oynadı buludlar tutuşdu hava

Sənə atmayırdım, atırdım ova

Sənə dəyən güllə mənə dəyəydi

Kəlbi:

Mən Kəlbiydim çıxmışdım ovuma

Anam ağlar, bacım qalar lovuma

Yığılmışdı qohum-qardaş toyuma

Gərdək təxtim qismət oldu çöl mənə

Məhəmməd:

Mən Məmmədəm xəstə qəlbin dindirəm

Tüfəng atan biləklərim sındırram

Xəncərinən mən özümü öldürəm

Sənə dəyən güllə mənə dəyəydi

Kəlbi gözlərin yumub dahi səs vermədi.

Məhəmməd üz Nəcəfə tərəf döndərib Şah-i Mərdandan kömk istəsin:

Şiiələr dadına yetən ya Ali

Şah-i Mərdan fəryadıma sən yetiş

Şəmşirilən badə verən kafəri

Ağalar ağası dadə sən yetiş

Xeybərin qalası xərab eyləyən

Divi girdabdan azad eyləyən

Xəlili nardan ey nicat verən

Şiiələr ağası dada sən yetiş

Rəhim-i madərdə anayə yoldaş

Ürəyimin sözün sən eyləmə faş

Dünyada qardaşın öldürməz qardaş

Şəfa ver Kəlbimə dada sən yetiş

Məhəmməd öz xəncəriylə özünü öldürür.

Kənddə toy bəsatı başlanıb Fəxri Xanım ayaq yalın baş açıq dağa nalə eyləyə-
eyləyə balasın istir:

Qadir Allah zülfüm yolub ağlaram

Bu dağlardan mən balamı istərəm

Sinəm üstün çalın çarpaz dağlaram

Bu dağlardan mən balamı istərəm

Bir ah çəkim bütün daşın tökülsün

Çox ağlayım əlif qəddim bükülsün

Oğlum ölüb kül başıma tökülsün

Veran dağlar mən balamı istərəm

Mən Fəxriyəm özüm Kəlbi anası

Hamı istər mənə kimin balasın

Dindirməyin oğlu ölən anasın

Qadir Allah mən balamı istərəm

Fəxri sözün qurtarıb. Bacısı yoxuda Kəlbi`nin ölümünü görmüşdü belə
sözünü başlayır:

Ey ağalar dindirməyin siz məni

Qardaş deyib gecə gündüz ağlaram

Siz Allah yaramı sizlər bilirsiniz

Qardaş deyib gecə gündüz ağlaram

Qurban olum gözdən axan yaşıza
Durub dolanaram sizin başıza
Siz allah qara salmayın başıza
Qardaş deyib gecə gündüz ağlaram

Adım Səlbi mənəm Kəlbi bacısı
Ürəyimdən getməz qardaş acısı
Gözüzdən silərəm qanlı yaşızı
Qardaş deyib gecə gündüz ağlaram

Nalə o şeyvndən sonra Həzrət-i Ali gəlib Kəlbi və Məhəmmədin başı üstə onları yenidən dünyaya qaytardı. Yenidən onlar zindanlıqlarının üstünə qayıdıb xoşbəxt oldular. Ümidvarıq eşidənlər də xoşbəxt olsunlar.

5.2.3. Mirza Kazim Destanı

Âşık Müslüm 1980 yılında Mirza Kazım adlı bir destanı kaleme almıştır. Bu destanı Mohammad Rezzaghi 2010'da derleyerek yazıya geçirmiştir.

Azərbaycan'da Qərədəğ'da bir kənd varıdı. O kəndin adı Qırx Bulaqıdı. Orda bir aşiq Salih varıdı. Eşidib Zəngan'da bir aşiq Kazım var. Allah buna o qədər liyaqət verib, həm özü gözəlidi həm səsi. Çox həsrət çəkir aşiq Kazımı görsün.

Günlərin bir günündə Bakı'da bir Gülnaz adında bir qız varıdı. Rüstəm bəgin qızı ıdı. Çox şair və söz bilərdi. Amma özü, öz Allahınan əhd peyman edib hər kəs

bunu sazla bağlasa onla izdivac(toy) eləsin. Hər aşiq gəlir bu qızın bərabərində aciz qalır, məhküm olur.

Qız eşitdi Qərədağda Qırx Bulaq kəndində bir aşiq var. Çox ustad aşiqdi. Götürüb bir namə yazır aşiq Salihə. Görək nə yazır. Bizdə ərz eliyək:

Bir namə yazıram aşiq Salihə
Əgər söz bilərsən bu meydana gəl
Mənim əhdim budur dünyada
Söz bilməyən düşər bu zindanə gəl

Aşiq gərək dərya ola sözündə
Bulaq kimi qeynaq vura özündə
İsmət ola həya ola gözündə
Baxmıya hər gələn o cananə gəl

Adım Gülnaz Rüstəm Bəgin qızıyam
Səhər səhər çıxan dan ulduzuyam
Kölgədə bəslənən əmlik quzuyam
Başarmasan batar nahaq qanə gəl

Naməni yazıb verdi qasidə. Qasidə naməni gətirib verdi Qırx Bulaq`da aşiq Salihə. Aşiq Salihə naməni oxuyub gördü əgər adam söz bilməsə meydanda həm xicalət olar həm də nahəq ölümə gedər. İstir namənin cavabın belə yazır:

Gülnaz Xanım namən gəldi yetişdi
Dərs almışam bir ustadan gəlirəm
İki Könül bir birilə görüşdü
Heç qorx⁶⁷³ maram cəmaətdən gəlirəm

⁶⁷³ Korku

Ürəkdə var sözüm coşqun bir çayam
Dalğa vurmuş nəhəng olan dəryayam
Qeynər bulaq öz sazımda ustayam
Qorxun olsun qiyamətdən gəlirəm

Adım Aşiq Salih Qırx Bulaq kəndim
Meydana girəndə min cürə fəndim
Vəfalı gözəlin zülfü kəməndim
Kökümdə var nicabətdən gəlirəm

Söz tamam. Namənin cavabın yazıb yolladı.

Namə yetişdi. Gülnaz Xanım naməni oxudu. Bildi Aşiq Salih gələcək.

Aşiq Salih dedi: Bu qız namə yazıb mənə. Bu qızın ilqarı hərəkəs onu bağlasa onunla izdivac edəcək. Aşiq Salih fikr elədi, bu cavandır mən onunla tay olan dəyiləm. Qız bilmir bu Aşiq Salih cavandı yoxsa qocadı.

Aşiq Salih götürüb namə yazır Zənganlı Aşiq Kazıma görək nə yazır.

Naməm yetişəndə ay Aşiq Kazım
Su əlində olsa içmə gəlgilən
Dilim söz danışır, qələmdi sazım
Heç fikri xiyala düşmə gəlhilən

Sən cavan aşiq san Zəngan mahalın
Eşitmişəm vardı çoxlu kamalın
Bir neçə sözüm var gəl xəbər alım
Bu ilqardan sən də keçmə gəlgilən

Bir gözəl qız mənə namə yazıbdır
Neçə aşiq zindanına salıbdır
Mən Aşiq Salihə heyran qalıbdır
Aşiq yaranmısan deyişməyə gəlgin

Söz tamam. Naməni yazıb yolladı. Gəldi yetişdi Aşiq Kazıma.

Aşiq Kazım naməni oxuyub bildi bu səfər, çox bərk səfərdi. Qayıtmaq müşküldür. Namənin cavabın görək necür yazır:

Bir gözəl vaxtında namən yetişdi
Cavabını yazdım yolladım sənə
Oxudum naməni bağrım alışıdı
Elə bildim bülbül gedər gülşənə

Qəradağ ölkəsi aşiq mahalı
Gələn aşiq gəlir ordan dərslər alır
Bilmirəm o qızın nədir xiyalı
Gedən aşiq qayıtmır vətənə

Mən cavan aşığam əlimdə sazım
Yoxdur birkimsəyə mənim niyazım
Vətənim Zəngandır adımdı Kazım
Döyüş meydanında sazım səslənə

Namə⁶⁷⁴ yetişdi. Aşiq Salih gördü. Aşığın sözlərindən bəllidir söz başaran adamdır. Ocürki tərif edirlər. Ona görə gəlsə bu qızı bağlar.

⁶⁷⁴ Mektup

Aşıq kazım istir gedə. Öz anasıla qohum qardaşlarından görüş elədilər.
Soruşdular: səni kim istəyib? Hara gedirsən? Aşıq Kazım belə deyir:

Qohum qardaş məni həlal eyləyin
Anamı tapşırıb sizə gedirəm
Bir usta aşıqdı namə yazıbdı
Anamı tapşırıb sizə gedirəm

Can anamın, can elimin, can sizin
Ayılıb yuxudan bəxti ulduzum
Cənginə gedirəm bir gözəl qızın
Sürmə yaxıb ala gözə gedirem

Aşıq Kazım çağırılan Allahu
Odur qərblərin püştü pənahı
Qəm alıb ürəgin çəkərsən ahı
İgit hər müşkülə dözər gedərim

Aşıq istir gedə anası deyir: Oğul sən gedirən mənim də sözüm var. Ana ağ saçlarından saz yerinə sinəsinə basıb belə deyir:

Oğul sən gedərsən allah pənahın
Həsətim ürəkdə qoyma sən məni
Ağaran saçların nədir günahı
Dərdi qəm ürəkdə qoyma sən məni

Tək bir oğlumudun dünyada mənim
Gedərən dəryaya qərq olar gəməm
Mənə zindan olar ana vətənim
Su durmaz ələkdə qoyma sən məni

Adım Sona özüm dağlar quşuyam
Çətinbilləm səndən sonra yaşayam
Sən gedərsən mən də qəm yoldaşuyam
Gileyliyəm, fələk də qoyma sən məni

Nənəsilən xudahafiz⁶⁷⁵ eylədi. Hərəkət elədi. Çıxdı kənarə baxıb Zəngana.
Ayrılməsinə görə söz oxur:

Vətənimdən ayrılıram ilahı
Qayıdam vətənə gələm, gəlmiyəm
Güllü bağlar, uca dağlar ilahı
Görəm bu dağları gələm, gəlmiyəm

Hər iğidin öz diyarı gözəldi
Yayı qışı həm baharı gözəldi
Dağı daşı tarlaları gözəldi
Kəhliklərin görəm gələm, gəlmiyəm

Aşıq Kazım yanır el fərağında
Bülbül oxur gülün qonça çağında
Gülşənim solmasın dostun bağında
Dostun bağın görəm gələm, gəlmiyəm

Sözünü təmamə yetirib. Neçə gün, neçə gecə yol gedir. Özün yetirir Qəradağ
mahalına. Bahar çağı, gül çiçək açılan vətəndi.

Gördü bir iddə qız gəlin çölə gediblər gəzməgə. Kəndin kənarında bir aşiq
gördülər. Dedilər: Gəlin bu aşiqdən söz xəbər ala. Özlüklərinə dedilər yoxsa eyb olar.

Qızların biri dedi: Heç eybi yoxdur. Aşıq həmişə elindir. Aşıq elə məhrəm olar.

Dedilər: Aşıq hardan gəlib, hara gedirsən?

⁶⁷⁵ Vıdalaşmaq

Dedi: Kandan gəlib, bir məkana gedirəm.

Dedilər: Bizə bir söz oxu.

Sazın çıxardıb görək nə deyir:

Bahar fəsli yaz ayları gələndə
Qız gəlinlər gedər yaylağa dağlar
Kimisi gül dərə kimi nərgizi
Heyif düşdü əldən uzağa dağlar

Qızlar dedilər: Ay aşiq qardaş elə sən oxumandan bəllidir qəribəsən.

Kazım dedi: Sözümə qulaq asın.

Uca daqlar arxasında qar olur
Açılır gül çiçək lələzar olur
Durna gözlü bulaqları car olur
Gəlmişəm bu yurda sorağa dağlar

Zəngandır mahalım Xəmsədir yurdum
Sazımdan sözümdən mən ilham aldım
Yolumu cavan vətət qürbətə saldım
Kazım`am düşmüşəm ırağa dağlar

Qızlar gördülər bu qəribdi. Dedilər: Aşiq hər kəs sənətkarın tapar. Bu kətdə bir aşiq Salih var get onun evinə. Dedi: Mən elə ona qonağam.

Ayrılib gəldi aşiq Salih'in mənzilinə.

Xoş gəldindən sonra gecəni qalıb. Söb Aşiq Kazıma dedi: Mən səni yolluram⁶⁷⁶ bir qızın meydanına. O yaman sözcüdü amma eşitmişəm sən də çox söz bilənsən. Allah sənə də bu elmdən pay verib. Amma mən neçə kəlmə söz xəbər alım. Görüm o iki səndən tərif ediblər düzdü yoxsa yox. Ona görə varsan ya yox?

Aşiq Salih söz xəbər alır Kazımdan. Görək nə soruşur.

⁶⁷⁶ Göndermək

Səndən xəbər alım ay cavan aşıq
Bəşərin əvvəli nədən yarandı?
Kimlərə hökm oldu nəqş çəkildi?
Ənbya oliya hardan yarandı?

Kazım:

Sənə xəbər verim ey aşıq Salih
Alahın əmrilə pənc(beş) tən yarandı
Cəbrəyil nəqş gətirdi toprağa çəkdi
Allahdan əmr oldu adam yarandı

Salih:

Adəmin nəqşini çəkdi cəbrəyil
Ruh varid eylədi o Rəbi Cəlil
Həvva da ondan oldu adəmə dəlil
Həva hardan oldu nədən yarandı?

Kazım:

Bir nəfər yoxdu ab həyatdan
Ruh adəmə gəldi həq təaladan
Heç xəbər almıram som⁶⁷⁷ o səlat⁶⁷⁸dan
Həvva nənə o toprağdan yarandı

Salih:

Bu sözə salihin heç sözü olmaz
Allahı yâd edən damı⁶⁷⁹ də qalmaz
Bacı qardaşınan izdivac olmaz
Adəmin nəvə⁶⁸⁰si necə yarandı?

⁶⁷⁷ Oruç
⁶⁷⁸ Namaz
⁶⁷⁹ Tuzak
⁶⁸⁰ Torun

Aşıq Kazım:

Allah əmr elədi adəmə o vəqtə

Cin ilən qabil eylədi vəslət

Habil hürilərdən oldu ona bəxt

Adamın nəvəsi ondan yarandı

Aşıq Salih gördü hər nə söz xəbər alsa bu cəvab verər, dedi: Mən səni istəmişəm Bakıda Rüstəm Bəyin qızı Gülnaz Xanımın cənginə gedəsən. Heçkəs onla başara bilmir. Məhkum olur.

Amma sən gedəsən onunla necə bağlaşan. Sənin öz liyaqətin olsa səni bağlar. Neçə aşığı o zindanı eləyib. Onları azad elər. Çün sən cavan aşıqsan. O da əhd eləyib hər kəs onu bağlasa saz və söz ilə onunla ömür başa vuracaq. Aşıq Kazım neçə gün qalıb.

Gedəndə Aşıq Salihə neçə kəlmə söz oxur:

Vətənimdən çıxdım həq rizasına

Bildim ki dilimin bismillahı var

Dözərəm Allahın hər qəzasına

Başımın üstündə yəduallahı var

İmdad istiyənə dadrəs olar

Âlini istəyən kəmər bəst olar

O şah vilayətə hərəkəs dost olar

Özü kömək elər min pənahı var

Mən Aşıq Kazımam oxuram aye

Umıdı bağlaram mən ol xudayə

Şəriətdə mən gedərəm dəvayə

Tamam, şiələrin qiblə gahı var

Sözünü deyib xudafiz elədi. Neçə gündən sonra getdi. Bir qəvəxana tapıb keçdi içəri, dedilər: Aşıq san?

Dedi: Bəli

Dedilər: Kasıblığa gəlmişən. Hardan gəlirsən?

Dedi: İran'ın Xəmsə mahalından gəlirəm. Əslim Zənganlıdır. Gəlmişəm işim var.

Dedilər: İşin nədir?

Dedi: Deyirlər burada bir qız var. Rüstəm Bəyin qızıdır. Tamam, aşıqları bağlayıb zindana verib. Ondən ötrü gəlmişəm.

Dedilər: O yaman söz bilir. Əgər söz bilməsən çətindi. Onlan başarmaq. Çün onun əhdidir hərəkəs onu məhkum eləsə onlan izdivac(toy) eyləyəcaq.

Dedi: Mən gəlmişəm əgər Allah kömək eləsə aşıqları zindandan azad eləyəm.

Qəvəxanada dedilər: Aşıq qaydadır əvəl bir xalq için oxuyarlar.

Aşıq Kazım istir oxuya:

Xəlayiqlər indi qulaq asın siz
İğidin başqa bir varı gərəkdi
Şahi, gəda⁶⁸¹ bir Allahi çağırar
Danışanda xoş güftari gərəkdi

Qardaşlar Yusifi saldı çahə
Kimidi allandı o mülkə cahə
Alidi işarə eylədi mahə
Məhəmməd tək tacdarı gərəkdi

⁶⁸¹ Dilenci

Mən aşiq Kazımam mahalım Zəngan
Mənə kömək olar o Şahı Mərdan
Çağırram ürəkdən Sahibəzzaman
Doğru yolu düz ilqari gərəkdi

Söz tamam. Bu xəbəri aparıb yetirdilər qıza.

Dedi: Gedin onu gətirin.

Gəlib aşiq Kazımı apardılar. Dəstur verdilər aşıqlar meydanını hazır elədilər.

Söb tezdən cəmaət cəm oldular meydana görək kim kimi bağlayacaq?

O zindan da olan aşıqlara dedilər: İrandan bir aşiq gəlib Gülnaz Xanımlan cəngə.

Hamı hazır. Aşiq Kazım tək tənha heç kimsə yoxdur. Gülnaz Xanım neçə saatdan sonra gelib nazı qəmzə ilə. Amma üzünə niqab salıb yetişdi meydana. Aşiq Kazım durdu ayağa salam verdi. Qız niqabın altından bir oğlana baxdı gördü çox kamallı bir cavandır.

Dedi: Cavan aşiq gəlmişən mənim cəngimə?

Dedi: Hən

Dedi: Çox yaxşı mənim şərtimi eşidib sən?

Dedi: Hən.

Gülnaz dedi: Söz bilməsəm bais olarsan zindanda olan aşıqlar nahəq ölümə gedələr.

Dedi: Xanım mən özümdə hünər bilməsəm İrandan burayagəlməzdim.

Xanım dedi: Çox yaxşı. Əvvəl di görüm söz sənindi ya mənimdi?

Dedi: Xanım bizim molamız Həzrəti Ali həmişə fürsəti düşməne verib. İndi bura meydandır. Fürsət sənindir. Amma bir şərtim budur. Rubəndin(niqabın) üzündən götürəsən. Mən görüm hərifim kimdi?

Dedi: Əqlin olsun mən üzümdən niqab götürsəm sən özündən gedərsən. Şansın gətirib mən bu gün belə meydana gəlmişəm.

Aşiq Kazım dedi: Xanım mən sən diyən aşıqlardan deyiləm. Havasın cəm elə.

Qız dedi: Sən söz oxu sonra mən üzümü sənə nişan verim.

Aşiq Kazım sazın götürüb görək nə deyir. Hamı tamaşa elir

Şirin güftarivi eşitdim⁶⁸² sənin
Açılaydı məh camalın göreydim
Nun o vəlqələmdi qarə gözlərin
Qosi qəzəh o qaşların göreydim

Qız dedi: Bəli aşiq kı həmin saat özündən söz diyə. Ondan qorxmaq gərəkdi.

Qız dedi: Bu sözləri kimə deyirsən?

Aşiq Kazım dedi: Səndən sonra bir kəs mənim meydanıma gəlməyib. Sözen dubarəsini deyir:

Camalın görməmiş bənzətdim aya
Şəqayeq Reyhan san özün Sonaya
Qədi sinobərsən gərdən minayə
Saz çalanda barmaqların göreydim

Mən Aşiq Kazımam toylar çalmışam
Çaylar kimi dəryalara dalmışam
Neçə aşiq sən zindanə salmışan
Qəmzə satan ayaqların göreydim

⁶⁸² Duydum

Qız gördü. Bu sözləri eşitdi. Camalından niqabı götürüb əl eylədi sazına görə, nə xəbər alır. Qız dedi: Əgər mənim bu sözlərimə cavab versən mən sənə məhkum olmuşam. Əgər cavab verə bilməsən dəstür verəcəyəm bu meydanda başın kəsələr.

Aşiq Kazım dedi: Mənəm demə, di görək sözün nədir:

Səndən xəbər alım ay cavan aşiq
Hansı məlakədi qanadı yandı⁶⁸³?
Hansı peyğəmbər qanat bağladı?
Yoldaşı yanında qaldı dayandı

Aşiq Kazım
Sənə xəbər verim gözəl nazənin
Fitris məlakədi qanadı yandı
Məhəmməd peyğəmbər meracə getdi
Cəbrəyil yoldaşı durdu dayandı

Aşiq Kazım cavab verəndə hamı əhsən dedilər.

Aşıqlar zindanda eşitdilər bir aşiq Azərbaycandan gəlib özündə Zənganlıdır.
Hamı sevindi. Dedilər: Bu aşiq özündə hünər bilməsə bura gəlməz.

İkinci söz
Neçə min söz nə barədə soruldu?
Nə ayəsi gəldi kimidi kor oldu?
O kimlərdi mərifətdə por⁶⁸⁴ oldu?
O kimlərdi qəlbi onun yanandı?

Aşiq Kazım

⁶⁸³ Kanat

⁶⁸⁴ Dolu

Neçə min söz peyğəmbərə buyurdu
Dəna ayəsi gəldi şeytan kor oldu
Musəlmanlar mərifətdən por oldu
Bəxil⁶⁸⁵ adam cəhənmədə yanandı

Qız:

O kimidi dünyada itirdi yolu?
O kimidi insanda var pəri balı?
O kimidi dünyada çox həsrət qalı?
Kimləridi ki tamam ömrü cavandı?

Aşiq Kazım:

Əbuləhəb dünyada itirdi yolu
Cəfər təyyardı var pəri balı
Kafərdi beheştə o həsrət qalı
Aşiq Kazım bu meydanda cavandı

Qız özü demişdi mənim sözlərimə cavab versən, mən sənə məhkum oldum.
Qəbul elədi. dəstur verdilər aşıqları zindandan azad etdilər.

Aşiq Kazım dedi: Gülnaz Xanım sənə əhdin hərəkəsə məhkum olsan onla
evlənəcəksən. Çün mən Zəngandan bura gəlmişəm. Mən səni alaram. Amma mən
getməliyəm sən bu aşıqlardan ki məhkum eləmişən birini seç.

Qərər Gülnaz Xanım birini seçib. Aşiq Kazım onların toyun çaldı.

Onlar kamə yetdilər. Eşidənlərdə sağ olsun.

⁶⁸⁵ Cimri

5.2.4. Şirin ile Birçək Hanım

1974-76 yıllarında Zengan'da "Radyo Ayva" stüdyosunda Cavat Zengani ve ağabeyi olan Kurban Zengani tarafından Zengan âşıklarının ifaları kayda alınır. Âşık Müslüm, Şirin ile Birçək Hanım Destanı'nı 3 kasette bitirmişdir. Bu kasetleri biz 2003'te Arap alfabesiyle deşifre ve 2006'da Latin alfabesine aktardık.

Keçən zamanlarda Ebhər Çayı'nda Şirin adında bir aşiq varıdı. Dəməvənd məntəqəsində Birçək adında bir qız əhd eləyib hər kəs bunu saz və sözilən bağlasa o adamnan toy eləsin. Hər tərəfə elan eyləmişdi. Hər yandan aşiq gəlib birçək hamısını bağlayıb zindana salmışdı.

Bu məntəqədə Nəriman bəy var. Çox göylü istir birçəginən toy eləsin ancaq aşıqlıq bilmir. Nəriman bəy eşitdi Ebhər Çayında bir ustad aşiq Şirin var. İstədi o aşığı gətirə öz yerinə Birçəgilən deyişə. Bir nökeri varıdı Baba Bayram adında. Bir namə yazıb Baba Bayrama verdi. Namədə yazılmışdı: "Şirin! 39 aşiq bot pərəst Birçəgin zindanıdadır. Hər nə no olsa gələn bunları xilas eyliyəsən."

Baba Bayram yola düşüb. Gəlib çatdı aşiq Şirin evinə. Aşiq Şirin tobə eləmişdi. İstirdi Kərbəlayə ziyarətə getsin. Naməni alıb oxudu. Qəzayanı bildi. Baba Bayrama dedi: Birçəgilən mənim sinnim tutmur. Sonra mən tobə eləmişəm. Baba Bayram çox yalva yaxar eləyib. Şirin bir istixarə elədi. İstixarə xoş gəldi. Durub birlikdə müctəhidin yanına gəldilər, icazə alalar.

Molla gördü Şirin gəlir amma yanında bir adam var. Dedi: nə oldu Şirin sənki tobə eləmişdin? Şirin cərəyanı danışib, dedi: sən icazə versən gedərəm yoxsa getməərəm. Molla Şirin gəlməmişdən quran oxurdu. Dedi: əyər mən oxuyan surəni desən, gedə bilərsən. əyər bilməsən, sənin tobən qəbul olmaz. Şirin alıb görək nə deyir:

Bu gün bir müctəhid gördüm

Kələm ollah əlindəydi

Oxurdu surey e yasın

Yosəbbel lah⁶⁸⁶ dilindəydi

Molla dedi, indi sözün cavabını eşit:

Qıl namazın zikrin eylə

Bir allaha şükrün eylə

Şirin getmək fikrin eylə

Gəlmək allah əlindeydi

Şirin alıb, mollanın cavabın versin:

Oxuram əlifi sünnət

O həqdən çəkərəm minnət

O səkkiz qapılı cənnət

Kilidi şah əlindeydi

Edəm bəxşiş ətalərdən

Aliyəlmortəza hafız

Cəmi ruz-i cəzalərdən

O gündə, sən xudahafiz

Şirin molladan ayrılıb evə gəldilər. Evdən xudahafiz eləyib yola düşdülər. Bir məntəqəyə yetişdilər. Meyyit namazı qılırdılar. Bunlarda qoşulub namazı qıldılar. Cəmaət mollaya dedilər: bu aşiq da namazda şirkəti varıdı. Molla namazı yenidən

⁶⁸⁶ Kuran'da surelerden birisi

camata qıldırđı. Dedi: hər namazda aşıq şirkət eləsə namaz batıl⁶⁸⁷ olar. Aşıq Şirin mollaya dedi: əyər bu ölünü danışdırdın heç. Yoxsa abırını aparram. Molla dedi: ölü dirilməz. Şirin edi: əyər mən ölünü danışdır⁶⁸⁸ sam nə?

İndi görək Şirin ölüyə nə deyir:

Adəm oğlu adın mərhəb
Yel əsər tökülər yarpaq
Ayaq altda qalan topraq
Gəlir başdan aşar bir gün

Adəm oğlu ol xəbərdar
Gör başıva nələr gəlib
Öləndə başın üstünə
Yad i biganələr gəlir

Bu sözlərdən ölü əlin kəfəndən çıxardıb Şirinin biləyindən yapışdı. Hamı qaçağaça düşdülər. Molla daldan baxırdı.

Adəm oğlu yolun ıraq
Daş yarılar çıxar bulaq
Qiyamətə göndər çırağ
Yaman qaranqular gəlir

⁶⁸⁷ Geçersiz

⁶⁸⁸ Konuşturmak

Adəm oğlu əlin boşdu

Eməlin sənə yoldaşdı

Altın topraq üstün daşdı

Yanar heybətindən gəlir

ölü dedi: ey aşiq Şirin mənim bütün bədənim gunahdan yanırdı amma Allah sənə xatir mənim gunahımdan keçdi. Camaat bu cərəyani görüb aşiq Şirinin dörəsinə⁶⁸⁹ dolandılar. Neçə gün qonaq qaldılar. Sonra durub düşdülər yola.

Birçək Xanım şikara çıxmışdı. Şirin və Baba Bayram Dəməvəndin yaxınlığında bir bağın yanında oturdular. Şirin susuzmuşdu, Baba Bayrama dedi: get o, qızlardan bir az su al gətir. Qızlar dedilər: əyər bizə söz oxusaz su verərik. Aldı görək Şirin bu qızlara nə oxur:

Beş gözəl görmüşəm bulaq başında

Kimsiz ellərinə qurban olduğum

Orus, Erməni də bu nicabətdə

Danış dillərinə qurban olduğum

Qızlar aşiq Şirinə güldülər. Şirin gör nə cavab verir.

Mənə də gülmüyün başı lolular

Surahı gərdənli zülfü tolular

⁶⁸⁹ Çevresi

Erməni bəçəsi əsli kolular

Danış dillərinə qurban olduğum

Qoca aşığın sözü cavanlara xoşgəlidir. Birçək Xanım boynunda bot asmışdı.

Gəl ol müsəlman, gəl olma kafər

Necə tərək eləyim məzhəb i cəfər

Götür niqabını xorşid i xavər

Görüm cəmalıvı qurban olduğum

Şirin su alıb içdi. Sonra baba bayramla nəriman bəyin evinə gəldilər.

Baba Bayram gəldi Birçək Xanımın imarətinə. Birçəgə xəbər verdilər bir aşıq gəlib sənən deyişsin.

Birçək Xanım:

Başına döndüyüm ey cavan aşıq

Mənə söylə görüm hardan gelibsen

Dolanım başıvan mən olum qurban

Mənə söylə görüm hardan gəlibsen

Ancaq Baba Bayram öz danışığının⁶⁹⁰ bilməyib bBirçək Xanıma dedi: gəti yeri sal yataq.

Birçək xanım:

Yetik oldum sənin ziro zebərin

Əqli⁶⁹¹ mərifətdən yoxdur xəbərin

⁶⁹⁰ Konuşmask

⁶⁹¹ Akil

Birçək deyir durram əzərəm sərin
Mənə söylə görüm hardan gelibsən

Ustadivi gördüm hirsı yamandı
Can almağa heç deməyib amandı
Yetik oldum gördüm yükü samandı
Mənəsə göhərdən kandan gəlibsən

Baba Bayram dedi: mənən gələn aşiq Ebhər Çaylıdı.

Birçək Xanım:

Mən neynirəm Ebhərivi Çayıvı
Eivə verdirrəm həqqi sayıvı
Harda qoydun ustadıvı tayıvı
Mənə söylə görüm hardan gəlibsən

Baba Bayram Birçəgin sözlərinə cavab tapmadı. Qızlar Baba Bayramın qolların bağlayıb bir kisenin⁶⁹² içinə saldılar sonra inə bizlə Baba Bayramın canına düşdülər. Kiseni gətirib Nəriman bəyin qapısına asdılar. Nəriman bəy kiseni əndirib Baba Bayramı üstü qanlı gördü. Aşiq Şirin bu halda yuxu gözlərinə gəlib mola Alini gördü. Molla dedi: Şirin sən Birçəgi bağlarsan. Şirin yuxudan durub. İndi Nəriman bəyə istir söz oxusun:

Sənə deyim Nəriman bəy
Mən ağam Alini gördüm

⁶⁹² Küli

Sənə qurban mənim canım

Mən ağam Alini gördüm

Duldulu gördüm sağında

Seyr edər cənnət bağında

Musa ilən tur dağında

Mən ağam Alini gördüm

Yol üstə vardır obası

Çiyinə⁶⁹³ salıb əbasın⁶⁹⁴

Həsən Hüseynin atası

Mən ağam Alini gördüm

Səhər oldu, gəlib Birçəyə xəbər verdilər. Hər ikisi meydanda öz yerlərində oturdular. Mirzələr də öz yerlərində. Birçək alıb görək Şirinə nə deyir:

O yanlısan bu yanlısan

Təbriz Azərbaycanlısan

Xəbər almaq eyb⁶⁹⁵ olmasın

Görüm hansı məkanlısan

⁶⁹³ Omuz

⁶⁹⁴ Cübbe

⁶⁹⁵ Ayıp

Şirin

Ebhər çayında mən varam

Azərbaycanda aşkaram

Mətəin var xəridaram

Göhərəm kanı neylərsən

Birçək:

Qoca⁶⁹⁶ gözlərin oyaram

Yerinə qanqal qoyaram

Qonaq olmasan soyaram

Qonaqsan tərcümanlısan

Şirin:

Soymadın qorxdun üşüyəm

Yol əhli xirqə püşiyam

Gecə yastıq yoldaşıyam

Gündüz mehmanı neylərsən?

Birçək:

Sənə deyim aşiq Şirin

Di dur meydanə gəl gəl gəl

⁶⁹⁶ İhtiyar

Görmüşəm çoxlu döyüşü
Mənəm meydanda kel dur gel

Şirin:

Dan yelləri əsəcəkdir
Səbrim mənim kəsəcəkdir
Nər mayəni dutacaqdır
Mənim meydanıma dur gəl

Birçək:

İncərəm bağrın incərəm
Düşməni gözündə xəncərəm
Gələrəm səni sancaram⁶⁹⁷
Mənəm bir afiyi şahmar

Şirin:

Mən şirinəm gəldim kanndan
El götürməni xanımandan
Hökmüm vardır süleymandan
Efsunumda yatar marlar⁶⁹⁸

Birçək:

⁶⁹⁷ Sokaram

⁶⁹⁸ Yılanlar

Aşıq olan al eyləməz

Alif qəddim dal elləməz

Yüz min qoşun⁶⁹⁹ kar eyləməz

Mənəm bir qəley e xeybər

Şirin:

Oxuram sureye yasın

Çağıraram qənbər ağasın

Yıxaram xeybər qalasın

Puladdan şeşpərim pər pər

Birçək:

Gəl, gəl arif səndən xəbər alayım

Nə gün keçdi karın tərhi çəkildi?

Kim toxumunu gətədi, kim əfşan etdi?

Kim suyun suvardı mərzi çəkildi?

Şirin:

Yekşənbə⁷⁰⁰ günündə bir xoş saatda

O gün keçdi karın tərhi töküldü

⁶⁹⁹ Ordu

⁷⁰⁰ Pazar

Cəbrəil gətədi adəm əfşan etdi

Ali suvardı su mərzi çəkildi

Birçək:

O kimidi qova qova gətirdilər?

Gətiriban harada itirdilər?

O nəidi gəlməmiş, gətirdilər?

O kimidi başdan ikki çəkildi?

Şirin:

Zəkəriyanı qovub gətirdilər

gətiriban orada itirdilər

O ərred⁷⁰¹ gəlməmiş, gətirdilər

Zəkəriyya başdan ikki çəkildi

Birçək:

Kimilər danışdı atasıla yalan?

Kimidi quyuda daş üstə qalan?

Kimidi cəmşidi təxtindən salan?

Kimidi hələbdə darə çəkildi?

⁷⁰¹ Testere

Şirin:

Yəqub uşaqları danışıb yalan

Yüsifdi quyuda daş üstə qalan

Alidi cəmşidi təxtindən salan

Mənsürüdü hələbdə darə çəkildi

söz tamam. Hər kəs öz evinə gedib. Birçək cavan aşığıları öz gözəlliyilə bağlardı. Birçək Xamama gedib özünə arayış⁷⁰² edib mələyə⁷⁰³ çıxdı. Şirin, Birçəgi görüb, görək nə deyəcək:

Hamamdan çıxan gözəllər

Hamam sizə sahat olsun

Bir busə ver ağ üzündən

Qoy bir canım rahat olsun

Xiyal xiyalə varmaram

Özgə xiyalə varmaram

Səndən özgə yar almaram

Kəlam ullah⁷⁰⁴ and olsun

⁷⁰² Süslenmek

⁷⁰³ Mahalle

⁷⁰⁴ Kuran

Yeri bir Erməni xaçı
Ağ üzündən allam maçı
Hər bir yanda ondört saçı
At dal gərdəndə bənd olsun

Birçək yalvardı: Şirin sən allah təhin ⁷⁰⁵eyləmə. Söz tamam.

Sabah meydan sulandı. Hər kəs öz yerində oturub deyişmə başladı.

Birçək:

Gəl, gəl arif səndən xəbər alayım

Söylə görüm aşiq nələr olubdur?

O kimidi nahəq qanın tökdülər

Zülm i sitəm, zülm i hübab olubdur

Şirin:

Hilali qaşların canım alıbdır

Saralıban gülü rəngim solubdur

İmam hüsen nahəq qanın tökdülər

Zülm i sitəm, zülm i hüba olubdur

Birçək:

⁷⁰⁵ İftira

O nəidi göydən yerə səpildi
O nəidi dayanmadı çəkildi
O kimin qanıdı təştə⁷⁰⁶ töküldü
Bir çikkə⁷⁰⁷ atılıb hübab olubdur

Şirin:

Nor i rəhmət göydən yerə səpildi
Səfhəidi durmadı ərşə çəkildi
Siyavəş qanıdı təştə töküldü
Bir çikkə atılıb hübab olubdur

Birçək:

Başına döndüğüm ey aşiq Şirin
Getgilən evinə, getgilən Şirin
Dolanım başıva mən olum qurban
Getgilən evinə, getgilən Şirin

Şirin:

Başına döndüğüm ey Birçək Xanım
Tutmuşam yaxandan, qoymaram Birçək

⁷⁰⁶ Büyük legen

⁷⁰⁷ Damla

Dolanım başıva, mən olum qurban

Tutmuşam yaxandan, qoymaram Birçək

Birçək:

Birçək dedigin bilki bərk⁷⁰⁸ qaladı

Mənim gözüüm neçəsini taladı

Sənin evin, şirin Kərbobələdi

Getgilən evinə, getgilən Şirin

Şirin:

Mən qurbanam şokətivə şanıva

Dərd o bəlan gəlsin şirin canıma

Susamışan qırx aşığın canına

Tutmuşam yaxandan, qoymaram Birçək

Birçək:

Bizim dağlar meh dumandan daldadır

Sənin gözün ağ buxaqda xaldadır

Sənin uşaqların gözü yoldadır

Getgilən evinə, getgilən Şirin

Şirin:

Ay ağalar neyləmişəm neylərəm

Xəncər alıb qara bağrım peylərəm

Varlığım san əhl o əyal neylərəm

Tutmuşam yaxandan, qoymaram Birçək

Aşıqlar hamısı bunların söz demələrinə baxırlar. Birçək soruşdu: Şirin sən
dinin nədi?

Şirin dedi:şia.

Birçək istir Şirini öz dininə təbliğ eylesin.

Birçək:

Gəl bizim məzhəbə, gəl bizim dinə

Gəl örgən o ədəbi ərkanı sən

Gəl eyləyim səni keşişlər başı

Görənlər desinlər hansı xanısan

Şirin:

Lənət məsləkizə, lənət xaçıza

Gəl ağam Aəlini düzgün tanısan

Keşişləriz qapımızd köpəkdir

Sən özün qocanın yer salanısan

Birçək:

Ellidən altmışdan keçibdir yaşın

Qarıyan nər kimi tökülüb dişin

Deyərəm meydanda əzərlər başın

Nə yamana hürə köpək canlısan

Şirin:

Hürüm hürüm dil dodağın yalayım

Bu sinəmi sinən üstə qalayım

Sındırım xəzinən gəncin talayım

Hər görün desin qocadan iki canlısan⁷⁰⁹

Birçək səndəl üstə oturmuşdu. Amma Şirin durub ayaq üstə sözlərini oxuyurdu. Birçək gördü Şirinin göz yaşı axıb üzünə. Aldı görək nə soruşyr:

Gəl gəl arif səndən xəbər alayım

Gözümüzdən gələn yaş nədən oldu

O kimidi, əl götürdü duayə?

Təmamən xəlayiq təxtəpuş oldu

⁷⁰⁹ Hamile

Şirin əvvəl bəndin cavabın bilmirdi tər gəlib andında dayandı. Baba Bayram güzgünü⁷¹⁰ dütdü Şirinə tərəf, Şirin özünü görəndə ağzı və gözü arasında suyu gördü. Alıb görək nə deyir:

Cəmalın şöləsi gözümə doldu

Gözümüzdən gələn yaş ondan oldu

Cəbrəildi əl götürdü duayə

Təməmə xələyiq təxtəpuş oldu

Birçək:

O kimidi başını nə yerə dutdu?

Sözünü söylədi orda nə bitdi?

İskəndər sirrini nə aşkar etdi?

Birçək diyər aləmə faş nədən oldu?

Şirin:

Səlmanı⁷¹¹ başını quyuya dutdu

Sözünü söylədi bir qarğı bitdi

İskəndər sirrini ney aşkar etdi

Şirin deyər aləmə faş ondan oldu

⁷¹⁰ Ayna

⁷¹¹ Dellek

Vəqt qurtulub hər iki tərəf öz evlərinə gedib hərəsi öz allahlarına ibadət eyləyirlər. Şirin Allah'a birçək büt'ə. Şirin əmirəlmömenini yuxuda gördü. Ağa dedi: heç qorxma, sən onu bağlayacaqsan.

Səhər⁷¹² olub söz demə başladı.

Birçək:

O kimidi gəzər sizlər zatında?

O kimidi gəzər bizlər zatında?

O nəidi gəldi at sifətində?

Neçə min il qanat çaldı quş oldu?

Şirin:

Cəbrəildi gəzər bizlər zatında

O şeytandı gəzər sizlər zatında

O buraq dı gəldi at sifətində

Yetmiş min il qanat çaldı quş oldu

Birçək:

Birçək gərək sözlərini yetirə

O kim ola kı mətləbi bitirə?

⁷¹² Sabah

Kimlər gedib xəmir⁷¹³ suyu gətirə?

Qayıdan baş nə insana tuş oldu?

Şirin:

Şirin gərək sözlərini yetirə

Xaliq gərək o mətləbi bitirə

... gedib xəmir suyu getirə

Qayıdan baş bir çobana tuş oldu

Birçək dedi: Aşıq Şirin neçə müddət mən söz xəbər aldım. Sən cavab verdin. İndi də sən soruş, mən cavab verim. Şirin dedi: əvvəl sözümdə cavab versən aşıqları öldür. Verməsən azad elə. İkincidə cavab versən Nəriman bəyi öldür. Cavab verənməsən əqd⁷¹⁴ oxunacaq. Üçüncüdə cavab verdin məni öldür, yoxsa cavab verəmədin toy başlanacaq. Birçək şərtləri qəbul eləyib, görək Şirin nə dedi:

Gəl gəl arif şəriətdən danışaq

Dört kitabın şərhi tərhi neçədi?

Cənnət damu yaranıbdı nəmədən

Behişt i əladə rizvan neçədi?

Birçək cavab tapmadı. Aşıqlar azad oldular.

Şirin:

⁷¹³ Hamur

⁷¹⁴ Nikâh

Gəl gəl arif mərifətdən danışaq

Göydən gələn quran kimə qalıbdır?

Kim yazğı yazıban dilə salıbdır?

O məclisdə qələm vuran neçədi?

Birçək cavab tapmadı. Qazı gətirdilər Birçək Xanım müsəlman olub. Nəriman bəylə əqdləri oxundu. Alıb son sözünü oxusun.

Şirin:

Gəl gəl arif həqiqətdən danışaq

Dəryada, batildə zahır kimidi?

Huriyadən o dəryada kimidi?

Sizdə yad i sərfi xuda neçədi?

Bu sözün də cavabın bilmədi. Aşiq şirin özüdə azad oldu. Bizim nağıl da axıra yetişdi.⁷¹⁵

5.2.5. Tahir ile Zöhre Destanı

1974-1976 yıllarında Zengan'da "Radyo Ayva" stüdyosunda Cavat Zengani ve ağabeyi olan Kurban Zengani tarafından Zengan âşıklarının ifaları kayda alınır. Âşık Müslüm, Tahir ile Zöhre Destanı'nı 6 kasette bitirmiştir. Bu kasetleri biz 2005'te Arap alfabesiyle deşifre ve 2010'da Latin alfabesine aktardık.

⁷¹⁵ Destan tarafımızdan 2003 yılında deşifre olunup 2008'de bilgisayara aktarıldı

Keçən zamanlarda Vərziqanda Ahməd Xan adında bir xan⁷¹⁶ varıdı. Bunun bir oğlu varıdı Tahir Mirzə adında. Ahməd xan yaylaqçıydı. Hər yer yaxşı olsaydı orda qalardı. Bunlar dolana dolana gəlib Rudbar⁷¹⁷ məntəqəsinə yoxunlaşdılar. Ahməd xan fərmanrəvay e Gılan(Hatəm Sultan) dan icazə alıb. Yaylağı icarə elədi. Bu iki xanın rəvabirləri möhkəm olduğuna görə bir birinə siğə qardaş oldular. Hatəm Sultan hiləkar bir adamıdı. Ahməd xanın malın əlindən alıb özünədə öldürtdü. Tahir Mirzə yetim qaldı.

Hatəm Sultan'ın Zöhrə adında bir qızı varıdı. Tahir Mirzəynən Zöhrə birlikdə məktəbxanaya gedərdilər, dərş oxuyardılar. Bu iki nəfər bir birinə əlaqə, məhəbbət yetirib, məktəb uşaqları bunlardan acıqları⁷¹⁸ gəldi. Mollaya dedilər: biz bu məktəbdə dərş oxuya bilmirik. Məktəbdə bu iki aşıq və məşüqənindi, istirsən imtahan elə. Molla imtahan eləyib gördü bu iki nəfər məhəbbətdən, eşqdən söz açırlar. Dərş bəhanədir. Molla Hatəm Sultana xəbər verdi. Sənin qızın Zöhrə həddi bülüğe⁷¹⁹ yetişib, oğlanlar içində oxumasının səlahiyəti yoxdur. Hatəm Sultan bu sözü qəbul elədi. Qız dahı məktəbə getmədi.

Zöhrə və Tahirin bir qərargahları⁷²⁰ varıdı. Hər gün səhər orda bir birini görüb bahəm məktəbə gələrdilər. Tahir gəlib gördü Zöhrə yoxdur. Bir az dayandı. dedi: olmuya mən gecə qalmışam. Gəldi məktəbə Zöhrənin yerin boş gördü. Öz yerində oturdu. Molla Tahirin halın pozğun görüb dedi: Tahir sən bir zaman dərş oxuyubsan indi gəl dərşin cavab ver. Tahir gəlib molanın yanında əyləşib⁷²¹, qaş qabaqlı mollanın ağacını götürüb. Molla dedi: ağacı neylirsən. Tahir cavab verdi dərşimi cavab verirəm.

Mallalar mallası, mallalar xası

Nəden hamı gəldi, zöhrəm gəlmədi

⁷¹⁶ Han

⁷¹⁷ Zengan'da bir bölgenin adı

⁷¹⁸ Kıcık

⁷¹⁹ Ergenlik

⁷²⁰ Mekan

⁷²¹ Oturdu

Arınmaz, silinməz göylümün pası
Nəədn hamı gəldi, zöhrəm gəlmədi

Bizd də sevdik gözəllərin xasını
Harda qalıb ala göylüm⁷²² pasını
Mən oxuram təbarəki, yasını
Nəədn hamı gəldi, Zöhrəm gəlmədi

Biz də içdik yar əlindən badələr
Göyül salıb dost yolunda cadələr
Məktəb uşaqları malla zadələr
Nəədn hamı gəldi, Zöhrəm gəlmədi

Məktəb uşaqları başların saldılar aşağı, molla bir yumruq Tahir Mirzəyə vurdu.
Tahir bildi molla Zöhrəni bundan ayırır.

Mənim işim belə gəlib moladan
Tərlandı yox qəmli göylüm ovladam
Mənə bir daş deydi füzül molladan
Nəədn hamı gəldi, Zöhrəm gəlmədi

Tahir Mirzə məktəbdən evə gəlib. Nənəsi soruşdu: niyə tez gəldin? Cavab verdi:
molla tez azad elədi.

⁷²² Könlüm

Zöhrəni soruşub dedilər: qələdədi. Tahir Mirzə bir baş hərəkət elədi qələyə sarı. Hatəm Sultana xəbər verdilər Tahir Mirzə Zöhrə'nin yanındadır. Hatəm Sultan üç qazı yolladı qələyə. Qazilər gəldilər qələyə. Zöhrə Tahirı gizlədib⁷²³, özü qazilərin yanına gəldi.

Qazilər soruşsular: Tahir Mirzə burda ya yox? Zöhrə dedi: yox. Amma Tahir Mirzə qazilərin yanına gəlib dedi: mallalar! Mənim sizə neçə kəlmə sözüm var qulaq asın deyim.

Qədir gecəsində bayram günündə

Mənə bir bayramlıq verdi qazilər

Alma yanağından, gül buxağından

Dərib qoşa narın verdi qazilər

Sevdicəyim nə qarəcə qaşın var

Məgər mənən bir müşküldə işin var

Dal gərdəndə ondört, onbeş saçın var

Onun barın dərib verdi qazilər

Ebləh adam keçən günün sanarmış

Aşiq olan yar ləbini(dən) qanarmış

Eşqə düşən mənim kimi yanarmış

Məni yandırıldı bu qız qazilər

⁷²³ Saklamak

Qazilərin ikisi yazdı biz Tahiri qələdə⁷²⁴ görmədik. Biri yazdı: bəli biz Tahiri gördük. Qazilərin ikisini zindana verdilər. Ancaq o qazi ki yazmışdı Tahiri gördük ona mal mülk⁷²⁵ verdilər.

Hatəm Sultan adam yolladı "Tahir Mirzəni əli bağlı mənim yanıma gətirin".

Zöhrə qələdən baxırdı. Gördü Rudbarın yolu k1, qələyə gəlirdi, o yoldan Hatəm Sultanın adamları gəlir. Tahir yatmışdı Zöhrə istəyir Tahiri oyatsın, görək nə deyir:

Xəbərin yoxdur xəbərdən

Bixəbərsən Tahir oğlan

Qorxmayasan şur ı şərdən

Nə deyirsən Tahir oğlan

Qızıl güləm gəldim xara

Xəstəyəm düşdüm azara

İstəyib çəksələr dara

Qorxmayasan Tahir oğlan

əlində dəsmalın⁷²⁶ gülü

lal olsun mallanın dili

Sənin kimi qızıl gülü

Öldürərlər Tahir oğlan

⁷²⁴ Kale

⁷²⁵ Ödül

⁷²⁶ Mendi

Tahirin əl qolun bağlayıb Hatəm Sultanın yanına apardılar. Hatəm Sultan dəstur verdi: car çəkin sabah Tahiri öldürəcəyik.

Səhər hamı cəm olub⁷²⁷, bir zaman gördülər Tahiri gətirdilər. Hatəm Sultam əmr elədi: çəkin dara.

Tahir Mirzə dedi: əmi⁷²⁸ can icazə ver neçə kəlmə sözüm var, deyim sonra öldürsən öldür.

Bir ərzim var hüzüründə eyləyim
Yox günahım, bı günaham xan əmi
Sən öldürsən mən eylərəm ah ü zar
Yox günahım, bı günaham xan əmi

Bu dünyada ölüm həddən aşıbdı
Atasız oğullar bağı şişibdi
Qızıl gül açılıb şəbnəm düşübdü
Mürğzar olubdur bular xan əmi

Biz də içdik yar əlindən badələr
Göyül salıb dost yolunda cadələr
Məktəb uşaqları mallazadələr
Onlar gəlib iltimasə xan əmi

⁷²⁷ Toplandı

⁷²⁸ Amca

Gözəl kəhlik kimin səsə gəlibdir

Sıya züflər əsə əsə gəlibdir

Zöhrə özü iltimasə gəlibdir

İltimasim qəbul eylə xan əmi

Kələğayı⁷²⁹ bağlayıbdır başına

Yeni yetişibdir ondört yaşına

Dayanıbdı sərv ağacı tuşunda

İltimasim qəbul eylə xan əmi

Hatəm sultan qəbul eyləməyib, dedi: səni gərək öldürəm.

Başıva yığmısan bir neçə nadan⁷³⁰

Dadivə yetməsin səni yaradan

Nakam gedir Tahir kimi cavan dünyadan

Didar qaldı qıyamətə xan əmi

Söz qurtardı.

Ravi deyir Tacır Ahmədin yolu buraya düşüb. Hatəm Sultanla tanışdı. Tacır Ahməd sultandan istədi ki, Tahiri öldürməsin. Hatəm Sultan qəbul eləməyib. Tacır Ahməd dedi: olsa sat mən alım. Hatəm Sultan tamahkar ıdı. Tahir Mirzəni iki qulam ilə tacır Ahmədə satdı.

⁷²⁹ Kirmizi renkli büyük eşarp

⁷³⁰ Cahil

Tahir tacır Ahmədlə şəhərdən çıxıb yola düşdülər. Tahirin sinəsinə neçə kəlmə söz gəlib görək nə deyir. Zöhrə də qalasıdan baxır.

Xumar gözlüm! Həsərət çəkib baxarsan

Yoluma gedirəm qan ağla indi

Ağ əllərə qırmızı qan yaxarsan

Vəfadar gedirəm qan ağla indi

Biz də gəldik bu diyarda qalmağa

Nəki gəldik dar başında ölməyə

Kimlər gələr səni yada salmağa

Mən gedirəm başa qara sal indi

Tahir Mirzə gözündən yaş süzüldü

Cəlalımız bu ölkədə pozuldu

Fələk qəmi bu sinəmə düzüldü

Müjgan oxun bu qəlbimə çal indi

Zöhrə alıb görək nə deyir:

Atan öldürüblər başın sağ olsun

Yalqızlıq iydə⁷³¹ ar olmaz yeri

⁷³¹ Yiğit

Egər Mənsur kimi çəksələr dara

Heç eyləmə gülüm ah ü zar yeri

Tahir:

Yaman adam yamanlığın bildirdi

Dostumu ağlatdı, düşmən güldürdü

Gövür⁷³² atan bəy atamı öldürdü

Yoxdur bu dünyada etibar yeri

Zöhrə:

Görüm oğlan bahar gülün gül olsun

Saralıb gülləri heyva tək solsun

Atamın təxtidə tarmar olsun

Qoy olsun ay oğlan tarmar yeri

Tahir Mirzə:

Qızıl güllər heç nə barın verməsin

Saralıban gül rəngləri solmasın

Heç bülbül gülündən ayrı düşməsin

Dolanmasın gül dövrəsin xar yeri

⁷³² Gavur

Zöhrə öz ləçəyini Tahir Mirzəyə nişan⁷³³ verdi. Hər yerdə olsalar bir birin yadında olalar.

Karvan yola düşmüşdü. Tahir Ahməd tacirin üzünə⁷³⁴ baxıb, Ahməd tacir dedi: olmuya sözün var? Tahir dedi: bəli qulaq assan deyim:

Ay ağalar, müsəlmanlar

Nə olacaq işim mənim

Ovlatmağın bacarmadım

Üçdü getdi quşum mənim

Dağın üstə dağlar qaldı

Bülbül ölüb bağlar qaldı

Nazlı yarım ağlar qaldı

Zöhrə yaşıl başım mənim

Dəvələr yüklənin nardan

Gədəklər bağlanıb qardan⁷³⁵

Tahir deyir bu Rudbardan

Fələk atdı daşım mənim

Tahir Mirzə gözü yaşlı torpaqdan öpdü.

⁷³³ Emanet

⁷³⁴ Yüzünə

⁷³⁵ Kar

Ahməd tacir dedi: Tahir özün bil hara⁷³⁶ gedirsən, get.

Tahir qulam⁷³⁷larını götürüb tacir Ahmədin yanından ayrılıb bir bulağın⁷³⁸ başına gəldilər. Bulağın başında üçü də yuxladılar⁷³⁹. Tahir bir müddətdən sonra durub gördü ki qulamaları ölüblər. Aldı görək nə deyir:

Heç kim mənim tək⁷⁴⁰ olmasın

Özgə xiyalə qalmasın

Yanlı yanında ölməsin

Nocəvan qullarım mənim

Zalım fələk iş qayırdı⁷⁴¹

Zülmülən yardan ayırdı

Topraqdan sürgün buyurdu

Nə kəsir yollarım mənim

Tahir deyir bu çağında

Sinəsi Zöhrə dağında

Çər hovuzun başında

Sonalı güllərim mənim

⁷³⁶ Nereye

⁷³⁷ Kul

⁷³⁸ Pınar

⁷³⁹ Uydular

⁷⁴⁰ Gibi

⁷⁴¹ Yaptı

Tahir Mirzə gördü bir karvan gəlir. Bu karvan Xanverdi sovdagərin idi. Tahir səlam verdi. Səlamın alıb soruşdu: burda neylirsən o yatanlar kimdir?

Tahir cavab verdi: onlar mənəim nökrəim idilər burda ölüblər.

Xanverdi əmr eylədi nökrələri quylasınlar⁷⁴². Tahire də dedi: sən burda neylirsən? Tahir alıb başından keçəni Xanverdiyə sazılan desin:

Sənə deyim xanlar xanı sovdagar

Ayrı düşdüm mən el obamdan haray

Dolanım başıva mən olum qurban

Ayrı düşdüm mən el obamdan haray

Yaman adam bu dünyada qalması

Həq yanında o da payın alması

Uzun ömrü qısa olsun qalması

Ayrı düşdüm mən el obamdan haray

Yaman adam yamanlığın bildirdi

Ağladıban göz yaşımı sildirdi

Hatəm Sultan bəy atamı öldürdü

Ayrı düşdüm mən el obamdan haray

⁷⁴² Gömsünler

Tahir Mirzə Xanverdi sovdagara ev oğlu oldu. Xanverdi Tahirə dedi: mənim bir qızım var əgər liyaqət görsətsən qızımı sənə verərəm.

Xanverdi özü yolçuluğa⁷⁴³ gədirdi. Qızına tapşırırdı. Hər gün bir bağın açarın verərsən, Tahir gedər o bağda gəzər dolanar. Amma qırxıncı bağın açarın mən gəlməmiş vermə. Bu təriqinən Tahir hər gün bir bağa gedib, gəzirdi. Növbət 40. bağa yetişdi ama qız açarı vermədi. Tahir gəlib bağın duvarından bağa əndi. Gördü bülbül gülə söz oxur. Tahir Mirzə o bülbülə istir söz oxusun:

Səhərin gülşən çağında

Nə gəzirsən bağı bülbül

Oxudun ağlım apardın

Səsin gəlsin barı bülbül

Oxu bülbül dilə gəlsin

Zöhrəm də mənzilə gəlsin

Yarım gülə gülə gəlsin

Mən çalanda sazı bülbül

Bülbül sən nalə çəkərsən

Ah çəkib qan yaş tökərsən

⁷⁴³ Misafiret

Doqquz⁷⁴⁴ ay zəhmət çəkərsən

Üç ay yazı sarı bülbül

Bülbül sənün bu səsindən

Mən yatmaram həvəsindən

Getməz Tahir sinəsindən

Zöhrə yarın dağı bülbül

Tahir bağdan evə gəlib xan verdinin qızı (simin uzar) gördü Tahirin vəzi⁷⁴⁵ fərq eləyib. Bildi bağa girib və bülbülün qəzayasın bilib.

Tahir dedi: mən istəyirəm gedəm.

Qız dedi: dayan atam gəlsin sonra get.

Tahir qəbul eləməyib yola düşdü. Yolda gördü Xanverdi səfərdən qayıdır⁷⁴⁶. Xanverdi gördü Tahir gedər adama bənzir. Tahir istir öz halını Xanverdiyə yetirsin.

Göyül durdu vətən sarı yeridi

Bir ərzim var sənə Xanverdi deyim

Hələl eylə duz çörəgin əməgin

Qızın öz əlilə nan⁷⁴⁷ verdi deyim

⁷⁴⁴ Dokuz

⁷⁴⁵ Durumu değişilip

⁷⁴⁶ Dönmək

⁷⁴⁷ Ekmək

Mən doymadım o sonanın üzündən
Busələr almadım ala gözündən
Ya el tənəsindən, fuzul sözündən
Zöhrə yarım məndən yan verdi deyim

Tahir deyir can cəsətdən üzüldü
Xumarlanıb ala gözlər süzüldü
Şəhpər vurdu gül yarpaqdan üzüldü
Bülbül gül yolunda can verdi deyim

Tacır Ahməd, Tahiri yoldan qaytarıb ona toy tutur.

Qədim rəsmidi camaat oğlandan soruşardılar. Əgər oğlanın göylü olmasaydı şirni yeməzdilər. Camaat Tahirdən soruşdular. Tahir belə deyir:

Başına döndüğüm eyləşən bəylər
Sizlərə qalıbdı əlacim mənim
Ayağız toprağı səcdəgahimdi
Egər qəbul etsəz meracım mənim

Alnıma yazılıb müdam ağlayam
Tanrı tərəfindən beli bağlıyam
Vərzəqanlı Ahməd vəzir oğluyam
Misridən gəliri xəracım mənim

Uca dağlar başı oğru ərqəli

Başıma yığışsız qövqanı qalı

Tahir deyir üzü burqanı

Şahlar şahı bilir o bacım mənim

Elin ağ saqqalları Xanverdilən danışib Xanverdi qəbul elədi Tahir öz şəhərinə qayıda.

Tahir mirzə yola düşüb Rudbara tərəf. Yolda bir bağa rast gəldi ac və susuz. Bağa girdi. Bu bağ Nərgiz Xanımın ıdı.

Nərgiz Xanıma xəbər verdilər bağa bir aşiq oğlan gəlib. Nərgiz dəstur verdi oğlanı gətirin mənim yanıma. Nərgiz oğlana dedi: kimin icazəsilə bağa gəldin?

Tahir dedi: susuzam, acam.

Nərgiz dedi əgər bizə tərif oxusan heç, oxumasan səni verəcəyəm bu qızlar öləncə vursunlar. Tahir indi qızlara tərif oxuyur:

Bu dur gəldi bahar fəsli

Açılıbdır lala nərgiz

Ağız sutdu dodaq qeymaq

Dilin batıb bala nərgiz

Elivi vermişəm ələ

Canım qurban fitnə telə

Şəddə kimin incə belə

Tut qolumdan dola nərgiz

Sən Tahiri küsdürübsən
Qol qanadın sındırıbsan
Gedər yolun kəsdiribsən
Qoy bir gedim yola nərgiz

Sənsən qırx inçə qız başı
Yığıbsan yarı yoldaşı
İçibsən bir qazan aşısı
Qarın dolub dola⁷⁴⁸ nərgiz

Tahir bağdan çıxıb yola düşdü. Gəlib Rudbarın dağlarında bir çobana rast gəldi.
Tahir alıb çobana söz oxusun.

Sənə deyim çoban qardaş
Çoban səni həvəs gördüm
Ala gözdən axar qan yaş
Çoban səni həvəs gördüm

Hava yağar havar havar
Dəli göylüm qabar qabar

⁷⁴⁸ Kova

Yardan mənə doğru xəbər

Çoban səni həvəs gördüm

Arzimi eylərəm barı

Mətləbivi versin tarı

Tahir Mirzə Zöhrə yarı

Çoban səni həvəs gördüm

Çoban soruşdu: sən Tahir Mirzəsən?

Dedi: hən⁷⁴⁹ mən Tahirəm.

Çoban dedi: Hatəm Sultan Tahirin qanın həlal eləyib hər kəs görsə öldürə. Amma çoban Tahir Mirzəni şələ⁷⁵⁰ ilə qarışıq aparıb kəndə⁷⁵¹ evlərinə.

Çobanın nənəsi dedi: balam bu kimdir?

Çoban dedi: ana bu Tahir Mirzədi. Sən gərək bunu Zöhrənin yanına aparasan. Nənəsi bir sandıq yondurub, qıfılını içəridən qoydurdu. Dövrəsinə də muşampa tutdurub Tahiri qoydu sandıq içinə, apardı Zöhrə Xanımın qalasına.

Zöhrə Xanıma dedi: mən müsafirətə gedirəm, bu sandığı sən gözləyəsən mən qayıdam.

Bu tərhinə Tahir Mirzi hər gecə sandıqdan çıxıb bir miqdar şam⁷⁵² yeyirdi. Bir gecə gəlib Zöhrənin üzündən öpüb getdi.

⁷⁴⁹ Evet

⁷⁵⁰ Yük

⁷⁵¹ Köy

⁷⁵² Akşam yemeği

Zöhrə yuxudan⁷⁵³ oyanıb aynaya baxdı. Kənizləri tez çağırıb dedi: siz mənə xıyanət elirsiniz.

Kənizlər dedilər: yox.

Bir bilici kəniş varıdı, dedi: xanım! İş bu sandıqdadır.

Kəniş gecə yuxunu özünə haram eləyib yatmadı. Gördü gecə yarısı, sandıq açıldı Tahir çıxıb bir az şam yedi və sonra Zöhrə Xanımın üzündən öpdü. Getdi, girdi sandığa.

Kəniş gəlib istir Zöhrə Xanımdan muştuluq alsın. Görək nə deyir:

Xab içində yatan Zöhrə

Oyan Zöhrə yarın gəldi

Qəm qüssəyə batan Zöhrə

Oyan Zöhrə yarın gəldi

Sazının bəndidi bulqar

Dəli göylüm qabar qabar

Məndən sənə doğru xəbər

Oyan Zöhrə yarın gəldi

Qız sənün ürəyindi daş

Ala gözdən axar qan yaş

⁷⁵³ Uyku

Sənə yardır bizə qardaş

Oyan Zöhrə yarın gəldi

Zöhrə durub⁷⁵⁴ soruşdu nə xəbər var. Kəniz bütün qəzayanı Zöhrəyə deyib,
Zöhrə sandığı gətirib açdılar. Tahiri çıxarıb. Görüşdülər.

Füzül adamlar Hatəm Sultana xəbər verdilər.

Tahir istir bir neçə bənd söz öz sevgilisinə oxusun:

Yar səni ədalət bildim

Yar qapıya dada gəldim

Yolunda çox çəkdim cəfa

Ömrüm verdim bada gəldim

Yarım eylərsən ibadət

Yandı bağrım oldu qarət

Xak⁷⁵⁵ i payivə ziyarət

Eylədim iradə gəldim

Tahir deyir yanə yanə

Yandı bağrım döndü qanə

Neçə qoç quzu qurbanə

Mən sənə qurbanə gəldim

⁷⁵⁴ Uyandı

⁷⁵⁵ Toprak

Tahir deyir nələr oldu
Saralıb güllərin soldu
Gül üzlü bülbülün öldü
Səni saldım yada gəldim

Xəbər verdilər Hatəm Sultanın adamları gəlir. Tahir dedi: mənə sandığınan suya
at.

Başına döndüğüm ay Zöhrə Xanım
Qoy aparsın görək su mənə neynər
Dolanım başıva mən olum qurban
Qoy aparsın görək su mənə neynər

Uşaqıkən⁷⁵⁶ eşq oduna yandığım
Əmib əmib ləblərini qandığım
Muşampala sal dəryaya sandığım
Qoy aparsın görək su mənə neynər

Tahirin sandığın yondu bir naşı
Ona pərvaz⁷⁵⁷ edən göylümün quşu

⁷⁵⁶ Çocukluk zamanı

⁷⁵⁷ Uçmak

Yunısı deryada saxlayan⁷⁵⁸ kişi

Qoy aparsın görək su mənə neynər

Tahiri sandığa qoyub, sandığı muşampaladılar Qızıl üzən suyuna saldılar. Zöhrə alıb bir neçə söz oxusun:

Tahir yarım düşdü yola

Yollar ingillər, ingillər

Gözüm yaşı döndü qana

Ağlar ingillər, ingillər

Ellərin zülfün piçində

Şamaman qoynun içində

Xan Tahir sandıq içində

Ağlar ingillər, ingillər

Qara qaşlar arasından

Keçə bilməm arasından

Xan Tahirin nalasından

Çaylar ingillər, ingillər

⁷⁵⁸ Korumak

Zöhrə gördü əgər sandığı tapsalar bunun sirri faş olacaq. Alıb sandığa söz oxusun.

Çalpana çalpana gedən sandığım

Götür apar hər ümmanə gədərsən

Emanətdi qərqə vermə sandığım

Götür apar hər ümmanə gədərsən

Biz də qaldıq Xan Tahirin qəmində

Oturmadıq söhbətində dəmində

Götür apar qoyma Gilan zəmində

Götür apar hər ümmanə gədərsən

Tahirin sandığı qaldı dəryada

Çağır şahlar şahın yetişsin dada

Dəryadan ayrılan qulunlu ada

Götür apar Həştərxanə gədərsən

Hatəm Sultanın adamları gəlib sandığı görmədilər.

Su sandığı Həştərxan vilayətinə aparıb. Bu vilayətdə Mələk Nisa adında bir xanım hökm sürürdü. Mələk Nisanın bağbanı gördü su bağa gəlmədi. Gəlib gördü arxın bəndini bir sandıq tutub. Özü sandığı götürə bilmədi.

Mələk Nisa xanıma xəbər verdi. Mələk Nisa qırx incə qızlarından gəlib, sandığı çıxartdılar.

Mələk Nisa dedi: əgər mal dövlət olsa sizin, əgər oğlan olsa mənim. Açıb gördülər oğlandı sazı da yanında. Mələk Nisa alıb huşdan gedən⁷⁵⁹ Tahire bir neçə kəlmə söz oxusun:

Başına döndüğüm canım oğlan

Özüm⁷⁶⁰ qurban sandığından dur yeri

Dolanım başıva mən olum qurban

Özüm qurban sandığından dur yeri

Gəl görüm gəl görüm nə məkanlısan

Ağllar kanısan, dür dəhanlısan

Atıblar dəryayə məgər qanlısan

Özüm qurban sandığından dur yeri

Mələk Nisa bu sözlərim söylərəm

Xəncər alıb qərə bağrım teylərəm

Bu qızlardan sənə tarif eylərəm

Özüm qurban sandığından dur yeri

Tahir Mirzə huşa gəlib. Mələk Nisa dedi: oğlan biz qərarlaşmışıq sirvət mal olsa qızların, oğlan olsa mənlən toy eliyə. Tahir dedi: axı mənim öz sevgilim var. Qulaq asın:

⁷⁵⁹ Bayılmış

⁷⁶⁰ Kendim

Başına döndüğüm qırx inçə qızlar
Tanrım məni sizə qardaş eyləsin
Cəsədim içində sümügüm sizlər
Tanrım məni sizə qardaş eyləsin

Göydə bir ulduz var adı qəmərdir
Teşnə⁷⁶¹ olan yar ləbini əmərdi
Başına döndüğüm gümüş kəmərdir
Tanrım məni sizə qardaş eyləsin

Gündə çalib xan ərxinin üzünə
Qulaq verin Xan Tahirin sözünə
Mən qurbanam Hatəm Sultan qızına
Tanrım məni sizə qardaş eyləsin

Mələk Nisa xanım çox israr elədi amma Tahir qəbul eləməyib, görək nə deyir:

Dərin dərin dəryalara dolubdur
Sarıliban gül cəmalı solubdur

⁷⁶¹ Susamış

Zöhrə Xanım gözü yolda qalıbdır

Tanrım mənı sizə qardaş eyləsin

Mələk Nisa cavabında deyir:

Başına döndüğüm gül üz lü oğlan

Al mənı burda qal getməyin olmaz

Dolanım başıva mən olum qurban

Al mənı burda qal getməyin olmaz

Tahir:

Qurban olum sənın kimi sonayə

İcazə⁷⁶² ver gedim qalan dəyiləm

Xəstə göylüm gəlir ah ü nəvayə

İcazə ver gedim qalan dəyiləm

Mələk Nisa:

Mən burada hökmranam yerimdə

Eşqın bu sovdası vardı sərımdə

Çox asandır səni öldürmək əlimdə

Al mənı burda qal getməyin olmaz

⁷⁶² İzin

Tahir Mirzə:

Uzaq düşdüm mən elimdən ayağam

Nə müddətdi səyyarə tək oyağam

Öldürsən də öldür sənə qonağam

İcazə ver gedim qalan dəyiləm

Mələk Nisa:

Mələk Nisa sözüm başə yetirrəm

Xəncərilən üzün daşə yetirrəm

Mən sən ilə ömrüm başə yetirrəm

Al məni burda qal getməyin olmaz

Tahir Mirzə:

Tahir Mirzə mən sözümü söylərəm

Xəncərilən bağrım başın peylərəm

Mən canımı sənə qurban eylərəm

İcazə ver gedim qalan dəyiləm

Mələk Nisa xanım gördü Tahir qəbul eləmir. Dedi: bir şərtim var əgər Zöhrə məndən gözəl olsa mən onu sənə alaram. Yoxsa səni öldürürəm.

Mələk Nisa öz qoşununu⁷⁶³ götürüb gəldi. Rudbar vilayətinə.

Qoşun Rudbarın yaxınlığında qalıb. Mələk Nisa xanım qırx incə qızları ilə Zöhrə Xanımın görüşünə getdilər. Tahir da bir çadır⁷⁶⁴ başına salıb bunların yanına getdi.

Hatəm Sultandan icazə alıb Zöhrə'nin otağına⁷⁶⁵ gəlirlər. Zöhrə yatmışdı Mələk Nisa xanım istir Zöhrəni yuxudan ayılsın:

Xab⁷⁶⁶ içində yatan zöhrə

Oyan Zöhrə yarın gəldi

Naz ü qəmzə satan Zöhrə

Oyan Zöhrə yarın gəldi

Sazının bəndidi bulqar

Dəli göylüm qabar qabar

”””

Oyan Zöhrə yarın gəldi

Qız sənin ürəyində daş

Ala gözdən axar qan yaş

Sənə yardıq bizə qardaş

Oyan Zöhrə yarın gəldi

⁷⁶³ Ordu

⁷⁶⁴ Kadın geyimi

⁷⁶⁵ Oda

⁷⁶⁶ uyku

Zöhrə yuxudan durub gördü neçə nəfər bunun dövrəsində var. Amma Tahirin sazi Mələk Nisa xanımın əlindədi. Mələk Nisa dedi: Zöhrə icazə versən sənə söz oxuyum:

Heç yerində eybin yoxdur

İlla sənə qaşın Zöhrə

Tahir kimin yarın vardı

Bəxtəvərdi başın Zöhrə

Mən qurbanam qaş qabağa

Bir cüt lalə tək dodağa

Sandıq çıxıb bizim bağa

Abad gəlib işin Zöhrə

Nisa deyir gəl bəsləşək

Sən qəşəksən ya mən qəşək?

Gəldim atanlan əlləşək⁷⁶⁷

Çəkib gətdim qoşun Zöhrə

Zöhrə Xanım dedi: Mələk Nisa icazə ver cavab verim:

Uca dağlardan səslərəm

Sinəmin üstə bəslərəm

⁷⁶⁷ Savaşmaq

Tahiri səndən istərəm

Tahir yarım harda qaldı?

Qızıl gülü özüm dərrəm

Sinəmin üstünə sərrəm

Tahiri görməsəm ölləm

Tahir yarım harda qaldı?

Fələk uçurtdu qazını

Kimlər gör çəkər nazını

Üzü sədəfli sazını

Kimlər gör çalacaq oldu

Mələk Nisanın işarəsilə Tahir çadrasın başdan götürdü.

Mələk Nisa dedi: Zöhrə çox israr elədim amma Tahir qəbul eləmədi. İndi sənin atan göylü var ya yox?

Zöhrə dedi: atamın göylü yox.

Mələk Nisa, Hatəm Sultana dedi: Sən görək Zöhrəni Tahir Mirzəyə verəsən.

Hatəm Sultan dedi: olmaz.

Mələk Nisa cavabında dedi: ya ver ya cəngə amadə ol.

Hatəm Sultan alıb görək Mələk Nisa xanıma nə deyir:

Xoş gəlibsən gözüm üstə yerin var
İltimasım budur otur yerində
Mən sultanam mərd deyirlər adıma
Qeynaq çağlam tükün⁷⁶⁸ qalmaz sərində

Mələk Nisa:

Laf vurma çox da mənəm deməsən
Alıcı quş heç qurtarmaz əlimdən
Dünyayə gəlməyib bir belə oğlan
Qanad çalar tez sovuşa pərimdən

Hatəm Sultan:

Danışma⁷⁶⁹ bir çuval fisdar başı
Geyibsən əynivə alı qumaşı
Başı sona sənsən mən yaşıl başı
Sərxət verrəm hər nə desən dilimdən

Hatəm Sultan dedi: əgər istisən səni mən alaram.

Mələk Nisa:

İnsansan, Hatəm sən danışma bica
Mən deyiləm gəda edəm iltica

⁷⁶⁸ Tüy

⁷⁶⁹ Konuşma

Cəng edərəm billən mərdsən ya şüca
Şəmşir⁷⁷⁰ vurram qurtulmazsan əlimdən

Hatəm Sultan:

Hatəm Sultanam burada hökmran

Qan ağlar əlimdən mahal ı Gilan

Olarım şahmar ya əfi ilan

Vurram heç yerdə qalmaz külündən

Mələk Nisa cavab verir:

Mələk Nisa deyir demə bir qızam

Asmanda şəhpər vuran ulduzam

Fikr eyləmə mən də özüm yalqızam

Havalanma ayrılırsan elindən

Hatəm Sultan dedi: heç olmaz. Mələk Nisa alır görək nə deyir:

Hatəm sultan qəbul eylə sözümü

Gəl sənیلən bu sovdada barışaq

Tökməsən sinəmə qəzəb közümü

Gəl sənیلən bu sovdada barışaq

⁷⁷⁰ Kılıç

Hatəm Sultan:

Mələk Nisa ağzın açıb söyləmə

Bu sovdadan sənə heç vaxt kar açmaz

Sən arvadsan⁷⁷¹ dava etmək eybdır

Şəmşir vurmaq sən arvada yaraşmaz

Mələk Nisa:

Düzdü mən arvadam ar gəlir sənə

Bu dünya indi dar gəlir sənə

Gecə gündüz ah o zar gəlir sənə

Gəl sənİLƏn bu sovdada barışaq

Hatəm Sultan:

Gətirməsə dünyada cəlal o sirvət

Vermərəm sənə mən bir dəst i beyət⁷⁷²

Pul⁷⁷³ verən yalvaran eyləyən minnət

Ala qarğa tərİlanınan savaşmaz

⁷⁷¹ Kadın

⁷⁷² Anlaşmaq

⁷⁷³ Para

Mələk Nisa:

Özüvə iftixar bilməsən bilki

Cəngidə aslanam, sən sən bir tülkü

Adım Mələk Nisa saldırram tərkin

Dil tutmasın sənə dedim barışaq

Hatəm Sultan:

Mən Hatəm Sultanam saymaram səni

Bir dinar hesaba almaram səni

Qaranlıq zindana yollaram səni

Qüdrət yox bir nəfər qapını aç

Mələk Nisa dedi: yazaram ətrafıma qoşun gələr sənən dəva (savaş) edərəm, gəl Zöhrəni ver. Hatəm Sultan qəbul eləmədi.

Mələk Nisa, Nadır quluxana namə yazdı ondan qoşun istədi.

Zöhrənin yanındakı qızlar ağlaşırdılar. Zöhrə xanım deyir: siz niyə narahatsız? Mənim sözlərimə qulaq asın:

Başına döndüğüm qızlar

Acəb bəxt i qarə oldum

Sözlərim düşdü dastana

Yaman bəxt i qarə oldum

Sevgilimdən ayrı düşdüm

Tütün⁷⁷⁴ süz bir oda düşdüm

Ecəb ah o zarə düşdüm

Ömrümdə biçarə oldum

Tahir yar ayrıldı məndən

Sözləri getməz sinəmdən

Gözüm tökər yerə şəbnəm

Zöhrəyəm avarə qaldım

Namə Rəştdə Nadir quluxana yetişib, Nadir quluxan Mələk Nisa xanıma qoşun yolladı⁷⁷⁵.

Hatəm Sultana xəbər verdilər, Hatəm Sultan cəngə amadə ol.

İki qoşun birbirin qabağında⁷⁷⁶ səf bağladılar. Mələk Nisa alıb Hatəm Sultana bir neçə kəlmə söz desin:

Hatəm Sultan qoşunum var dalımda

Hazır ol səninlə cəng edəm gərək

Xəbər alsan əhvalımdan halımdan

Dünyanı gözüvə təng edəm gərək

⁷⁷⁴ Tüstü

⁷⁷⁵ Gönderdi

⁷⁷⁶ Karşı katşıya

Hatəm Sultan:

Ağlın yoxdur sənin, danışma sözün

Sözüylə başıvı bəng edəm gərək

Öldürəm qoşunun mat olar gözün

Qolların bağlayım çəng edəm gərək

Mələk Nisa:

Yeyibsən Gilanı burda Rudbarı

Tanıman görürəm nə xalıq tarı

Qurdurram qapında mən ağac darı

Cənazən darda səng⁷⁷⁷ edəm gərək

Hatəm Sultan:

İnsan ol özün salma zillətə

Çox da aldanma mal ı dövlətə

Kəsdirrəm əlivi gəllən ibrətə

Həsərlə dünyada can verən gərək

Mələk Nisa:

⁷⁷⁷ Taşlamak

Mən Mələk Nisayam öldürərəm səni

Bilərsən dünyada yaxçı⁷⁷⁸ yamanı

Alaram Tahirə qızın Zöhrəni

Mən iki göyülü şad edəm gərək

Hatəm Sultan:

Mən Hatəm Sultanam varımdı qoşun

Ar gəlir bu mənə halın soruşam

Qızımı öldürərəm kəsərəm başın

Dağların başında can verəm gərək

Hatəm Sultan dedi: qızı öldürərəm, Tahir Mirzəyə vermərəm.

Cəng başlanıb Hatəm Sultan qoşunu şikəst⁷⁷⁹ yedi. Hatəm sultan özü⁷⁸⁰ də öldü.

Mələk Nisa, Tahir və Zöhrənin toyun eləyib, Tahiri də orda hökmran qoydu.

Sağ olun sağ yaşayın.

⁷⁷⁸ İyi

⁷⁷⁹ Yenildi

⁷⁸⁰ Kendisi

SONUÇ

Türk dünyasının ortak bir mirası olan âşık sanatı geçmişten günümüze kadar bütün Türk ülkelerinde ve Türk topluluklarında zaman ve mekândan olumlu ve olumsuz etkilenecek kendi yaşamını sürdürmüştür. Kolca kopuz götürüp Türk ellerini gezen Korkut Atalar, saz ellerinde oba oba gezen âşıklar hem savaşta hem de barışta hep halkın içinde yaşamıştır. Erenlerin yiğitliğine türküler söyleyip boy boylayan ozanların destanları hala Türk milletinin hafızasında yerini korumaktadır. Halkın yazılmamış tarihini destanlarla koruyan âşıklar her zaman halktan yana olup haksızlığa, zülme başkaldırmıştır. Tarihi süreçlerden akıp gelen kam, şaman, baksı, ozan, âşık gibi farklı isimler taşısalar da Türk dünyasının içinde bir ortak geleneğin devamcılarıdır.

Türk dünyasının bir parçası olan İran ülkesinde Türkiye ve Azerbaycan gibi âşık sanatı kendi yaşamını tüm gücüyle sürdürmektedir. Tarihi en eskilere dayanan bu sanatın ünlü âşıkları Âşık Şirin, Dede Kurbanı, Dede Yedigâr, Hasta Kasım, Âşık Abbas Tufarkanlı, Âşık Karip vb. ozanlar İran coğrafyasında insanların yaşamını, duygularını, sevinç ve kederlerini destanlaştırmışlar. Sultaniye, Tebriz, Buhara, Höten çölü, Harat, Kirman, Hindistan, Bakü, Gence, Urmu, Kars, Tiflis, Erzurum, İstanbul gibi Türk yurtları âşıklık geleneğine zemin hazırlamıştır. İran'da iki binden fazla âşık Urmu, Tebriz, Zengan, Alborz, Tahran, Kum, Hemedan ve Horasan'da âşık musikisini icra etmektedirler.

Biz, bu tezde İran âşık muhitlerini ve âşık havalarını (makamlarını) coğrafi koşullara göre: 1. Urmu âşık muhiti, 2. Karadağ ve Zengan âşık muhiti, 3. Şahseven âşık muhiti, 4. Horasan âşık muhiti olarak 4 ana okula ayırmayı uygun bulduk. Urmu âşık muhitinin makamları, ilkel ve mitolojik atmosferi yansıtırken, Şahseven makamları göçebe kültürün etkilerini taşımaktadır. Zengan ve Karadağ âşık muhiti ise yerleşik kültürün etkisinde gelişmiş olan âşık havalarını bünyesinde barındırmaktadır. Bozkır duyguları, şamanlık geleneği ve Türkistan tasavvufunun temel öğelerini Horasan âşık ve bahşı makamlarında görebiliyoruz. Elbette, tam anlamıyla yapılacak

ilmî bir tasnif ancak İran’da icra edilen bütün âşık makamlarının toplanılması ve bir arada değerlendirilmesi sonrasında ortaya konulabilecek bir meseledir.

1979 yılında İran’da gerçekleşen devrimden sonra Ruhullah Humeynî’nin emriyle 24.07.1979 tarihinde başlatılan İran Radyo ve televizyonundaki müzik yasağı 24.08.1988’de kaldırılır. 1980’lı yıllarda Zengan âşıkları müziği bırakmak zorunda kaldıkları için başka meslekler (inşaat işçiliği, taksicilik vb) yapmak zorunda kalmışlardır. İran’daki bir taraftan dini ortamın ağırlığı ve bir taraftan da fazla dini derneklerin çalışmaları olan bir şehirdeki âşıklar zor koşullarda bile sanatlarını korumaya çalışmışlar. Nitelikli âşıkların sayısı az olsa da geleneğin günümüze kadar yaşatmasını başarmışlardır.

Bir ilk olarak İran ülkesinin hiçbir yerinde benzeri olmayan etkinliğe Zengan imza atmıştır. Âşıklar Bayramı özgün bir etkinlik olup âşık sanatını tam olarak yaşatmak için 2006 senesinde düzenlenmiştir. Günümüze kadar devam eden bu tören, halk ve âşıkların severek takip ettikleri önemli etkinliklere dönüşmüştür. İran âşık okullarının âşıklarını bir araya getiren bu tören, devletten izinsiz düzenlenmesine rağmen devlet yetkilileri tarafından disiplinli ve özgün bir toplantı haline gelmiştir.

Dini ortamın desteklediği bir ilde (Zengan) ve ülkede ozanlık geleneğinin yaşatılması çok zor ve sıkıntılıdır. Dinle âşıklık geleneğinin ters düşünülmesinden dolayı günümüzdeki İran devleti müzik ve âşıklığa karşı yas törenlerinin artmasını her zaman desteklemektedir. Şii dünyasının en büyük yas ve sinezen etkinliğine ev sahipliği yapan Zengan hala zayıf olsa bile âşık sanatı ve kültürünü mühafaza etmektedir. Din adamlarının bazıları halka vaaz ederken “Saza vurulan mızrap peygamber efendinin yüzüne atılan tokata benzer” ya “saz şeytan tezgâhıdır” gibi ifadelerde bulunurlar. Sapkın bir düşüncenin karşısında müziği koruyan ozanların yaptığı çalışmaların ne kadar değerli olduğunu anlamak zor değildir. Ama şimdiki zaman ve yaşam koşullarına uygun program ve planların olmaması ozanlık sanatının geleceğini tehlikeye sokmaktadır. Zengan âşıklık geleneği, Türk dünyasının bir parçası olarak çalışmalarını devam ettirmektedir. Âşıklar İran ve özellikle Zengan ilinde Türk

kültürü, Türk tarihi, Türk müziği ve Türk destancılık geleneğini geçmişten günümüze taşımak konusunda kendilerine düşen görevi yerine getirmektedirler.

İran ve Zengan âşık sanatının ayakta kalma sebeplerinden biri, Âşık Müslüm gibi bu işe gönül vermiş, değerli âşıkların var olmasıdır. Sonra, âşık Müslüm'ün 50 senelik sanat hayatında okuduğu otuz âşık destanı, ifa ettiği yüzden fazla makamlar âşıklık geleneğinin devamlılığı açısından oldukça önemlidir. Nitekim Âşık Müslüm, 2007 yılında UNESCO Türkiye Millî Komisyonu düzenlemiş olduğu “Somut Olmayan Kültürel Miras Yaşayan Âşık Sanatı Uluslararası Sempozyum”unda saz icraları aracılığıyla âşık sanatından örnek makamlar vererek İran ve Zengan âşık sanatını yurt dışında tanınmasında katkı sağlamıştır.

Genç kuşak âşıklarımız, yok olmaya yüz tutan âşıklık geleneğinin devam ettirilmesine yönelik yeni çalışmalara imkân yaratmayı sağlama açısından çok çaba göstermelidirler. Elbette bu çalışmalara sadece âşıkların değil, araştırmacıların, sivil dernekler ve devlet kurumlarının da yardım etmeleri gerekmektedir. Âşık sanatının bütün yönlerinin incelenmesi, edebiyat, tarih ve çeşitli açılardan proje ve araştırmaların yürütülmesi lazımdır. Zira bu bilimsel faaliyetler sayesinde gerek âşıklar gerekse toplum, bu sanatın ne olduğunu öğrenir, geleneklerinin yaşatılmasına katkı sağlama şansını elde edebilir. Bu ortamların oluşturulmasıyla birlikte somut olmayan kültürel miras olan âşıklık sanatı gelecek kuşaklara aktarılmış olur.

Son olarak İran ülkesinde iki binden fazla üyesi olan âşık sanatında disiplinsizlik ve düzensizlikleri önlemek için türlü düzenlemeler yapılması gerekmektedir: Âşık sanatı mevcut olan illerde dernek açılması, Âşıkların resmi ve gayriresmi nüfuslarını belirtmek (Âşık, Balabancı, Kavalcı), Âşık kasetlerinin toplanması (Destan, Mahnılar, Düşünler, Törenler), Âşık havalarının toplanması (Ortak havalar ve yerel havalar), Âşık araştırmacılarından kimin, nereden, ne ve nasıl çalıştıklarının belirlenmesi, Âşıklarla ilgili yapılmış yayınların bir araya toplanması ve düzenli şekilde arşivlenmesi, Âşık sanatına özel kütüphanenin oluşturulması, Âşık sanatına özel bir dergi yayınlamak, Âşık sanatı ve Edebiyatı bölümünün açılması (ilk aşama lisans bu bölümde Türkiye, Azerbaycan, İranda bu konuyla çalışan öğretim üyelerinden destek

alınmalıdır), Devlet programlarında âşık sanatına zemin hazırlamak, Yeni törenler sayesinde âşıklara yeni ortamların yaratılması (Âşıklar Bayramı gibi), Âşık sanatının tanıtım etkinlikleri, bilgi şöleni ve seminerler düzenlemek, İran Üniversitelerindeki tezlerin âşık edebiyatı ve müziği üzerine yönlendirilmesi, Âşık Derneğine özel bir ağ sitesinin düzenlenmesi, haberler, çalışmalar ve etkinliklerin duyurulması.

Bu önerilerimizin İran, Türkiye ve Azerbaycan devletlerinin maddi ve manevi desteklerini alan bir sivil dernek tarafından icra edilmesi en büyük temennimizdir

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1: İran'da İlk Şahseven Âşık Fotoğrafi, Fotoğrafçı Antoin Sevruguin, 1901

Fotoğraf 2: Âşık Ali Halefi 1950'li Yıllar

Fotoğraf 3: Âşık Resul Noruzu Sağdan Birinci

Fotoğraf 4: Zengan Âşıkları 'Ömid Zencan' gazetesinde, 2001

بن میرزا صادق

یار دریم قلعه ده که کون احوال
حوالیم سسی سال اردی هر کون احوال
ایسین اوز وندن آیر کور مصم
اوردون تو قلوب یاک سایلر کور مصم
اشتملم حمده صرتی در کوردور
قدشونلدر رفو چنان یوزون کوردور
دیگر تیر یوزون شهر آده کلموش
عزالت قور صافا آماده کلموش
اوردور کیم شهر طهر ان شاه کوز لر
عزالت با صر الدینی شاهی کوز لر
دیغینی تیریز آتام دو شوی یادیم
کدر و حیم اوجوب سجد قدیم
کوردور و بیور اوجی سینه تیریز یولیم
اوردور و زاننه اشعار تقدیم
کوردور انگور ان اوز یاز اوجی
الکات صفتا اعلی لار شکر لفتک
اوردور شهر زنبان خاکه بلبان
اوردور نیمی من مردان نسون
نظر حان اوز یاز دینی آریم سوری
کیوردور و حسی سینه اوستوی قیاری

الولور حمده اسلام یاور
بوانقیند انسا سون فلینی کلند
سیفدور دشمنی دعو انکو نونده
تجارتی اوز یاز ایشا کونونده
سندمی چون سفردن اول نظر حان
اوردور کور کوردیلر پانیده قربان
عدو لون بختی اولوی چون صغوشی
پیرما نون قلمیسی ادری پیر یوشی
اوجا لدری مظهر جن صونتی هوا یی
دیوریلدی شام شمار قوناق قرانی
نقوناق پیر سیرای تک صد لیلی
یوخاری ایشا اکلکشتی مسایل
قوز لاریش کلردی شین جلدیس
عدو شقاوردون صفالی اوجو صامی
پیری سولردی اعلی عدو دینیشی
پیری سولردی لیلی نون ایلندن
پیر یوشی کور عدو سولردی
پیری بیچاره بختی نون دینوی
باساردی باغیر نا صبر کیم کلاری
کرم اوز اعلی نون روشن نگارینی
قرآت لور سلسلردی باقی ایشا
چاقونلدر اوز و لردی ایشا

بود اخلدر باج آدر قوشقار عدو
اوجا کلدر کور موسی اکی ایشا
وار دین یاری کولی میلفه دراعه
تجار دوق خار لاری بونور ایضا غ
تاتار دینق قایشانن شریش در قشایون
پیر دیک هر کیم که هلیک کیم یون
بوجنت لمر ایشا کون کوردور
بعضر جانی بولاردان دینو کوردور
خداوند اوسها کدر کتارا
کنت کلام فیصله ایت حدرا
یاز لیر بونولوی چون هر احوال
اوردور سرزه لکدره چوخلو حازق
عزله تیر کورده یوخورد و مینالی
الولور خار سانی چوخلوی
کلتان نون ایشا ادهم قرانق
قنت نامی یوخورد اوز یاز ایشا
بکلموش خطی باب لردی سیر
یو خطی صبح کمدن انشیر کلام
خالو لوی و ادری بونشاند
الموی جفت سده اولسون جودان

Fotoğraf 5: Mirza Sadik Uryathı el yazması

Fotoğraf 6: Âşık Hemdullah'ın elyazması, 1938

Fotoğraf 7: Sağdan Yakub Ali Aslanı ve Âşık Müslüm Asgeri 1970'li yıllar

Fotoğraf 8: Sağdan Âşık Teyyib, Âşık Müslüm, Âşık Gulap, Âşık Hebip, 2006

Fotoğraf 9: Âşık Ali Rezzaghi, 2001

Fotoğraf 10: 1970'li yıllardaki kasetlerin tasarımları

Fotoğraf 11: Corgeyi Uşşak festivali Tahran, 17.07.1997

Fotoğraf 12: Âşık Müslüm Esgeri'nin destan kursları 2015

Fotoğraf 13: Zenganda bir düğün

Fotoğraf 14: Âşık Ali Helefi Kahvehanesi, 2015

www.abharnews.ir

Photo by : Saeed Hajikhani

Fotoğraf 15: Âşık Gülab Davud Beygi

Fotoğraf 16: Âşık İzzet Azizi'nin anma afişi, 2012

Fotoğraf 17: Âşık İzzet Azizi'nin, 2004

Fotoğraf 18: Birinci Âşıklar Bayramı, 2005

Fotoğraf 19: Dördüncü Âşıklar Bayramı, 2008

Fotoğraf 20: Beşinci Âşıklar Bayramı, 2009

Fotoğraf 21: Altıncı Âşıklar Bayramı, Balabancı Höcçet ve Âşık Gafar İbrahimi, 2010

Fotoğraf 22: Dokuzuncu Âşıklar Bayramı, Âşık Pakize Gulamı, 2014

Fotoğraf 23: On İkinci Âşıklar Bayramı Âşık Dehgan, 2017

photo : mehdi hossein khanloo

آشیق لار بایرامی - زنگان 96

Fotoğraf 24: On İkinci Âşıklar Bayramı 2017, sağdan Âşık Müslüm, Âşık Gafar, Âşık Dehgan

photo : mehdi hossein khanloo

آشیق لار بایرامی - زنگان 96

Fotoğraf 25: On İkinci Âşıklar Bayramı 2017

Fotoğraf 26: Aşık Müslüm Esgeri

Fotoğraf 27: Aşık Müslüm Esgeri, Lefkoşa, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, 2010

KAYNAKÇA

- Azerbaycan Sovét Ensiklopédisi, Bakı 1976, C. 1.
- Albayrak, Recep, Türklerin İrani Yakın Gelecek, Berikan Yay, Ankara, 2013.
- Alqaşanı, A. Abdullah bin Muhammed, Tarih- ı Olcaytu, Haz: Mehin Henbeli, 2004.
- Artun, Erman, Âşık Geleneği ve Âşık Edebiyatı, Akçağ Yay, Ankara, 2001.
- Ata Yıldız, Naciye, Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanlar, Akçağ Yay, Ankara, 2015
- Asedi, Ahmet, Âşık Edebiyatı Araştırmaları, Yaz Neşriyatı, Urmu, 2015.
- Asgari. Müslüm, Kurbanı, 1. kaset, 1974-1976.
- , Şirin ile Birçek Hanım, 3. kaset, 1974-1976.
- , Hasta Kasım ile Lezgi Ahmet destanı, 5 kaset, Zengan, 1974-1976.
- Azer 1325: S 72, s 4. Zengan 13/10/1946
- Azer, N:73, s: 4. 24/7/1325 چهارشنبه <====> Wednesday 16/10/1946
- Azer, N:78, s: 3. 12/8/1325 یکشنبه <====> Sunday 3/11/1946
- Azerbaycan Sovét Ensiklopédisi, Bakı 1976, C.3.
- Azizi, Menuçehr, Âşıklar, PDF, Tebriz, 1997.
- Bahar Zencan Dergisi, 5. Yıl, S 185, Zengan, 08.04. 2006.
- Bahar Zencan Haftalığı, S 11, Zengan, 20.06.2002.
- Bahar Zencan, S 9, Zengan, 06.06.2002.
- Bahar Zengan Gazetesi, “C. Heyet`in Peyamı Hekim Hideci kurultayına”, 2. Yıl, S 82, Zengan, 2004.
- Bayram Dergisi, S 5, Zengan 2007.
- Bayram dergisi, Zengan, 2007, S 2-3.
- Bayat, Hamit. “Âşıklar Bayramı bir Bakışta”, Bayram Dergisi, S 18, Zengan, 2009.
- Bayram Dergisi, Haberler, S 32-33, Zengan, 2012.
- Bayram Dergisi, Zengan, 2013, S 47.
- Bayram Dergisi, “Keydar`da tenteneli Şiirle Musiki Akşamı”, S 46, s 14, Zengan, 2014.
- Belazeri, Futuhol Boldan, Mekteb ol- Hilal, Beyrut, 1988.
- Blocoqueville, Henri de Couliboeuf de, Türkmenler Arasında, Çev: Akdemir. Rıza, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 660, Ankara, 1986.
- Celaipur, Hamit Rıza, Camie Şinasi Cünbüshaye İctimai ba Tekiye Ber Cünbüşe Islahi Dovvom Hordat, Terh-e No, Tahran 2010.
- Mehdipur, Çingiz, Kitab-ı Gopuz, İntişarat-ı Aydın, Tebriz-2000.
- Ferecullah, Davudi, “Zengan`da birinciler”, Bayram dergisi, S 27, Zengan, 2010.
- Dervişi, Muhammed Rıza, İran Müzik Aletleri Ansiklopedisi I, Müesses-ı Farheng-ı Mahur, Tahran, 2001.

- Efendiyev, Paşa, Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı, Maarif Neşriyatı, Bakı, 1981.
- Ehediyen, Ferit, “*Kelamî Zencanî Rôportajı*”, Bahar Zengan gazetesi, 3. Yıl, Zengan, 2004.
- Encümeni Dastan Yaz, Bahar Zencan gazetesi, 1. Yıl, S 5, Zengan, 08.05.2002.
- Enver, Uzun, İran Türk Folkloru, Trabzon, 2007.
- Etrayı. Arfe, Dervişi. Mohammadreza, Sazşenasi-ı İrani, Milli Eğitim bakanlığı, 3. Baskı, Tahran, 2013.
- Günay, Umay, Türkiye’de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi, Ankara: Akçağ Yayınları, 1992.
- Hamneî, Ali Asgar, Akkoyunlu ve Karakoyunlu İlişkileri ve Safevi Devletinin Kuruluşu, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1974.
- Handemir, Habibü's-Siyer, C. IV.
- Hemdullah, Necef Destanı- Behram Dastanı, El yazma 1937.
- Hodakeremi, Davut, “*Kilitte Kırılmalı*”, Bayram dergisi, Zengan, 2011, S 32.
- , “*Çal Âşık Çal*”, Bayram Dergisi, Zengan, 2012, S 41.
- Hüseynali, Hasan, Gozeri Ber Tarihi Zengan, Daniş, Zengan, 2009.
- İmamverdiyev, İlgar, Azerbaycan’ın 20 Saz Havası III, Şirvanneşr, Bakı 2006.
- , Azerbaycan ve İran Âşık Sanatının Karşılıklı Alakeleri, Bakü: Nafta Press:2008.
- İsgender Bey Türkmen, Âlem Arayi-i Abbâsi, C.I.
- İslâm Ansiklopedisi, C. 40.
- Kafkasyalı, Ali, İran Türk Edebiyatı Antolojisi I-VI, Atatürk Üniversitesi Yay, Erzurum, 2002.
- , İran Türkleri Âşık Muhitleri, Eser Ofset Yayınları, Erzurum, 2006.
- , İran Türk Âşıkları ve Milli Kimlik, Eser Ofset, Erzurum, 2007.
- , İran Türkleri Âşık Muhitleri, Eser Ofset, Yayınları, Erzurum, 2007.
- , İran Türkleri Âşık Muhitleri, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum, 2009.
- Kasımlı, Muharrem, Ozan- Âşık Sanatı, Yüksek lisans Tezi, Kars, 2006.
- , Ozan Âşık Sanatı, Azerbaycan Milli Elmer Akademiyası, Nizami Adına Edebiyat Enstitüsü, Uğur Neşriyatı, Bakü, 2007.
- Kaya, Doğan, Âşık Edebiyatı Araştırmaları, Kitabevi Yay, İstanbul, 2000.
- Kerimi, Mehmed Riza, “*8- Âşıklar*”, Peyam Zencan Gazetesi, Zengan, 1990, S 12.
- , “*Ers-è Ferhengi- è Âşıklar*”, Peyam Zencan Gazetesi, Zengan, 1990, S 13.
- Kitâb-ı Dedem Korkut alâ-Lisân-ı Tâife-i Oğuzân, orijinal PDF nüshası, Mukaddeme.
- Kobotarian, Nabi, Tebriz Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı, Karahan Kitabevi, Adana, 2008.
- Köprülü, M. Fuad. Türk saz Şairler, Ankara, 1962.
- , Türk Edebiyat Tarihi, 2. Baskı. Ötüken, İstanbul, 1980.
- , Edebiyat Araştırmaları 1, Ötüken Neşriyatı, İstanbul, 1989.
- Moderres Rezevi, Muhammed Takı, Meşhedin Yıllık Olayları 5. yy den 13 hicriye kader, İrec Avşar, Astan Kods-ı Rezevi Yay, Meşhet, 1999.

- Mohsen Erdebili, Yusef, Zencan az dirinterin ruzgaran ta hezare evvel hicri kameri, Nikan kitap, Zengan, 2008.
- Nebiyev, Azad, Azərbaycan Âşık Mektepleri, Nurlan Neşriyatı, Bakı, 2004.
- Nesiriyani, Yedullah, Ulum-ı Belagat, Tahran: Payam-e nur Yay, 2011.
- Otsan Şenasi Zencan, Mili Eğitim Bakanlığı, 2014.
- Ögel, Bahaeddin, Türk Kültür Tarihine Giriş, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay, Ankara 1987, C. 9.
- Özdamar, Fazıl, Tebriz Âşıklık Geleneği ve Tebrizli Âşık Ali, Berikan Ofset Matbaa, Ankara, 2014.
- Peyam Zencan Dergisi, S 249, Zengan, 10.02.2000.
- Peyam Zencan, S 349, Zengan, 21.02.2002.
- Pirhaşim, Timur, “*Dan Ulduzu*”, Varlık Dergisi, 2. Yıl, S 4-5, Tahran, 1980.
- Rafael, Blaga, İran Halklar, El Kitabı, 1997.
- Razzaghi, Mohammad, “*Âşıklar Edebiyatı: Âşık Settar*”, Bahar Zencan Dergisi, Zengan, 22.09.2003.
- , “*Işık yol Müessesesi ile Tanışlık*”, El Dili ve Edebiyatı, S 19, Nohestin Neşr, 2006, Tahran.
- , “*Zengan Âşık Edebiyatı*”, Somut Olmayan Kültürel Miras: Yaşayan Âşık Sanatı Uluslararası Sempozyumu, Ankara, 2007.
- , “*Âşık Farruh Bayat*”, Bayram dergisi, S 24, 2009.
- , “*Âşıklar Bayramı'nın Beş Yıllığı*”, Bayram Dergisi, S 25-26, Zengan, 2010.
- , “*Zengan Koroğlusu 1, Âşık Ali Halefi*”, Bayram dergisi, S 31, 4. yıl, 2010.
- , “*Zengan Koroğlusu 4, Âşık Memmed Necefi*”, Bayram dergisi, S 42, 2011.
- , “*Zengan`da 6. Âşıklar Bayramı Azizlendi*”, Bayram Dergisi, S 34, Zengan, 2011.
- , “*Zengan`da Yedinci Âşıklar Bayramı Kuruldu*”, Bayram Dergisi, S 40, Zengan, 2012.
- , “*Zengan Âşık Edebiyatında Behram ile Güülü hendan Destanı*”, Sultaniye Birinci Ulusal Sempozyumu, Zengan, 2012.
- , “*Zengan Koroğlusu 2-3: Âşık Mirzi ve Âşık Settar*”, Bayram dergisi, Zengan, 2012.
- , “*8. Âşıklar Bayramı Zengan`da Kuruldu*”, Bayram Dergisi, S 46, Zengan, 2013.
- , “*Zengan Koroğlusu 7: Âşık Gülab Ali Davudbegi*”, Bayram Dergisi, Zengan, 2013, S 47.
- Razzaghi, Mostafa, Razzaghi, Mohammad, Hançaylı Kahraman Babayı'nın Nağilleri, Endişe No Yayınevi, Tahran, 2016.
- Ruhanı, Muhammad Riza, “*Ferhengname Zengan, Zengan Kültürü Nasıl Yarandı?*”, Zengan, 1968.
- Razzaghi, Mustafa, “*Şiir Defteri*”. Tahran, 01.10.2015.
- Slobin, Mark, Music in the Culture of Northern Afghanistan, Tucson: Univ. of Arizona Press, 1976.

SOBOUTI, Hooman, İran'ın Zencan İli Gerveh ve Socas Tarihi Yapıları Özelinde, Bilimsel ve Geleneksel Koruma Yaklaşımların Karşılaştırmaları Üzerine Bir Deneme, Gazi Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Spuller, Bertold, İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılae Devri 1220-1350, Çev: Köprülü, Cemal, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011.

Sümer, Faruk, Oğuzlar, Ana Yayınları, 2. baskı. Ankara 1972.

-----, Oğuzlar (Türkmenler), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay. İstanbul, 1999.

Taherniya, Behruz, Seyyahlar bakışında Meşhet, 1. Baskı, Astan Kods-ı Rezevi Yay, Meşhet, 1997.

Uryatlı, Mirza sadık, Yeddi Name, Tashih Ali Muhammad Bayanı, Nikan kitap, Zengan, 2015.

Velidî Togan, Zeki, "Azerbaycan" maddesi. İslâm Ansiklopedisi (MEB). C. 2, 5. Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, 1997.

Yegin, Abdullah, İran Siyasetini Anlamak Kılavuzu, 1. Baskı, SETA Yayınları XXV, Ankara, 2013.

Zehtâbî, Muhammed Taki, "Edebi Tenkit, Dan Ulduzu", Varlık Dergisi, 3. Yıl, S 3, Tahran, 1980.

-----, İran Türkleri'nin Eski Tarihi, C 1, Ahter Yaynevi, Tebriz, 1999.

Zencanı, Şeyh İbrahim, Hatirati şeyh İbrahim Zencanı, Nima neşir, Almanya,

Zengan`da İlk Yol Âşık İzzet Azizin`in Anma Töreni Gerçekleşti, Bayram Dergisi, Zengan, 2012, S 39.

Zengan`ın Şairler Meclisi, Azer gazetesi, S 2, 14 /11/1324 <==> 03/02/1946

Zurna, Azerbaycan Sovét Ensiklopédisi, Bakı 1976, C.4.

KAYNAK KİŞİLER

Aliriza Bazergan özel yazışma 13.02.2016.

Aliriza Bazergan, özel söyleşimiz 25.01.2016

Âşık Gulap Davudbeygi, özel söyleşi, 20.02.2013

Âşık Gülap, Söyleşi, Hürremdere, 29.09.2015.

Âşık İzzet Azizi, özel söyleşi 2001. yıl Zengan.

Âşık Müslüm Asgeri, Müslüm, söyleşi, Zengan, 09.09.2013.

Âşık Müslüm Asgeri. Müslüm, söyleşi, Zengan, 2007.

Âşık Müslüm, özel konuşma, Zengan, 10.08.2013.

Âşık Müslüm, özel konuşma, Zengan, 18.09.2015.

Âşık Müslüm, Söyleşi, Zengan, 18.19.2015.

Âşık Salar Hasani evinde yaptığımız röportaj, Zengaan 11.08.2015.

Âşık Salar Hasani`nin evinde yaptığımız röportaj, Zengaan 11.08.2015.

Âşık Settar, Söyleşi, Zengan, 26.08.2015.

Azizi, Menuçehr, âşık programının yönetmeni, özel söyleşi, Tebriz, 2010.

Cihangir Asgeri, özel söyleşi, Zengan, 26.07.2015.

Fahrettin Nesiri, (Balabancı) özel söyleşi, Zengan, 2006.
Mir Taki Fazili(D:20.02.1931), Özel Söyleşi, Zengan, 02.09.2013.
Mohammed Beyani, Ali, özel Söyleşi, Zengan, 28.09.2015
Nakilü, Abulfazl, Emekli öğretmen. Özel söyleşi, Zengan, 2000.
Razzaghi, Ruhullah, Zengan, özel Söyleşi 15.09.2015.

SITELER

<http://anthropology.ir/node/990> Erişim 14.10.2015
<http://arthamadan.ir/PrintListItem.aspx?id=47839> Erişim 21.10.2015
<http://arthamadan.ir/PrintListItem.aspx?id=47840> Erişim 21.10.2015
<http://khabarfarsi.com/ext/1566388> Erişim 14.01.2016.
<http://mrbkarimi.blogfa.com/post-79.aspx> Erişim 12.08.2015
<http://ozanlardunyasi.blogfa.com/post-32.aspx> Erişim 11.11.2015
http://www.aftabir.com/art/music/music_publications/afterrevolution.php Erişim 04.01.2016
<http://www.ensani.ir/fa/content/110440/default.aspx> Erişim 27.01.2016
<http://www.farsnews.com/newstext.php?nn=13921103000860> Erişim 21.10.2015¹
<http://www.farsnews.com/newstext.php?nn=13940630000677>
<http://www.farsnews.com/newstext.php?nn=13940923000674> Erişim 14.12.2015
<http://www.farsnews.com/newstext.php?nn=13940924001048> Erişim 16.12.2015
<http://www.farsnews.com/newstext.php?nn=13940924001048> Erişim 16.12.2015
<http://www.hamshahrionline.ir/details/77266> Erişim 11.28.2015
<http://www.iranhmusic.ir/misc.php?t=3&id=5289713> Erişim 30.10.2015
<http://www.shahsevan.blogfa.com/8605.aspx> Erişim 21.10.2015
<http://www.shahsevan.blogfa.com/8605.aspx> Erişim 21.10.2015
<http://www.studioheil.com/2013-06-25-07-43-42.html> Erişim 11.01.2016
<http://zanjan.farhang.gov.ir/fa/amar> Erişim: 10.12.2015
<http://zeinabieh.ir/fa/MaktabAlZeinab.aspx>
<http://ostaniha.com/post/4> Erişim 11.29.2015
<http://www.tasnimnews.com/fa/news/1394/08/04/898186> Erişim 05.01.2016

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Ad: Mohammad
Soyadı: RAZZAGHI
Doğum Yeri: ZENJAN
Doğum Tarihi: 23.07.1981
Yabancı Dil: İngilizce- Arapça- Farsça
E-posta: ozan.zanganli@gmail.com

Eğitim Bilgileri

Lisans: Payam Nur Zengan Üniversitesi, İlahiyat ve İslam Maarefi, İslam Tarihi
Yüksek Lisans: Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dünyası
Edebiyatları Anabilim Dalı (2014- 2018)

Bilimsel Çalışmalar:

Yayınlanmış kitaplar:

1. Kahraman Babayı'nın Kara Nağılları, Mustafa Razzaghi ve Mohammad Razzaghi, Tahran, 2016.

Makale, Bildiri ve Sempozyumlar:

1. "Zencan Âşık Edebiyatı", Somut Olmayan Kültürel Miras: Yaşayan Âşık Sanatı Uluslararası Sempozyumu, 2007 Ankara.
2. "Divanü Lluğati't- Türk ve Onun Farsça Çevirileri", Uluslararası Kaşgarlı Mahmut Sempozyumu, 17-19. 10. 2008 Rize.
3. "Zencan'ın Âşık Destanlarında Dede Korkut Boylarının İzleri", Uluslararası Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk destanları Sempozyumu, 25-28 Ekim 2010 KKTC.
4. "Azerbaycan Folklorunda Arazla İlgili Bayatılar", II. Uluslararası Araz Havzası Sempozyumu 13-15 Aralık 2011 İğdır.
5. "Zencan Âşık Mühitinde Köroğlu'nun Derbend Seferi" IV. Uluslararası Bolu Halk Kültürü ve Köroğlu Sempozyumu 26-27. 2013 Bolu.
6. "Zencan Âşık Muhiti", Aşıq Senetinin Tarixi İkişaf Yolları ve Aşıq Şemşir Merhelesi 5-6 Dekabr 2013 Bakü.
7. "Ortak Mirasımız Dede Korkut Boylarının İzleri İran Âşık Destanlarında", 8.Uluslararası Türkiye- İran Tarihi ve Kültürel İlişkiler Sempozyumu, Türk Tarih Kurumu, 8-9 Mayıs 2014 Bursa.
8. Zengan Âşık Edebiyatından Bir Halk Hikâyesi: Şirin İle Birçek, 9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, 20-23 Kasım 2017 Ordu.

Yayımlanan Bildiriler

1. "Zencan'ın Âşık Destanlarında Dede Korkut Boylarının İzleri" Motif Akademi Halkbilimi dergisi Azerbaycan özel sayı- s. 290- 305, 2012, Türkiye.
2. "Zencanlı Âşık Müslüm Esgeri", Azerbaycan Aşıqlar Birliği Ozan Dünyası dergisi, S. 3, s. 79, 2014. Bakü.
3. "Zencan Âşık Muhiti", Azerbaycan Aşıqlar Birliği Ozan Dünyası dergisi, S 3, s. 46-53- 2013. Bakü.
4. "Divanü Lluğati't- Türk ve Onun Farsça Çevirileri", Uluslararası Kaşgarlı Mahmud Sempozyumu, s. 87-91. 17-19. 10. 2008, Rize.
5. "İran Avşarları Toy Gelenekleri", Avşar Kültür Coğrafyası ve Halk Kültürü, s. 253-264. 2012, Ankara.

ÖZET

İran’da yaşayan Türkler arasında canlı bir âşık edebiyatı ve âşıklık geleneği görülmektedir. Bölgede yaşayan büyük Türk nüfusu geniş bir sözlü edebiyata sahiptir. Tezimizin giriş bölümünde İran’da yaşayan Türkler hakkında genel bir bilgi verdikten sonra İran sınırları içerisinde bulunan Zengan bölgesiyle ilgili coğrafi, tarihi ve kültürü hakkında bilgiler verilmiştir.

Birinci bölümün başlığı “Günümüzde Zengan Âşıklık Geleneği” adını taşımakta olup bu bölümde Zengan âşıklık geleneğinin günümüzdeki durumu ile âşıkların musiki aletlerinin çeşitliliği üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümün ismi “İran İslam Devrim’inden Sonra Zengan Âşıklık Geleneğinin Durumu” olmakla beraber bölgenin kültürel durumu, âşıklık etkinlikleri hakkında bilgiler ve âşıklık geleneğinin sıkıntılarını çözmek için öneriler sunulmuştur.

Üçüncü bölümün adı “Zengan Âşıkları ve Şiirlerinden Örnekler” adını taşımakta olup bu bölümde Zengan’daki çağdaş âşıkların şiirlerinin örnekler yer almaktadır.

Dördüncü bölümün başlığı “Zenganlı Âşık Müslüm’ün Hayatı, Sanatı” ve Beşinci bölüm “Zenganlı Âşık Müslüm’ün, Eserleri(Metinler)” adını taşımaktadır. Bu iki bölümde Âşık Müslüm’ün hayatı, sanatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir.

Sonuç kısmında yaptığımız çalışmanın değerlendirilmesi yapıldı. Bunun dışında çalışma alanına yönelik fotoğraflar ile yazılı ve sözlü kaynaklar çalışmaya ilave edildi. Bu çalışmamızın amacı, Zengan bölgesinde yaşayan âşıklık geleneğini ortaya koymaktır. Bu bölge aynı zamanda Anadolu ve Türkistan’ı birleştiren köprü görevindedir. “Azerbaycan ve Türkiye sahasında âşıklık geleneğinin benzerliği” tespitinden yola çıkarak, Türkiye sahasında gördüğümüz âşık geleneğiyle ilgili tespitlerin aynısını Zengan bölgesinde de görmekteyiz. Çalışmamızda İran, Azerbaycan ve Türkiye’de âşıklık geleneği ile ilgili yayımlanan kitapların yanı sıra bölgenin sözlü kaynakları, kayda alınmış kasetler ve CD’lerden de yararlanılmıştır.

ABSTRACT

This study is primarily aimed at introducing the ‘Ashik’ tradition in Zengan province, Iran. The province plays the role of a bridge connecting Anatolia and Turkistan. Assuming that Azerbaijan (in the broadest sense spanning the territories from the Republic of Azerbaijan southward to Qazvin province, Iran) and Turkey share the same Ashik tradition, we can discern the same cases of Ashik tradition in Zengan as we see in Turkey.

In this study, we have used the books published in Iran, Azerbaijan and Turkey on the Ashik tradition as well as the oral sources as tapes and CDs.

Among Turkic people in Iran can be discern a live ‘Ashik’ literature and tradition. Constituting a large population, they also own a broad oral literature. In the introduction chapter of the thesis, I have firstly given general information about Turkic people living in Iran, an then I have introduced Zengan province in Iran and it’s geography, history and cultural culture.

The first chapter entitled ‘Contemporary Ashik Tradition in Zengan’ includes the contemporary situation of ‘Ashik’ tradition and varieties of musical instruments used by Ashiks.

Chapter two entitled ‘The Situation of the ‘Aşık’ Tradition in Zengan after the Islamic Revolution in Iran’ covers the cultural situation of the province and Ashik activities as well as proposals to solve the problems ahead of the Ashik tradition.

The third chapter under the title of ‘Examples of Zengan Ashiks and Their Poetry’ includes poems by contemporary Zangani Ashiks.

The fourth and fifth chapter are respectively entitled ‘Life and Art of Ashik Muslum of Zengan’ and ‘Works of Ashik Muslum of Zengan’ and both are about the Ashik’s life, art and works.

In the conclusion chapter I have made an assessment of the study and then photographs as well as written and oral sources used in the study.